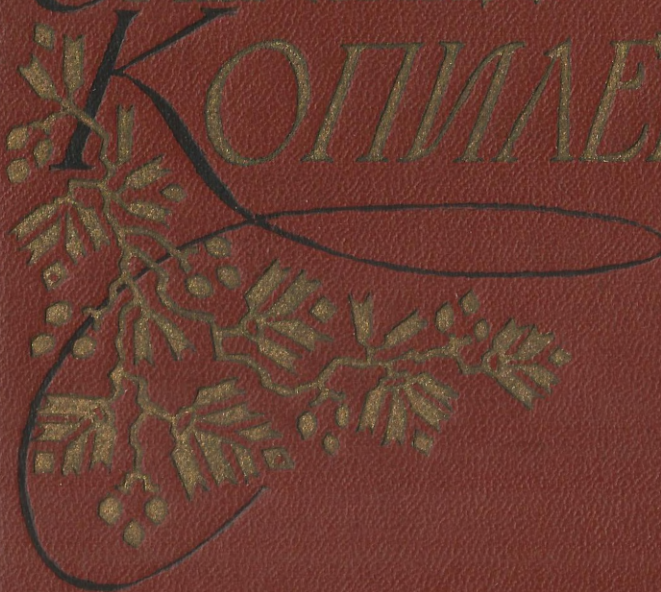

К. 65

ОЛЕКСАНДР
КОПЫЛЕНКО

ОЛЕКСАНДР КОПИЛЕНКО

ТВОРИ

В ЧОТИРЬОХ ТОМАХ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

48

ОЛЕКСАНДР КОПИЛЕНКО

✓

ТВОРИ

ТОМ ЧЕТВЕРТИЙ

82463
02

РУДКОМ
БИБЛИОТЕКА
ДВОРЦА КУЛЬТУРЫ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

y2
K65

О. І. Копиленко в 1922 році.
Листівка.

*ОПОВІДАННЯ
ДЛЯ ДІТЕЙ*

СЕНЧИНІ ПРИГОДИ

Не вагаючись довго, Сенька побіг на другий бік бурхливої вулиці міста. Там збиралася купа хлопців і між ними Васька Клоп, що його Сенька давно вже нахвалявся набити.

Перебігаючи вулицю, Сенька, як звичайно, махнув рукою під самою мордою коняки візника. Коняка злякалася, а візник хотів його оперезати батогом, та, звісно ж, не влучив — саме Сеньку влучиш! Він ще і язика візникові показав. Візник вилаявся. На пішомуді вже Сенька хотів схопити за хвіст собачку, чистенького, біленького, що біг біля ніг гарно одягненої пані.

Собачка заскавучав, а пані обурено почала лаяти Сеньку нафарбованими губами.

— Іч, буржуйка, з собакою, ще й лається!

— Ти що, хочеш, щоб я міліціонера покликала?

— Думає,— злякався... хе!

Ще раз вилаяв її «буржуйкою чортовою» і підлетів до хлопців.

Скринька з цигарками теліпалася у нього збоку на животі, на ремінці через плече. А в ній цигарки — «Польські», «Раковські», «Дюшес» та інші.

— Буржуйку зачепив,— похвалився Сенька.

— А може, вона не буржуйка, а комісарова жінка або непманша!

Це Васька Клоп заїдається. Сенька шморгнув носом, підняв штани і враз збив свою кепку на потилицю. Лівою рукою міцніше тримав скриньку з цигарками. Васька теж зціпив ліву руку на своїй скриньці.

— Та ну, знаємо, де буржуйки, а де хто...

У Васьки вихорик волосся настовбурчився на голові:

— Знаєте, як пани їдять, та вам не дають,— у мене брат двоюрідний,— комсомолец, так говорив...

— Ой, бач, яке щастя!..

— А то що?..

— Ну що, може, вдариш?.. Вдар... Як заїду, так...

Сенька зневажливо штовхнув Ваську плечем, а інші хлопці гарячими, цікавими очима стежили — зараз почнеться бійка. Але тільки-но Сенька хотів «дати під ніжку» Васьці Клопу, як з-за рогу вийшов міліціонер. Сенька враз поміж юрбою біжком подався вгору по вулиці. Всі хлопці, мов горобці, розбіглися.

Сенька зовсім не боїться міліціонера, але він ось давно вже торгує без патента й ще ні одного разу не попався, як інші. А це тому, що Сенька не дурень — він рідко, щоб став і стояв на одному місці, на одному розі вулиці, а все перебігає з однієї на другу, а міліціонери й не застукують його ніде.

Жалкував тільки він зараз, що не наколошматив Васьці, бо той одного разу перебив йому торгівлю, та ще й задавака який... А Сенька цього не любить. Ну, та він ще своє надолужить, він йому покаже — довго буде Васька чухатись.

Пробіг один квартал і спинився. По бруку котилися автомобілі, візники на м'яких шинах везли людей на всі боки, і люди йшли юрбою невпинною, юрбою текли, як вода. Та Сенька вже звик до цього. Він тільки ніяк не може звикнути до здоровезних вікон-вітрин у крамницях, таких здорових, що дядько з возом заїхав би у таке вікно, а на вікнах понакладано багато всячини — ковбаси різні, риба, пиріжки, овочі. Як стане біля такого вікна Сенька й забудеться, задивиться, аж слина котиться, і тоді страшно, щоб міліціонер не впіймав, а впіймає — капут: плати гроші, а то цигарки заберуть. І Сенька біг далі...

На розі він стояв, коли вийшов з крамниці з пакунками товстий панок, з порядним пузцем і рожевим обличчям:

— Товариш-громадянин, екстрені папіроси, всі громадяни повинні брати!

Панок подивився цікаво на Сеньку скоса, немов хотів упізнати його, і не купив.

«І що отакому купити цигарок»,— подумав Сенька й не витерпів:

— Іч, пузо чортове!

Озирнувся панок сердито й хотів повернутись, та Сенька помчав уже в маленьку вуличку.

Над містом щодня літають аероплани разом по кілька штук, гуркотять і повільно, як великий шумливий птах, мчать кудись у блакить. І Сенька завжди заздрісно дивиться на ту птицю. Ну, чому в нього немає такої, от би діло було, тоді б вік не боявся нічого: тільки там що—загуркотів і помчав. Ось він забіг у вуличку й задивився, як отакий великий птах над головою шугає,— отам весело й видно все, куди не глянь. Добра штука!

Сенька стояв, підвівши голову, доки хтось його не штовхнув, аж з голови впала кепка. Підняв і тоді знову повернув до великої вулиці, зухвало поглядаючи на всі боки і приспівуючи:

На базарі шум і гам,
Чім-ча ра-ра чу-ра-ра.
Обновився божий храм,
ку-ку.

До вечора Сенька ганяв по вулицях, вигукував, пропонував цигарки, бо хотів більше продати, більше заробити грошей. Десь під парканом або у сквері витягав свої дрібні гроші й вираховував, старанно їх складаючи, скільки заробив, скільки він зможе віддати сьогодні матері, та ще й трохи похвастає перед нею. Тоді Сенька забуде про все й думає про матір, що весь день пере комусь білизну й увечері приходиться додому стомлена. Батька він і не пам'ятає зовсім.

І коли вже гостро кидають на пішохід ліхтарі проміння й мережать тінями вулиці аген далеко-далеченько й на всі кінці, тоді Сенька біжить додому, на невелику вулицю, де їхня кімната у двоповерховому будинку.

Хряпнув дверима, влетів у хату. Мати вже лежала на лаві і трохи стогнала; сказала йому, що захворіла й що в неї поперек болить. На столі—варена картопля та оселедець, бо Сенька вдень тільки одного бублика з'їв, щоб грошей марно не витратити на їжу, а мати знала про це й завжди щось готувала на вечерю.

Плямкаючи, почав їсти, а мати думала:

«Бідне... ох, важко заробляти оті гроші... Це б йому вчитися...»

Розповідав матері про все-всьє, про свої пригоди, особливо про аероплан:

— Як виросту, зроблюсь аеропланщиком, їй-бо, чи, як вони там називаються, літуном... Правда, мамо, більше нічим не хочу. От тоді Клоп нехай облизується...

Мати радо головою хитає, рада, що син такий бідний. А він гроші їй віддав, сів біля неї, схилився й розповідав, що в нього сьогодні день щасливий, дуже щасливий, йому везло. Насамперед він уторгував добре, потім виміняв майже нову запальничку-чобіток. Та як виміняв? Свою зламану запальничку віддав і на придачу ланцюжка тоненького з піваршина, зовсім йому непотрібного.

Все йому здалося таким хорошим, рожевим. І низька темна стеля кімнати, і лахміття, у якому він спав. Тільки ноги болять трохи, та треба наколошматити добре Васьці Клопу, та буржуїв він не любить, бо мати говорить, що вони брата Митьку постріляли за те, що він більшовик, так і Сенька їх ненавидить.

Подумав про це Сенька й почув, як ураз провалилася долівка в кімнаті й він полетів. Летить кудись униз, хутко-хутко, немов велика каменяка, нестримно летить. Ой, страшно ж, моторошно... Під ним глибоке, глибочезне провалля, чорне-чорнюще, краю не видно. Пашу свою розтулило й зараз його проковтне. Схопився б він, може, за щось, щоб вдержатись — так немає нічого — ні кущика, ні травинки.

Мабуть, плакав би Сенька, коли б зміг, так ні, плакати не може — летить і злякано чекає, що ось він упаде на дно провалля і розіб'ється.

Моторошно, а летить він так хутко, що нічого й не видно, як туманом очі заслало.

Враз зупинився Сенька — не летить. «Ось кінець мені, ну...» — Чекає... розплющує очі — глядь, а він собі живісінський лежить посеред вулиці міста.

Хутко, прудко схопився Сенька, хотів гукнути — цигарок хто хоче! Дивиться — людей іде в усі кінці безмежно багато, хоч вулиця й не дуже широка, а люди поспішають; вулиця вся рівна, немов залита склом, і блищить. Коли дивиться Сенька, а люди йдуть і їдуть

безперестану, і гуркоту не чути — от диво! — в один і другий бік їдуть, повзуть. Сенька озирнувся, штанці підтягнув — диво та й годі! І про цигарки забув. Трамваї біжать — мов кулі летять. На буфери тут не почеписься! Трамваї не скреготять зубами та не кречуть, а тихо їдуть. Автомобілів — не розминешся і ще якісь брички, м'які та швидкі й без коней. Бо візника жодного на вулиці й жодної коняки тобі, хоч би на сміх. А скільки аеропланів: мабуть, найбільше... мов того гайвороння восени в степу, так їх над головою, над будинками — зграї цілі. Найрізніші аероплани й не дуже шумлять — трохи-трохи... І на вулиці все самі пани, немає жодного бідно вдягненого, і їдуть самі пани... Дивиться Сенька: мале паненя-хлопчисько само на маленькому аеропланчику полетіло... Як вони отам розминаються, от...

А вулиці електрикою освітлюються, бо і вдень тут сонце не досягає — над головою залізниця в повітрі, де без гудка, без пари й шуму рухаються вагони самі.

Як зачарований Сенька, здивований... Всі люди поспішають, їдуть, їдуть і цигарок не палять, а товсті, руді якісь, не такі цигарки в зубах, такі, що однієї вистачить надовго... А найголовніше, що здивувало його, — немає на вулицях хлопців-пацанів ні з цигарками, ні з ірисом...

Підвів голову вгору й розглядає — хотів досягнути очима височини будинку, так вище церкви, треба вже голову задирати. Ото палаци!.. А у вікна можна б цілий невеликий будинок просунути — такі великі. Та й блискучі, прозорі — все видно всередині, весь крам, який там є. Сенька оглядав ці дивовижні вулиці невідомого міста, але недовго.

Помітив він, що всі дивляться, поглядають на нього, а пани так носи морщать та одвертаються. Тепер він тільки взнав, що таких обшарпаних та бідних на оці вулиці не пускають: це вулиці виключно для багатіїв — панів, гарно одягнених.

Коли ось підходить до Сеньки якийсь дядько, величезний на зріст, грубий, у мідній шапці і з дубцем у руках, немов поліцай чи жандарм.

— Ти чого тут... Ходім зі мною!

Одступив від нього трохи Сенька і, не довго думаючи, дременув по вулиці прямо — не первина тікати, звик.

Стрибнув на рухливого пішохода й подався. Дядько за ним. Але Сенька звик бігати в юрбі, він шниряв по-під ногами й хутко біг та ще, до того, з переляку і скриньку з цигарками викинув на долівку, щоб не завжала.

Коли він одбіг трохи, другий дядько злими очима цілить у нього. Подумав Сенька: «Ну, твоя справа, Сенько, погана, це тобі не міліціонери». Озирнувся він, аж їх уже п'ятеро за ним женеться навскач. Що тут робити? І не знає, чого їм треба... Він цигарки викинув: значить, патента не треба з нього!

Скільки хватало сил, Сенька стрибав у юрбі, а за ним зграя злих дядьків із дубцями. Та ще ж і дядьки — хлопне який дубцем по голові — й кінець. Як же важко йому бігти, та ще й люди навмисно не пускають, сміються.

Пробіг ще трохи. Глядь... глядь — східці угору... Сенька на них і подався підніматись кудись... А ті дядьки спочатку загубили його, а потім знову за ним, і ось-ось котрийсь нагонить, ось-ось насядуть і дубцем убу'ють. Злякався Сенька, дуже злякався, а ховатись нікуди.

А тут аероплани біля нього — один мельк, другий, третій шумить, мов птахи в усі боки, бо він уже високо піднявся по східцях... Знову аероплани... І тільки один здоровило, найзліший жандар із дубцем, хотів схопити Сеньку за плечі, а цей як стрибоне на хвіст одному аеропланові, що пролітав саме біля нього, і притулився тихо-тихо. Аероплан навіть і не ворухнувся, й не помітили Сеньки, бо це аероплан великий і везе стільки людей, як у трьох вагонах трамвая.

Отак і не впіймав жандар Сеньку. А тоді як Сенька стрибнув, жандар хотів його зловити, підсковзнувся й покотився вниз по східцях, підбив іще інших, і ті всі перекидом полетіли, а люди сміються. Сенька й не чув цього.

Він міцно тримався на хвості аероплана й не ворухився, бо летіли так хутко, що його б знесло вітром, коли б не тримався.

Перед очима Сенчиними майоріли будинки великі, димарі, вікна. Під ним без звуків котилися отак хутко, як і аероплани, вагони без паровика й без рейок, просто на дротах. Аероплани шуміли над головою, внизу,

збоку, все поспішали люди кудись і найбільше в той бік, куди й Сенчин аероплан.

Вже зовсім не боявся Сенька, хоч і не знав, куди летять. Йому подобалося летіти собі та розглядати, що робиться навкруги. І він спочатку й не помітив, що над ним кружляє два аеропланчики маленькі, де сиділо всього по двоє отих самих жандарів злющих, що гналися за ним із дубцями.

Ну, куди його тікати, тут уже ніяк не вистрибнеш. А один аероплан із жандарями знизився майже до Сеньки, і звідти почали опускати до нього якісь залізні кігті на ланцюгові, щоб схопити і скинути на землю... Затремтів Сенька — що робити? А кігті все женуться за ним, а аеропланів стає більше, залізниці переплелися, людей товпиться багато. Та йому розглядати не розглянеш, бо притулився щільніше до хвоста аероплана і слідкує за кігтями. Ось аероплан зменшив ходу, Сенька хотів із нього стрибнути на широку площинку, куди сідали аероплани, але в цей самий момент кігті міцно схопили його й потягли вгору. Вже він як не пручався й зубами гриз залізо — нічого не допомагає; кігті все міцніш і болячіш стискають його й не дають ворухнутись.

Заплакав Сенька і вже не розглядав навкруги, а аероплан хутенько обкрутнувся й сів.

Чекає Сенька: що ж буде далі? Заплющив очі й думає, що вже тепер він пропав — не втекти йому... І коли почув, що його знову несуть, не пручався, а розплющив очі і... од переляку аж зібгався весь і завещав. Так то ж справді жах!

І побачив Сенька ось що.

Перед ним високий, височезний, під саме небо, палац, зроблений із прозорого чудового кришталю. Цей палац такий величезний і такий високий, що з нього видно безмежні гони землі — міста й ліси, степи й заводи — все, все. А у місті видно і людей, і залізниці.

Сенька й забув, що його держать у пазурах, розглядає все. Таке все надзвичайне... Але що сидить у цьому найбільшому й найвищому палаці з кришталю? Величезний пан...

Та що пан, це не диво, але голова у пана завбільшки з найбільший будинок, якого тільки бачив за своє

життя Сенька,— голова з якогось блискучого дорогого металу. Ротяка, мов прірва, губи — наче величезні стіни, а зуби золоті удвоє товщі й довші за телефонні стовпи. Криваві, з зеленим посередині очі горять хижо і зло. Очі повертаються в усі боки, оглядаючи землю,— ворущаться очі, мов велике гніздо отрутих змій.

Сидить цей пан на золотому кріслі, обробленому різним дорогим камінням, що сяє і горить, як блискавиця. Пузо йому лежить на окремії величезній лаві, підпертій золотими та срібними товстими стовпами, бо, мабуть, пузо в нього найважче.

До палацу цього пана й поспішали всі люди і пішки, і потягом, трамваями та аеропланами. Бо пан щохвилини роззявляє свою величезну пащу — рота, а туди, в рот, за один раз можна вкинути з тисячу людей. Скреготить зубами, а люди невпинно кидають у цю пащу золото, срібло та інші гроші. Задля цього вони й поспішають сюди.

Поряд стояли великі скрині, і кожен, що приходить, кидає туди, який більше, який менше, золота. Інколи везуть вагони або лантухи з золотом — то вже інші панки награвували в робітників на заводах та в селян і самі привезли.

Золото пливе з лісів, із степу, а особливо з заводів, з міста. Всі кидають похмуро, хутко. Бідняків-робітників гонять сюди цілими загонами отакі злі жандарі, як ото ловили Сеньку. Робітники, знеможені, знесилені, голодні, кидають багато золота з сльозами на очах, бо їм залишали так мало, і вони проклинали і золото, і панів, і пекельну працю. Та їх дубцем підганяли жандарі, і ніхто не звертав уваги на них: заскрегоче зубами пан, розтулить пащу — враз підіймається скриня з золотом і висипається йому в горлянку, тільки зубами заскрегоче та губами цмокне, ковтнувши.

А потім знов і знов без кінця.

— Так ось на кого працюють робітники, ось на кого піт ллють... На отаких гидких товстих панів та паненят, що біля нього вовтузяться...

Не міг відірвати очей Сенька... Йому так жалко стало робітників, виснажених, голодних, чорних, що з прокльонами кидали кучу золота у скриню, а самі зно-

ву йшли голодувати та надмірно працювати і похмуро виробляти золото для цього пана.

І ще, і ще багато бачив Сенька.

Жаль йому було бідних, що мучились голодні, а оцей пан ковтав їхню працю і ніяк не міг наїстись. А бідняків було багато більше, ніж панів, та навкруги стояло військо, затуркане, задурманене, цілі загони жандарів, і гармати дивилися тисячами смертей на беззбройних робітників. Дивиться Сенька — жінки такі, як його мати: добрі, але хворі й нужденні. Хлопчики та дівчата худі, обірвані.

— От проклятий буржуй! — промовив Сенька.

Бо ж дивувався, куди воно оте золото, оті гроші діваються в отому бездонному пузі. Їх вистачило б нагодувати й одягнути всіх бідних, що сюди приходять і кидають гроші. Помітив Сенька, що хто не вклониться панові, клавши гроші, того примушують кланятись, або забирають і згори кидають у глибокий льох-в'язницю. Звідтіль чути надлюдський стогін і плач.

«Все за гроші... все через них... От, якби грошей не було, золота, щоб без нього... тоді б пан усього не поїв, для всіх вистачило б... так, як Митька мені розказував, колись у нас буде: іди й бери, що тобі треба, на всіх вистачить».

Думав Сенька і тремтів зляканий, але так би роздавив оцього пана... Спитав він одного робітника, похмурого, виснаженого, але з добрими блакитними очима:

— Дядю, що ж це... Хто це?..

— А ти не з наших хіба, дитино... Це — пан капітал, що нашу кров випиває... Тільки у вас скинули його, розчавили, а тут... та діжде він...

І, жалісно поглянувши, стиснувши кулака, пішов далі.

Не встиг Сенька подумати про те, що сказав йому робітник, бо почув, як його підняли, понесли і зв'язаного поклали теж у скриню, що зараз будуть із неї сипати все в пашу отому хижаку з золотими зубами. Поруч із ним лежав Васька Клоп, — де він узявся, хто зна, — але пручався він і гукав щось.

Сенька ворухнувся, хотів схопитись, тікати — пазури міцно його стискували... Бряжчало золото. Він почав лаяти крізь сльози пана, кусати пазури залізні,

кричати, але скриня піднялася, підповзла до паші. Ось золоті стовпи і страшна глибока безодня рота проковтне зараз Сеньку. Скриня почала нахилитись, почало й золото висипатись... Він тут несамовито закричав:

— Ой... ой... пустіть, за віщо... Пусті-іть!. Мама-а-а!
І з криком прокинувся Сенька.

1924

ЮРКО

82463

1

Юрко, захекавшись, бігав по вулиці — він головний розбійник, і його ловлять. Ловили хлопці довго, а не впіймали, так і втік. А потім засяде де-небудь і давай своїх ворогів ганяти — цей уміє!

Отряха хлопець! Вже по парканах лазить так, ніби мавпа, і на даху побуває, і де хоч.

Та рідко йому доводиться вдома сидіти й бавитись, тільки ввечері, бо весь день збирає вугілля й перегар біля вокзалу, щоб продавати та на зиму собі залишити. І мати з ним лазить цілий день навколішках — вибирає вуглинки в лантух, щоб нести додому. Брудні, чорні, — недаром їх на вокзалі шахтарями звуть. Ех, а добре жилося, коли старший брат Степан був дома. Тоді й мати вугілля не збирала, і Юрко збирався вчитись на машиніста, бо він страшенно хоче бути машиністом. То ж прекрасна річ: сів на паротяг, одпустив тормоза, гукнув гудком — і великий чавунний кінь слухняно помчав у путь, у далечінь. А захотів — спинив.

А коли більшовиків прогнали офіцери — хто зна, де подівся Степан. Офіцери приходили додому шукати «комісара», матір били, а коли Юрко заступився за неї і крикнув: «Ось Степан прийде, він вам покаже, розбишаки!» — так одтіпали і його — боліло здорово.

Зараз Юрко біг додому. Вечоріло. Юрко думав про те, що ось Степан уже здоровий, сильний, їздив на коняці з револьвером, а від офіцерів утік...

Чудно!.. Рипнув дверима Юрко — і враз до матері: — Ма... А чому Степан утік, от якби він був...

У напівсвітлій кімнаті спочатку не помітив двох

парубків, що сиділи на лаві, а мати плакала, сякаючись у брудний фартух.

Подивився Юрко на дядьків і підійшов до матері. Та поклала руку йому на голову, і на стрижене волосся хлопця впала гаряча краплина — сльоза.

— Ма... чоґ-о-о... ти?

До тих хлопців:

— Ви чоґо прийшли, маму обижати... пішли вон, а то...

На невмиваному чорному від вугільного пилу обличчі блиснули білі зуби й гарячі оченята. Один парубок встав, підійшов до нього...

— О, молодець, хлопець, недаром брат Степанів, гарячий, як і той... Ми не обижаємо, а Степан тебе вітав, поцілувати прохав.

Він сильними руками підняв Юрка й поцілував його в щоку. Юрко вже не пручався, бо дядько говорив дуже лагідно. Потім розмовляли ще довгенько, і взяв Юрко, що Степана впіймали десь офіцери, на якійсь роботі, зараз його заарештовано, тут він, у місті, й сидить ув'язнений.

Прийшли хлопці од нього передати привіт матері. Може, його і звільнити можна буде; коли зуміють, пробувають, — але це надто важко. Раз пробували — не вдалося, тепер цими днями ще раз будуть.

Юрко слухав уважно. І думав:

«От які, не вміють звільнити, нехай покажуть йому, де сидить, так він зразу все зробить... Обов'язково визволить Степана, а офіцерів поб'є, ото тільки, що вони сильні».

В уяві малював собі ув'язненого брата Степана. Мабуть, сидить у залізній клітці, зв'язаний, і його там дратують, обижають, б'ють. І голодний Степан цілими днями — бо хто ж дасть йому їсти? А потім завезуть кудись далеко брата, так що він і додому не втрапить, бо мати приказують, плачучи, що більше її очі не побачать свого сина.

Юрко вирішив допомогти Степанові.

А коли хлопці оці, товариші Степанові, зібралися йти, Юрко вийшов за ними у двір і зупинив їх на вулиці, де вже нікого не було видно — спрацьовані люди спали, і рідко хто пройде повз двір.

— Дядю, я допоможу вам визволити Степана, я

вмію... Ось спитайте у хлопців-шаhtarів, який я... я зумію, що завгодно...

— А скільки ж тобі літ?..

— Та дванадцять, так я зумію...

Один з парубків ураз повернувся до другого й зашепотів.

— А знаєш, Зіньку, правду каже — йому найлегше буде подати мотузку Степанові. Ти дивись, він малий; вартовий і не помітить, коли воно злізе на дах і все зробить. А там Степан вилізе і втече... Правда?

— Це правда... хлопчик зробить непомітно, а то ми щоб знову не впіймалися... Добре, Юрку, допомагай своєму братові звільнитись, він у тебе хороший.

— А коли, сьогодні?..

— Ні, сьогодні вже пізно, треба завтра... А завтра обов'язково, бо коли завтра не зробимо, тоді навряд чи й побачиш свого брата...

— Ну... так завтра, той... я ждатиму...

У Юрка аж затріпотіло все всередині — хіба він більше не побачить Степана?.. Не побачить свого веселого, дужого брата?

Умовилися, що завтра ввечері, як трохи стемніє, придуть за ним і покажуть, що робити — щоб він тільки ждав їх на вулиці та нікому нічого не говорив, навіть матері, а то вона його не пустить.

— Ні, нікому зроду не скажу!

Хлопці пішли. А Юрко довго не міг заснути тієї ночі. Перевертався, сопів носом, заплющував очі, а все бачив перед собою Степана.

Тільки над ранок заснув тривожним сном.

2

Другого дня Юрко бігав з хлопцями по вокзалу біля вагонів, збирав перегар, катався на потязі. Але був не такий веселий і зухвалий, як завжди. Інколи стане, замислиться й забуде все, доки хто з хлоп'яків не вдарить його лантухом, щоб бігав разом із ними.

Хоч хлопці й питали його, що з ним, чому він не такий, як щодня, Юрко мовчав і нічого не говорив нікому, не сказав і матері.

А надвечір Юрко вартував увесь час на вулиці, на

розі, і не пішов бавитись із хлопцями, грати в розбійників і більшовиків. Стояв, виглядав своїх. Хоч товариші підбігали до нього й кликали свого «отамана», та він не йшов. Називали його «задавакою», все одно — не схотів грати.

Вже стемніло зовсім, коли з-за рогу вийшло двоє: один — Зінько, той, що був учора, другий — новий. Підійшов до них Юрко. Зінько промовив:

— Оце він. Бач, уже чекає... Ну, пішли прямо туди!

Повернули зразу назад, і пішли порожніми вулицями околиць у другий кінець міста. Вулички всі знайомі Юркові, не раз тут бігав. А коли йому сказали, що Степан сидить у будинку пана Шаптульського, так Юрко вже й сам знав, куди йти. У сад до Шаптульського не раз лазив по яблука та по вишні.

Густа темрява ховала далину, тільки де-не-де світло ліхтаря, люди та інколи випадковий вигук паротяга. За ноги чіплялася лобода біля тротуарів.

Ось підійшли до саду Шаптульського. Сад виходить одним краєм на глуху вуличку. Огороджений він, і навіть за огорожею рівчак викопано. Перелізли через колючий дріт і потиху поза кущами полізли до якогось величезного будинку, що стояв біля саду — ніби сарай, але з трубами. Там сиділи заарештовані контррозвідкою офіцерською. Біля цього високого сарая чи хати — другий низенький, дерев'яний.

Юркові розказали пошепки, що треба лізти на сарай ось із цього боку, де вони, по ринві, тоді, коли вартовий переходить у другий бік. Можна б було лізти з дерев'яного сарайчика, так на нього важко злізти, бо він височенький. Показали йому вікно, де сидить Степан, — четверте од краю з цього боку... Треба було Юркові зробити так: злізти по ринві на дах сарая, коли вартового не буде — він буде говорити з другим, що з того боку. На дахові прив'язати оту мотузку, що в нього в руках, за димаря і по ній спуститись до вікна, де сидить Степан, і потім цю мотузку спустити Степанові у вікно, бо воно розчинене, ну, і потихеньку гукнути на нього, на Степана, нехай вилазить. А самому на дах піднятись і тікати потиху. Як ламати грати на вікнах — Степан знає сам, йому вже все передано.

Почепив мотузку собі на плече Юрко й сидів проти ринви в кущах, доки Зінько не поліз у другий бік за

сарай, щоб слідкувати за вартовим. Він сказав ще раз Юркові:

— Коли закричу кішкою один раз, значить: лізь, не бійся. А коли двічі — тоді небезпека, йде вартовий у твій бік: або прихились, або потиху тікай у кущі. А коли будеш кликати Степана, так говори — йди до Марусі. Тільки, коли впіймають, не говори, чий ти, скажеш — шахтар, за яблуками поліз і хотів заночувати.

Юрко сидів проти ринви приготувавшись, коли враз:

— Ня-яв...

Ну, просто як кіт, і ніколи не помітиш, що то людина кричить кішкою. Та думати було ніколи. Юрко поповз до ринви потиху. Ліз зігнувшись, жмут мотузки на плечах висів, підліз під дротом, що ним огорожено сарай. Потім почепився на ринву й потиху почав лізти — ну, лазити він уміє. На яку завгодно деревину вилізе, а на телеграфний стовп швидше за всіх хлопців до чашечки долізе.

Ліз Юрко потиху, піднявся на сажені півтори, а серце б'ється, та ще мотузка заважає лізти. Коли тільки-но він обіперся об карниз, враз:

— Няв, няв!

З кущів занявало двічі — значить, іде вартовий. Помітять... що робити? Вище лізти, не злізеш хутко, та й шуму наробиш... Що робити? Враз стрибнув Юрко на землю і — тікати повз дерев'яного сарайчика, а позаду вартовий уже женеться й навіть засюрчав. Юрко мотузку кинув на дерев'яний сарайчик, так що вартовий і не помітив. Та тільки кинув мотузку, як із-за сарая другий вартовий навперейми. Кинувся вбік Юрко до колючого дроту, а вартовий підбив його під ніжку, і він упав. Тут підбіг другий, насіли на нього: хоч пручайся, хоч ні — все одно!

«Пропало... а коли сьогодні не визволю Степана, тоді більше його не побачу...»

Це Юрко думав тоді, як його шарпали руками і щось питали, бо вартових уже збіглося душ із п'ятеро.

3

Вартові міцно схопили Юрка за руки, він почав пручатись і гострими зубами вп'явся в руку одному з них. Цей сіпнув свою руку, але добре заїхав хлопця по по-

тилиці, так, що той трохи не полетів. Прибіг і офіцер. Сухо й жорстко спитав Юрка:

— Ти чого, шибенику, тут лазиш, га?.. Тобі кого тут треба?..

Юрко хитнув головою і зухвало глянув у вічі офіцерові:

— А що, не можна лазити?.. Хіба я знав, що сад стережуть, по яблука поліз, ну і той...

Але вартовий, що перший погнався за ним, почав заперечувати:

— Бреше, воно стрибнуло з ринви, я сам бачив, та й чути було.

— Бачив ти, нічого ти не бачив. Я почав тікати, бо думав, що сторож над садом, а то я б і не тікав.

Але офіцерові це здалося підозрілим, і він наказав вести Юрка до начальника: там розберуть. Піднялися по східцях на другий поверх, і офіцер застукотів у двері — кабінет якогось начальника. Той сердито спитав, чого їм треба, але, коли взнав, що справа важлива й недовга, дозволив зайти.

Тільки Юрко переступив поріг — глядь, перед начальником стоїть... Степан, брат його. Степан теж повернувся, глянув, але ніби спокійно повернувся до начальника, хоч Юрко помітив, як на момент лице Степана напружилося. На хвилину зупинився Юрко, а потім пішов і став у кутку, бо начальник кінчав розмову із Степаном:

— Так ти не признаєшся, ні, хто ще з тобою в організації?

— Нічого не знаю...

Лисий, з рудою борідкою і вусами начальник підвівся, сердито покрутив борідку між трьома пальцями, і, не стримуючи себе, крикнув:

— А ти знаєш, що тебе, як собаку, розстріляють?! Знаєш?..

Степан мовчав. Начальник наказав одвести його. Коли двоє вартових підійшли, Степан пішов до дверей, але встиг скося блиснути поглядом у бік Юрка.

Підійшов Юрко.

Начальник блищав лисиною, погонями й ситими рожевими щоками. Почав допитувати, але весь час дивився підозріло й не вірив хлопцеві, особливо коли Юрко

сказав, що він не знає, чий він, і що збирає вугілля на станції.

— Та-ак... — протягнув лисий начальник. — Тут щось є, щось не те. Ви обшукували його? — звернувся він до вартових.

— Обшукували, але нічого не знайшли...

Начальник кусав свою борідку, витріщав очі, кричав на Юрка, хотів залякати його, але хлопець уперто повторював, що заліз у садок красти яблука, а живе він на вокзалі у вагонах.

Начальник подумав і наказав:

— Одвести, до завтрього замкнути, а там розвідаємо, чие воно, бо щось плутає, бреше...

Хотіли вже виводити, та один з вартових, мабуть, головний, спитав:

— Що, його до тих посадити?

— Ні, окремо, до ранку.

— Так у нас немає окремої камери, хіба зв'язати й у сарайчик, нехай пересидить.

Вже сердито гукнув начальник:

— Робіть як знаєте, а втече, по голівці не погладжу, тут щось є!

Знову повели Юрка в сад до того самого будинку, де його ввіймали. Один із вартових приніс мотузку, зв'язали йому руки й ноги й поклали на долівку в тому сарайчику, що прироблений до великого будинку для заарештованих. Замкнули двері на замок, і хлопець залишився сам у темряві.

Стало трохи моторошно, але згадав, як грозив Степанові розстрілом начальник, почав думати, як врятувати брата.

На даху сарайчика лежала мотузка, що її він закинув туди раніш. Над головою у віконце блищало кілька чистих срібненьких зір, мов бляшки.

А до вікна як долізи — от справа? Мотузки туго стискали руки, ноги і вп'ялися в тіло.

«Може, як-небудь випручаюсь?» — подумав Юрко.

Сіпнув руки — мотузок міцно держався. Тоді він почав перекочуватись з одного місця на інше, облазив так увесь сарайчик, довго качався від однієї стіни до другої, вже коли зовсім зморився й підліз до дверей, чуть не заплакавши від безнадійності й жалю до брата, щока

тернулася об щось холодне, металеве. Попробував ще щобою Юрко, а воно лопата стояла біля стіни.

Враз у голові в нього застрибали думки, аж зрадів: можна спробувати! Він почав терти мотузку, що нею були зв'язані руки, об лопату. Терти було незручно, важко, бо руки аж мліли, і з лоба капав піт. Коли наближались кроки вартового, Юрко перепочивав і починав знову. А потім вартовий і не приходив більше: мабуть, заснув.

Довго так перерізував мотузку Юрко, думав, що, може, лопата переріже й тупим кінцем. Коли ось ще тернув кілька разів, і... руки вільні, тільки отерпли. Відпочив трохи, розв'язав ноги й підвівся.

Вилізи у віконце було недовго: підставив лопату, вхопився руками за дошки й тихо виповз. Озирнувся й видряпався на дах.

4

Мотузка лежить тут. Взяв її і поліз на дах другого будинку. Покрівля була з черепиці, і зовсім нечутно, мов кішка, повз він у той бік, де було вікно в камеру Степана. Але Юрко раніш поліз на другий бік, де був вартовий, і тихо поглянув униз: вартовий сидів і, поклавши рушницю собі між ноги, спав і трохи хропив.

Навкруги ніч — темна ніч саме перед світанком. Тиша і спокій сонного міста.

Ще тихше поповз назад Юрко, прив'язав мотузку до димаря, що проти Степанового вікна, потягнув далі, зліз на вікно й тихенько прошепотів у темряву кімнати:

— Степане, вилазь і біжи до Марусі...

Кинув усередину мотузку. Степан не спав, він думав про те, що буде завтра. В уяві стояли товариші, батьки, це рідне місто, де прожив усе життя, війна і боротьба. А завтра чекала невідомість і напевне кара. Ніби прокинувся Степан, коли покликав його Юрко. З несподіванки аж здригнувся:

— Лізу!

Юрко знов заліз на дах. Степан сіпнув ґрати і тихо виїняв їх, виліз, висунувся з вікна: цей будинок тимчасово правив за тюрму, а ґрати поставили абиякі.

Степан витяг мотузку, спустив її на землю. Шепнув Юркові:

— Це ти, Юрку... Диви, як? Спускайся!

Юрко тільки посміхнувся й погордо відповів:

— Спускайся ти, мені не страшно...

Степан хутко спустився вниз, за ним ловко, як кошеня, зліз Юрко. Тихо поповзли до дротяної огорожі в кущі і зникли в саду. Там, на вулиці, Степан підняв Юрка, поцілував і весело сказав потиху:

— Ну, з тебе добрий більшовик буде!

Юрко радів.

А коли місто одбили червоні, Юрко записався в комсомол. Хоч і малий ще, а його прийняли.

ПРИГНОБЛЕНИЙ

1

Учитель цілу годину говорив про Леніна, а Митько з великою охотою слухав. Говорив учитель про те, що Ленін — борець за світову революцію, що він — друг, товариш і визволитель усіх пригноблених. Навіть забув Митько про своїх паперових голубів, чортиків і аеропланів, що наробив оце з паперу, все слухав уважно й ні одного разу не вщипнув свого сусіда, опецькуватого хлопця, прозваного Макітрою.

Митько думав і про себе: ну, гаразд, а от він, Митько, пригноблений чи ні? Безумовно, пригноблений. Сьогодні на цій перерві йому Васька Сластнюк набив гулю на лобі, а за цю гулю батько дома ременяки дасть — та ще як дасть: за три дні не прочухаєшся! Всі пригноблюють Митька: і в школі, і дома батько — тільки там що, зразу й ременякою!

О, бач, учитель говорить, що Ілліч дуже любить дітей — оце так. Коли б він був Митьків батько, от жити можна. А то мати все тільки гнівається і кричить:

— Де ти в чорта взявся на мою голову, отаке убоїще!

Погано так жити пригнобленому. Коли б і його Ілліч визволив — еге... А як йому нагадати про себе?

Уперто Митько думав про це, дивився на портрет Леніна, на його добрі очі, а не додумався, як йому про себе сповістити. Він був певен, що Ленін ураз його визволить.

Тоді ніхто не посміє обидити його, школяра. Ніхто не буде набивати гулю і по спині стьобати ременякою. Ось він як виросте — так ніколи не буде обижати дітей

і всіх визволятиме, всіх, хто не прийде. А особливо таких школярів, як оце зараз сам.

Скінчився урок. Митько хоробро підійшов до вчителя й попрохав, чи немає у нього портрета Леніна. Той здивовано подивився на хлопця, але виніс портрета й дав йому.

Не йшов, а летів Митько додому — в гамані лежав портрет Леніна, що його він зараз повісить на стіну. Матері не було вдома, ну, а батько, як звичайно, на роботі. Митько знайшов великого цвяха, довго мудрував, доки прибив до стіни паперового портрета, а потім вирішив ще й оздобити його. Поліз до себе в книжки: там у нього переховувалося кілька гарненьких малюночків із цукерок і з цигаркових коробок. Пожував житнього хліба й поприклеював це все коло портрета. Вийшло чудово — портрет уквітчано надзвичайно. Але цього замало. Митько подумав: «Чим би його ще прикрасити?»

Оглянув усі кутки в кімнаті: нічого немає. Аж глядь — цим можна, тільки що мати скажуть?.. А, нехай кричить, лається, он Ілліч так все життя боровся за волю й не боявся своїх ворогів, так і він — нехай лається мати, б'є, а він по-своєму зробить. Може, мати й не помітить. Митько ще раз поглянув у куток, де висіла ікона, прикрашена золотенькими папірцями так, що видно тільки голову та руки ікони, а замість убрання — золотенький папірець.

«Нехай, — подумав Митько, — без золотого вбрання побуде, бач, щастя яке висить, недавно вчитель говорив, що ікона — то шматок деревини».

А все ж він пам'ятає, що, коли про це сказав матері, вона вилаяла, дала йому по шиї і примусила дивитись на ікону й говорити якісь чудернацькі слова. Говорить мати — молитва, а хто його зна, що воно за молитви. Набридло Митькові, він і втік із хати...

Все ж Митько порішив золотий папірець зняти з ікони. Він поставив на стіл стільця, поліз і почав оддирати з ікони вбрання. Вже майже кінчав — думав тільки, як найкраще обліпити стіну, коли хряпнули двері і... на порозі мати. Митько і злізти забув — застиг угорі на покуті зі жмутом золотого паперу в руках.

Мати ніби обімліла, а потім почала допит хлопцеві: — Злазь, лобуряко!.. Злазь, тобі говорять, а то...

Митько хоробро глянув у вічі їй:

— А то що?..

— Ти так...

Схопила його за руку, грубо стягла зі столу:

— Ти що ото робив. Говори!

— Що? Роздягав оту ікону, хотів стіну прикрашувати..

— А, прикрашувати... ну, я тебе прикрасю!..— І почалася баталія! В руках у матері свиснула лозина й почала писати по спині й нижче спини Митька таке «чистописаніє», що Митько тільки потім і зміг злізти на під і лягти, щоб увечері ще й батько не додав своєю твердою рукою.

Мати ще довго лаялася, а Митько мовчав, навіть мовчав тоді, коли вона його била, тільки раз гукнув їй розлютовано:

— Бий, бий, я не боюся! Ленін завзято боровся, вивольючи всіх,— я тебе теж не боюся... ікони якісь вигадала... Послухала б, що Іван Микитович про ікони говорять...

Це розлютувало матір ще більше, і за це хлопцеві попало з десяток додаткових стусанів.

Потім Митько лежав і крізь сльози думав свої думи: він більше так жити не може, нехай там мати як хоче, а він не може:.. Годі! От коли б Ленін був його батьком, або принаймні хоч знав, як тут із Митьком поведяться, він би допоміг... Так, так, допоміг би... А як йому розповісти: в Москві Ленін, далеко... дуже далеко... та просто не розкажеш йому...

Довго думав Митько і вже вночі вирішив остаточно справу — *він сам поїде до Москви, до Леніна*. Дістане трохи грошей, візьме хліба на дорогу й поїде, а там знайде його, знайде й розповість сам усе Ленінові — нехай допомагає... Всім пригнобленим допомагає, дітей любить, от Митько й поїде... поїде — і край. Там Ілліч його в школу пошле й не буде бити, а мати нехай тоді побуде сама та поплаче, щоб знала! Поїде!.. На станціях буде розпитувати, куди на Москву їхати.

В думках зразу ніби й не страшно їхати в таку путь — а потім, як подумав та обміркував пильніше Митько, і моторошно навіть стало. Але він усе переборє. Візьме собі хліба на дорогу, а там якось добе-

реться. Кондуктори пускатимуть, коли він розкаже, що їде в такій важливій справі — визволяти себе і, може, багатьох дітей.

Ранком Митько почав уже збиратись. Коли мати вийшла надвір за чимсь, він одрізав добрий шматок хліба і взяв кілька картоплин — сховав це все. У школі продав свого пугача за десяток чортиків і привів покупця на пару своїх голубів-вертунів. Продав голуби і за три дні зібрався в дорогу.

Увечері перед тим, як думав уранці виїздити, склав усі харчі, що наховав за цей час, у гаман, де носив книжки в школу, замотав у ганчірочку гроші і був цілий вечір тихий, покірний. Нікуди не пішов, на вулицю навіть не пішов — сидів задумливий, навіть мати підійшла до нього, поклала руку на чоло, погладила йому вихорик волосся на тім'ї і спитала ласкаво, чи він не хворий... Ні, він не хворий, а матері йому жалко стало — бач, покидає її саму... Хто зна, як там у Леніна: може, не буде так, як тут... Ось узимку, приміром, вони встануть з матір'ю, коли ще темно: вона шие, а він сидить за книжками й багато чого розповідає їй. А як там буде...

Та це він думав недовго — заснув, і на ранок, тільки-но мати пішла в базар, а батько вже був на роботі, на залізниці, Митько витяг свій гаман, пішов на станцію. Цілий день Митька не було вдома.

2

Пізно ввечері того дня Митько під'їздив до великої станції Лозової. Потяг хряскотів у темряві своїми металевими кістками. Чистими, блискучими цятками блищали зорі. Митько сидів у зачиненому порожньому товарному вагоні й частенько виглядав у люк. Він порішив приїхати на станцію, десь переночувати, а завтра шукати дорогу до Москви; воно, думав, мабуть, уже й недалечко. Коли потяга не буде, то він собі й пішки піде.

Гуркотів потяг, і Митькові здавалося, що він за потягом кудись провалюється, потяг розбивається на цурки, а він живий спадає прямо до Леніна. Думав Митько і про свою рідну хату й не знав, що там мати вже

кинулася його шукати, а батько прийшов п'яний, і коли йому було сказано, що немає Митька, він розлютувався:

— Я йому всю шкіру обіб'ю, щоб нова наросла... Я йому покажу, як уночі гуляти...

А мати вже бігала по знайомих, дізналася, що Митька не було в школі і його бачили, як він із клучочком ходив по вокзалу. Мати стривожено, задумливо перекидалася на ліжкові й часто-часто виглядала в темряву за вікно — ніяк не могла заснути. На ранок вона знов пішла розшукувати хлопця. Розпитувала всіх, і вже пів цього маленького міста знало, що десь, невідомо де, подівся Митько.

А він собі сидів уночі у вагоні, а вагон котився у чорну нічну далечінь. Трохи моторошно було, і здавалося, що з кутків вагона повзе на нього щось велике, страшне і зразу його схопить. Аж ось свиснув паротяг — почали під'їздити до якоїсь станції. Митько ніби задрімав і прокинувся, коли в стіну вагона щось загроюкотіло і в люк просунулась кудлата голова без шапки. Митько так і прикипів до долівки. А голова просунулась у вагон, оглянула темряву, і в вагон уліз хлопець, обірваний, низенький. Він сів, витягнув тютюн і почав крутити цигарку. Присвітив сірником і... побачив Митька. Обидва трохи злякано поглянули один на одного: обідраний підійшов до Митька, спитав:

— Як тебе звать?

— Митько...

— Митько?.. А мене — Шурка Рудий... Ти куриш?

— Ні...

— Погано.

Після цього хлопці почали розмовляти. Шурка Рудий розповів, що йому набридло сидіти в Лозовій, так він їздив на села «канючить» — прогулятись трохи, а це навіть думав у Харків змотатись, а то нудно на одному місці сидіти. Він спитав у Митька хліба, і, коли той поклав перед ним гаман, хутко половина того хліба, що залишалася у Митька, зeszла у Шурчиному шлунку.

Тільки сумними очима дивився Митько на це знищення його запасів.

Розповів і йому Митько, хто він і куди їде. Шурка засміявся весело і промовив:

— Ти, брат, парнишка, дурень... Ну, та я тебе вичу...

Приїхали на станцію Лозову, і Шурка повів Митька попід вагонами кудись ночувати. У кутку між двома парканами вони сіли, і Шурка розповідав, де вони зараз сидять, але Митько нічого не розумів, а Шурка, видно, прекрасно знав тут усі входи. Він плював, затагувався махрою й показував:

— Оце ось бульвар, а ото депо, осьдечки базар,— базар тут хороший, тільки міліціонери злі. А коли впіймають дядьки, то ребра порохують...

Митько вже дрімав, коли Шурка підвівся й заявив:

— Знаєш що, друже, я тебе на Москву відправляю. Ти дай мені гроші, я зараз піду візьму тобі квитка, бо потяг одходить скоро, а ти поки що почекай. А то давай заразом і гаман — я піду до своїх хлопців, дістану чого попоїсти.

Митько з чистим серцем витяг гроші й віддав їх Шурці, потім з гамана витяг портрет Леніна. Шурка глянув:

— Це що?

— Ленін. Це я до нього їду.

— Ага, ну добре... Ану, дай, гляну...

Розвернув портрета, подивився і промовив:

— Нічого, лице хороше, цей, мабуть, нашого брата не обигає, паняй до нього і про мене розкажи.

Він узяв гаман з останнім хлібом:

— Ти, коли хочеш, лягай, я зараз буду — одна нога тут, друга там.

І Шурка шугнув під вагони у темряву, а Митько почув, що в нього злипаються очі. Скоро він уже спав.

3

Прокинувся Митько рано, бо стало йому трохи холодно, хоч весняна ніч була молода й тепла. Кричали паровики, десь метушилися люди. Здивовано дивився на все Митько, поки згадав, де він, і побачив, що біля нього немає Шурки Рудого й немає ні хліба, ані грошей.

Стало боляче і страшно. Один на великій станції, і куди йти — не знає. Зараз він уже зрозумів, що Шурка його обдурив, забрав усе, і тепер його не знайти.

Підвівся, поліз попід вагонами, довго лазив, доки дістався до вокзалу. Страшенно хотілося їсти, та й

сонце вже підбилося високо. Все ж він почав розпитувати, де дорога на Москву. З нього сміялися, а він нічого не розумів, і коли нічого не взнав і їсти захотілося через край, Митько згадав матір, батька... зробилося жаль їх, захотілося додому. Мимоволі потекли з очей сльози. Він став біля якогось стовпа і... заплакав. Плакав і кулаками розтирав сльози по обличчю.

Зібралася купка людей, а потім і міліціонер підійшов, спитав щось і повів Митька з собою в якусь кімнату. Там ще кілька сиділо в картузах із зеленим верхом. Спитали, хто він. Один з них промовив:

— Він і є... ось телеграма, звать Митько... А скільки тобі років?

Митько злякано промовив:

— Дев'ять...

— Ну, він і є... А що в тебе в руках?..

— Ленін...

— Ленін?.. Чого він у тебе?..

— Я до нього їхав...

— Чого це ти до нього їдеш?..

— Щоб він визволив мене...

Дехто засміявся, а один погладив Митька по голівці й сердечно промовив:

— До Ілліча їхав... молодець, він любить діток. Тільки ти сам не їдь... малий... поїдеш додому... а колись і в Леніна побуваєш... поки що книжки читай про нього і його книжки... вчись...

Він сказав одному з охоронників:

— Нагодуйте його та з першим поїздом вирядіть додому.

Митько їхав додому. На своєму вокзалі його зустріла мати й радісно кинулася до сина, навіть не вилаяла й дома не біла. Тільки ввечері Митько, розмовляючи з нею, заявив:

— А я, коли виросту, поїду до Леніна, обов'язково!

— Поїдеш, синку, поїдеш...

І мати пригладила йому на голові вихорик волосся.

ДРУЗІ

1

Дуже нудно Толі.

Він з такою заздрістю поглядає на вікно, так розгублено все робить, що навіть мати звернула на це увагу. Щойно зробивши уроки, Толя став трохи допомагати матері: приніс води, нарубав дровець.

Та це все не те. Бо Толя чув зараз гудок того паровоза, «кукушки», на якому їздить дядько Микита. А дядько Микита часто пускає Толю до себе на паровоз і все каже, що з Толі обов'язково вийде добрий машиніст. Та й сам Толя про це мріє. Батько ж його теж машиніст.

Зараз дядько Микита пересуває вагони на станції. І з яким захопленням Толя поважно витирає би паклею кожну частинку паровоза, розпитував би дядька, як працює цей залізний кінь, що йому треба, щоб він добре працював.

Думав Толя, що батько, може, хоч сьогодні візьме його з собою на паровоз. Але батько, поклавши руку на голову синові, мовив:

— Сьогодні не можна. Нехай іншим разом.

Батько любить Толю, і коли вже не міг взяти з собою — значить, і не проси. Значить, вирушає в далекий рейс і везе щось дуже важливе.

Ще більше, ніж дядько Микита, розповідає Толі про паровоз батько. Ніхто не вмів так розповісти про паровоз, як батько.

Тепер Толя вже багато чого знає і на паровозі почуває себе, як дома. Недаремно ж хлопці прозвали його Толя-машиніст. А він і не гнівається. Навпаки, йому

подобається таке прізвисько. І хлопцям Толя заявив — як виросте, то неодмінно буде машиністом на паровозі. Бо ж яке життя в машиніста! Пустив паровоз, машина фиркнула димом, зашипіла парою, клацнула ланцюгами, грюкнула бандажами по стрілках і вилетіла у поле. А там пішов паровоз міряти кілометри, бігти наввипередки з вітром...

Толя замислено дивився у відчинене вікно. Біля вікна відцвітав бузок. Фіолетові квіти всихали, наче ржавіли, а листя лізло прямо в хату разом з веселими краплинами сонячного проміння. Проміння ковзалося по чистих білих стінах, по підлозі.

Так хочеться на вулицю... Он бач, саме проти вікна сіла ціла зграя горобців. Стрибають, весело їм, а йому треба ще раз внести дров, відро винести.

Кортіло вибігти на вулицю, до своїх друзів. А головне, Толя мусть сьогодні неодмінно помститись дідові Мармазі. Ніколи не подарує старому, що вчора вигнав його з двору. Був такий добрий, лагідний, а вчора — наче його гедзь укусив!

А Толя ж ні в чому й не винен. Тому й розсердився на діда. Ще недавно дід Мармаза обіцяв Толі подарувати перепела, та замість подарунка з двору вигнав. Ні, хоч він і дід Мармаза, а Толя якийсь жарт для помсти вигидає.

Дід Мармаза любить бджіл і перепелів. Толя часто заходив до нього подивитись на бджіл та послухати перепелиний спів, ще погомоніти з дідом і послухати, як він грає на сопілці.

А вчора якийсь розбишака кинув грудку, розбив одну клітку, і улюблений перепел діда, що б'є сім разів,— цей перепел утік.

Та коли б дід сказав про це Толі, він би знайшов винуватця і дав би й на горіхи, і на цукерки. Ніколи нікому не дозволив би Толя робити дідові шкоду.

А тут, на тобі, дід сам так образив Толю, що не знав хлопець, куди й подітись від сорому. Хоч крізь землю провались! Бо всі ж його друзі бачили й чули. І він дав слово помститись. Страшною помстою помститись дідові!

Учора надвечір проходив Толя із своїми друзями повз двір Мармази, і каже Толя хлопцям, щоб вони

почекали, а він забіжить до діда, навідається, може, сьогодні той дасть йому перепела в клітці.

Всі друзі прикипіли до щілин в паркані. Толя заходить. А дід лютий на весь світ і лає всіх, хто потрапить йому на очі. Навіть на бджіл буркотить:

— Бач, літають, літають собі, й байдужісінько їм! А не могли його, отого безштанька, що грудку кинув, хоч би в ніс ужалити. Ну, я дізнаюсь, який з них кинув. Так йому кину, що й дихати не зможе, бабуся-балабуся...

Що б не говорив дід, він завжди вставить своє — «бабуся-балабуся». Напевно, все життя ці слова повторює.

Толю дід зустрів на воротах, розлютований вкрай:

— Ти куди, бабуся-балабуся!.. Ти мені, безштанько, й порога не переступай, бо почухаю оцим ціпком — і своїх не побачиш. Перепела мені випустив, клітку розбив?.. Бабуся-балабуся!

Вигнав дід хлопця, і Толя, зціпивши зуби, відступив, вискочив за ворота. Друзі зустріли його нестримним реготом.

Гнів і образа душили Толю. Коли б хоч винний був, тоді інша справа. А то за що ж така несправедливість? На нього, на Толю, звів дід отакий наклеп! Дід Мармаза, бабуся-балабуся, якого так поважав Толя.

Правду кажучи, Толя таки трохи розбишакуватий хлопець, але дідові Мармазі він ніколи нічого не вкоїв би. До того ж, син дідів, машиніст, товаришує з Толиним батьком, а сам дід літніми вечорами грає на сопілці і розповідає про далеку старовину. Сопілка, правда, не дуже подобається Толі, деренчить собі, та й більш нічого. Он у залізничному клубі є духовий оркестр, отам мідні сопілки! Як візьме ноту музикант, аж у вухах лящить. Шкода, що Толю ще не приймають в оркестр, а то б він показав дідові, як грати!

Толя замислено поглядав у вікно і слухав, як перегукуються паровози. Вони наче розмовляли між собою. Ось гукнув великий зелений новенький, а йому відповіла маленька вертлява чорненька «кукушка». Заверещав сигнал вантажного поїзда, немов поїзд зрадив, що зараз помчить у поле.

Та раптом Толя насторожився. В паркан вдарило

тричі грудкою. Таким сигналом його викликають хлопці на вулицю. Бо трапляється іноді, що мати не пускає Толю з хлопцями.

А так постукотить котрий — Толя чує сигнал і біжить на вулицю, думаючи, що мати не розуміє їхніх сигналів.

Почувши сигнал, Толя стрепенувся, зробив рух до дверей, але там була мати. Вона помітила його рух, все зрозуміла, та нічого не сказала.

Тоді Толя сторожко підійшов до вікна, ловко стрибнув у двір, потім за ріг будинку, тоді до воріт — і зник.

Зиркнувши в його бік, мати посміхнулася вслід своєму моторному синові.

2

А Толя вже на вулиці.

Справді, за ворітьми на нього чекали Вася й Саня. Толя відразу помітив, що у них є якась надзвичайна новина. Вони мали такий урочистий, поважний і трохи зневажливий вигляд.

Вася взагалі завжди трохи задумливий, зосереджений. До всього докопується, всього допитується і намагається робити свої висновки. Він нічого ніколи не пропустить, бо всім цікавиться, завжди помітить все, що інші проминуть. І говорить він поволі, розсудливо, спокійно.

Любить його меткий і моторний Толя. Вони з Васею нерозлучні друзі.

А Саня — цей завжди неохайний, невмитий, з чорними, як вугляний пил, руками. Скільки клопоту з ним його матері! Ось у свято одягне мати свого хлопця в чистенький одяг, виміє, причепурить. Але за якісь півгодини вже не впізнає Саню. Навіть там, де ніхто не знайде ніякої можливості забруднитись, Саня стане трубочистом. Ніколи він не обмине калюжі, щоб не пройти через неї і не забрьохатись по самісінькі коліна. Сісти він повинен неодмінно на купу вугілля або в пилюгу, спиною витерти глину чи крейду.

Але Саня відданий, добрий товариш, ніколи не підведе друга, і його всі любили, хоч він і замазура.

Вася з Санею трохи погордо дивились на Толю, що

не знав їхньої тайни і не уявляв собі, який скарб сьогодні зрання вони знайшли в яру, за селищем, у кушах.

Вася так незалежно підшморгував носом і з такою зверхністю задирав голову, що нагадував індика. А Саня нетерпляче переступав з ноги на ногу і однією рукою підтримував штанці. Біля штанів не було жодного гудзика. Ще зранку був один, але недавно Саня програв його в «загонку» і тепер чекав жорстокої зустрічі з матір'ю, коли ніхто з друзів не виручить його.

На щастя, гострі очі Сані помітили біля Толиних воріт дротину. Сказавши — «цур мое», бо Толя теж намірився схопити дріт, Саня скрутив дротом штани, щоб не пришивати гудзика.

Стуливши міцно свої тонкі губи, Толя вирішив не питати хлопців, чому вони сьогодні такі бундючні. Він знав — вони й самі не витримають довго, все скажуть. Толя тільки оглянув їх гострим оком і, щоб приховати своє зацікавлення, підстрибнув і пішов на дорогу «колесом», вниз головою. Лише він, Толя, міг так ловко, рівно й довго ходити на руках. Толя був дуже вправний фізкультурник, і всі йому заздрили. Ще вмів Толя: перелазити через будь-який паркан, оглушливо свистіти в чотири пальці і кумкати жабою.

Ого, й ще багато чого вмів Толя!

Від радощів, що вирвався з хати, Толя, ставши на ноги серед дороги, свиснув тричі так голосно, що горобці перелякались на смерть і кинулись геть з дерева.

Та це ніскільки не порушило урочистого настрою Васі й Сані. Вони зі зневажливою зверхністю дивилися на всі Толині вправи, наче вміли зробити їх краще за нього.

Так... Гаразд... А як дізнатись, чому той неохайний Санько має такий незалежний, непроникливий вигляд? Скажемо одверто, Толі дуже кортіло знати новину. Але він тримався, як скеля. Він чекав, доки хлопці самі не витримають.

І Толя раптом звернувся до друзів:

— Ходімо вниз, покатаємось та покличемо Борю й Лізу... Чого нам тут стовбичити.

— Пхе, нам і тут добре, ми не підемо, — за обох відповів Саня.

— Ну й не треба. А чого ж ви сюди йшли? Чванитись? Може, ти, Санька, хочеш, щоб я тобі цибульки

дав чи під ніжку тебе перекинув, щоб ти й носом заорав?.. Ну, стійте, я сам піду.

А хлопцям кортіло, щоб Толя спитав. А він мовчав, наче нічого й не трапилось.

Потім Толя згадав сьогоднішню пригоду й похвастався:

— А наша кицька Маська вранці пацюка ще живого притягла в двір. Товстий та злий, як буржуй! Я в неї відняв, і він у мене в ящику сидів. Стрибав, а не вистрибне. Тільки скок, скок і падає вниз. А я його драбую, а він аж зубами клацає. От цікаво! У нас в чулані все гриз, а тепер не буде. Бо я знов його Масьці віддав. Вона бавилась, бавилась, а потім голову йому одгризла.

— Ну, бре!.. Живий пацюк? От здорово! Було б його за хвіст прив'язати та на вулицю. Гуляти з ним. От дивовижа була б,— захоплено вигукнув Саня. У нього аж очі заблищали. А Вася, подумавши, промовив:

— От чудно. Отаке сіреньке, невеличке, а шкідливе, а прудке. А що, коли б пацюк був такий завбільшки, як корова? Тоді до нього й не підступайся. Тільки зубами клац — і голови немає. Ото було б!

Толя зауважив:

— Тоді треба, щоб наша кицька Маська була завбільшки з паровоз, а то пацюки б геть усе на світі понищили. А кицька його зжувала. Вона у нас все їсть. Раз навіть трохи огірка покуштувала, а потім виплюнула.

Та розмови якомось нікого з хлопців не цікавили. Становище ставало все напруженішим. Толя чекав, доки хлопці не витримають, а ті — доки Толя спитає.

Проте непомітно рушили з місця і поволі йшли вулицею. Толя підкрався ззаду і злякав височенького миршавого хлопця, батько якого ще недавно мав крамничку недалеко від них. Зробив це Толя так собі, щоб розважитись. Але той хлопець хотів кинутись на Толю, тоді виступив уперед Саня:

— Ти, буржуйчик смажений... Давай помірємося кулаками. Киш додому!

Хлопці загнали свого ворога у двір, але він завещав, наче його ріжуть. На його вереск вибігла мати. Хлопці метнулись униз до станції.

З провулка вилетіли назустріч двоє товаришів з цієї самої компанії — Боря й Ліза.

Боря — худорлявий хлопець, такий ніжний з обличчя і завжди рухається повільно. Він уміє здорово малювати. Малює своїх товаришів, пташок, поїзди, будинки. Часто малюнки бувають дуже гарні. Особливо вдало Боря вміє малювати свого батька, мастильника, з скуповдженою бородою і великим носом. Батькові не подобаються його портрети, намальовані Борею, і він раз навіть ледве не побив сина. Але той не кається. Ще вміє Боря малювати мазутом. Витягне з маслянки біля колеса вагона квач на дротинці і малює на вагонах. Сторожі ловили його, та хіба Борю зловиш! Тоді поскаржились батькові, і той таки одлупцював Борю. Взагалі батько в Борі дуже сердитий, особливо, коли трохи напідпитку.

А за те, що Боря малює квачем з мазутом, товариші й прозвали його Боря-квач.

Тепер Боря поспішав за Лізою. Бо ходить він завжди повільно, ніби замріяно. А Ліза, навпаки, розмахувала руками і швидко ступала босими ногами, підіймаючи по дорозі куряву.

Товариші зійшлися на розі.

Вася з Санею побачили біля себе всіх своїх друзів і тепер таки вирішили здивувати всіх. Та й мовчати далі більше не було сил. Вася боявся, щоб Саня перший не сказав, а Саня навпаки.

Толя, як завжди, почав глузувати з Лізи, а та, гостра на язик, добре одбивалась, а потім, махнувши п'ятірнею перед Толиним обличчям, проказала хутко.

— Мармиза.

— Ану, не чіпай!

— Ой, злякалась я тебе! Зараз упаду й помру. Тримайте мене.

Може, Толя з Лізою таки й посварилися б, бо Толя не дуже любить дівчат, але в цей момент Вася урочи-сто вимовив:

— А ви знаєте, що ми з Санею знайшли в яру?

— Куди там їм знати? — недбало махнув рукою Саня.

Толя враз припинив сперечання з Лізою й повернувся до хлопців.

Перебиваючи один одного, Вася з Санею розказали, як пішли вони сьогодні на город і хотіли в яру накопати глею для глиняних м'ячів. Спускаючись вниз по схилу, поміж кущами, лякаючи ящірок, вони вже долізли до того місця, де біля струмочка є добрий, липкий глей.

Коли щось підозріло зашелестіло в кущі глоду й поповзло. Хлопці спочатку були злякалися і принишкли. А воно вже й не шелестить нічого.

Саня підкрався до куща і думав, що то гадюка: лежить сіре й не ворухиться, тільки гостренькою мордочкою нюхає... Роздивився Саня, аж то їжак. Невеличкий, молоденький їжачок. І людей не боїться зовсім. Принесли його додому, а він відразу почав лазити, всюди зазирати, принохується до кожної речі. Ох і втішний який!

Хлопці стояли зачаровані, глибоко схвильовані такою багатющою знахідкою. Це не якийсь там поганенький пацюк, а справжній живий їжачок!

Ліза крутилася на одній нозі, схопила жменю піску й сипнула вгору. Мов дрібний дощ посипався згори.

— Їжачок, їжачок, їжачок,— пританцьовувала і наспівувала Ліза.— Покажи, Саню, покажи! У мене є блискучий гудзик, я тобі подарую. Покажи, покажи!

Не лише Лізі, всім кортіло поглянути на їжачка, що не боїться людей.

Толя рішуче сказав:

— Ходім, братця, глянемо на того звіра. Він мені вкрай потрібний. Гайда!

Саня помчав попереду. Потім Толя його перегнав. І з вигуками зграйка дітей стрімголов летіла вулицею. Кури розлітались у всі боки, собаки тікали й ховались в двори, коли, розмахуючи руками, стрибаючи, друзі мчали слідом за Толею.

Їжачок лазив у великій загороді, яку для нього вже збудував Саня. Маленький, весь у гострих голках, він рухливим чорним носиком обнюхував стіни своєї загороди, пирхав, поглядав угору чорненькими, блискучими,

мов намистини, оченятками і пристукував кривими ногами, моторно пробігаючи по дошках.

А коли до нього Толя доторкнувся рукою, їжачок скрутився в клубочок, щоб уколоти хлопця. Толя миттю відсмикнув руку назад, а всі засміялись. Тоді їжачок знов почав бігати, не звертаючи уваги на своїх гостей.

Саня приніс йому блюдо з молоком. Їжачок прийнявся до молока, а тоді похапцем почав хлібтати. До чого ж втішний їжак! Діти не могли очей від нього відірвати. Всі були впевнені, що їжачок зовсім приручить-ся й бігатиме за Санею навіть у дворі.

Всі розмовляли, розглядаючи їжачка, тільки Толя стояв мовчки і криво посміхався. Він уже давно вигадав, як помститись дідові Мармазі. От вигадав! Головне, що й дід не образиться, а пам'ятатиме, як Толю з двору виганяти! Пам'ятатиме!

Толя сказав хлопцям, що зараз вони з цим їжаком вступнуть цікаву історію. Ніхто не перечив, бо всі знали, що все одно нічого не допоможе: раз Толя щось вигадав, то все одно зробить так, як надумав. Толя сказав, що зараз цього їжачка вони гуртом понесуть до діда Мармази.

Зробили торбинку з паперу, обережно поклали туди їжачка. Толя наказав:

— Мовчіть мені. І коли я розмовлятиму з дідом, підтримуйте мене. Щоб він нічого не запримітив. Чуєте!

Товариші мовчки погодились. На вулиці Толя став за паровоза, інші всі були вагонами — вчепившись один за одного, Толя свиснув, потім почав:

— Пха, пха-чшш, пха, пха-чшш...

Зразу поволі, потім хутчіше й хутчіше валка дітей побігла вулицею. Толя обережно тримав у руках свого їжачка.

5

Біля дідового двору «поїзд» загальмував і пішов тихше. Всі трохи зніяковіли, і Толя, тихесенько відчинивши хвіртку, глянув у двір. Із-за його спини визирало четверо його друзів. Отак вони поволеньки просувалися в двір. Під черепичним дахом висіли клітки з перепелами. Десь на заході сонце пірнало за будівлі, а до

нього летіла прощатись рожева хмарка. Тепер, надвечір, гучно били перепели у своїх клітках. Дід Мармаза у полотняному вбранні ходив у палісаднику.

Діти юрбою підходили до діда, а з вулиці зазирали у хвіртку ще кілька зацікавлених дітлахів.

Дід здивовано дивився на них. Видно, він уже давно перестав сердитись на Толю, а може, й забув про свого перепела. Дід Мармаза любив дітей і пішов до Толі.

— Ну, вам чого треба, безштаньки, бабусі-балабу-сі? — з лагідною посмішкою спитав дід.— В гості прийшли. Ну, гостуйте. Може, меду захотіли, так ще немає меду. Ще бджілки не наносили.

Якось дивно, наче аж заїкаючись, але хитро примруживши очі, до діда звернувся Толя:

— Та ми ось, діду, перепілку впіймали. Пішли гуляти на яр і там той... упіймали. Не хотіла вона літати. Може, це ваша. Прудка, а літати не хоче. Беріть швидко у руки, а то втече...

Дід і собі ще хитріше глянув на Толю, посміхнувся у вуса і відповів:

— А чому ж це птах літати не хоче? Мабуть, ви його підбили. То й бери собі, бабуся-балабуся. Це не мій, бо мого кіт з'їв, а я на тебе даремно нагримав. Ти й розгнівався? А тепер мені перепілку приніс? — спитав дід.

— А навіщо ж ви тоді мене вигнали?.. То ви й подивитись не хочете? — і собі спитав Толя.

— Щось ти мудруєш, хлопче, по очах бачу... А ті он твої напарники теж підсміюються,— показав дід на Толиних друзів, що боялись наблизитись і чмихали в кулак.

— І звідки ви взнали?! Ой діду, і хитрі ж ви! — вигукнув Толя.— Я хотів тільки пожартувати,— признався хлопець.— От і приніс вам їжачка... Дуже втішний.

Толя пустив їжачка на землю. Дід розглядав його, доки він повзав біля його ніг. Ніби сердито буркотів:

— Хотіли мене обманути, розбишаки? Бабуся-балабуся! Так я вам і повірив. Ось зараз візьму, вуха одріжу та батькові й однесу. А я, бач, йому перепела в клітці відсадив. Хай трохи обживеться, приходь і забирай.

— От дякую, дідусю! — вигукнув Толя.

— Дякую...— буркотів дід.— А хотів їжачка мені за-

мість перепела в клітку всадити. Що ж я з ним робитиму, га? Ви ж його мучите!

— Ні, ми його любимо! До побачення, дідусю! — І діти, забравши їжака, миттю кинулись на вулицю.

6

Скільки цікавого влітку! Цікаво й гуляти, працювати на городі, купатись у ставку, бавитися в кущах у яру.

Та діти догулювали останні дні. Треба було готуватись до школи. Отже, сьогодні й вирішили друзі погуляти увечері біля залізничного клубу. Там саме грала музика, скликала молодь на гулянку. Як же може бути, щоб Толя, Боря, Вася, Саня й Ліза не прибігли послушати музику?

Всі вони вже тут. Біля клубу невеликий садок, а головне — недалеко від клубу депо, там ремонтують паровози, а на запасних коліях стоїть кілька дуже старих, вже непридатних паровозів і вагонів.

Тут дуже хороше грати в піжмурки, бо можна так сховатись, що той, хто жмуриться, зроду-віку не знайде. Аби тільки сторож не нагрянув.

З нашими п'ятьма друзями прибігли ще кілька хлопців і дівчаток, і першому випало жмуритись Борі-квачу. Він почав був протестувати, що Ліза полічила неврно, і тоді перелічив Толя. Всі стали в коло, і Толя, тикаючи кожного пальцем в груди, лічив: «Котилася торба з великого горба, що в тій торбі — хліб, паляниця, кому доведеться першому жмуриться...»

Знов-таки випало Борі, і він скорився.

А вже почало й темнішати. Здалека насувалася ніч. Підповзала вона поволеньки, підлазила під паровози, вовтузилась у вагонах, і там моторошно було сидіти, сховавшись від Борі.

Діти знали тут всі входи й виходи, могли хоч найтемнішої ночі вийти звідси, не заблудившись. Але здавалось, що з кожного темного тендера, з кожного котла щось лізе разом з нічними тіннями. Підлазить і хоче схопити, потягти до себе.

Звичайно, кожному хотілось бути найхоробрішим, і ніхто не наважувався першим сказати, що вже час додому. Соромно було признатись.

Толя, зціпивши зуби, біг ховатися якнайдалі. Кричав здалеку на весь голос і навіть свистів. А свиснувши, озирався на всі боки, ніби чекав, що хтось зараз вискочить і почне ганятись за ним.

Бо паровози стояли зсутулено, мов якісь принишклі велетні, і наче тихо ворушили колесами, наміряючись зірватися з місця й помчати так, як вони літали по рейках колись. Старі, криві, розібрані — такі жебраки вдень, — вони вночі оживали, і дітям здавалось, що ось зараз задимлять труби, зашипить пара, зойкне мідним вигуком свисток — і всі ці машини почнуть маневрувати і помчуть у даль.

Старі вагони стояли заляклі, з худими ребрами. І ніби й вони зараз збирались підстрибнути на колії, заторохтіти осями і веселою червоною валкою побігти в далечінь.

Тому було трохи моторошно. Хлопці навмисне розмовляли голосно і бадьоро.

Скоро Боря-квач уже відповідав пошепки, але Саня ніяк не хотів відстати від Толі.

Нарешті Ліза не витримала і проказала:

— Ходімте, хлопці, там уже мама чекає, і яюсь тут незатишно, страшнувати.

Всі підтримали її, крім Толі та Васі. Ті враз наїжачилися й давай глузувати з боягузів. Толя навіть хоробро присів на східці вагона і заявив:

— Я можу тут і переночувати. І нічого не боюсь. Залізу в топку й спокійно просплю всю ніч. Що мені, мені нічого!

Вася теж підтримав Толю і уперто почав повторювати, що й він тут ночуватиме.

Всім стало ніяково. Не залишатися ж їм тут, коли страшно? Але Боря задерикувато, через плече кинув Толі:

— Задавака, залишиться він, хе...

— А що ж ти думаєш, квач дьохтяний, мазутовий?! Ідїть додому, а я в топку полізу. А ранком приходьте.

Він рішуче вчепився за ручку паровоза, поліз туди по східцях, і з іржавим зойком відчинилися дверцята топки. В ті дверцята тільки дитина влізти може.

Толя почав пробувати, чи влізе він туди.

А тим, що стояли внизу, стало зовсім боязко. Бо вже була ніч. Деся здалека кричали паровози, і з клубу не

чутно було музики. А Лізі стало так шкода Толю. Йому ж страшно буде! Сам тут, серед цих старих паровозів...

— Слухай, Толю, облиш,— почала вона просити.— Ми знаємо, ти зостанешся, ти не боїшся. Тільки нащо це? Ходімо гуртом додому.

Толя швидко погодився на це прохання й зліз на землю.

— Ото ж бо й є. Я як захочу!.. А коли вам страшно, я проводжу вас додому.

Він легко й весело прямував уперед, ловко шмигаючи попід темними вагонами. Хутко пішли до селища. Їх проводжала насторожена ніч під глибоким темно-синім небом.

7

Діти любили школу і насилу дочекалися початку навчання. Всі п'ятеро друзів були в третьому класі і радісно бігли в школу. Бо Ганна Миколаївна, низенька, чорнява вчителька, щодня розповідає щось нове, цікаве. Примусить учнів про щось посперечатись і так розтлумачить наступний урок, що все легко вчити. А скільки надзвичайних історій вона знає з революційних подій, з давніх часів, а то ще й з життя тварин і птахів.

Толя щоразу приходив у школу раніше, щоб до початку навчання ще зустрітись з друзями. Толя був одним з найкращих учнів у класі.

Правда, й пустував він на уроках немало, і часто влітало йому від Ганни Миколаївни. Особливо за те, що Толя підказував. Ніяк не міг він витримати, коли хтось з учнів нетвердо знав уроки.

А сьогодні Толя сидів на уроках дуже не уважно. Може, тому, що сонце сяяло ще по-літньому. За вікном вирувало життя залізничного селища і кликала до себе прозора даль ранньої осені.

Четверта ланка, в якій були, крім Толі, ще й четверо його товаришів, сиділа ззаду. Це була хороша ланка, тільки іноді хлопці любили пустувати.

Толя сидів з Васею і робив вигляд, що уважно слухає, а сам ловко влучив у Саню кулькою з паперу. Вася чмихнув, дивлячись на збентежене обличчя Сані, що

ніяк не міг втямити, хто це його ляснув кулькою по носі. А Толя сидів спокійно і дивився на вчительку невинними очима.

Ганна Миколаївна лише бистро зиркнула на Толю, але на цей раз нічого не сказала і продовжувала оповідати, як пташки відлітають від нас у вирій, як звірі ховаються на зиму в теплі нори і вдягаються в теплі шубки, щоб їм не дошкулив морозяка.

От Ніна Ключко спостерігала, як ластівки збирались зграйками, щоб вирушати в дальню путь. Вони перегукуються, збираючись у далекі краї, та пишчать жалісливо, бо їм сумно покидати рідні місця.

Підхопився хлопчик Михайло і швидко-швидко проказав:

— А мені тато казали, що коли насипати пташці солі на хвіст, то враз її можна впіймати.

Клас заgrimів від сміху. А Михайло здивовано озирався, не розуміючи, чому він так всіх розвеселив. Знизав плечима, коли Ліза навіть схопилася з місця і в захопленні заплескала в долоні.

Ще веселіше зареготали всі, коли Толя влучив паперовою кулькою Михайла в лоб. Зробивши це, Толя тільки всміхався і навіть одвернувся, наче то й не він.

Але Ганна Миколаївна враз відновила тишу в класі, обернувшись до Толі. Потім підійшла до його парти. Толя почервонів і безпомічно блимав очима.

— Ти заважаєш нам працювати. Що з тобою сталося? Я не впізнаю тебе, Толю.

Толя стояв, схиливши голову вниз, і ні слова не промовив, лише м'яв у руках полу своєї сорочки. А що йому говорити?

Ганна Миколаївна так добре до нього ставиться, часто говорить, щоб інші приклад з нього брали, і тепер він так її розгнівав.

Не встигла вчителька відійти від Толиної парти, як підхопилася Ліза і швидко зашебетала, плутаючись у словах і захлинаючись:

— Ганно Миколаївно, Ганно Миколаївно, Толя у нас... Толя у нас хороший хлопець і добрий товариш. Це він так, трохи, ненароком попустував.

— Під час роботи і трохи не можна пустувати,— сказала Ганна Миколаївна, суворо поглянувши на Лі-

зу.— Толя, пересядь сюди на передню парту на весь день. А коли ще заважатимеш, вийдеш у коридор.

Толя пересів, не підводячи голови, хоча встиг посвятирись Лізі кулаком, щоб не сміла його захищати. Чи й не захисниця!

8

Галаслива юрба учнів прямує додому. Будинки селища стоять рівною лінією. Вулиця котиться аж до станції. По дорозі здіймається курява і знов тихо сідає на землю.

Завжди замурзаний мацапура Саня наздогнав товаришів. Разом з Толею, Лізою, Васею та Борею ішов і ланковий четвертої ланки Яша. Він писав жартівливі віршики в стінгазету, висміював ледарів, недисциплінованих учнів, усі сміялися з його жартів. Але Яша дуже серйозний і розумний хлопець, син слюсаря з депо.

Яша любив цю дружну компанію школярів, хоч не раз їм влітало від нього за те, що вони без діла ганяють вулицями, пустують і невідомо коли вчать уроки. Але йому подобались і задерикувата Толина вдача, і Боряквач, що вмів ураз намалювати корову з чудною собачою головою або собаку, схожого на коня, а найкраще свого батька. Яші весело було з Лізою, що все щебетала й дзвінко сміялась, і з Васею, замисленим і добрим.

Всі вони були меткі на різні вигадки, на пригоди.

Тепер товариші йшли й глузували з Сані. Він біг вулицею, нарочито здіймаючи ногами хмару куряви. І раптом у тому місці на дорозі, де особливо була густа, дрібна, оксамитна порохня, Саня спіткнувся і впав.

— Ой, як м'яко. Мов у пуху,— крикнув він.

Потім кашлянув, помахав руками й ногами і хутко підхопився знов, майже поринувши в збиту ним куряву.

Юрба школярів, спинившись, реготала й глузувала з Сані. Адже саме сьогодні Ганна Миколаївна розповідала про мікробів і сказала, що брудні люди найчастіше хворіють.

Хтось із школярів щиро і злякано гукнув до Сані:

— Саню, тебе ж мікроби з'їдять. Дивись, як ти викачвся!

Але Саня, хоч і задавакувато, але трохи злякано відповів:

— Я сам усіх мікробів поїм. Отак—гам-гам і поїм,— проте старанно почав обтрушувати з себе пилюгу.

А Ліза весело замахала руками, пританцьовуючи на місці, і, сміючись, приспівувала:

— Мікроб, мікроб! Саня — мікроб! Замазура, мацапура, тарапура, пилепура... Саня — мікроб! Кроб, тарароб!

Ліза вже стрибала на одній нозі і вигукувала хто-зна-які слова, аби кричати. Її голос підхопили інші і давай дражнити Саню, називаючи його мікробом.

Обтрусившись, Саня підбіг до Лізи і виставив ліве плече, готовий до бою:

— Ти чого дражниш, коза-дереза, півбока луплена?

Та Ліза не злякалась. Вона скривила обличчя, пере-кривила Саню і крикнула йому в обличчя:

— А то що, мацапура, кура-тура, мікробура?

Саня зціпив зуби:

— Гляди мені, коза-дереза, півбока луплена!

— Чи й не герой, мікроб смажений, варений, печений.

Всі засміялись. Саня аж почервонів від гніву, але чіпати Лізу не наважився, бо знав, що за неї заступляться. Тоді він повернувся до всіх:

— Ну й що ж, чи й не які,— сказав він зневажливо,— і не треба. А я зараз піду голубів ганяти, о! Ганятиму сам, без вас.

— Авжеж, а без Толі не ганятимеш, бо він свистить здорово.

— А я грудкою.

— А мати по шиї дасть, щоб грудки не шпурляв.

— Так Толя зі мною піде, а ви ні. Ми ще й з їжаком пограємося.

— А Толя без нас не піде. Правда, Толю?

— Авжеж, правда,— відповів Толя.

Все одно, трохи посперечавшись, всі гуртом пішли до Сані ганяти його голубів.

Ці голуби-вертуни — гордість Сані, і йому заздрили інші хлопці. У нього вже було дві пари старих і пара молодих. Батько йому навесні ще пару подарував. Ох, як вони вертаються! Тільки свисни — підуть кружляти під самісінькими хмарами. А буває, що й за хмари схова-

ються. Високо-високо підіймаються, мов ті золоті крапки в небі. А потім падають млинками мало не до самої землі... Всі голуби глинясті і хвости носять аж до голови. А дзьобики такі малесенькі, мов ячменинки. Ех, і голуби ж!

9

У школі вчитись було так цікаво, що дні минали непомітно. Вже відхлюпотів осінній дощ. Тоді селище стояло, наче розкисле в воді.

Тепер товариші збирались після школи дома. Найчастіше у Толі або в Лізи. Толя захоплювався машинами й радіо, а Ліза працювала в природничому гуртку.

Всі гуртом читали книжки й менше пустували, бо в книжках було багато такого цікавого, що друзі довго сперечались, доки їх не мирили дорослі. Толя змайстрував собі детекторний радіоприймач, і до нього приходили слухати радіо.

А одного разу прокинулись школярі, виглянули у вікно,— а земля й дерева вкриті білим сніговим пухом. Хутенько одяглись, вибігли у двір загребти в руку сніжок, подивитись, як чітко печатається крок і з рота вилітає клубочок легенької пари. Все свіже, чистеньке. Навіть горобці втішно цвірінькають, і граки поважно, з захопленням чистять на паркані дзьоби після сніданку.

Вже можна лагодити санчата. Незабаром з гори можна мчати на лижах, аж вітер свистітиме в ушах!

Найкращі саночки зробив собі Саня. Це не саночки, а просто автомобіль. Полозки довгі, підбиті товстим залізом, яке висковзалося і блищало, мов срібло. Спереду Саня приладнав кермо з двох старих ковзанів «Снігурок». Кермо рухалось на спеціальному шворні.

Ці саночки так летіли з гори, що мимоволі заплющиш очі від страху. І кожному хотілось на них покататись. Зробивши уроки, школярі вибігали на свою гірку, що спускалась у неглибоке провалля. Саня щораз був там першим і спускався з гори. Він нікому не відмовляв покататись разом з ним, на його знаменитих санчатах. На них могло зразу сісти три чоловіки. І тоді — із свистом, з вигуками, з вереском санки мчали з гори. Звичайно, найголосніше, найпронизливіше пищала завжди Ліза. А це саме й подобалось Сані. Він навмисно візьме

й перекине санки. Тоді всі, хто їде, перевертом котяться в сніговий намет. Сміху, веселощів скільки!

Та незабаром ці веселощі призвели до сумних наслідків. Саня так захопився санчатами, що перестав готувати уроки. Шкільні завдання залишались незробленими. Бо Саня тільки прибіжить із школи — негайно хапає свої санчата і мчить на гірку. Тут він катається до самої темряви, доки вже нікого не лишиться біля нього. Додому повертається зморений і ледве встигне повечеряти, негайно лягає спати.

От так Саня й відстав. Мало не найгіршим учнем став на весь клас.

Ганна Миколаївна кілька разів робила йому зауваження, але це не допомагало. Тоді вона звернулась до Толі, Васі, Борі й Лізи! Раз вони його друзі і в одній ланці — мусять допомогти своєму товаришу виправитись. Але Саня про допомогу й слухати не хотів. Заявив, що сам знає все і нехай ніхто не лізе до нього з допомогою. Тоді всі його друзі образились на Саню і перестали кататись на його санчатах. У кожного були свої, хоч і не такі швидкі, як у Сані.

Це теж не допомогло, і Саня відставав все більше й більше, аж доки Ганна Миколаївна перед усім класом не сказала Сані, що вона написала записку і викликає в школу Саниного батька.

Тоді Саня схаменувся. Він дуже просив учительку не викликати батька, бо той сильно розгнівається і ніколи не пустить Саню кататись на саночках. Саня дав піонерське слово не відставати, наздогнати те, що пропустив.

Після навчання Толя з Санею разом пішли додому і умовилися вкупі робити уроки. До Толі прийшли Вася й Боря. Хлопці гуртом розв'язали задачі, виконали письмові вправи і вивчили вірші. Ще трохи допомогли Сані вивчити й дещо з попереднього. Тільки після цього пішли гуляти. Так вони й вчили уроки разом — іноді в Толі, а то й у Лізи, бо в них були великі квартири, можна було сидіти в окремій кімнаті і нікому не заважати, навіть коли захочеться й посміятись чи поборюкатись...

Аж до самої весни друзі разом готували завдання. А вона, весна, прийшла непомітно. Неначе ще ось вчора

зима була, а сьогодні вже й перше листячко затріпотіло на деревах, розквітло все, і весна повернула на літо. Не встигли й оглянутися учні, а вже вони перейшли в слідуючий клас, і настали знов веселі, радісні, безтурботні канікули.

Скільки захоплюючого, цікавого чекало на них влітку!

Нерозлучно гуляли й працювали п'ятеро друзів. Вони разом ходили купатись, гуляти в поле і в ліс. Бігали по вулицях, грали в футбол. Спокою не було від них батькам. І дід Мармаза полюбив цю веселу компанію школярів, бо вони допомагали йому в саду й коло бджіл. Дід частенько частував їх медом.

А потім і все селище довідалось про наших друзів, коли вони викрили один дуже страшний злочин.

10

Про цю історію дуже довго говорили в залізничному селищі. Та й не лише в селищі — вся округа про це знала. Навіть в газетах писали, як піонери, діти робітників, запобігли великому нещастю. Ще й зараз вам розкажуть про героїчний вчинок друзів-школярів на чолі з Толею.

Вже минув травень, соковите літо бушувало на землі. Сонце таке надзвичайне, небо веселе, і ясно, зелено в полі. Теплий і запашний вітер. Голова крутиться від пахоців різноманітних квітів.

Є у друзів одне затишне містечко, куди вони часто бігають гуляти. Далеко за селищем, серед кущів, над яром. Там і трава висока, хліб вище за людський зріст. Там, де їхні городи, де навесні садили вони з батьками картоплю, кукурудзу, соняшники, гарбузи.

На горбі розрісся густий терен, глід, жостір, дереза, А бур'яни які високі! Особливо болиголов, кропива, будяки. Оцей яр, що кривулями повзе кудись далеко, та гущавина бур'янів і кущів — найулюбленіше місце Толі з товаришами. Недалеко від яру, всього за якусь пару сотень метрів, і колія пробігає.

А тут затишок у гущавині. Діти бавляться, читають, гріються на сонці. Толя знайшов тут таке місце, куди лише він стежку знає. Над самісіньким глибоким яром.

Виколав там піч, наслав трави, і часто вони гуртом топили ту піч хмизом, пекли в ній картоплю.

А цього дня сонце й сине небо наче підганяли Толю, щоб не сидів дома. Вискочивши на вулицю, він вирішив знайти товаришів і щось разом з ними придумати.

Толя побіг до Лізи. По дорозі зазирнув і до діда Мармази. У своєму білому полотняному одязі дід стояв біля вулика і пильно вдивлявся, як літають бджоли. Толя привітався.

— Здоров, бабуся-балабуся. Чи не впіймав перепілки для мене, як минулого літа, розбишако? — спитав, а сам сміється.

— Ні, не впіймав. А у Лізи є ручна галка. Зовсім, зовсім ручна — із рук їсть. А перепілки нема. А я оце гуляти йду.

— Гуляй, гуляй. Сонечко добре гріє. Послухай, як бджоли гудуть.

Толя послухав, подивився і, сказавши дідові, що заїде ще пізніше, побіг до Лізи. Він же не знав, що сьогодні вже не доведеться йому зайти до діда.

У Лізи Толя застав Васю. Вони бавилися з галкою, яка сердито хапала Васю за палець, а Ліза ще й приказувала:

— Так його, так його. Вколи його, вколи дзьобиком, щоб не в'язнув.— Побачивши Толю, Ліза сказала:— Хочеш, Толю, вона й тебе кусатиме. Навіть маму не визнає. Тільки мене одну й любить.

— Є кого любити,— зловісним басом проказав Толя.— Коли б я був галкою, я б лише тебе й гриз.

— Е, він би гриз! Ще й як любив би мене!

Хлопці весело засміялись. Потім Толя сказав, що він зібрався йти гуляти в поле. Мати наказала піти глянути на город, бо днями вже будуть підгортати картоплю.

— О, а я теж хотіла піти. Квітів нарву. Ходімо разом.

— І я з вами,— сказав Вася,— бо заходив оце до Борі, його немає, кудись з батьком поїхав. А Саня допомагає матері. Вона маже хату, а він заважає. І таке в нього сумне обличчя, та забрѳоханий увесь, аж страшно дивитись. Галю, а ти підеш з нами? — раптом звернувся Вася до галки, що сиділа на призьбі і мружила очі на сонці.

— Звичайно, піде,— беззаперечно відповіла Ліза.—

Вона ще не вивчилась розмовляти... Але я понесу її прогулятись.

Ліза ніжно назвала свою галку Галею і дуже за нею упадала. У галки було перебите крило, а тепер уже загоїлось і тільки трохи волочилось по землі. Літати Галя не вміла, а лише за допомогою крил робила великі стрибки, коли рятувалась від переслідувачів або поспішала на голос Лізи. Їла Галя з рук, любила сидіти на плечі у Лізи і лоскотати дзьобом, зариваючи його у волосся своєї юної хазяйки. А то бігала по двору і нікого не боялась. Лізин чорний кіт, Жук, спробував підійти близько і доторкнутись до Галі лапою. Вона його так скубнула, що він став поводитись з нею дуже чемно й запобігливо і ближче, ніж на два кроки, не підходив до Галі. Котові прикро було, що Ліза більше любить Галю, ніж його, але довелося звикати. Тепер він зовсім не помічає Галі і проходить повз неї, гордо одвернувши голову. Але Галя однаково пильно стежила за ним — чи не доведеться ще раз провчити цього чорного задаваку...

Того веселого, сонячного літнього дня випало і Галі стати очевидцем визначних подій.

Ліза хутенько нав'язала вузлик їжі для всіх, посадила собі на плече Галю, і пішли трое товаришів у вуличку, щоб скоріше вийти за селище в поле. Проминули вокзал, перейшовши через десятки колій. Від цієї станції розбігаються поїзди у кілька кінців.

Залишилося позаду задимлене, закопчене депо. Туди щоранку йдуть на роботу робітники з усього селища. Депо шумить цілу добу...

Вже вийшли за селище, спустилися в долину. І станція, і депо сховалися з правого боку. Тільки одна колія побігла, обгинаючи селище з цього боку, і мчала крізь хвилясті сизі лани.

Дорогою Ліза сплела вінок і одягла його Толі на голову. Але той відмовився від дівчачих прикрас. Вася дражнив галку і все давав їй бур'янинки. Галка візьме, потримає в дзьобі, а потім викине й подивиться зневажливо на Васю, мовляв,— мене не підманеш!

Пісню заспівали про Батьківщину, про комсомол, про піонерів-ленінців. І покотилась пісня кудись далеко вперед, а згори підтримували піонерську пісню невгамовні жайворонки.

Ось і густі зарості терну. Здається, і краю їм нема і не продерешся крізь колючу гущавину. Ось і стежечка. А тепер навпростець ще треба пролізти пригинаючись. І тоді тільки можна потрапити у затишний куток, в таємне сховище, про яке ніхто не знає, крім наших друзів. Тут їх зроду ніхто не знайде, бо кущі, здається, переплелися в непролазну стіну.

Толя хазяйським оком оглянув свій куток. Все було на місці. Він знайшов схований ним тут ніж, кілька різних баночок, глечик.

Товариші трохи поїли, нагодували галку і сиділи, стиха розмовляючи, слухаючи, як вітерець перебирає листячко на кущах. Вася лежав, знявши з билинки червоненьку краплинку жучка-сонечка, пустив собі на руку й приспівував: «Сонечко, сонечко, полети, полети». Жучок знявся й полетів.

На свіжій стеблинці якоїсь соковитої трави густо, наче приклеєна, сиділа тля, або трав'яні воші. Біля них повзали кілька комашок і ворушили тлю своїми вусиками... Ліза стиха почала розповідати, що ото комашки «доять» тлю. Комашки лоскочуть тлю, а тля випускає таку солоденьку водичку. От комашки й п'ють той сік.

Але не встигла Ліза закінчити свою розповідь. Злякано і здивовано всі затихли, завмерли, принишкли. Бо кілька чоловік чужих людей, голосно розмовляючи, продирались крізь кущі. Чути було, як під натиском шелестіли віти терну, дряпали й чіплялися за одіж.

Діти зовсім припали до землі й не ворушилися. Навіть Толя зблід, бо йому так не хотілось, щоб хтось знав про їхній куточок. А люди, здається, сунуть просто сюди, просто до дітей. Так швидко наближалась голосна розмова. Чоловіки сперечались і вже були зовсім близько.

Ліза зціпила зуби й заплющила очі. Вася показував Толі на яр і без слів пропонував тікати, треба тільки стрибнути з кручі в бур'яни.

Але Толя наче закам'янів, прислухаючись до розмови невідомих людей, що вже наблизились кроків на десять до дітей. Хрипким басом один з них проказав:

— Оце вам і кубелечко. Правда, затишне? В цю гущавину немає жодної стежки, тут можна сидіти спокійно. А ось і яр.

Другий невдоволено перебив:

— Та добре, що хоч уже прийшли. Дерись у цьому терні, а йому й краю не видно. Вперше бачу такі тернові нетрища. Але тут справді затишно, в цих джунглях. Можна спокійно випити, а там і за роботу.

Повівав вітерець, кущі шелестіли тривожно листям, ворушили вітами. Але чути було кожне слово розмови невідомих людей, які були певні, що їх ніхто не чує... З обрію, до сонця, знімалась пухка хмарка і, розбухаючи, намагалась одним крилом зачепити сонце.

Той самий бас, що вів сюди своїх приятелів, продовжував, мабуть, раніше розпочату розмову:

— Отож ти й не сперечайся зі мною. Глянь, який ото довгий, глибокий, темний яр... Ним можна тікати якраз до жита, а тоді шукай вітра в полі... Де знайдеш краще місце? Тільки в Харитона й сховаєшся як слід, а житами до нього дійдемо непомітно.

Задзвеніли пляшки, зашелестів папір. Невідомі збиралися випивати. А діти сиділи й боялись поворухнутись... Випивши, один почав голосно вихвалитись:

— Тепер я вам скажу, братця. Я бомбу так підклав, що півкорпуса депо в небо полетить. Вся станція без шибок залишиться. Тоді вже їм буде не до поїзда. Ясно?

Бас перебив його і стиха навчав, як треба буде провадити грабунок:

— Ми з Дмитром, удвох, поліземо просто в поштовий вагон і там миттю все прикінчимо. А ви оточуйте вагон і коли там що — стріляйте. Щоб ніхто не втік звідти. Наші, що в поїзді, стануть на сторожі біля тих вагонів. Ми закінчимо — я свисну — і всі разом в яр. А там розбігайся. Нехай шукають. Вже й темно буде.

Вони випивали і розмовляли далі про напад на московський поїзд, що проходив увечері.

Толя тремтів, він розумів усе, про що говорили злоцінці. Вони мали сьогодні висадити в повітря головний корпус депо, щоб в такій метушні легше було пограбувати поїзд. Збиралися й рейки розгвинтити проти яру.

«Треба щось негайно робити», — вирішив Толя, так думали й товариші, але боялись ворухнутись з місця, наче закам'яніли всі від жаху. Як звідси вискочиш? Почують злодії — повбивають.

Бандити п'яно щось вигукували, сперечались, вихвально дякували своїм злодійськими вчинками. Один хотів стріляти в повітря. Йому загрозливо заборонили. Цього

злодія весь час називали «поручиком». Мабуть, таке його прізвисько. Це той самий, що хвалився, як уночі підкладав бомбу під депо. Він все вихвалявся:

— О, я на цих справах знаюся. Підійшов уночі — темно: підкопався, ніде й не шелеснуло нічого. І шнур легко підпалити: там поруч паровози мертві і вагони...

Толя відразу зрозумів, де саме підкладено бомбу. Тільки в одному місці, біля головного корпусу, близько майстерень, і стоять старі вагони й паровози.

Треба негайно тікати звідси... У Лізи вже й ноги стерпли, боялась поворухнутись. А Толя ще й підвівся, підповз трохи, намагався крізь кущі побачити злodiїв. Ліза сіпнула його за штани. Толя одмахнувся від неї.

Аж ось той самий «поручик» хрипким голосом почав якусь пісню — п'яну, деренчливу і дурну. Двоє підтягали йому. А бас усе гримав на них — але на нього ніхто не зважав.

Саме тоді, коли троє злodiїв почали співати, Толя моргнув товаришам, підвівся і скотився в яр, у бур'яни. За ним Вася, далі й Ліза із своєю галкою. Вони злякано пришикли вниз.

Але нагорі співи не вгавали. Ніхто нічого не почув. З півкілометра діти проповзли на животах, ховаючись в густих хлібах. А далі виповзли на шлях і швидше вітру чкурнули до селища. В очах мерехтіли сизі лани і зелений спориш при дорозі. У вухах бились слова злodiїв, що пиячили в кущах.

Вже коло селища, на вигоні, спинилися бліді, стривожені товариші і важко віддихувалися. Вони знесилено попадали на траву.

Ліза хотіла негайно бігти розказати все батькам. Захекано знову підхопилась на ноги.

— Біжімо і скажемо, нехай рятують депо — і все. Швидше...

Але Толя подумав і похитав головою:

— Ні, нам так не повірять, скажуть, що ми вигадали, і глузуватимуть. Вони думають, що ми лише густувати вміємо... Не так треба. У нас іще є час. Давайте підемо знайдемо бомбу, принесемо додому. Тоді нам повірять.

Ліза аж присіла від переляку:

— Бомбу... Ми самі?

— Авжеж, — підтримав Толю Вася. — Звичайно, да-

вайте знайдемо бомбу. Чого боятись? Бандит ніс і не боявся. І ми не злякаємось.

Тоді Ліза й собі згодилася, і всі повернули в бік депо. Толя, поспішаючи попереду всіх, казав:

— Я знаю, де лежить бомба. Чули, як отой «поручик» розповідав? Я відразу догадався де. Там чергує дядько Микита. Ось побачите.

Діти бігли селищем. Їх зачіпала інша дівтора, але вони, захоплені своєю справою, ні на кого не звертали уваги. Їм услід гукали, але вони навіть не дивились на тих, хто до них звертався. Тоді ображені школярі кричали їм услід:

— Задаваки, задаваки, вилізли із мряки!..

Толя встигав тільки сваритись кулаком у відповідь і повів Лізу з Васею просто до «мертвих» паровозів і вагонів. Пролізли попід вагонами і через паровози до стіни. Там почали шукати, розгрібати пісок, жужелицю. Довго лазили, доки в одному місці не побачили розрипу піскувату землю і привалений камінь. Вася глибоко загриб ногою і витяг шнур. Всі злякано відійшли. Стояли і боялись наблизитись.

Нарешті Толя вислідив, куди йде шнур: в тендер найближчого паровоза.

Шнур почали обережно змотувати, доки дійшли до каменюки. Гуртом одвернули її, бо один не здолав би зробити це.

Тут, вкопана під стіну, лежала дивна річ. Три великі шестикутні шматки чогось білого, а посередині менший металевий шестикутник. В середину цього шестикутника, в дірочку, було закріплено шнур.

Тремтячими руками обережно витягли цю річ, міцно стягнули дротом.

Трое товаришів раптом зблідли, коли уявили собі, що могла наробити ця, зараз уже знешкоджена купа вибухової речовини. У Васі цокотіли зуби. Ліза не могла втриматись — вона з огидою доторкнулася до бомби, щоб ще раз переконатись у цілковитій безпеці. Проте руки у неї тремтіли. Вона насилу володіла своїми руками.

А в Толі наче й волосся уперто настовбурчилось, коли він скидав сорочку і сам повільно вкладав туди це «добро». Він обережненько скинув на плече вагу і стиха промовив, що треба поспішати.

Товариші полізли під вагонами, повзучи, звиваючись, просуваючись обережно в щілини. Толя ліз так, щоб і не струснути своєї сорочки, щоб не зачепитись. До Толі було найближче, і всі попрямували до нього.

Сонце вже спускалось до заходу, коли трое друзів рішучою ходою зайшли у двір. Толю вже чекали обідати, і за столом, під старим розлогим берестом, сидів батько з гостями. Прийшли дід Мармаза з сином-машиністом. Вони про щось жваво розмовляли, і батько на-вмисно суворо звернувся до сина:

— Де це ти літаєш увесь день? Хоч паровозом тебе наздоганяй. Ніяк дома місця не нагрієш. Ось прив'яжу на мотузку до цього дерева,— засміявся батько, звернувшись до гостей, що й собі посміхнулись.—А чому без сорочки? Уже щось приволокли. Чи не вовка впіймали? А чому ти такий блідий? Що трапилось?

— Е, бабуся-балабуся, я знаю що. Це він, мабуть, мені перепела приніс, того, що колеться. Ну й меткий на вигадки. Та мене не обдуриш! — зареготав дід Мармаза.

Але батько Толі хутко підвівся і пішов до дітей.

— Що це? — спитав він, показуючи на сорочку.

Ліза передихнула трохи й швидко проказала:

— Бомбу принесли!

— Яку бомбу! Звідки? — батько аж одступив трохи.

Толя мовчки обережно поклав на землю свою ношу, розгорнув сорочку. Батько, який воював в імперіалістичну війну і в громадянську, відразу зрозумів, що принесли діти, і вжахнувся: справді вибухова речовина.

— Та цим можна, знаєте, що наробити? — вигукнув він.

— Знаємо,— вже спокійно відповів Толя.— Тому ми й забрали.

І, перебиваючи один одного, школярі розповіли, що вони недавно бачили й чули. Розказали, і як цю бомбу витягли.

— Навіщо ж ви її самі брали? — скрикнув батько Толі.

— А хіба б ви нам повірили, що там таке лежить? Посміялися б і сказали, що ми казки вигадуємо,— прощбетала Ліза.

— Та й то правда, бабуся-балабуся... Оце так перепел...— сумно похитав головою дід Мармаза.

— Сергійовичу, давай якийсь кошик, чи що. Понесемо цю штуковину куди слід. Тільки миттю,— заметушився молодий Мармаза.— Оце, брате, діла... І ви ж ходімте з нами, тільки нікому ні словечка, а там розкажете. Треба негайно всіх підняти на ноги.

Увечері, коли до селища наближався московський поїзд, було зловлено всіх бандитів. «Поручика» ввіймали біля депо, коли він запалив шнур, не знаючи, що бомбу вже витягли.

Це була недобита банда білогвардійців, яку вже давно ловили.

А тепер всі говорили про нерозлучних друзів, що врятували життя багатьох людей, депо і пасажирський поїзд.

КОМАШНЯ

Повість

І на пароплаві почався бунт. Навколо лави, що правила за пароплав, бігала команда з криками:

— Геть мучителів!.. Геть капітана! Ми всі померемо з голоду, а вони повернуться додому! Бийте, забирайте все! В'яжіть начальство, і зробимо над ним суд!

Тоді спокійно піднявся капітан Ясьо, витяг з кишені свого револьвера і заявив, намагаючись говорити басом:

— Хто хоче, щоб куля мого пістоля зробила в його грудях дірку, нехай перший ворухнеться з місця! Стійте так, доки я не втечу на останній нашій собаці і потім надішлю вам допомогу... Та, мабуть, вас раніше врятують радянські аероплани.

Ясьо сховав у кишеню свого пугача, що правив за страшного револьвера, і взяв за мотузку, раніше прив'язаного біля деревця, собаку Крихту. Собака ловко був запряжений у дитячого візочка. Дуже зрадив, що нарешті його відв'язали, і радо побіг за Ясьом, поволікши за собою візок...

За кілька сажнів від своїх товаришів Ясьо спинився і гукнув:

— Ви ж на північному бігуні замерзаєте і вмираєте з голоду! Ну ж, умирайте! — І всі, хто залишився на північному бігуні, почали удавати страждання від голоду. Вони перекидалися на місці, підводилися на руки й знову падали, стогнали. Клацали зубами прямо по-звірячому. Схоплювали один одного і починали робити вигляд, що гризуть...

Особливо ловко це все виходило в Костика. Він прямо ніби справді зараз був серед тих людей, що голо-

дують десь на холодних, крижаних пустелях півночі. Та нема нічого й дивного, бо, хоч Костик і не голодував ніколи біля північного бігуна, зате він постійно голодує в себе вдома. Ось і сьогодні — вранці з'їв шматок хліба з цибулиною, а вже скоро й вечір. Мати прийде, як стемніє, і наварить юшки. Та хіба тієї юшки наїсися? Тільки в животі від неї бурчить! Добре, хоч Ясьо виніс шматок хліба з салом, а то б можна було й не удавати зовсім свого голодування.

Аж від сарайчика Ясьо гукнув:

— Аероплан радянський вилітає! Виглядайте й починайте радіти... Він везе вам їжу й порятунок!..

Тепер потерпілі мандрівники почали так завзято радіти, що лава, яка правила їм і за пароплав, і за бігун, перекинулася. Радість перейшла в загальне борюкання. Ясьо прилетів на аероплані, себто з шумом стрибнув з сарайчика, але на нього ніхто не звертав уваги. У загальній метушні не помітили, як до гурту підійшов Костиків батько, високий і худорлявий робітник із цегельні. Він похмуро дивився деякий час на галасливу розвагу дітей, потім, п'яно скривившись, суворо сказав:

— Оце ти так стережеш квартиру та книжки читаєш? Розвагу знайшов?

Костик прожогом схопився, глянув на батька і зразу побачив, що батько п'яний. І дуже п'яний. До такого вигляду батькового син уже давно звик і відразу помічав, коли той хоч небагато вип'є. Тоді худорляве обличчя цієї міцної людини робиться якесь кволе, м'язи слабнуть, очі блищать холодним блиском і з'являється та похмура посмішка, з якою тепер батько звертався до сина.

Нічого не відповів Костик. Тільки, швидко зиркнувши, одійшов трохи вбік і зрозумів, що сьогодні в них знову буде сварка з матір'ю. Що батько пропив платню, і доведеться жити тим самим кулішем, жити на мізерні заробітки материні, і книжок він знову собі не купить. Хоч і обіцяв батько принести свій заробіток додому — слова свого не додержав. Сьогодні розвага буде для всього двору, всі братимуть участь у сварці, і розмов про неї вистачить на кілька днів.

— Чого ти так дивишся на мене? Значить, рідний батько не подобається тобі? Значить, поганий у тебе батько? Поганий, говориш?

— Я нічого не говорю й не говорив...

— Я по очах бачу, що батько тобі не до вподоби... Я знаю. І завкому я не до вподоби, й адміністрації теж... Дожився...

Діти злякано почали відходити вбік і дивилися здалеку, чекали подій. Лише Ясьо стояв близько Костика, та розпряжений Крихта безтурботно лизнув руку Костикові, якого він найбільше визнавав за свого господаря.

З самого початку розмови Костик уже знав, куди воно все повернеться. Та не думав, що події розгорнуться так хутко. Чомусь батько враз розгнівався, поглянув навколо себе. Тоді діти ще далі відступили. Від гніву в п'яного аж голос став хрипкіший:

— Ану, ступай у хату, я з тобою там поговорю. Покажу тобі, як треба слухати свого батька. Зразу, марш!..

Звичайно тихий і хороший чоловік батько, а коли нап'ється, тоді починає показувати свої батьківські права. Раптом з'являється охота вчити свого сина за власною системою, дорікати хлопцеві за якісь провини. Коли на такий час не нагодиться мати, тоді часто ці розмови закінчуються навіть бійкою.

Хоча в тверезому вигляді батько дуже уважно і люб'язно ставиться до хлопця, жартує з ним і справді дає й поради, розпитує, чому їх вчать у школі, бере з собою по рибу, аж за місто, на далекі ставки.

Знавши таку батьківську вдачу, Костик не мав ніякої охоти йти з ним до хати й починати набридлі розмови, суперечки. До того ж, заробіток пропито, знову лишилися без грошей. Мати плакатиме і до пізньої ночі докорятиме свого чоловіка за таку свою долю. Тому й Костик розгнівався на батька і вперше вирішив його не послухати.

У відповідь на наказ йти до хати Костик, відступивши крок назад, відказав:

— Мені й тут добре, а з п'яними я розмовляти не хочу ні в хаті, ні надворі.

Хоч і п'яний був батько, але від такої відповіді остовпів і зразу не міг нічого сказати. З цього скористався Костик, щоб відступити на кілька кроків, і зиркнути на свого приятеля Яся, і побачити на його обличчі задоволення й підтримку.

— Значить, так відповідає син своєму батькові? Ага...

Сказавши це, батько хотів ухопити за руку Костика, але той кинувся від нього вбік до паркана, за ним Ясьо. Враз Костик перестрибнув у сусідній двір, потім на вулицю. Стали з Ясьом серед вулиці і чекали, що буде далі. Треба було подумати: куди ж тепер іти?.. Мати прийде нескоро, а додому, навіть у двір, повертатися тепер не можна. Там-бо шумів батько. Розлютовано лаяв сина і хотів лізти через паркан теж, та не витримав і впав. Це його ще більше розлютовало. Намагався ламати паркан, але не вистачило сили. Почали виходити сусіди. Дехто пішов його втихомирювати, і всі слухали нарікання на Костика. Ніхто не хотів сперечатися з п'яним.

Але ось підійшов до гурту Тихін Іванович. Він у вікно дивився, як батько гнався за сином.

Тихін Іванович підійшов прямо до свого сусіди.

— Степане,— спокійно звернувся Тихін Іванович,— пішов би ти проспався, а завтра й сина повчи. На ногах не встоїш, а хочеш когось учити...

— Твоє яке діло!.. Мій син, що хочу, те й роблю з ним. Сам хазяїн. А ти не лізь не в свої справи, а то...

— Я тебе не дуже й злякався. Про те, хто хазяїн, завтра зранку поговоримо, як очі свої продереш. Жаль тільки мені хлопця отого й Ганну, що працює цілий день, а ти пропиваєш получку. І живете, як жєбраки... Ех, Степане, а ще робочий чоловік!..

— Не в'язни з розмовами, щоб я й твоїх зубів не порахував...

— Ну, я ж не твій син, і ти мені не хазяїн, а коли почнеш бешкетувати, зв'яжемо й у міліцію відправимо. Там витверезишся до ранку...

Слово міліція вплинуло на Степана. Він змінився якось, щось промурмотів собі під ніс і похмуро пішов до своєї квартири. Ще раз спинився й погрозив у бік Костика:

— Все одно я з нього шкуру здеру, нехай нова виросте. Я навчу його слухати батька...

У хаті гнів ще більше охопив Степана, і він, не тямлячи себе, почав бити все, що тільки попадало під руки. Тарілки, горщики полетіли з полиць і гупали об підлогу. Потім побив стільця і вдарив ним шафу. Від шафи свиснула цурка й розбила руку. Але Степан не помічав цього і бив знову...

Аж ось відчинилися двері — і на порозі стала його жінка, Костикова мати.

Вона зразу не могла вимовити жодного слова.

Хлопці стояли на розі й радилися. Додому повертатись Костик не хотів. Зустрічатися з батьком не було охоти. Вже давно думав помститися і покарати якимось батька, але що міг він зробити, коли навіть мати лише плакала та жалілася на свою долю. Костик, подумавши трохи, сказав Ясьові:

— Жаль, що не можна вибрати собі батька якого хочеш. Тоді б у мене був найкращий батько. Я б уже собі вибрав якраз такого. І обов'язково він не пив би горілки. Як я її ненавиджу. Сьогодні мати плакатимуть..

— У мене батько нічого, тільки глузливий дуже. Все з мене насміхається,— живо відповів Ясьо.

— Нехай би мій хоч цілий день сміявся й не переставав, аби не пропивав грошей та не бешкетував. Взагалі, мені мати більше подобається, ніж батько,— зосереджено міркуючи про щось інше, знову відказав Костик.

— А я придумав, Костю! — Давай оголосимо боротьбу з пияцтвом. Організуємо піонерів наших і всіх дітей і розпочнемо кампанію. Тихона Івановича притягнемо до себе. Пристане напевне. І Павлика візьмемо. Комсомолец, і допоможе нам. Ну, говори... Правда, почнемо?

— Це здорово було б! Тільки так: боротися до кінця! Уперто, як боролися революціонери за ідею,— радісно підхопив думку свого друга Костик,— заставити батьків гроші витратити на своїх дітей та на культуру. Пам'ятаєш, у школі говорили і читали нам книжечки. А я все-таки додому сьогодні не піду. Але давай дамо піонерське слово, що будемо боротися з горілкою завжди і в першу чергу з нашими батьками. Я даю слово: будь готовий!

— Завжди готовий! — зразу відповів Ясьо.

— Ми заберемо до себе Валю. Її батько теж п'є, і організуємо всіх, всіх...— продовжував Костик.— А от де його сьогодні схватись? Нехай завтра кинесться батько, а мене немає. Піду, мабуть, на цегельню й там у сараях ховатимусь або в кар'єри.

Пішли по вулиці в бік цегельні. Тут недалеко вийти за місто, і прямо проти яру стоїть велика цегельня, де хлопців добре знають.

Уже минули останні двори, коли сонце почало спускаться на захід. Тіні падали від дерев, а димар цегельні був освітлений лише наполовину. Волохата, прозора шапка диму закручувалася сивим смушком. Цей шлях був знайомий давно. За цегельнею, туди далі, розляглися яри кар'єрів, де копали глину на цеглу. А ще далі, на горбі, синів лісок молодий. Лісок лише підростав, бо його було раніше вирублено. Цей лісок манив до себе хлопців, їм здавалося, що там сховано якісь таємниці. Уже підходивши до цегельні, Костик побачив — там йому нудно буде й страшно сидіти вночі й, мабуть, не одну ніч. Але відмовлятися не можна. Повертати назад пізно, раз уже сказав про це Ясі.

Правда, хлопці добре знали всі закутки цегельні, і це трохи менше лякало Костика. Принаймні не було тут для нього ніяких таємниць.

Вирішив для себе так: коли страшно буде сидіти в кар'єрах, тоді піде на завод, залізе кудись і сидітиме до ранку. Все це Костик сказав Ясі і ще додав:

— Додому не повернусь кілька днів. Нехай пошукують та потурбуються. Тоді не буде зневажати і прилюдно мене ганяти через паркани...

Вже коли прийшли в подвір'я цегельні, Ясьо весело й радісно закричав:

— А я придумав, придумав краще, ніж ти! Здорово придумав!

— Що?

— Не треба зовсім тобі ночувати в кар'єрах. Ще захворієш, і взагалі там погано. Та й Давидко впіймає, потім викручуйся. Краще, коли стемніє, залазь у наш сарай і сиди. Туди майже не ходить ніхто, бо нічого в ньому й немає. А коли треба взяти щось, мене послають. Там ти й посидиш днів зо два. Ніхто не знатиме. Я тобі їсти носитиму. Цікаво буде!..

Не довго думаючи навіть, Костик погодився оселитися на два чи три дні в сараї. Але зразу залазити туди було рано, і вони пішли далі до кар'єрів, може, випадє покататися на вагонеті. На тій вагонеті, що возять глину до цегельні.

Та, мабуть, товаришам сьогодні зовсім не щастило,

бо коли вони вже підходили до кар'єру, з-за великого сушильного сарая вийшов Давидко й гукнув:

— Ей ви, шкідники! Куди направляєтесь? З якого з вас зняти штани? От буде картина, піонер додому без штанів повертається. Я вам казав, не лазьте в кар'єри, а ви таки не слухаєте. От, упіймаю обох, налігаю й поведу до товариша Прятки. Нехай він вам почухає вуха...

Костик зразу ж відповів, наближаючись до Давидка:

— Ми йдемо зовсім не туди. Ми просто гуляємо собі, а тобі здається, що всі тільки й лізуть у твої кар'єри. Ну, а крім того, ти нас не доженеш, коли б і хотів упіймати, і до товариша Прятки не доведеш, бо ми ж не кози, щоб нас налігувати...

— Ой, які ви герої, хлопці! Прямо справжні герої. Цікаво буде подивитись, який у вас буде вигляд у кабінеті товариша Прятки? А тепер за хоробрість вашу і відвагу підіть займіть моїх кіз і пригоніть до сторожки. Тільки миттю, й не смійте йти в завод. Там зараз комісія ходить.— Сказавши це, Давидко почекав, доки хлопці побігли завертати кози, що паслися аж за шляхом, і пішов назад.

Давидко працював сторожем на цегельні. Старий єврей лагідно, по-батьківському ставився до Костика і Яся, жартував, глузував з них. Але свою службу справляв ретельно і самих дітей не пускав швендяти по цегельні в кар'єр. Йому подобалися ці діти. До того ж, його син, Саня, помер у такому віці, коли йому було стільки років, як Костеві чи Ясьові.

Хлопці цінували дружбу Давидка, відчували й розуміли його прекрасне до себе ставлення. Часто радилися в своїх справах, цим ще більше привертати до себе увагу Давидка. Жінка Давидка, висока, худорлява, зовні сувора жінка, навіть якось швидше починала метушитися по хаті, коли з'являлися двоє приятелів до них у гості. З якихось глибоких сховищ витягала по цукерці і такими рідними очима дивилась на дітей, прислухаючись до їхніх розмов. Потім нишком витирала сльози, згадуючи свого Саню. Згадувала мати свого маленького хлопчика, поливала згадки ці сльозами. А Ясьо раз сказав Костикові:

— Чудно, що вона така велика, висока і плаче. Ще

більше її жаль. Така вона тоді мала робиться. Пожа-
літи хочеться...

Діти любили цю жінку і звали її тітка Бася. А тітка мала для них завжди або цукерку, або якусь дуже потрібну річ: чи зламаного ножика дарувала, чи гуми на рогатку.

Ще приваблювали до Давидка товаришів кролі. Це було все господарство сторожеве, так би мовити, його рухоме майно. Дві кози і півдесятка кролів. Часто хлопці рвали бур'яни для кролів і ходили приганяти або завертати кіз, коли ті кудись далеко заходили. Так само, як оце сталося й зараз.

— Он до того стовпа наввипередки помчали,— гукнув враз Ясьо, і побіг уперед. Костик погнав за ним, напружуючи свої сили, але довгоногого приятеля ніяк не міг наздогнати. Вже почав захекуватись. Та майже біля самого телеграфного стовпа, зробивши останнє зусилля, він на крок перегнав Яся і вважав це за значну перемогу. Бо рідко йому вдавалося його перегнати.

Кози паслися аж біля далекого яру, що світив боками світлої глини. Внизу, на дні того яру, росли куці жостіру, терни, а трохи вище дереза одвоювала цілі схили, що заросли разом і густою травою.

З розгону хлопці стрибнули в яр і опинилися аж унизу, на самому його дні. Тут вони не раз лазили й цього року і знали й ту купу каміння дикого, накиданого сюди невідомими людьми. Ніколи товариші не звертали уваги на це каміння. А тепер Ясьо підхопив грудку й пошпурив у каміння. Каменюка ляснула і з силою відстригнула вниз, і зразу після цього з купи вилетів якийсь переляканий птах і собі відлетів убік. Сів на горбку і дивився здивовано на велетнів, що порушили його спокій. Ясьо теж не чекав такого наслідку від свого випадкового камінця, кинутого між іншим. Костик сказав:

— Слухай, це одуд вилетів. Може, там його гніздо? Він у каміннях гнізда мостить.

Цього було досить, щоб обидва приятелі кинулися до купи каміння і почали обережно її розкидати. У цей час одуд, що вилетів був звідси, підлетів близько і стривожено хитав головою, ніби докоряв дітям. Чубчик на його голові піднявся і стирчав, як віяло.

— Подивись, Ясьо, який він чудний,— промовив

Костик, що стежив за птахом. Але Ясьові не було часу спостерігати. Він старанно розкидав каміння і лише тоді на хвилину відірвав свою увагу, коли Костик показав йому на другого птаха, що прилетів лише зараз і в роті тримав якусь їжу: чи гусінь то була, чи черв'як, а може, й жук. Здалеку не можна було розібрати. Птахи здалеку стурбовано стежили, як хлопці хазяїнували біля каміння.

Зрештою Ясьо гукнув радісно-здивовано:

— Пташенята, аж четверо! Поглянь лишень, які чудні... А смердючі...

Костик нахилився й собі над гніздом. Воно було неумудро зроблене в невеликій ямці, і там лежало четверо пташенят, що ледве почали вбиратися в пір'ячко. Безпорадно, злякано дивилися вони на дітей, інколи відкриваючи широко роти. Прохали їсти.

Не помічали хлопці того важкого духу, що йшов від гнізда. Так були захоплені своєю знахідкою. Та й знахідка знаменита! От коли б узнали Борис, Миколка, Валя... Погоріли б з заздросців... Але чи слід комусь говорити про знахідку? Почали радитись. Подумавши, Костик рішуче заявив:

— Нікому не треба говорити. Бо вони обов'язково видеруть і позамучують пташенят. А одуд птах корисний. Ми будемо доглядати за ними, і стежити, і спостерігати. А потім у школі розкажемо.

Ясьо з Костиком погодився, та не зовсім. Йому дуже кортіло комусь сказати, похвалитися. Хоч будь-кому, хоч одній людині. І тому він відповів:

— Ні, давай скажемо Валі. Вона така дівчина, що нікому не скаже. Вона піонерка й дасть слово. Валі можна, і більше нікому, нікомусіньки.— З цим погодився і Костик, поступку зробивши своєму товаришеві.

Друзі стояли, розмовляючи й сперечаючись, і не помітили, що вже проміння не досягало навіть до кущів, що росли по боках яру. Лише верхівка димаря ще золотилася. Вони жваво обмірковували, як бігатимуть щодня сюди й, лежачи в кущах, спостерігатимуть птахів, доглядатимуть, щоб ніхто не зобиджав їх. А потім, як уже виростуть пташенята, розкажуть усім, і покажуть товаришам, і взагалі все розкажуть.

Так захопилися своїми одудами Ясьо з Костем, що й забули про кіз. Забули, куди послав їх Давидко. Не

помітили вони, що Давидко давно вже стоїть на горі й слухає їхні розмови. Й раптом звернувся докірливо:

— Ось як ви мені допомогли кіз пригнати... Ага. Я чекаю та сподіваюсь. А вони, бач, де застрягли? Вже гніздо знайшли, варвари! Ото бігайте сюди тепер частіше, так батьки-одуди й дітей своїх покинуть та втечуть від таких розбійників.

З несподіванки не знали діти, що й сказати. А потім уже, заспокоївшись трохи, Костик відповів:

— Ми зараз приженемо кіз. Побігли, Ясю, гайда! Тільки, дядьку Давиде, нікому не кажіть, що тут є гніздо. Нікому, бо зразу видеруть...

Він говорив так серйозно, що Давидко не міг не пожартувати і так само серйозним тоном проказав:

— Конче розповім усім! Зараз піду, стану серед вулиці, зберу народ і почну кричати, нехай усі йдуть видирати гніздо... Нехай біжать якомога швидше!..

Діти зрозуміли, що це жарт, і, хутенько склавши каміння в купу, побігли займати кіз. Давидко чекав на них, сидячи на травці біля яру.

Треба таки сказати відверто — ночувати в сараї Костикові аж ніяк не хотілося. Ніякої охоти не було. Але з цього не треба робити висновку, що він хоч подумав про відмовлення від ночівлі. Навпаки. Давши піонерське слово провадити боротьбу з пияцтвом, Костик сказав Ясьові, що це зникнення з дому і є початок такої боротьби. І йшов з єдиним наміром виконати своє слово. Навіть почав поспішати, та згадав, що треба однаково чекати, доки потемніє.

Жили хлопці майже на околиці великого міста. У їхньому дворі стояло три невеликих будинки, один навіть двоповерховий. І ці будинки були населені переважно робітниками з найближчих підприємств. Люди приходили додому стомлені після праці та своїх громадських обов'язків і рано лягали спати, щоб на ранок поспішати знову на свою роботу. Тільки молодь ішла в клуби, в літні садки, театри, а інколи просто збиралася на вулиці з гармонією і влаштовували веселу гулянку до пізньої ночі.

Дійшовши до двору, хлопці побачили, що на лаві біля воріт хтось сидить. Тоді вони непомітно звернули

в сусідній двір, туди, куди сьогодні вже стрибав через паркан Костик, тікаючи від п'яного, розгніваного батька. Великий ліхтар освітлював усю вулицю, але він горів аж на розі, і тут було напівтемно. Та, напевно, той, хто сидів, і не звернув уваги на двох хлоп'яків, що зайшли до сусідів.

У сусідському дворі за хатиною був невеличкий город, а біля самого паркана росли кущі бузку, жасмину, навіть малини.

Крізь щілини в паркані оглянули хлопці свій двір. Ніде не було нікого. Майже у всіх вікнах горіло світло. Костик побачив, що і в них теж світить електрика. Мабуть, мати прибирає в хаті та лагодить вечерю, коли спромоглася покласти батька спати.

Умовилися хлопці зробити ось як. Ясьо піде додому і візьме ключа від сарая. Костик на нього почекає. Ловко стрибнув Ясьо через паркан і пішов до хати. Але повернутися зразу він ніяк не міг, бо мати почала допитуватися, де він так довго ходив. У кількох словах відповів матері, вислухав коротеньку догану за те, що спізнився на вечерю, і сів швиденько за стіл. Батько дочитував газету і навіть не помічав сина. А Ясьо поспішав їсти й думав про свого приятеля, що чекає на нього під парканом у сусіди.

Та Костикові швидко набридло чекати. Він теж переліз через паркан у двір і обережно пішов до вікна, щоб поглянути, що робить мати, і взагалі, що робиться в них дома. Лише кинув оком Костик крізь шибку — зразу зрозумів, що батько наробив. Ще мати не встигла впоратися з прибиранням. Валявся побитий посуд на долівці, розкидана постіль, мисник лежав на підлозі. Цілу гору сміття намела вже господарка, і Костик довго стежив за її зосередженим, стомленим обличчям. Таке бувало в них дуже рідко, та Костик знав, як довго потім доводиться це пам'ятати. Тому гнів блиснув у його очах, коли він глянув крізь прозоре скло на батька, що спав на ліжкові, якимось незручно лежачи там.

Хотілося Костикові підійти до матері і сказати їй щось лагідне й хороше. Вже хотів це зробити, а потім згадав про своє слово і не ворухнувся з місця. Але ж він не давав слова нічого не казати матері? Значить, можна повідомити її, що він не втік по-справжньому, а лише сховався, щоб полякати батька.

Помітивши, що Ясьо побіг до паркана, Костик покинув свої спостереження і теж перебіг через двір. Вони сіли в кущах порадитися остаточно. Ясьо приніс шматок хліба і трохи риби для свого приятеля. Костик миттю знищив їжу.

Порадившись, вирішили: коли мати питатиме, де Костик, треба її заспокоїти й сказати: він тут недалеко і ховається лише від батька. Щоб мати не турбувалася. Уранці Ясьо прийде в сарай і принесе Костикові трохи їсти. А щоб було Костикові веселіше, з ним разом замкнуть і Крихту.

— Ну, ходім, Костику. Я й сірники взяв, покажу тобі, де стоїть наш сундук. Ти на ньому будеш спати. Бо в темряві нічого не зробиш,— промовив Ясьо і вже хотів стрибати через паркан. Та Костик спинив його:

— Почекай, Ясю... От коли б ми зараз зробили штучку батькові, це була б справді боротьба з горілкою. Ти послухай. Знаєш, батько все в хаті побив, а тепер спить, а мати прибирає. Там, біля ліжка, в хаті стоїть повнісінька пляшка горілки. Мабуть, батько собі на сніданок приготував. Так...—Костик замовк, бо хтось проходить через двір. Він визирнув у щілину й помітив—мати пішла вносити сміття. Далі сказав тихше:

— Так я придумав, піти взяти горілку, вилити її і налити в пляшку води. Нехай завтра покуштує. Оце буде боротьба з горілкою!

Ясьо з радістю пристав на Костикову вигадку. Але як вони заберуть пляшку, коли там мати?

— Треба трохи почекати. Мати підуть шукати мене до сусідів, а я стрибну в хату, винесу пляшку. Тільки ти, Ясю, приготуй усе. Води принеси туди, і ножика того відкоркувати пляшку, і сірники сургуч нагрівати. А тепер ходім у сарай, бо тут помітять, коли будемо сірники палити,— промовив Костик і, почекавши, поки мати знову пішла в хату, стрибнув через паркан. За ним те саме зробив і Ясьо.

Усе вийшло так, як говорив Костик. Мати дійсно пішла його шукати та жалітися сусідам, а він тоді приніс пляшку в сарай, і почали з Ясьом, сміючись, виконувати свій план.

Своїм славетним ножем, що власникові його заздрили хлопці зі всієї вулиці, Ясьо витяг корка з пляшки і понюхав горілку. Скривився з огидою і передав Кости-

кові. Той зробив вигляд людини в цій справі досвідченої і проказав:

— Я знаю, яке воно огидне, це прокляте питво. Як вони його п'ють? От я ніколи не питиму. І не буду дружити з тими, хто п'є. І навіть всіх сил докладу, щоб батька відучити від горілки... Не будемо ніколи пити, правда, Ясю?

— Ніколи,— відповів Ясьо.

Треба було вилити горілку з пляшки кудись подалі, бо хлопцям здавалося, що кожен помітить, де вона ділася, коли вилити тут десь близько. Сторожко озираячись, вони пішли аж у куток на подвір'ї, виколупали ямку й вилили туди горілку, ніби похоронили її в землю.

Потім повернулися назад і обережненько налили води саме стільки, як горілки. Найскладніше було затулити сургучем. Але його небагато було на корку й раниш, тому вони лише трохи заліпили, нагрівши сірником. Пляшка готова... Треба було нести. І тепер тільки згадав Костик, що коли вже повернулася мати, тоді пропало все.

Та хлопцям пощастило. Матері ще не було вдома, і Костик поставив пляшку на місце під завязате хропіння батька. Зробив це саме вчасно, бо мати пішла до батьків Яся і за кілька хвилин звідти гукали:

— Ясю, а йди-но додому!

Мати Костикова майже не спала всю ніч. Часто прокидалася, дослухалася, чи ніхто не стукає. Кілька разів виходила у двір, але син не повертався. Різні тривожні думки не давали спокою.

Хоча Ясьо і казав, що Костик просто не хоче бачити свого батька, бо той п'яний ганяв його по двору, та все ж це не дуже заспокоїло Ганну. Вона прокинулася востаннє, коли ледве почало світати, і більше не могла заснути.

Почала лагодити сніданок, але Костик не виходив з голови. Йй усе здавалося, що він десь серед лихих людей. Або спить на вогкій землі, і ніхто його навіть тепло не вкриє.

А Костик ліг собі на сундуці і замислився. У сараї було темно, лише в одну щілину даху пробивалося мигтіння кількох зірок. Костик почав пригадувати, що гово-

рила їм учителька про зірки, потім усі думки попливли кудись. Лише почув, що до нього стрибнув Крихта і лизнув руку. Костикові зовсім не було страшно, і він швидко заснув.

Тепер, прокинувшись, Костик лежав і чекав Яся. По тих звуках ранкового життя, що долітали сюди з двору, він розумів, що люди ледве почали прокидатися. Значить, Ясьо вийде нескоро. А може, він теж прокинеться раніше? Бо Костикові здавалося, ніби він уже так давно чекає на свого приятеля. Чекає і нудиться... І ще треба цілий день сидіти тут! А може, й завтра теж... І все через батька!

Костик погладив по спині Крихту, а той лизнув йому щоку. Здалося хлопцеві, що всі вже забули про них. І ніхто не збирається їх звідси випустати. Тоді Костик почав роздивлятися сарай— чи не можна якось вилізти звідти? Але була одна лише дірка в дахові, зовсім невеличка дірка, через яку пролізти важко було. А великими руками ламати дах — не було охоти. Та сидіти на місці теж нудно, і Костик почав шукати собі розваги. Він обслідував усі речі, що лежали в сараї. Тут було накидано пляшок і корзин. Якись ящики лежали в кутку й поламана маленька шафа. Майже третину сарая займали дрова. Біля дров Костик знайшов довгу товсту мотузку і почав міркувати — як найкраще можна цю мотузку використати. Не довго й міркував. Швидко вирішив справу. Вирішив влаштувати гойдалку для себе й для Крихти.

З різних ящиків зробив підмостку і прив'язав мотузку під стелю. Вийшла чудова гойдалка. Підмостивши дошку, щоб краще було сидіти, і зовсім забув про нудьгу і про свою самотність.

Погойдавшись сам, Костик почав розважати й Крихту. Але собака ніяк не хотів сам сидіти. Мабуть, боявся. Бо ніколи не доводилося гойдатися.

Та Костик і тут допоміг собаці. Він просто прив'язав Крихту до дошки, і собака з жахом стежив за своїми польотами аж під стелю височенького сарая. Зрештою бідний пес не витримав-таки і почав жалібно прохати, щоб Костик його пустив. Та на його прохання Костик не звертав ніякої уваги, бо хотів більше порозважити свого Крихту.

Нарешті собаці почала вже голова вертітись, і він

жалібно завив. Потім почав вищати кожного разу, коли підлітав угору. У цей час повз сарай проходила Яськова мати і, почувши скавучання собаки в їхньому сараї, подумала — мабуть, Ясько випадково замкнув там собаку. Пішла по ключа — треба було заглянути в сарай.

Ясько ще спав.

Костикова мати чекала, доки батько сам спитає про сина. Степан сів снідати і дійсно поцікавився, де їхній хлопець. Тоді жінка сказала, що вчора він, Степан, п'яний хотів бити Костика, і той утік. Не ночував дома і взагалі невідомо куди збіг. Вона заплакала, а батько навіть не подивився на їжу. Любив свого Костика, і дуже йому було боляче, що син через нього втік.

Але все ж дістав горілку, налив собі чарку і швидко перекинув у рот. І раптом скривився, плюнув, ніби випив отрути. Розгнівано схопив пляшку, понюхав і поставив на стіл так, що вона ледве не розлетілася на цурки. Нічого не сказав жінці й вийшов. Пішов попитати сусідів, чи ніхто не бачив Костика.

Ніхто не знав...

А мати стояла в хаті і плакала. Степан зайшов знову в хату, та не знав, як утішити жінку, і пішов надвір. Далі вийшов на вулицю й побрів кудись у місто.

Саме в цей час Яськова мати вийшла з ключем. Треба було випустити їхнього собаку, що заліз у їхній сарай.

Почувши кроки й брязкотіння замка, Костик зрадив і приготувався похвалитися перед Яськом гойдалкою. Був певен, що це й є його приятель. Коли раптом відкриваються двері, і на порозі стоїть не Ясько, а його мати. Здивовано спитала:

— А ти чого сюди заліз? Що ти тут робиш? Там мати й батько ходять, шукають, бідкаються, всі сусіди переполошилися, а він у сараї замкнений на гойдалці гойдається. Ану, ходім до матері!

Переляканий суворим голосом жінки, Крихта вже давно вистрибнув у двір. Але Костик не буде тікати! Він спокійно вийшов і попав саме перед очі своєї матері, що вийшла глянути, куди пішов Степан, і розмовляла з сусідами про своє нещастя з чоловіком і з сином.

Біля неї стояли дві жінки, і здалека слухав розмову комсомолец Павлик, син Тихона Івановича.

Костик пішов прямо до матері, а ззаду Яськова мати розповідала, як вона випадково знайшла його.

Ніхто хлопцеві не дорікав. Мати навіть не сказала жодного слова. Вона зраділа, що він знову був біля неї. Але Костик сам заявив:

— Я дав слово боротися проти пияцтва і буду боротися. І з батьком буду боротися.

Посміхнувшись, мати спитала.

— Мабуть, ти, борець, і горілку з пляшки вилив, а налив води?

— Звісно, я!

— Отож батько як сьорбнув сьогодні, так у нього аж очі на лоба полізли... Знаєте, що він зробив: Степан приніс пляшку горілки, щоб сьогодні похмелитися, а Костик вилив горілку, налив у пляшку води, залив сургучем і поставив на місце. Так старий ледве ту пляшку не розгатив...

Всі засміялися. Костик теж.

До нього підійшов Павлик і цілком серйозно, як із своїм спільником, заговорив:

— Це добре, Костю, що ти почав боротися проти пияцтва,— тільки неправильно ти борешся. Коли будеш виливати горілку та ховатися по сараях, нічого з твоєї боротьби не вийде. Така боротьба неправильна. Піонер повинен боротися інакше. Треба масову роботу провадити. І боротися не самому, а колективом, гуртом. Розумієш? Ти зроби так: піди в піонерський клуб сьогодні, та поговори, та організуй біля цього діла дітей, наприклад, нашого двору та сусідських. У першу чергу піонерів організуй. А коли в клубі нікого не застанеш, тоді увечері приходьте до мене, після роботи. От ми й поговоримо, як почати справу. А боротися треба, і піонери повинні тут допомогти. Ну, мені треба поспішати...

І Павлик хутко пішов.

Усі свої пригоди сьогоднішнього ранку Костик на-самперед розповів своєму приятелеві Ясьові. Те, що їм обіцяв допомогти Павлик, комсомолец-активіст, на-кладало і на них обов'язок. Хлопці відчули відповідальність за свої дії.

У першу чергу вони повідомили Валю. Правда, Костик, не сказав, як його викрила Яськова мати. Валя з захопленням пристала до гурту і дала слово боротися проти пияцтва. Бо її батько теж часто не приносить додому всього заробітку, і тоді мати з ним свариться по кілька днів.

Утрюх піонери пішли до свого клубу аж у центр міста. Але, мабуть, тому, що було літо, вони там нікого не застали. Навіть замкнено було. Зосталася єдина надія на Павлика.

Дорогою Костик згадав, що сьогодні на цегельні випробовуватимуть новий різальний верстат, вдосконалений одним робітником цегельні. Вже давно про це говорили і батько, і Тихін Іванович. Дуже цікаво було б подивитися це нове приладдя. Та тільки як пройти в завод? Міркуючи над цим, Костик, Ясько та Валя пішли до цегельні. Біля воріт вони постояли, подивилися у двір.

З контори вийшов Тихін Іванович і пішов у завком. Туди пішов і десятник по глині Сухий. Побачивши його, Костик сказав:

— Сухого немає в заводі, ходітьте скоріш.

І хоробро пішов уперед. За ним Ясько, а потім Валя.

Та ледве вони дійшли до сушарні, коли звідти прямо їм назустріч сам директор цегельні Прятка. Розмовляючи з інженером, він був зосереджений і не звернув уваги на нашу трійку. Уже проминувши їх, він повернувся й суворо гукнув:

— Хто вас сюди пустив? Чого тут швендяєте? Зараз скажу, щоб вас у піч вкинули й підсмажили! Тоді будете знати, як лазити на завод!

Костик сміливо вискочив уперед і спокійно заявив:

— Ми від піонерів прийшли в комісію подивитися новий різальний станок. Ви ж сьогодні збиралися випробовувати.

Товариш Прятка посміхнувся до інженера і відповів Костикові:

— Збиралися, та не будемо пробувати сьогодні. А ти чий такий бідовий? Здається, Степана Волока синок? А що ж це твій батько сьогодні святкує? Знову гуляє? Ось ми його прогульником об'явимо.

— І ми теж об'явимо,— промовив Костик.

— Ага, ну, тоді гуртом легше буде з ним справи-

тися,— погодився, весело сміючись, директор. І додав:— А все ж іти в завод я вам не раджу, бо виженуть.

І пішов собі далі.

Тоді Валя запропонувала — повернути назад, але хлопці хоробро пішли поза головним корпусом, піднялися по східцях до підкатчиків. Сьогодні працював Микола. Його добре знав Костик і Ясьо. Не раз бігали йому по цигарки й розпитували про роботу вагонети. Колись він розповів їм, як вагонети з глиною самі рухаються з кар'єрів до заводу, повні глини. Вагонети з глиною повзли повільно, важко, натискуючи на рейки. А назад у кар'єр бігли хутко і весело похитуючись.

Увесь цей пристрій зветься механізованим транспортом. І працює так: з кар'єрів до самого заводу влаштовують рейкову колію. Залізні вагонети, що бігають по цих рейках угору і вниз, сполучені з ланцюговим пристроєм, що безперервно рухається на коліщатах. Цей ланцюг зроблено так, що він одним боком подає повні вагонети нагору в завод, у той час, як порожні котяться в кар'єри за новою пайкою глини.

Микола ловко відчіпляв вагонети від цього рухливого ланцюга, що, здається, ніколи не спинявся. Так само й порожні вагонети чіпляв за ланцюг і пускав униз, приказуючи:

— Паняй, моя люба. Ідь та не барись...

Хоч вагонети ніколи й не барилися. Одна за одною вони везли в завод глину, яка через кілька днів виходила з печей у вигляді блискучої, дзвінкої цегли. А ще через кілька днів попадала вже на будівництво і виростала в корпуси будинків, заводів, фабрик.

Якось особливо весело працював Микола. Завжди в нього все виходило швидко, жваво і вдало. З приказками та дотепами він відчіпляв свої вагонети, повертав їх на колі і подавав у завод. Там висипав униз по схилу, де дучкові згрібали глину в дучки, звідки тая глина і йшла на вальці.

Коли троє піонерів підійшли до Миколи, він навіть на привітання не відповів, зустрівши їх весело:

— Наша організована зміна! Як же це ви сюди добреди аж до мене, невже не попали на очі Сухому? Він би вас поганяв... Летіли б із заводу, аж порохнява хмарою піднімалася б. То такий герой... Ну, розповідай по черзі, що ви там зараз нахуліганили?

І Микола ловко відчепив вагонету від ланцюга і по-
дав її на коло. Там повернув її і погнав у завод. Другий
підкотник сидів, відпочивав і палив мовчки цигарку.
Коли Микола одійшов, він спитав байдуже:

— Чиї ви, герої?

Костик відповів:

— Я — Волок... Мій батько працює в слюсарному.
А це мої товариші, піонери...

На цьому розмова й закінчилася. Та й Микола по-
вертав уже назад. Пустивши вагонету вниз, він піді-
йшов до дітей.

— Ну, Костю, признавайся, розбійнику! Хуліганиш
по вулицях чи ні? Гляди, бо я з тебе стягну червону
краватку.

Так само задержувато Костик відповів:

— А хіба ти її мені давав, одягав?

— Ого, а хто ж, як не робочий клас, тобі її дозволив
носити?

— А хіба робочий клас тобі доручав скидати кра-
ватки?

Тоді Микола махнув рукою:

— Гаразд, носи вже... А батько на роботі сьогодні?

Костикові соромно було говорити, але довелося при-
знатися: — Ні, немає. Мабуть, гуляє...

Похитавши головою, Микола проказав:

— От бачиш, а ще активіст-піонер. Не можеш свого
батька від прогулів відучити. Це вже твоя робота,
хлопче.

Костикові стало ніяково за батька. Він замовк і ні-
чого не відповів.

А Микола вже говорив далі:

— Прокататись хочете, розбійники, га? От не пуцу
сьогодні. Бо як впіймає Сухий, пилятиме мене цілий день
за вас.

Тут уже і Ясьо почав прохати. Так кортіло з'їхати в
кар'єр, покататись. А там нехай хоч п'ять Сухих лає.
Ясьо до Миколи:

— Дядьку, покатайте. Один разочок... Ми з'їздимо і
зараз тікати...

Микола почав сміятись.

— Бач, який хороший! Один разочок! Гаразд, сідай-
те... Тільки, коли вниз з'їдете, зразу тікають скільки ду-
ху є...

— Втечемо, не наздоженуть...

Влізли у вагонету, сіли обережненько і почули голос Миколи:

— Паняй, братця!

Вагонета покотилась вниз. Підстрибувала трохи інколи на рейках, і тоді Валя здригалася. Бо вона уперше їхала в цьому вагоні і трохи боялась. А хлопці вже не раз каталися. Коли Микола покатає, а коли й самі сідали, щоб ніхто не бачив.

Слоівщики, що навантажують вагонети, відчепивши цього маленького вагончика, здивовано побачили, що він з пасажирами. Почали жартувати. Один пропонував послати вагонету назад, нехай їх разом з глиною на вальці кинуть.

Але троє приятелів вистрибнули на землю і збиралися тікати. Але й тут знайшовся знайомий дядько Мирон. Він уже давно працює слоівщиком і тепер у кар'єрах за голвного.

Він трохи пожурих дітей, що вони так необережно розважаються, і вилаяв Миколу, а потім і сам почав підсміюватися.

Робота слоівщиків полягає в тому, що вони копають глину, змішують її за певним рецептом, а потім уже вантажать на вагонети. Мирон знав прекрасно свою роботу, і часто інженери навіть радилися з ним у справах сполучення різних сортів глини.

У всіх заходах дитячих і забавках і в серйозній роботі Валя брала участь із Костиком і Ясьом. Вони давно заприятелювали, і хлопці цінили Валину вигадливість, дотепність та живу вдачу.

Коли вони вийшли з кар'єру, звісно, їм захотілося подивитися гніздо свого одуда. Так, вони називали це гніздо своїм. Ніби вони його робили, а не птахи.

Але як можна було піти самим, залишивши Валу? Цього не можна було ніяк зробити. А Костикові давно вже кортіло розповісти Валі про їхню чудову знахідку.

Правда, трохи похмурий ішов Костик, бо Микола, говоривши про батька, про прогульника Степана Волока, не знав, що синові це дуже неприємно. Хлопець увесь час міркував над тим, як поговорити з своїм батьком, і вирішив сьогодні ввечері порадитись із Павликом і Тихоном Івановичем.

А зараз з таємничим виглядом на обличчях вони

повели Валю до яру і на березі його спинилися. Потім спустилися вниз, лягли під кушем і сказали дівчині, щоб вона пильно стежила разом з ними за купою каміння, що лежало накидане кимось метрів за 15 від них.

Через кілька хвилин прилетів птах, сів на камені і тривожно розпустив свій чубик-віяло. Птах тримав у дзьобові великого черв'яка. Посидівши трохи, озирнувшись на всі боки, одуд пірнув у каміння. Швидко знову вилетів звідти і подався кудись з яру.

І через деякий час знову прилетів і знову пірнув під каміння.

Тепер Валя зрозуміла, в чому справа, і радісно, здивовано вигукнула:

— Там гніздо!

Костик солідно відповів:

— Ми оце й прийшли, щоб його тобі показати. Але дай слово, що ти нікому не скажеш.

Звісно, Валя нікому не скаже. Зовсім нікому й ніколи. Нехай хлопці не турбуються.

Подивившись ще трохи, як одуди-батьки годували своїх дітей, троє приятелів підійшли до каміння, і Ясьо відкрив гніздо і показав Валі чотирьох пташенят, що розкривали свої дзьобики і прохали їсти.

Ідучи додому, піонери міркували про сьогоднішнє побачення й нараду з Павликом. Костик зрозумів так само, як і Валя та Ясьо, що пияцтво не тільки тим погане, що людина себе отрує, що п'яниця пропиває гроші, а що робітник-п'яниця є й прогульник.

Тому треба конче почати ту справу, про яку вони умовились. Костик сказав, що він сьогодні ввечері поговорить із батьком, але на це йому відповіла Валя:

— Так він і захоче з тобою говорити. Скаже, що ти дурень, і скаже, щоб ти не ліз не в своє діло. Та й усе. А я пропоную почати видавати газету в нашому дворі. Зібрати всіх піонерів, організувати школярів і випустити стінну газету, де будемо в першу чергу говорити про пияцтво і взагалі про наші потреби. Як у школі.

Це була прекрасна думка. Хлопці здивувалися, як це раніш вони не згадали про газету. Зразу почали обмірковувати справу. Втрьох — оце й буде редколегія. Ясьо вміє добре малювати, Валя буде писати вірші, а всі гуртом складатимуть статті. Але все ж із Павликом треба і про це порадитись.

Не помітили, як почали прискорювати крок, а потім майже бігли, щоб швидше дістатись додому і почати роботу.

За сараєм, у кутку в дворі, де жили Костик і Ясьо, піонери зробили загальні збори дітей з кількох дворів, що байдикували цілими днями. Поставили питання про стінну газету. Головою був Костик, а секретарювала Валя. Доповідь про потребу газети і про стан дітей висловив Ясьо. Він сказав:

— У школі навчання тепер немає, а ми повинні працювати і поза школою. От, наприклад, ми можемо вивчати виробництво найближчого до нас заводу, що виробляє цеглу. І, може, чимось допоможемо. Зробимо якусь користь. Нам треба впливати й на своїх батьків, боротись проти пияцтва й релігії. Для цього в першу чергу ми почнемо випускати стінну газету, де будемо висвітлювати всі питання, про які я сказав. Оце все.

— Хто ще має слово? — спитав голова.

Виступало ще двоє школярів, які підтримали доповідача і сказали, що всі діти повинні, безумовно, вивчати завод, і треба на цегельню зробити кілька екскурсій. І треба в газеті висвітлювати і життя заводу, і те, що вони побачать там. Так само і з релігією. Ось, наприклад, його мати привчає меншу сестру молитись богу і навіть брала з собою до церкви. Проти цього треба боротись!

— Здається, питання ясне для всіх, — сказав голова. — Хто за те, щоб випускати стінну газету, прохаю підвести руку.

Питання пройшло одноголосно, підняли руки навіть жовтенята, що весь час намагалися найближче стати до трибуни. А за трибуну правила купа дощок, складених під парканом.

Таким чином, газету мали випустити завтра. До редколегії обрали: Костика, Яся і Валю та ще одного хлопця аж з другої вулиці, якого звали Марком.

Треба було ще придумати назву газеті. Після багатьох суперечок прийняли таку назву: «Піонерська боротьба».

Редколегія доручила всім дітям негайно давати

матеріал до газети і в першу чергу принести, в кого є, паперу, фарби, олівці і гуртом починати роботу, щоб завтра перший номер газети вже можна було висити.

Спочатку вивісять в одному дворі, потім у другому.

Костикові доручено було зібрати матеріал на цегельні.

Діти розбіглися по своїх справах. Після обіду мали вже переписувати матеріал.

До того часу Валя з двома хлопцями повинні були намалювати фарбами назву газети.

Увечері Костик нагадав Павликові обіцянку гуртом поговорити про спільну піонерську роботу.

До кімнати увійшли Костик, Ясьо, Валя й Марко.

Павлик уже причепурився після роботи й збирався кудись іти, але для дітей вирішив поки що залишитись дома. Діти сіли, а Павлик ходив по кімнаті й говорив:

— Так от, ви неправильно почали боротись. Треба провадити громадську роботу. От як, ви думаете, найкраще було б, у першу чергу, повести справу?

— Ми вже навіть почали,— перебила Валя,— ми вже робимо стінну газету, щоб вивішувати її у дворі.

— І не тільки в дворі,— додав Костик, а навіть на заводі, щоб і на цегельні знали, про що і про кого ми пишемо. От, наприклад, про мого батька.

Костик не договорив, бо в цей час до кімнати зайшов Тихін Іванович і, побачивши такі збори, поцікавився, чого це вони всі зібрались. Голова завкому цегельні мав хорошу вдачу, був дуже лагідна людина, ніколи не поспішав, але все встигав зробити.

— Говоріть, говоріть. Я заважати вам не буду. Тільки прочитаю газету,— заспокоїв збори Тихін Іванович.

— Продовжуй, Костю,— звелів Павка.

І Костик продовжував:

— Щоб знали на заводі, наприклад, про мого батька. Він учора пив, і сьогодні його на роботі не було. Значить, прогульник. Дучковий Василь Панченко теж гуляє, а через них норми не виробляють. Через це — прорив. На заводі під робочу силу зайняли червоний

куток, і вже місяць не виходить стінна газета, і бібліотека не працює. Хіба це діло? Потім — скільки разів уже писали, що треба вугілля подавати на гофманівські печі механічним способом. На це не звертають уваги. Елеватора, якого запропонував Тихін Іванович, адміністрація досі не почала ще робити. І доводиться носити щодня на плечах по шість з лишком тонн вугілля по крутих східцях. А тих східців я нарахував сьогодні цілих дев'яносто. Я б ще, може, взнав сьогодні про недовладності на заводі, та мене звідти вигнали. Хоч я й сказав, що працюю з доручення редколегії нашої стінної газети.

Почувши ці слова, Тихін Іванович не витримав:

— Так ти, хлопче, виходить, молодець. Як же це ти про все взнав? Значить, умієш по-хазяйському дивитись. Про яку ти говориш газету?

— Та це вони затіяли тут у дворі видавати піонерську стінну газету, організували дівчоробу. Ну й хочуть цю газету зв'язати з заводом. Щоб і там допомагати, й набути технічні знання біля машин та взагалі біля роботи цегельні,— відповів батькові Павлик.

— Хороше діло затіяли хлопці. І правильну взяли лінію. А в цьому й головне — правильна лінія. Допомогай їм, Павле. Коли буде путня газета, ми її і на заводі вивісимо. А там гуртом робитимемо. Дивись — може, і робітників наших втягнемо, і культкомісію трохи засоромимо. На мою допомогу можете покласти, хлопці. Прямо, коли який матеріал треба, приходьте до мене, я вам дам і допоможу. А ти, Костю, гляди, щоб батько твій не розгнівався на тебе, хоч правду сказати, він починає від роботи відбиватися. Соцзмагання почав слюсарний цех, а він гуляє, замість ударництва горілку п'є.

— Нехай гнівається,— проказав Павлик,— тепер не той час, щоб боятись його гніву. Раз ніхто на нього не вплине, нехай хоч діти спробують.

— Та це правда. Починайте ваше діло, аби тільки лінія була правильна,— сказав Тихін Іванович, зацікавившись якоюсь статтею в газеті.

Павлик порадив піонерам не лише видавати газету, а й вивішувати гасла, намалювати плакати з карикатурами й портретами тих, про кого писатимуть, зробити засідання з участю дорослих, зацікавити своєю справою

і мешканців двору, а особливо заводських робітників.

Він теж обіцяв допомагати і порадою, і ділом.

Помешкання редакції було в Костиковій квартирі. Батько й мати пішли на роботу, і можна було вільно працювати. Роботи було на всіх. Костик виправляв і переписував матеріал. Писав зразу й нові замітки. У нього навіть лоб біля чубчика був у атраменті, і ніхто цього не помічав. Валя, притулившись біля кончика столу, зосереджено гризла олівця, придумуючи якусь риму у вірші про прогульника Панченка.

Макар писав замітку про Тараса, хлопця-школяра з їхньої школи. Він живе в тому самому дворі, що й Костик з Ясьом. Але мати не дозволяла Тарасові товаришувати й гуляти з піонерами. Заставляла хлопця ходити з нею до церкви. Взагалі виховувала сина не по-радянському. Навіть нахвалялася забрати його з школи. Батька Тарасового, робітника, забито під час громадянської війни, і нікому було заступитися за хлопця.

Та треба сказати, що Тарас таки був якийсь несміливий і сам не дуже йшов до товариства. Бо мати наговорила йому про піонерів, що вони безбожники і лихі діти і йому нема чого з ними товаришувати. Тому Тарас лише здалеку стежив, як його однолітки розважалися або гуляли, а сам дуже рідко брав участь у забавах. Ось про цього самого Тараса й писав замітку Макар.

Найбільше місця в кімнаті — майже весь стіл, зайняв Ясьо своїм малюванням. Йому допомагали кілька хлоп'яків. Помагали дуже ретельно і стежили за кожною лінією, накресленою Ясьом. Уже назву газети розфарбували. І назва вийшла чудова. Тепер Ясьо малював карикатуру на Костикового батька: намалював пляшку, а там спить Степан Волок. Дуже схожий вийшов! А під малюнком підпис: «Ударник не виробництва, а пияцтва, і почесний прогульник слюсар Степан Волок».

Крім цього, ще написали веселий фейлетон про те, як п'яний Степан ганявся за Костиком і довів свого сина до того, що той навіть дома не ночував.

Прикрасили газету й великими гаслами, що кричали: «Ми вимагаємо, щоб наші батьки витрачали гроші на культурні потреби, а не на горілку».

«Наші батьки повинні бути всі ударниками!»

«Мені соромно, бо мій батько прогульник!»

Вивішували газету урочисто, наклеївши її на спеціальну дошку. Повісили так, щоб ніхто не проминув її, коли буде проходити.

Звичайно, через якісь чверть години біля газети вже зібрався гурт мешканців двору. Хто сміявся з витівки піонерів, а декому ця витівка й дуже не подобалась. Особливо лютувала Мотря, Тарасова мати. Вона побігла, витягла Степана з хати і почала підбурювати його зірвати газету. Галасувала на весь двір.

— Яке кому діло, що я в бога вірую. Хто має право забороняти мені виховувати дитину, як я захочу. От подивіться, Степане Васильовичу, що ваш синок вигадав! Полюбуйтеся... На батьків руку підіймають... Та пошматувати цю прокляту газету, щоб не ганьбила чесних людей!..

Але тут нагодився Павлик і спокійно, але впевнено промовив:

— Коли хто хоче попасти під суд громадський, нехай спробує зірвати газету. Радянська влада з такими не жартує! Ви самі можете вірити в бога і робити що завгодно, а про дітей і держава теж дбає і не дасть їх калічити.

Тарас був теж тут. Йому таки не хотілося ходити до церкви. Там така нудота... Але мати завжди тягла його з собою. Сподівався — може, хоч тепер не буде набридати з своїм пришелепуватим богом.

Мотря наступала на Павлика з криком, а він відповідав:

— От ви доведіть, що тут неправда написана, тоді буде інша розмова. І нехай всі ображені замітками доведуть, що піонери не праві. Хіба неправда, що ви свого сина калічите релігією? Чи неправда, що родина Степанова голодує, а він пропиває гроші та прогули робить?

— Не твої пропиваю, а свої,— похмуро кинув Степан.

— Не свої, а наші. Значить, мене й матір за людей не вважаєте, тату? — сказав і своє слово Костик і одійшов до гурту.

Степан подивився на сина, ніби він його не пізнавав. Але не промовив жодного слова. Потім мовчки повернувся і пішов до хати.

Прочитав газету й Тихін Іванович і порадив піонерам завтра ж вивісити цю газету на заводі.

Тоді Костик заявив, що вони випускатимуть на заводі постійну газету піонерську. І це була така важлива справа, що піонери зразу вирішили зробити нараду.

Покликали всіх дітей і пішли туди, де в них учора були збори, в кутку на подвір'ї. Костик не забув запросити й Тараса. Але Тарас зиркнув на вікна квартири і побачив там матір. Вона кликала його до хати. Нічого не сказавши, Тарас повернувся й пішов.

Захопившись нарадою, Костик з товаришами забули про ту газету, що висіла у дворі. І зовсім даремно. Бо доки там була нарада про розгортання роботи піонерів на заводі, у матері з Тарасом теж відбулася нарада. Мотря ніяк не могла заспокоїтися:

— Он бач, що з нами роблять. Зганьбили нас на всю вулицю... Коли б у мене був син путній, він захистив би свою матір... А ти тільки дивишся, щоб втекти кудись з тими шибениками, піонерами.

— Та я ж з ними не ходжу. Я сам... Що я можу зробити з ними? Їх цілий гурт, вони колективом роблять усе,— похнюпившись, відповів Тарас.

— Отож вони гуртом і матір твою зганьбили, і на тебе набрехали. Безбожники ви всі. Інший би син пішов та оту газету грязюкою обкидав би, обірвав би її. Нехай годі знають, як твою матір ображати. Он зараз і немає біля неї нікого.

Так почала мати підбурювати свого сина, щоб той обірвав газету.

Тарас мовчав і злякано не рухався з місця. Але стало жаль матері, і він таки рішуче вирушив у двір. Озирнувся навкруги й побачив, нікого в дворі не було. І біля вікон не видно нікого.

Підкравшись, Тарас схопив папір, на якому наліпили піонери газету, сіпнув і розірвав надвоє. Хотів ще раз сіпнути, щоб скинути шматки на землю, та десь грюкнули двері, і Тарас прожогом кинувся до хати. Перечепившись на порозі, ледве не впав і, захекавшись, проказав тремтячим голосом:

— Тепер будуть знати...

І сховався аж у самий куток.

— Тепер і я знаю, що мій син уміє захистити свою

матір,— промовила Мотря і замкнула двері на заціпку. Ніби вона боялась, що зараз розбиватимуть двері.

Тарас мовчки сопів у кутку. Не наважувався навіть виглянути у вікно.

А за якусь хвилину в дворі дійсно знялася ціла веремія.

Хлопчик-жовтеня побачив подрану газету і побіг до зборів. Дзвінко загукав:

— Газету порвали! Газета пропала! Я бачив, як Тарас ховався в хату. Це, мабуть, він, він!..

Мов вихор здув з місця дівчорі. Усі кинулися до газети і побачили: на дві частини розірваний папір, на який наліплено матеріал газети. І назву газети, що над нею стільки працював Ясьо, перервано надвое.

Перша скрикнула Валя:

— Впіймаю Тараса, уб'ю!.. Я йому покажу, шкідникові проклятому.— І на очах у неї заблищали сльози. Вона хутко-швидко заблищала повіками.

Навіть Ясьо, зціпивши зуби, не витримав:

— Голову провалить за це! Ось що...—Цим висловив думку більшості.

По рухах, по обличчях, по гнівно зціплених губах було видно, що Тарас не даром сховався в кутку і боявся гніву своїх однолітків.

Але тут виступив Костик. Напружено, стримано оглянувши старанно порвану газету і звернувшись з промовою до розгніваних зборів.

До того ж, на крик повиходили й дорослі. Костик сказав:

— Товариші! Коли ми помстимося на Тарасові й поб'ємо його, то цим зробимо надто велику помилку. Так, Тарас зробив шкоду нам, організованим піонерам. І коли б він був піонером, ми б знайшли, як його покарати. Але Тарас не винен. Винна його мати, яка не дозволяє своєму синові йти в піонери, а заставляє його ходити до церкви й навіть співати в церковному хорі. Ось хто винен... І наше завдання полягає в тому, щоб переконати самого Тараса не робити цього і вступити в піонери... Ми повинні його організувати... Тараса треба притягти до нашої роботи. Газету ми підклеїмо, вона буде така самісінька, як і була. Але це зробимо потім, а зараз я пропоную закінчити збори, тільки заставимо когось

вартувати біля нашої першої газети, проти якої виступили вороги.

— Я залишаюся на варті! — перебив Макар.

— Згодні, щоб Макар вартував? — спитав Костик.

— Згодні!..

— Значить, усі знову на збори...

До пізнього вечора працювали піонери, збираючись завтра йти на завод. Працювали в Яся, бо в нього було вільніше, у них була квартира на дві великих кімнати. Та всього зробити не встигли, хоч у хаті й було повно дітей. Ще треба було закінчувати і вранці. Бо на перерву саме хотіли з'явитися організовано на цегельню.

Останніми вийшли з Яської квартири Костик, Ясьо та Валя. Біля воріт спинилися. Валя йшла додому, а хлопці мали повернутися у двір.

Ніхто з них не помітив Тараса. Він гуляв на вулиці і, почувши, що йдуть ті, кому він нашкодив, сховався з переляку в кущі біля воріт, куди всі вони ховалися, граючи в палочки-стукалочки або в Червону Армію.

Тарас сидів так тихо, що навіть боявся дихнути.

Йому було все видно, і він чув усі розмови піонерів.

Вже коли хлопці повертали в двір, Ясьо спинився і ще раз нагадав:

— Так рано давайте зійдемося, й треба всіх піонерів зібрати...

— Обов'язково... От коли б нам ще встигнути завтра провідати наших одудів, на гніздо подивитися. Чи ніхто їх не чіпав там? Я боюся, щоб хтось не видер гнізда... Те каміння знають. Видеруть,— додав Костик.

— А ми прямо з заводу, коли всі вже підуть, збігаємо в яр.

І вони розійшлися.

На вулиці було тихо. На розі горів ліхтар. Десь співали пісні молодими дзвінками голосами. Гукнув на розгоні паротяг, вириваючись у поле за місто. У клубі залізничників грав оркестр. На заводі загув гудок. Кінчалася вечірня зміна.

Хто розмовляв або проглядав газету. Невеликий гурток молоді завзято сперечався за столом. А більшість просто сиділа й обідала. Якась дівчина дзвінко сміялася на дотепи сусідів. В їдальні стояв гомін і шум. В їдальні цегельні було звичайно, як щодня.

І ось раптом усі прислухалися і повернули голови до дверей. Дівчина урвала свій дзвінкий сміх. Молодь припинила завзяту суперечку. Шум принишк, і встановлювалася тиша.

Біля самої їдальні лунко торохтів піонерський барабан... Ближче, ближче... Дехто схопився й підбіг до вікна. До їдальні підійшов цілий піонерський загін чоловіка на п'ятнадцять.

Барабан ударив уже у приміщенні їдальні. Робітники побачили своїх гостей. Попереду Костик із прапором, а Ясьо командував. З барабаном — Макар.

Піонери несли плакат з гаслами. На червоній широкій стрічці написали:

БОРОТЬБА ЗА ПРОМФІНПЛАН —
БОРОТЬБА ЗА П'ЯТИРІЧКУ ЗА ЧОТИРИ РОКИ
На інших плакатах теж було в очі, кричало:
ПІОНЕРИ Є УДАРНИКИ П'ЯТИРІЧКИ
НОВИЙ ПОБУТ Є ЧАСТИНА ЗАГАЛЬНОЇ БОРОТЬБИ
ЗА СОЦІАЛІЗМ
НАШІ БАТЬКИ ВСІ ПОВИННІ БУТИ УДАРНИКАМИ
ЗАМІСТЬ ГОРІЛКИ — КНИЖКА ТА КУЛЬТУРНА РОЗВАГА

Ще кілька гасел про опанування техніки, про боротьбу з пияцтвом, про соцзмагання.

Над головами стримів угорі прогульник-літун. Огидне опудало, що викликало зразу веселі зауваження декого з присутніх.

Піонери спинилися посеред їдальні, і двоє з них зразу біля стіни приладнали свою стінну газету. Костик витяг папірця, на якому записав промову, що мав зараз виголосити.

Але почекав, доки секретар осередку дав йому слово. Костик прочитав з аркушика:

Вони, піонери восьмої трудової школи, прийшли взяти можливу участь у боротьбі робітників за виконання промфінплану. Це не лише слова, а з цього дня, за згодою всіх керівних організацій та адміністрації, піонери допомагатимуть провадити культосвітню роботу, випускатимуть стінну газету, де викриватимуть хиби, розповідатимуть про досягнення.

Піонери зобов'язуються — боротися з пияцтвом серед своїх батьків і взагалі серед робітництва. Досягти того, щоб їхні батьки всі були ударниками. І щоб у батьків не було жодного прогулу. Зобов'язуються вивчити виробництво і допомагати його вдосконаленню і боротьбі за якість продукції та за зменшення браку.

Під гучні оплески Костик закінчив свою промову. Він помітив, що й батько теж старанно плескав йому.

Після Костика виступив секретар комсомольського осередку. Він вказав на стінну газету, яку принесли піонери, і хвалив їх за те, що вони прийшли вже й сьогодні не з порожніми руками. Це значить — піонери правильно розуміють своє завдання. Що нова зміна гідна свого пролетарського класу. Заводські комсомольці допоможуть піонерам працювати біля тих завдань, що стоять перед молодшою зміною.

Вже цілий гурт робітників юрмився біля стінної газети, і звідти долітав сміх і голос робітника, що читав віршики, написані Валею. Ці віршики користувалися особливим успіхом. До газети потягли Костикового батька та Панченка і показали карикатури.

Степан Волок якось дивно посміхався, відповідаючи на дотепи Панченка, похмуро кинув:

— Сопляки... Я їм покажу, вуха поодриваю...

Ці слова викликали ще веселіший сміх у тих, що зібрались біля газети.

Загук гудок, і всі пішли на роботу. А піонери теж пішли оглядати завод. Їх повів сам Тихін Іванович.

— Зараз ви побачите цегельню майже цілком механізовану. От я колись працював на цегельні, так усе руками робили. Тільки й було пара поганеньких пресів та глину місили кіньми. А то все руками. Дуже невигідна то штука. А Радянська влада провадить справжню, величну індустріалізацію. Устаткувала по-новому й цегельні. Чим же вигідна ця механізація? А ось чим. Я згадую, як ми робили колись, так цегла виходила тільки через двадцять-тридцять діб готова з печі. Та браку було такий відсоток, що зараз нас за нього порозганяли б, що й світу б не побачив. Тепер готова цегла виходить за чотири-п'ять діб. А може, ми й до трьох доведемо. От і різниця. І цегла, сказати, раніш погана була. Ще послухайте, яка економія: щоб випалити тисячу штук цегли в кустарній печі, треба спалити дві

третини тонни дров, а нам треба всього 160 кілограмів вугілля. А запровадивши економію, і того менше. Ну, ще один приклад: ось ви подивіться на печі, де обпалюється цегла. Ці печі зуться гофманськими. Німець, інженер Гофман, її сконструював у 1858 році. Тут, у цих печах, цегла обпалюється постійно, готову цеглу ми маємо щодоби, безперервно. Тисяч вісімдесят на добу випускаємо. А в простій печі, як з неї виберуть цеглу, треба знову вогонь розпалювати.

Тихін Іванович говорив це, будши оточений щільним гуртом дітей у червоних краватках. Діти прислухались, щоб не пропустити жодного слова. Говорив він просто, простими й зрозумілими словами. І його оповідання було цікаве, не схоже на сухі лекції.

— Зараз ми підемо в кар'єри і почнемо з самої глини. Мабуть, всі ви знаєте, що таке є глина. Та сама глина, що має таке велике значення для будівництва. Бо з неї роблять цеглу. Найголовніша якість глини — вона від великого жару спікається. Коли вироб з глини випалювати у вогні, він стає міцний, як камінь, і не розмокає в воді... Звичайно, всі ви знаєте наші кар'єри. Мабуть, не раз вас ганяли звідти... Правда, Костю?

Костик посміхнувся, а Тихін Іванович, підморгнувши йому, провадив далі:

— Далі ми йти не будемо... Там ми копаємо глину. Таку жовтувато-сіру...

— А чому глина буває різних кольорів? — спитала Валя.

— Глини бувають рожеві, зеленкуваті, жовті, навіть чорні. Цей колір буває від різних домішок. Від оксиду заліза або останків рослин перетрухлявілих. От в оцих кар'єрах ми копаємо глину, перемішуємо різні її сорти разом, за певним рецептом... Коли хто хоче його знати, вам покажуть... Після того глину на вагонетах подають у завод. Це ті самі вагонети, що на них любить кататися Костик та Ясьо...

Костик від таких несподіваних слів почервонів, а піонери засміялися. Бо Тихін Іванович сказав про це катання так само серйозно, ніби воно стосувалося теж виробництва цегли. Лише потім і він засміявся. Коли заспокоїлися всі, розповів, як рухаються вагонети.

Звідси екскурсія пішла до заводу. Тихін Іванович показав, куди йде глина.

Її підкатники подають прямо на другий поверх і зсипають біля дучок, а дучкові лопатами згрібають глину в спеціальні дучки-отвори, звідки глина й попадає в лоток, де її трохи розминає спеціальний пристрій, що зветься шнеком. Тут і водою глину розмочують, коли треба.

— Тепер дивіться, що ж далі роблять з глиною...— сказав Тихін Іванович, провівши піонерів по східцях до нової машини.— Ось бачите, глина, яку нам сиплють у лоток, прийшла вже сюди і через оцю ляду попадає на вальці. Перші вальці у нас зубчасті. Вони перетирають, переминають все своїми стальними зубами. Камінці, пісок переминаються тут. Але цього замало, і після цих вальців глина йде ще на...

Тихін Іванович повів свою екскурсію в інше місце, трохи нижче, і далі показував:

— ...на бігуни. Тут поліровані боки вальців так перетирають глину, що вона вже годиться для вироблення цегли. І от звідси вона йде безпосередньо під формувальний прес.

Знову перейшли вниз до формувального преса.

— Бачите, прес звужується до виходу і закінчується цибухом або мундштуком. Цибух має форму цегли, тільки трохи збільшених розмірів, бо перепалуючись, цегла трохи всихає. У цибухові глина формується остаточно. Ця вога цегла і зветься сирець. Оце ось стрічка товста, цілий брус тягнеться безперервно з цибуха. Робітниця-різальниця ріже сирець. А треба було б поставити сюди різальний прилад. Ми його вже замовили і скоро, мабуть, одержимо.

Піонери дійсно пильно стежили, як дівчина-різальниця ловко, одним помахом руки різала зразу дві цеглини. А друга дівчина, так само ловко, підхоплювала ці цеглини і ставила їх на полицю вагонети, спеціально зробленої для перевозу сирцю. За день нарізають тридцять п'ять тисяч сирцю.

Усі екскурсанти набрали в руки м'якої глини, і кожен переминав її в руках, стежачи за прекрасною роботою дівчат.

Звідси пішли на сушарню. На полицях лежав сирець, дбайливо складений, і між полицями прохід. У кожную сушарню вкладають аж сорок тисяч сирцю. А таких сушарень на заводі шість штук. Коли сушарня повна, її

закривають щільно й пускають нагріте повітря, що за п'ять днів висушує сирець. Тоді його подають у печі.

Тихін Іванович показав піонерам сирець, який вклали в печі. Сирець нагадував сірий камінець — так міцно пресував його прес.

Гофманські печі цієї цегельні мали вісім камер. Вони влаштовані так, що коли в одній камері, — наприклад, у п'ятій, — цегла обпалюється, то у попередніх, — у першій чи в другій, — цеглу витягають уже готову. Витягши, закладають знову в сирець. Кожна камера вміщує двадцять п'ять тисяч цегли. Отож увесь час піч горить і її не гасять, аж доки не треба робити ремонту. Бо печі влаштовано так, щоб вогонь з камери в камеру переходив сам через спеціальний отвір.

Піонери подивились, як витягали готову цеглу і завантажували камеру сирцем.

— Ну, тепер ходімте подивимося, як горять наші печі, — сказав Тихін Іванович, і всі пішли за ним.

Знову піднялися на другий поверх, де сушарні. Бо сушарні зроблені над печами, щоб печі своїм теплом теж сушили сирець.

— Звідси насипають у печі вугілля. Майстер, спеціаліст цієї справи, що зветься палій, знає, скільки треба сипати вугілля і коли цегла вже готова. А оце ось його помічник. Покажи, Іване, їм, як горять наші печі.

Тут, на горищі, було майже темно, і тільки зараз піонери побачили людину, яка до них підійшла. Іван відкрив одну конфорку, і Костик туди зазирнув через маленьке кружальце. Там усе було розжарене й червоне. Ніби навіть глина горіла, не лише вугілля. Так сильно впливали розігріті гази.

— А скільки там ступенів жару? — спитав Костик.

— Та, мабуть, дев'ятсот, може, трохи більше, — пояснив Іван.

— Бачите, діти, тут треба пильно стежити за обпалюванням. Бо коли цеглу перепалити, вона нікуди не годиться. А не допалиш, теж у брак іде... — пояснив ще й Тихін Іванович.

Подивилися ще, як догоряла одна камера і як сама запалювалася інша.

Туди переходив вогонь потроху, загорявся повільно, аж доки Іван не підсилював його вугіллям до потрібної сили.

Костик усе це бачив і раніше, але тепер багато чого стало йому зрозуміліше. Тепер завод зацікавив його, і він шепнув Валі:

— От цікаво... Я обов'язково все вивчу. Знатиму виробництво так, як Тихін Іванович. Дуже цікаво...

Зрештою вийшли знову в двір. Тихона Івановича вже давно кликали в завком. Поспішаючи, він сказав піонерам ще кілька слів:

— Так от, дітки, ми поверхово подивилися виробництво. Тепер ви тут люди свої, наші помічники, і повинні вивчати виробництво самі. Без цього ваша робота не матиме ніяких наслідків. Починайте працювати, тільки пам'ятайте: пустувати на заводі не слід. Закінчите роботу, тоді робіть що завгодно, а тут не заважайте працювати іншим. Коли якісь недоладності, звертайтеся до мене, а головно — до комсомолу. Якось допоможемо...

Десятник по глині Сухий стояв біля гурту, чекаючи на Тихона Івановича, і промовив, скривившись:

— Нароблять вони тут... Знаємо ми цих роботящих. Погнать би їх звідси, щоб аж куріло...

Тихін Іванович повернувся до нього і суворо відповів:

— А тобі аби ганяти... Гляди, це такі, що й тебе погонять... Дивіться, доведіть отаким невірам, що ви справжні помічники робітничого класу.

І Тихін Іванович пішов у завком. За ним побіг і Сухий.

Тоді Костик запропонував на обговорення таку справу: сьогодні ввечері нехай зберуться всі, хто хоче посправжньому працювати на заводі. Гуртом обговорюватимуть план роботи, а завтра вже почнуть цей план виконувати.

— А тепер можна розходитися.

Старі птахи-одуди працювали з самого світанку. Працювали багато, дбайливо, невтомно. Вони робили лише одну-однісіньку роботу — годували своїх четверо діток. Літали по степу, довгим дзьобом ловили гусинь, черву на кущах, на траві, під каміннями і всі ці смачні наїдки швиденько несли до купи каміння, де сиділи в гнізді їхніх четверо дітей. Особливо ненажерне пташеня було найбільше. Воно вилазило завжди наперед і вимагало собі всю їжу. Але батьки знали, кому дати, і годували дітей по черзі. Правда, цьому найбільшому дово-

дилося давати більше їсти. Вхопивши повен дзьоб смачних черв'яків, пташеня ковтало їх в один момент і вже знову розкривало широко жовтяний ненаситний дзьоб. Цим гнав своїх батьків збирати нову порцію комах.

Важко й перерахувати, скільки переловить за день шкідливих комах така пара одудів... Важко й перерахувати, яку велику користь приносять людині птахи, знищуючи шкідників.

Та, на жаль, не всі це знають і не всі вміють цінувати своїх кращих друзів. Багато є дітей і дорослих, що знищують пташині гнізда, пташині яєчка і малих пташенят.

Так люди самі собі шкодять і шкодять нашому сільському господарству. Бо комаха, яку не з'їсть пташка, їстиме городину, садовину, засіви.

Після півдня батьки-одуди ще працювали, не відпочиваючи із самого ранку. Кожний з них летів у свій бік і звідти приносив повен дзьоб смачної їжі.

Випадково вийшло так, що вони разом злетілися біля гнізда, нагодували дітей і вже збиралися летіти знову, коли помітили, що до купи каміння обережно наближався невідомий хлопець.

До тих трьох дітей, що приходили сюди раніш, одуди вже звикли і не дуже боялися. Вони знали — діти прийдуть, подивляться гніздо й підуть. А це був якийсь новий хлопець.

Тому батьки-одуди відлетіли на горбок і там сіли поряд. Чекали, що буде далі.

Хлопець підходив до їхнього гнізда, озираючись, підкрадаючись, ніби прийшов красти. Та воно дійсно так і було. Хлопець боявся, щоб його тут не застали.

Озирнувшись на всі боки, новий гість одудів швидко розкидав каміння і побачив пташенят. Ті злякано, але довірливо порозкривали свої дзьобики і прохали їсти. Особливо настирливо задирав голову, наставляючи роззявленого дзьоба, найбільший з пташенят. Та замість їжі пташенята одержали інше.

Батьки-одуди побачили, як хлопець ще раз озирнувся навколо, потім швидко підняв каменюку і, розмахнувшись, кинув її в гніздо. Птахи разом зірвалися з місця і перелетіли на другий бік яру над самою головою розбишаки. Але не могли всидіти там і почали кружляти над своїм гніздом, сідаючи близько купи каміння. Вони бачили, як розбишака вдарив ще раз найбільшого з пташенят,

щоб добити його остаточно. Потім злодійкувато, похапцем закрив усе каменякою. Він хотів викидати гніздо, але воно смерділо, і тому залишив його під камінням.

Ще раз озирнувшись навколо, хлопець побіг яром у бік міста.

Так Тарас помстився над піонерами, що простили йому історію з газетою.

Уже в місті, в першому провулку, Тарас ішов спокійніше.

Але біля двору трапилася така зустріч: Тарас заходив до двору, а Костик з Ясьом і Валею зібралися йти подивитися гніздо. І саме вийшли з двору. Тарас хотів тікати, але вже було пізно. Та, до того ж, він розгубився і стояв на місці, мов прикований до землі. Йому здавалося, що всі вже знають про його злочин і зараз зроблять з ним те саме, що він зробив з пташенятами.

Замість цього здивовано почув зовсім інше: Костик підійшов до нього спокійно і, ніби ніколи нічого не трапилося, сказав:

— Тарасе, ми починаємо завтра працювати на заводі. Хочеш з нами разом... Там дуже цікаво... Будеш?

— Буду! — ще перелякано, несвідомо відповів Тарас. Сказав, аби щось сказати. Голос був у нього тремтучий і тихий.

— Я тебе потім гукну... А зараз ходімо з нами, коли хочеш, ми тобі покажемо одну цікаву, цікаву штуку. Ти, мабуть, такої й не бачив ніколи. На поле підемо, аж на яри,— довірливо й щиро запросив Костик. Він хотів зразу притягти Тараса до гурту.

Швидко, похапцем якимось відповів Тарас:

— Ні, ні, я не піду. Мені не можна. Я додому побіжу... Додому.

І кинувся до хвіртки.

Його ніхто не спиняв. Думали — він боїться матері. Тільки Ясьо похмуро провів Тараса очима. Він ще не міг простити порваної газети.

Тарас, мабуть, відразу зрозумів, що його запрошував Костик подивитися на одудяче гніздо. Ну, а коли він піде туди на яр, там уже неодмінно відгадають його провину. Тому Тарас і втік додому.

Не звертаючи уваги на Тарасове поведіння, трое приятелів-піонерів, об'єднані тепер своїм секретом, навипередки побігли вулицею. Звісно, не по тротуарах

вони бігли. Бо значно приємніше ходити килимами порохні, що на дорозі лежала щільним шаром.

Вийшли в поле. Валя рвала квіти. Але не встигала їх навіть сплітати, бо хлопці поспішали. Ніби знали, що з гніздом щось трапилось.

Дійсно, ледве вони почали спускатися в яр, коли їм назустріч полетіли двоє одудів. Прилетіли й сіли так близько, що можна їх руками взяти. Потім знову перелетіли наперед і сіли за пару кроків від трьох товаришів.

— Чого вони летять прямо під ноги? Невже приручилися вже? — спитала Валя, стрибаючи з кручі за хлопцями.

— Мабуть, звикли до нас. Знають, що ми їх не обжаємо, — відповів Ясьо.

Підійшовши до купи каміння, трійко приятелів побачили замість гнізда саму руїну, зроблену Тарасом.

У першу хвилину діти стояли, як очманілі. Ніхто не хотів вірити своїм очам. Невже хтось із дітей зробив таке дикунство? Під камінням лежали трупи чотирьох пташенят. Розчавлені, роздушені сильним ударом.

Перший нагнувся Костик і підняв камінь, яким побито пташенят. По трупах уже лазили комахи, а одно пташеня роззявило дзьобика, ніби кликало на допомогу.

Валя відійшла трохи вбік, щоб хлопці не бачили, як вона заплакала. Відійшовши кілька кроків, витерла сльози і повернулася знову.

Ясьо дивився мовчки. Потім розгнівано спитав:

— Ти, Костю, і це простив би розбишаці цьому, коли б він попався?

— Хай тільки попаде в руки, я... я... — він не договорив своєї загрози, лише посварився комусь кулаком.

— Подивіться, як батьки сумують. Ніби від нас чекають допомоги, — звернула увагу хлопців Валя на одудів, що сиділи на бугрі. Глянули мовчки.

— А що ж з пташенятами робить? — спитав Костик.

— Я пропоную закопати в яму... — швидко проказала Валя і вже почала шукати, чим би копати землю.

Недалечко лежала величенька тріска, нею зручно було вирити невеличку яму. Ясьо почав працювати над могилою, а Валя нарвала лопухів і загорнула в них пташенят. Костик їй допомагав. Потім закопали пташенят і зверху поклали велику каменяку. Насилу притягли її до пташиної могили. Додому поверталися мовчки.

Хоч і дуже велика втрата була для товаришів — розруйноване гніздо одудів, все ж до вечірніх зборів треба було готуватися. Тому Костик сів писати план їхньої роботи на заводі. Зразу після обіду придуть знову Ясьо з Валею і Макаром — тоді працюватимуть гуртом. На збори мали закликати й Павлика.

Костик озирнувся, коли зайшов батько, і помітив на його вустах посмішку веселу, товариську. Так посміхаються не малому синові, а товаришеві. Костик здивувався, але нічого не сказав.

Батько пішов умиватися і переодягатися. Костик, захопившись роботою, не помітив, що батько тихо підійшов ззаду і намагався прочитати синові записи. Але прочитав лише кілька слів: «прогуляники й симулянти», «правильно організована виплата заробітку», «чорна дошка»... Скривившись, батько відійшов, бо почув гуркіт у сінях, і на порозі з'явилася Ганна. Сказавши кілька незначних слів, вона зразу почала готувати обід.

Костик заглибився в свою роботу і тоді відірвався від паперу, коли батько запропонував йому:

— Ану, активіст, іди обідати. Потім державними справами будеш займатися. Прямо не знаєш, куди й ховатися від активістів і ревізорів...

— Ото й погано, що вам ховатися доводиться. Та ми все одно знайдемо,— відповів Костик.

— Знаю, що ви прудкі дуже. Вже оця комашня на завод пролізла. Сьогодні демонстрували. Працювати збираються,— звернувся Степан до жінки.

— А тобі жаль? Нехай працюють. По вулицях менше бігатимуть,— відказала Ганна.

— Та я хіба проти, нехай. Тільки вони зразу так роздратували своїм писанням Василя Панченка, що той пішов лютий, як звір,— знову почав батько.

— Кому, кому гніватись, а твій п'яниця Панченко сидів би й мовчав. Його поганою мітлою треба вимести з заводу,— роздратовано сказала Ганна.

— Нічого, ми його заставимо працювати,— солідно втрутився в розмову Костик. Він хотів додати ще кілька слів і про батька, але втримався. Ці дні батько приходив додому своєчасно і навіть не питав про горілку.

Того самого дня, коли піонери вперше з'явилися на завод, у кабінеті товариша Прятки, директора заводу,

зійшлися: сам Прятка, Тихін Іванович та секретар комсомольського осередку.

Директор заводу, суворий, але міцний чоловік з великими вусами і добрими сірими очима, говорив басом:

— Пустимо на завод два десятка отієї піонерської комашні, й будуть вони всім заважати. І так порядку не наведеш ніколи. А тут дівчора. На вагонетах тільки кататимуться та під ногами лазитимуть. Не розплу-таєшся тоді з заявами та скаргами. Знаю я цих ро-бітників...

— Нічого, товаришу Прятко. Ми знаємо з зоології — комашня дуже працююча комаха. Бо гуртом роблять усе і завзяті дуже. Так ця піонерія. Ти бачив, яку вони газету випустили. А плакати, а гасла? Та це ж свідомі громадяни... А правди ніде діти: у нас багато роботи не зроблено. Культкомісії наші — порожнє місце. З прогу-лами ми ніколи не справимося. Та що там говорити!.. А я виділив кілька хлопців з осередку на допомогу піо-нерії, і ти подивишся, як ця комашня розворушить роботу! — захоплено відповів секретар комсомольського осередку і підкинув рукою свого чуба.

— Так, так, Петровичу, ти даремно на цю комашню наклеп робиш. Я знаю головних заправил усієї справи. Хороша зміна росте... Оті хлоп'яки—Кость та Ярослав—мої сусіди. То справжні піонери, справжня зміна проле-тарська. А їх чимало таких. Ну, а як попаде який за-надто порожній, вони самі йому й дорогу звідси пока-жуть,— повільно й спокійно заспокоїв Прятку Тихін Іванович.

— Та гаразд, згодом побачимо. Тільки самі потім сьорбайте цю юшку, що наварили.

— Гаразд, посьорбаєм,— за обох відповів секретар комосередку.

Дійсно, вже за якусь декаду помітили всі роботу піонерів. Вони працювали так: розбилися на групи і кож-ну групу прикріпили до цеху на роботу. Але з самого початку відробили суботник і цим показали свою вмі-лість працювати організовано. Навіть Тарас увесь час був у гурті, не боячись своєї матері. Цілими днями він був на заводі разом з Костиком. Заприятелювали ці двоє хлопців, колишніх ворогів.

На заводі помітили зразу, що піонери організували на свіжому повітрі читальню, де під час перерви робітники мали змогу посидіти за газетою.

Червона й чорна дошки висіли на видному місці. Раніше ніхто на них не звертав уваги і ніхто нічого не відмічав. Тепер тут щодня була якась новина.

Газета виходила постійно, раз на п'ятиденку, наповнена цікавим і свіжим матеріалом.

Інколи траплялися й непорозуміння: наприклад, історія з підкатником Василем Панченком. Він постійно робив прогули, пиячив, на роботу виходив п'яний. Тоді піонери за нього взялися. У кожній газеті був галас про прогульника й симулянта. Вивісили карикатури на нього не лише на тому місці, де він працював, а й по всьому заводу. Великі карикатури, глузливі підписи кричали зі всіх стін заводу. А коли Панченко прийшов додому — у нього на дверях теж висіла подібна штука.

Прогульник загрожував піонерам, що він їм «голови поскручує», хотів позривати карикатури, але його своєчасно попередили, загрожуючи далеко більшими неприємностями. Про це подбав уже Тихін Іванович.

І з цього часу Панченко припишк, притих. Навіть п'яним його бачили менше.

Одного дня, коли робітники закінчили першу зміну і виходили з заводу, всі читали плакат:

СЬОГОДНІ ЗІПСУВАВСЯ ПРЕС І ПРОСТІЙ БУВ ДВІ ГОДИНИ,
БО ТОВ. КРАЙОВИЙ НЕ ДОГЛЯНУВ ПРАВИЛЬНОГО
ПОДАВАННЯ ГЛИНИ. ЗА ПРОСТІЙ І ЗА НЕДОВИРОБЛЕННЯ
НОРМИ ВІДПОВІДАЄ ТОВ. КРАЙОВИЙ.

Крайовий образився і пішов жалітися. Адміністрація в'яснила справу, і він мав догану ще й по лінії адміністративній від товариша Прятки.

Піонери швидко вивчали виробництво, і від їхнього пильного ока не могла втекти ніяка неладність. Особливо показова з цього погляду історія з слюсарним цехом.

Цей цех увесь час відставав і не встигав робити точного ремонту машин, мотивуючи це відставання різними незалежними причинами: нестачею матеріалу, несвоєчасною приставкою матеріалу і таке інше. Хоча,

звичайно, матеріал був, а причини відставання цеху були зовсім інші.

У слюсарні працював Костик із своєю групою. Піонери вивчили роботу, потім почали дошукуватися причини проривів, і, зрештою, вийшла газета, присвячена виключно слюсарні. У газеті було вміщено відсотки невиконання програми, причини недовиробітку, навіть поради, як зліквідувати прорив.

Найголовніша причина невиконання програми — соцзмагання в цеху не запроваджено по-справжньому, хоч цех і змагався з пічним цехом. Соцзмагання залишилося лише на папері. Друга причина — не всі робітники слюсарні були ударниками і дисципліна трудова погана.

У слюсарному цеху з'явилися плакати з гаслами про прорив і про ударництво. Карикатури на прогульників і симулянтів. На карикатуру попав і Степан, Костиків батько. А ще більше він був здивований, коли побачив біля свого верстата, саме проти своїх очей, плакат з таким написом:

ВСЯ КРАЇНА ОХОПЛЕНА ЕНТУЗІАЗМОМ УДАРНИЦТВА
В БОРОТЬБІ ЗА П'ЯТИРІЧКУ В ЧОТИРИ РОКИ,
А ТИ Й ДОСІ НЕ В ЛАВАХ УДАРНИКІВ.

Подібний плакат висів біля кожного робітника, що не був ударником. А посередині майстерні висів величезний список робітників-неударників.

Всі ці заходи справили величезне враження на робітників. Без жодного жарту й образи прийняли слюсарі обвинувачення. Робітники вимагали загальних зборів цеху для обговорення справи, поставленої піонерами. Збори було призначено через два дні.

Робітники мали одержати платню після роботи, а під час обідньої перерви Костик підійшов до батька. Степан розмовляв з тим самим Іваном, що працював помічником палія на печак.

— Ну, герою, що скажеш? — спитав насмішкувато батько, звертаючись до Костика.

Син відповів не зразу. Він ніби пригадував щось, потім лише попростав:

— Давайте, тату, підемо сьогодні після роботи купатися на річку.

— Купатися? Зразу після роботи? Чого це тобі закортіло так зі мною купатися йти? Давай підемо, товаришу активіст... Чому ж і не піти? Я люблю похлюпатися у воді. Тільки ти ж плавати не вмієш, і мені соромно з тобою буде й у воду лізти.

— Я не вмію? Ще й вас навчу... Я всю нашу річку перепливаю враз. Спитайте хлопців...— з захопленням відповів Костик.

— А, раз так, тоді обов'язково підемо. Подивлюсь, який з тебе моряк...— засміявся Степан Волок.

Доки батько одержував гроші після роботи, Костик чекав на нього біля каси. Але, крім Костика. Степана чекав ще й Василь Панченко. Він перший і підійшов до Степана, коли той, перерахувавши гроші, старанно сховав їх у кишеню.

— Степане, ходім, я приготував уже трохи випить, і поїсти є — таранька та редисочка, прямо, як цукерки. Ще прикупимо дечого і такий бенкет зробимо, що прямо сама насолода. Та ще й на вільному повітрі. Десь під кушником в ярку,— пошепки, по секрету сказав Василь.

Дуже принадне запрошення! Волок майже зразу забув про все і про всіх. Хотів, не вагаючись, дати свою згоду, але до них підійшов Костик, суворо глянув на Василя і по-дорослому сказав:

— Ну, пішли, тату... Купатися добре буде. Не дуже й жарко...

Тепер Степан згадав обіцянку синові піти з ним купатися. Стало незручно перед хлопцем, з яким він останній час не знаходив спільної розмови, ніби вони полаялися. Степан побачив перед собою не маленького Костика, а свого сина, рівного собі. З ним доводиться рахуватись. І Волок рішуче заявив Василеві:

— Ні, не піду. Ось ми з сином прогуляємося на річку, та нехай наші кістки робочі покиснуть у чистенькій воді. Правда, сину?

— Правда...

І батько з сином пішли з контори.

Василь проводив їх гнівливим поглядом. Потім плюнув убік і ні до кого промурмотів з лайкою:

— Останнього компаньйона загубив... Чортова комашня!

Уперше за останні кілька місяців Степан Волок усю свою платню приніс додому.

На збори прийшли й робітники з інших цехів, комсомольці і товариш Прятка, директор заводу. Звичайно, Тихін Іванович теж був тут. Перед самим відкриттям зборів з'явилися піонери. Вони прийшли організовано, у шеренгах. Спинилися біля столу, де мала бути президія, і розгорнули широку стрічку, на якій було написано:

СЛЮСАРНЯ ПОВИННА СТАТИ УДАРНИМ ЦЕХОМ

Хтось із робітників не втримався і голосно гукнув:
— Правильно написано!

Потім стрічку повісили і стали вбік. Вони почували себе тут не гостями, а товаришами по роботі тих робітників, що зібралися на збори. Чекали початку.

Тарас був увесь час разом із Костиком, а сьогодні це було помітно особливо. Почував себе ніяково і намагався кілька разів щось сказати, але знову замовкав. Зрештою, коли вони стояли поряд, чекаючи початку зборів, Тарас якось раптом, несподівано звернувся до Костика:

— Костику, ти на мене не будеш гніватися? Скажи, не будеш? Я хочу щось розповісти тобі. Дуже важливе. Тільки я не хочу, щоб ти гнівався...

Здивовано Костик подивився на свого нового приятеля.

— Звісно, не буду. А чого мені гніватися? Говори...

— Костику, це я, той... Я зруйнував гніздо одудяче і пташенят повбивав,— хутко, враз проговорив Тарас.— Я мстився, що матір... що ви мене не приймали...

— Ти? — здивовано витріщивши очі, аж крикнув Костик.

— Я...

— Ну і мерзота ж ти... Радій, що ми тебе тоді не застали,— кинув Костик і про себе вирішив, що справу Тараса доведеться обговорити на піонерзагоні. Зараз розмовляти не було часу, потреби та й можливості. Збори оголошено відкритими, і в президію від піонерів теж було обрано представника — Костя Волока.

Після доповіді про невиконання завдань, про прорив у цеху, говорили робітники і пропонували різні способи полагодити справу. Деякі нарікали на адміністрацію. Тоді виступив Прятка.

— Винна, товариші, й адміністрація, але винні ви ще більше. І треба сказати, що піонери правильно вка-

зали причини прориву. Ви їх знаєте, ці причини. Нема чого звальювати на адміністрацію, вмійте й самі визнавати, що дисципліна у нас шкутильгає, прогули не зменшуються й ударництвом не охоплені всі робітники.

Степан Волок, виходячи до столу президії говорити, посміхнувся синові. Він сказав коротко й закінчив так:

— У першу чергу, товариші, треба нам залатати дірку прориву, і це можна зробити лише так, як пропонує нам отой піонерський плакат. Наш цех повинен стати весь ударним. Годі чухатись, країна соціалізму вимагає від нас цегли на нові заводи. Ми її дамо. Ударний цех нашого заводу в цьому може запевнити нашу Комуністичну партію й Радянську владу.

Відповіддю на ці слова — були гучні оплески всіх зборів. Слюсарний цех оголосив себе ударним цехом.

Перед закриттям зборів ще слово взяв собі Тихін Іванович. Він говорив небагато, але діловито, повагом, як і робив усе:

— От зараз тут на зборах присутні наші піонери. Я свідомо говорю наші, бо вже роботою своєю довели діти, що вони справжня наша пролетарська зміна. А коли піонери з'явилися сюди вперше, так дехто з наших навіть відповідальних товаришів казали: ця комашня тільки заважатиме тут, пустуватиме, а діла не робитиме.

— Говори просто, що це я казав! — із сміхом перебив промовця Прятка.

— Ну, раз признаєшся сам, то й добре. А тепер нема чого показувати вам, що зробили піонери навіть для цього цеху... А для чого я все це кажу? Ось для чого. Наше робітниче око повинно доглядати не лише господарства, а й школи, де вчаться наші діти. Допомогати треба й школі. Всі майже піонери тут восьмої трудової школи ім. Тараса Шевченка. Я пропоную, нехай наш завод візьме шефство над цією школою. Нехай діти до нас приходять працювати, техніку вивчати, а ми їм допоможемо. І громадську роботу робити для них буде місце. Ударний слюсарний цех повинен перший підняти руку за це шефство! Я гадаю, що проти немає нікого і не утримався ніхто, правда?

Дійсно, збори ухвалили пропозицію Тихона Івановича одноголосно.

ВОЛІКОВЕ НЕЩАСТЯ

1

Не думайте, будь ласка, що Ніна плакса. Ні... Вона ніколи даремно не рюмсає, як багато інших учнів. Є в нас такі герої серед школярів, що від кожної дрібниці сльози проливають.

Ніна зовсім, зовсім не така!

Ніна не плакса... Але тут, на її місці, і ви б заплакали. Думаєте, не заплакали б?

Ось послухайте, чому Ніна тихенько плакала. Навіть брудні смуги позасихали на щоках. Тому Поля й почала втішати свою подругу, доки сама не заплакала від співчуття. Але Поля, скажу вам по секрету, справді трохи плакса і всього боїться.

Отже, послухайте, чому плакала ця витримана дівчинка Ніна, школярка другого класу «Б».

Ніна — староста класу. Звичайно, їй зовсім не личило плакати, та що ж зробиш, коли Волік безнадійно погано вчиться і не хоче виправляться. Крім нього, ніхто в класі не має двійок. Один Волік нахапав двійок з граматики, читання й арифметики. Один Волік підводить весь клас. Коли б не Волік, їх клас був би найкращим у школі. А так виходить, що в їхньому класі три двійки, а в класі «А» — дві. Всі інші показники однакові.

Та це ще не все! На зборах класу допомогти Волікові взявся Вася. А Волік знов на другий день зробив прогул і почав від Васі тікати. У дворі гуляє, а готувати уроків з Васею не хоче. Вася давай ловити Воліка, а той — тікати через паркан на вулицю. Вася розгнівався, наздогнав Воліка, побив і не схотів більше йому допомагати.

Віра Володимирівна сказала Васі і всьому класові, що не можна Воліка бити.

Ну, а коли він не хоче вчитись як слід? Йому допомагають,— а він тікає.

До того ж, Волік нічого не боїться. Він каже, що не боїться ні автомобілів, ні коней, ні собак, ні води, ні вогню, ні мишей, ні жуків, ні павуків,— нічогісінько-нічогісінько не боїться.

— І фашистів не боїшся? — спитав найсильніший у класі учень Яша.

Волік подумав і відповів:

— Не боюся й фашистів. У мене є такий пістолет, що всіх фашистів поб'є.

— І мишей не боїшся, і жуків, і павуків? — не вгамовувалась Поля.

У відповідь Волік засміявся, а з ним компанія хлопців.

Більше нічого не питала Поля, а почала сама боятись не тільки жуків, павуків і мишей, а ще й Воліка.

Отака боязка у нас Поля.

2

Поплакала трохи Ніна. Заплакала з нею і її подруга Поля. А потім Поля сказала, що плакати не слід, перестала плакати сама і розважила Ніну. Ніна теж перестала плакати і більше ніколи вже не заплаче. Не вірите? Як хочете, але Ніна сказала Полі цілком серйозно, що більш ніколи не буде плакати. То вона так заплакала, робити нічого було... от і все.

Весь клас хотів допомогти Волікові в учобі.

Пішла Ніна до Кості, до голови учкому.

Костя, високий хлопець, розмовляючи з Ніною, згинався, ніби кланявся. Послухавши Ніну, Костя сказав:

— А ви допомагайте йому.

Та Ніна й сама знає! Тільки не знає, як це робити, бо Волік не хоче допомоги.

Тоді Ніна підійшла до Віри Володимирівни і спитала, що ж робити з Воліком.

— Нічого, він виправиться,— сказала вчителька.— Я вже була в його матері. Йй немає часу багато займатися хлопцем. Вона на роботі, а батько в них помер...

Треба більше приділяти йому уваги. Ми з Воліком будемо ще окремо працювати, він вас наздожене. А школярам треба з ним більше дружити. Волік — хороший, здібний хлопець, з ним треба по-товариському поводитись, а не залякувати його.

Віру Володимирівну всі учні люблять, бо вона хороша і справедлива. З нею всі радяться і все їй розповідають. Тому Ніна враз зраділа, коли Віра Володимирівна сказала, що буде з Воліком працювати додатково.

А на зборах класу Віра Володимирівна присоромила Воліка, покартала, що він ледар і не хоче працювати, як справжній піонер.

Волік поскаржився на Васю, що той набив його.

— Коли він так мені допомагатиме, так я завжди буду в синцях або просто помру...

— А ти прогульник і ледар,— заявив Вася,— підводиш весь клас. Я тебе ловив, ловив, хотів працювати з тобою, а ти тікаєш. Віро Володимирівно, я не хочу йому допомагати. Він симулянт, через паркани тікає. Почне тікати — доведеться знову бить.

Але Віра Володимирівна примусила їх помириться, і Волік дав слово, що не буде тікати від Васі, який найкраще в класі знає арифметику.

Віра Володимирівна порадила, щоб Волік завтра прийшов у школу на годину раніше, і Вася перевірить, як він приготував уроки.

Волік дав чесне піонерське слово, що прийде. Він обов'язково наздожене товаришів і не буде більше ледарем. Та й який він ледар? Просто гуляє вдень і все відкладає на вечір. Потішає себе:

— Увечері обов'язково вивчу.

Настане вечір, стомлений Волік лягає спати і думає: «Вранці обов'язково все зроблю, всі уроки вивчу».

Вранці знову гуляє і роботу відкладає на потім. А там у школу час. Так і відстав від усіх учнів Волік, так і записали його в ледарі.

3

Після зборів школярі другого класу поспішали додому.

Чудово почував себе Волік. Вирішив остаточно до-

вести всім, що він не ледар, може добре вчитися. Завтра почне працювати. «Завтра обов'язково, обов'язково почну! І завжди буду вчитися добре, як піонер».

З цими прекрасними думками Волік вибіг у гурті на вулицю.

Надворі зовсім тепло. Щойно випав чудовий пухнастий свіжий сніжок.

А як гарно з нього сніжки ліпляться! Сніг — як тісто! Ліпи що завгодно. Можна бабу зробити — стоятиме, як жива. Як жива, стоятиме!..

В садку хлопці вже качають бабу.

Побачивши хлопців, Волік побіг до них і пристав до компанії.

Швиденько кинув книжки на кучугуру біля доріжки. Так і вгрузли в сніг.

Волік натискає вже плечем на величезну білу гору, що має правити за круглий постамент для баби.

Насилу-насилу викотили бабин тулуб на призначене місце і поставили як слід. Фу, заморилися всі! Піт ллється з-під шапок, пальта розстебнуті, обличчя рожеві. Жарко... Але який чудесний тулуб!

Взялись весело працювати далі.

Баба вийшла висока і красива. Носа їй зробили, губи, ще їй палицю в руки дали.

От де баба! Зла, з палюгою!

— Це фашист! Стріляти його, воювати з ним! — крикнув Волік.

— Стріляти, стріляти! Бий без промаху! — підхопили хлопці.

З шумом почали влучати сніжками в бабу.

Потім кинулись діти всією юрбою в атаку. Налетіли на бабу, збили голову, збили груди і почали місити. Один на одного навалюються, великі грудки розкидають. Б'ється цим снігом.

Поділилися на загони і давай сніжками обстрілювати один одного. Спочатку перемагав той загін, яким командував Волік. Але противники наліпили запас «бомб», вискочили із своєї фортеці за кущами і погнали ворогів.

Волік хоробро відступав останнім. Найбільше ударів дісталось йому. А ворог насає. Вже весь загін далеко відбіг, тікаючи, і залишив самого командира.

Тоді й Волік не витримав і почав тікати що є духу.

З вигуками перемоги гнались за ним «вороги». Вигнали із садка. Тут обидва загони зійшлися і почали сперечатись, хто сильніший. У юрбі непомітно дійшов додому Волік. Зайшов у хату. Мати вже дома. Спитала докірливо, де він був, що такий мокрий прийшов. Волік відповів непевно:

— А там...

Мати стягла з нього черевики, пальто і повісила сушити.

Сидить Волік без черевиків. І саме тепер згадав, що в садку свої книжки та зошити забув.

Біля самої доріжки лежать на сніговому заметі його книжки. Можна було б ще збігати туди, так мати питає, куди він іде. Розповісти їй про книжки не можна — лаятиме. Придумати щось інше — все одно не пустить.

Сидів замислено й не знав, що робити. Навіть їсти не хотілося. Мати здивовано позирає на сина.

— Чи не захворів ти, розбишако?.. Чому не їси? — стурбовано, люблячою рукою доторкнулася до синового лоба — не гарячий. Дивно... Звичайно буває так: коли на столі з'являється їжа, Волік починає знищувати все, що можна з'їсти.. Мати завжди радіє, що Воліка не треба умовляти їсти.

Спати ліг Волік і довго не міг заснути. Все перед очима книжки—лежать собі на сніжку, чекають на хазяїна. Аж ось якийсь дядько підійшов, забрав і поніс...

Пропали книжки. Що тепер матері скажеш? І Віра Володимирівна обов'язково питає. Що їй скажеш?

Пропали книжки...

4

Рано прокинувся другого дня Волік. Поснідав разом з матір'ю. Тільки вона на роботу пішла, Волік одягся і помчав у садок.

Біг не спиняючись до самого того місця, де поклав учора книжки. Захекався... Ось тут, на сніжку, на цьому заметі лежали. Навіть чотирикутник видавили. Чотирикутник — єдине, що залишилось на спогад від книжок.

Сумно потюпав назад додому.

Сидів у хаті, на вулицю не виходив, хоч і кликали хлопці гуляти. Боляче, що книжки загубив.

До школи треба раніше за годину прийти. Вчора чесне піонерське слово давав, що обов'язково прийде. Вже час іти.

Вийшов з дому, майже до школи дійшов. Знову повернув назад.

Як же він буде з товаришами працювати, коли в нього немає жодної книжки і жодного зошита?.. Який з нього учень без книжок?

Але Волікові страшенно кортіло в школу. Коли б знайти книжки, влетів би зараз у коридор прямо до вішалки, потім у клас і сказав би Яші, Васі й Полі, що це вже востаннє спізвився. Розповів би їм, як книжки загубив... Все розповів би... Все, все...

«Аби тільки книжки знайти,— думав Волік,— я б ніколи більше не клав їх на снігу, не забував про них. Я б ніколи не сіпав би за косу Тамару, не бився б, не підставляв би ноги, не мав би жодної двійки, розмови на уроках назавжди припинив би і ніколи б нікому не підказував. Уважно слухав би завжди, що розповідає Віра Володимирівна».

Знову повернувся Волік у садок. Чомусь був певний, що у відповідь на такі його бажання хтось принесе книжки і покладе їх на те місце, де він їх учора забув. У той самий чотирикутник.

Нахилився Волік над чотирикутником, ніби голку загубив. Придивляється, але... книжок немає.

Воліка тягло в школу. Він вирішив тільки пройти повз будинок, а потім тікати, куди завгодно.

Дійшов до школи, а там за дверима шум, вигуки, метушня — це вже перерва почалась. Раптом двері відчинилися, і ціла юрба дітвори вискочила на вулицю. Між ними кілька хлопців з Волікового класу. Питають — чому не був на першому уроці? Знову прогуляв?

Тікати нікуди. Разом з усіма зайшов у школу, нехотя роздягся і пішов на другий урок.

Урок почався з читання.

Віра Володимирівна підійшла до другої парті, де сидить Волік, і сказала, щоб він читав. Волік хотів узяти книжку в Каті, яка сидить з ним.

— Читай із своєї читанки,— запропонувала вчителька.

Волік сидить мовчки і дивиться на дошку парті, ніби то і є його книжка.

— Ну, читай же, ми всі чекаємо. Де твоя книжка? Де твої зошити?

— Він без книжок прийшов! — промовила дзвінко го-строока, спостережлива Катя.

— Мовчи ти! — прошипів Волік і штовхнув її ногою під партю.

— Ти, Волік, не хочеш сказати, де твої книжки? Чи, може, думаєш, що без книжок можна вчитись? — про-довжувала допитувати його вчителька.

— Я той... Мої книжки забрали...

— Забрали? Хто забрав?

— Я йшов по вулиці, а назустріч якийсь величезний дядько, більший від вас. Найбільший дядько. Вихопив у мене книжки і втік. Я не міг його наздогнати.

— Значить, вихопив книжки і втік? — посміхаючись, весело перепитувала вчителька.

— І втік,— підтвердив Волік.

Віра Володимирівна посміхнулася, ще веселіше при-мруживши свої добрі, великі очі.

— Ти ж нічого й нікого не боїшся, навіщо ж ти від-дав книжки? — не витримала Поля.

Волік сердито озирнувся і пояснив:

— Тому, що у нього в одній руці був кинджал, а в другій револьвер. Наставив на мене зброю й хотів уби-ти. І ти б віддала...

Поля перелякалася, а інші учні недовіркою посмі-халися разом з учителькою.

— Значить, він був озброєний, той самий дядько?— знову спитала Віра Володимирівна.

— Дуже здорово озброєний,— зрадів Волік.

Йому здалося, що вже Віра Володимирівна повірила і зараз пожаліє хлопця. Але вона, посміхаючись, ска-зала:

— Отож і я вчора після засідання в школі поверта-лася додому. Коли дивлюсь — іде якийсь величезний дядько. У нього в одній руці гармата, а в другій куле-мет, а в зубах гвинтівка. Несе твої книжки. Певно, це і був той дядько, що в тебе книжки відібрав? Я, звичайно, взяла і відібрала в нього твоє майно.

Весь клас засміявся. Волік не звернув уваги на сміх, здивовано запитав:

— Відібрали? Та ну? — вигукнув він щиро.

— От тобі й «ну»...

Після цього Віра Володимирівна заговорила цілком серйозно:

— Слухай, Воліку, ти вчора вийшов із школи і в садку качав з хлопцями снігову бабу, так? А книжки поклав на сніг біля доріжки. Потім ви почали гратися в сніжки, ти загрався і забув на снігу книжки. Навіщо ж ти вигадуєш якогось дядька і говориш нам неправду?

— А звідки ви знали? Скажіть,— здивувався хлопець.

— Ні, ти скажи, забув учора книжки на снігу?

— Звідки ви знали? От здорово... Ну, звичайно, забув.

— Я все знаю. Тільки не розумію, навіщо ти говориш неправду.

— Мені соромно було сказати, що я забув... А книжки у вас, скажіть? — з надією звернувся Волік.

— Книжки у мене. Ось вони, бери.

Ніяк не міг зрозуміти Волік — звідки все знає Віра Володимирівна!

А вона поверталася з школи після засідання. Знайшла в садку на снігу книги і зошити. Подивилася — Волікові, зрозуміла враз, як він їх забув.

5

Віра Володимирівна повернула Волікові книжки і порадила йому не забувати їх і не говорити неправду.

Більше нічого про це не сказала.

Але по закінченні уроків Віра Володимирівна залишила на нараду Яшу, Васю й Полю. Ще й Ніна зосталася як староста класу. Звичайно, нарада була секретна. Ніхто, ну ніхто не повинен знати, про що вони радилися.

Зрозуміло, коли четверо школярів узнали, що вони нікому не повинні відкривати секрету, відразу Ніна подумала:

«Це дуже цікаво мати якийсь великий секрет. Я скажу тільки Каті, щоб ніхто, ніхто більше не знав...»

Ясно, що Катя скаже по секрету тільки Любі, а

Люба тільки Тоні, Тоня — Сані, Саня — Дусі, Дуся — Майці...

Поля вирішила сказати по секрету тільки Галі. Але Галя скаже тільки Ліді, Ліда — Кірі, Кіра — Лілі, Ліля — Тані... Всі тільки по секрету, щоб ніхто не знав.

Яша скаже по секрету тільки Толі. І більше нікому. Толя — Валі, Валя — Владленові, Владлен — Миті, Митя — Шурі...

Вася скаже по секрету тільки одному Колі. Коля тільки Сені, Сеня — Льоні, Льоня — Віті, Вітя — Ромі, Рома — Маркові, і всі по секрету, і щоб ніхто, ніхто не знав...

А вся група завтра знатиме по секрету, про що радились Віра Володимирівна з чотирма учнями.

А ось я й не скажу, про що вони радились, бо ви самі зрозумієте.

На другий день Яша, Вася й Поля за годину до навчання вже були у Воліка і гуртом пішли в школу. Звичайно, троє товаришів зайшли випадково — принаймні так вони сказали Волікові.

Гуртом прийшли до школи на годину раніше і перевірили, як приготував уроки Волік. Ніяк не міг від них Волік утекти. Та й тікати не збирався! Йому добре було з товаришами. Потім Яша, Вася і Поля розповіли Волікові, що вони гуртом роблять справжнісінький фотоапарат.

— Фотоапарат? І знімати ним можна? — захоплено вигукнув Волік.

— Ну, звичайно, можна... По книжці робимо. Там і фотографії надруковано, зроблені таким апаратом. Приходь завтра зранку до Яші, будемо випілювати, а Поля клеїтиме. Ми збираємось дістати ще одно скло, тоді другий апарат почнемо робити. Організуємо фотогурток і будемо видавати в школі свою фотогазету...

На другий день Волік зранку прийшов до Яші й дуже захопився роботою. Зразу почали робити два фотоапарати. У Яші інструмент увесь є, матеріалу дістали.

А після вихідного Віра Володимирівна сказала Волікові, щоб він щовечора приходив до неї додому робити уроки.

Скоро Волік усіх товаришів наздогнав. Вже сам

навчився уроки готувати, і до Віри Володимирівни не треба щовечора ходити. Жодної двійки тепер у другому класі «Б» немає. Це найкращий клас у школі.

А Волік із своїми трьома товаришами вже й фотографувати навчився. У шкільній фотогазеті можна подивитись його фотографії. Під ними й підпис: «Фотографував Волік».

С Е К Р Е Т

1

Досі ніхто в класі не розкрив цього великого секрету.

А всіх дуже цікавить знати — як це сталося, що Боря потоваришував з дівчиною, що Боря і Ліда стали найкращими друзями. Спочатку сварилися, ворогували, ніхто не міг їх помирити, а тепер нерозлучні друзі.

Боря не любив дівчат. Страшенно не любив. Вийде на перерві з класу, підійде до якоїсь із школярок ззаду — бац її несподівано по спині. Та, звичайно, боїться здачі давати, бо ще й гірше буде.

Найбільше дівчата дошкуляють Борі тим, що дразняться. Краще б уже билися! Боря дуже образливий, а прізвище має — Півень. Борис Півень. Коли хочуть йому дошкулити — співають: ку-ку-рі-ку.

Зачепить Боря, приміром, Майку, а вона йому у відповідь:

— Ку-ку-рі-ку...

Сердисься хлопець! Як тигр кидається ловити її, але Майка сильніша і бігає швидше від Борі... Не наздоженеш!

Боря не любив свого прізвища. Ну що це за прізвище — Півень! Не міг батько кращого прізвища вигадати! Хоч шукай собі іншого батька!

І про це думав Боря. Взяти б і змінити батька. Знайти іншого. Та жаль. Строгий у нього батько — зате дуже хороший. Передовик, працює на великому заводі. Такий передовик, що недавно в газеті його портрет надрукували, і Боря всім показував. Ще й патефон з

пластинками подарували. Боря навіть пружину поламав. Батько зразу сам і справив, а Борю вилаяв, що не вміє з машиною поводитись.

От тільки прізвище невідходяще — Півень.

Головне, що Боря зовсім не схожий на цю птицю. Як не придивляється до себе, нічого спільного з півнем не знаходить. Немає нікого в хаті, Боря перед дзеркалом оглядає себе пильно, уважно. Повертається на всі боки. В дзеркалі перед ним стоїть звичайний хлопець, а не півень. І хвоста немає. Який же це півень без хвоста? Спробує голос:

— Ку-ку-рі-ку...

І голос не такий. Тільки на голові жовтий чубчик стирчить. Так це ж волосся, а не пір'я...

А вони дражняться!.. Особливо дівчата. Раніше не дражнили, та Боря сказав, що не любить їх,— стали дражнити.

Коли восени зібралися учні до школи, вчителька Віра Марківна почала їх розсаджувати. Борю посадила разом з Лідєю на третю парту. Боря встав і попросив пересадити його на інше місце.

— Чому? — спитала вчителька.

— Я не хочу сидіти з дівчиною.

— А хіба дівчата гірші за хлопців?

Боря мовчить. Учителька знову перепитує. Тоді він, нахиливши голову, каже:

— Я не люблю дівчат...

— За що ж ти їх не любиш? — здивовано питає Віра Марківна.

— Вони плакси, розповідають усі секрети, задираки і задаються...

— Це він сам такий! — вигукнув Яша і ще кілька учнів.

— Я такий? — здивовано озирнувся Боря до Яші.

— А що, неправда? Сам перший задирака й задавака,— рішуче знову заявив Яша.

— Нічого, подивимося, хто буде краще вчитися. Сиди, Борю, там, де я тебе посадила,— сказала Віра Марківна.

— Звичайно, я буду краще вчитись,— відповів Боря.

— Ну, от і гаразд! Хорошому учневі ніхто не заважатиме. Тепер годі, сідай.

Боря сів. А Майя ззаду, з четвертої парти, нахилється до Бориного вуха і співає тихеньким голосом:

— Ку-ку-рі-ку...

От уїдлива дівчина! Мов ужалений, повертається Боря і шипить:

— Я тебе на перерві уб'ю!

Але на перерві Борі не було часу вбивати Майку, і вона залишилася живою. Боря почав боротися з Яшею, і Яша поклав Борю на обидві лопатки. Свідками були учні всього класу. Хоч Боря і кричав, що Яша поклав його неправильно, але руки під лопатки підсунуть не можна було — значить, Яша сильніший.

Тоді Боря почав зганяти свій гнів на Ліді.

Розгніваний, сідає на свою парту поруч з Лідою і каже похмуро:

— Я тебе звідси вижену. Іди...

— Не ти мене сюди саджав, не ти й виганятимеш, — відповідає Ліда.

— Все одно вижену.

Боря переділив рискою парту майже посередині. Звичайно, для себе залишив трохи більшу половину:

— Оце твоя половина парти, а це моя. Щоб ти не сміла лізти на мій бік.

Ліда зразу поклала руку на Борин бік парти, за риску. Боря — лясь її по руці:

— Не лізь!..

Скривившись від болю, Ліда сіпнула руку назад:

— І не боляче, і не боляче...

Поклала руку знов. Боря розмахнувся з усієї сили і як ударить по парті, бо хитра Ліда миттю прийняла руку. Борі так защеміла рука, що аж пальці в рот загнув.

— Тобі ж не боляче? — спитала Ліда.

В цей момент зайшла вчителька. Боря націлився був сіпнуть Лиду за волосся, але вона писнула, як миша.

Почався урок. Боря не приніс з собою олівця. А біля Ліді на парті аж два лежать. Боря простягає руку по олівець, а Ліда його тихенько по руці — бац. Потім олівці схопила:

— Ти чого на мій бік лізеш? Поділив парту, от і сиди там.

— Дай олівця!

— Не дам!

— Дай!
— Не дам!
— Відніму обидва! — прошепотів Боря.
— А я закричу на весь клас,— стискаючи міцно в руках олівці, відповідає Ліда.
Боря розсердився і каже:
— Підожди, вийдеш на перерву.
— А ти парту не діли. Ку-ку-рі-ку...
Так і почалася з першого дня війна між Борею і Лідою.

2

Ця війна тривала з місяць. Боря воював з Лідою і з усіма дівчатами. А вони воювали з ним і дражнили його.

Ліда вчиться дуже добре, і її обрали старостою класу. З тривогою помічає Ліда, що підводить весь їхній хороший клас Боря. Він часто спізнюється, робить прогули, зошити в нього завжди брудні, і уроків не знає: читає, як учень першого класу, а задачі розв'язувати зовсім не вміє.

Віра Марківна вже кілька разів казала Ліді:

— Біля тебе сидить твій товариш, ти йому допомагай. Треба з ним працювати.

Та як же йому допомагати, коли Боря і розмовляти про це не хоче! Запевняє всіх, що найкраще знає, а одержує двійки, а за поведінку — зауваження.

Боря ганьбить весь другий клас «А».

Кілька разів у стінгазеті писали про Борю — не допомагає. Нічого не можна зробити.

Так і сидять вони — Ліда на своєму боці парти, а Боря на своєму, і часто сваряться.

3

Одного разу Боря спізнився. Давно вже почався урок. В клас увіходить Боря. Учні повертають голови до дверей. Віра Марківна каже з докором:

— Ти знову спізнився, Борю?

А Боря відповідає:

— Я не спізнився.

— Вся школа на занятті давно. Це, по-твоєму, зветься не спізнився?

— Звичайно, не спізнився. У вас годинник невірною йде. Мабуть, зіпсований годинник. А я не спізнився...

— У нас у всіх годинник невірний, у тебе одного вірний. Ну, Борю, я давно збиралася викликати в школу твого батька, але ти все обіцяв виправитись. Може, батько не знає про твої успіхи? Ліда, ти живеш близько біля Борі, передаси сьогодні записку Бороному батькові. Скажи, щоб післязавтра неодмінно прийшов у школу до директора.

На цей раз Боря не сперечався. Зрозумів — тепер учителька не зверне ніякої уваги на його слова.

І як він спізнився? Здається ж, зовсім недовго простояв і подивився на машину. Цікава машина! Якийсь величезний грузовик із страшним мотором, трохи простояв, глянув, як шофер машину лагодив, і спізнився.

А Ліда, звичайно, записку передасть.

На останньому уроці Віра Марківна написала записку і попередила Ліду, щоб не забула занести...

Боря сам вийшов із школи і сумно потюпав додому. Ліда теж поважно йде по вулиці — їй же довірила Віра Марківна таке важливе доручення.

На свою вулицю повернув Боря і — побачив попереду Ліду.

Зробив вигляд, що йому нічого не страшно. Нехай кому завгодно записку передає.

А Ліда ще в класі помітила, що Боря притих, не бігає, як завжди. Навіть жодного разу не зачіпав нікого. Ліді було жаль Борю.

Ліда гордо йде далі, Боря — за нею трохи ззаду.

Аж ось по вулиці їде порожняком бородатий візник. Віз торохтить по мостовій. Поряд з бородатим сидить якийсь веселий, молодий хлопець і щось наспівує.

Недовго думаючи, Боря біжить на середину вулиці, наздоганяє візника і чіпляється ззаду на воза. Дуже зручно почепився, навіть книжки поклав на віз. Тепер нехай Ліда подивиться, який він герой! Проїжджаючи повз Ліду, Боря гордовито поглянув на неї і посміхнувся.

Та в цей момент хлопець, що сидів поряд з бородатим візником, хутко нахиляється і хапає Борину кепку. Боря перелякано летить з воза, сорочка чіпляється за якийсь гачок чи гвіздок, — так і розпанахав на грудях

нову сорочку. Книжки впали на дорогу. А візник, сміючись, швидко жене коней.

З переляку Боря побіг був за візником і забув за книжки. Потім хотів повернутись, спинився, не знає, що робити. Повернутись по книжки — візник утече, бігти за візником — книжки пропадуть.

Несподівано Боря заплавав. Сльози залили очі, і крізь сльози він здивовано побачив, що книжки вже підняла Ліда і кричить йому перелякано:

— Біжи за ним, бо вже на другу вулицю повертають! Наздоганяй і виручай свою кепку! Я книжки заберу!

Боря з плачем кинувся вперед. Рюмсає, як дошкільня, на весь квартал. Навіть люди спиняються здивовані.

А Ліді так жаль Борю. Вперше бачить вона, як плаче Боря. В школі хоч і поб'ється, ніколи не плаче. А сьогодні заплавав, мов те маленя.

Ліда йде повільно; погуляла трохи. Не дочекалася Борі на вулиці, пішла додому.

4

Тихо заходить у кімнату Ліда. Над вікном у клітці веселий чиж і барвисте рухливе щигля зустрічають її завзятим співом. Під ними — на вікні — рибки в зеленій воді акваріума. Вони підпливли до скла і спокійними очима дивляться на свою господарку.

Та Ліду нічого не цікавить. Йй дуже шкода Борі, а записку все одно треба передати батькові... Доручення треба виконати.

Взяла на столі хліб з маслом і зосереджено їсть.

Хтось постукав у двері, і в кімнату зайшов Боря. На щоках брудно розмазані сльози. Сірі плями позасихали на обличчі. З-під козирка кепки дивляться зчервонілі від сліз очі. Ніяково закриває теплим піджачком порвану сорочку. Ліда зраділа, побачивши Борю:

— Ходім у ту кімнату. У мене пташки і акваріум. Ходім.

Несміливо Боря пішов у другу кімнату. Ліда принесла йому хліба з маслом. Замислено почав їсти і, виправдуючись, сказав:

— Насилу наздогнав візника. Дразнили мене. І сорочку нову порвав,— сумно закінчив Боря.

— Знаєш що? Скидай сорочку, я зашию. Не віриш? Я здорово вмю шити, спитай у мами. Ніхто й не помітить, що було порвано, скидай! — запропонувала Ліда.

Боря скинув сорочку. Зашиваючи, Ліда розповідала про своїх пташок, про рибу. Йй батько обіцяв купити ще й морських свинок. Ліда дуже любить тварин і пташок. У неї влітку був перепел з перебитим крилом... Співав... Сусідський кіт з'їв. Чи ж і цигля теж співають і Ліду будять ранком.

Показала Борі і збільшувальне скло, Боря наставив його на літеру, так літера разів у п'ять більша стала. Велика, аж страшно.

Ніколи не думав, що в Ліди є такі цікаві речі.

— А в нас патефон є. Всякі пластинки грає. Я сам навчився заводити. Пісні грає. І Ленін промову говорить,— похвалився Боря.

— Справжня промова Леніна? Ой цікаво!..— поздрила Ліда.

Але пригода з візником і записка не виходили Борі з голови, хоч і дуже цікаві рибки плавають в акваріумі. Красиві рибки. Пірця в них, як шовкові, прозорі й ніжні-ніжні.

Дивиться на рибки Боря, а сам думає — чи розкаже Ліда в класі, як він ревів на вулиці і як у нього кепку забрали... Ліда обов'язково розповість!

А Ліда вже закінчила зашивати сорочку:

— Готова сорочка! Поглянь, зразу й не помітиш, що зашита. Борю, ти не турбуйся, я нікому не розкажу про те, що було сьогодні на вулиці. Нікому й слова не скажу! Побачиш! Ніхто, ніхто не знатиме.

— Не скажеш? — зрадів Боря.

— Чесне піонерське слово, не скажу нікому...

Зразу Борі стало трохи веселіше. Тут, дома, Ліда здалася йому зовсім іншою, ніж у класі. Правда, там він ніколи її не слухав і не розмовляв з нею, бо вона ж дівчисько.

Ліда показала ще цікаві книжки з картинками. Особливо подобалися Борі книжки про різних тварин. Всі тварини і пташки є. Розфарбовані, кольорові. Взагалі у Ліди багато цікавих книжок. Показала ще свої

зошити з малюнками. Всі зошити чистенькі, в папір обгорнені.

— Борю, давай твої зошити обгорнемо! Дивись, який у мене папір є.

Боря так захопився всім, що зразу ж погодився.

Але обгорнули лише один зошит, бо два інші такі брудні, що з ними нічого зробити не можна.

— Я дам тобі два нових зошити. У мене є зайві,— запропонувала Ліда.

Два нові зошити й книжки обгорнули папером. Переписали приклади й задачі. Потім почали вже розв'язувати нові...

Сидять Ліда з Борею, схиливши голови один до одного, і ретельно розв'язують задачі. Аж три задачі розв'язали. Виходить, Боря знає арифметику, коли з Лідою працює.

— А Віра Марківна записку посилає... Тепер не знаю, що батькові й сказати,— сумно, широко промовив Боря.

— Борю, знаєш що,— відповіла Ліда,— давай щодня вдвох працювати. Щодня... Задачі розв'язувати, читати, писати разом. Ніхто про це не знатиме, це буде наш секрет. Щодня будемо разом учити уроки, а я записку не передам...

— А Віра Марківна? — здивувався Боря.

— Я їй скажу, що ти виправився і всіх наздоженеш. Поручись за тебе... А не підведеш? Нехай подивиться на твої зошити, вони ж чисті. Разом будемо вчитись. Згода?

— Згода. А ніхто не знатиме? — недовірливо спитав Боря.

— Ніхто, ніхто не знатиме,— переконливо відповіла Ліда.— Значить, я записку батькові не передам. Простиму Віру Марківну, щоб простила тобі, і нікому не скажу. Почитаємо ще з читанки.

Але Боря підхопився з місця, підстрибнув, став на руках на стілець, мов акробат. Зчервонілий, знову опустився на ноги. Ліда здивовано посміхнулася.

— Тепер давай читай, — захекавшись, сказав Боря.

— Давай. Ти здорово на руках стоїш. Тільки піді спочатку обличчя помий і руки, бо ти брудний, заплаканий.

Ліда повела Борю у ванну, він помився, і сіли читати.

А коли уроки були приготовані, і Боря пішов додому, Ліда побігла до Віри Марківни, щоб вона дозволила не передавати записки Бороному батькові.

5

А цими днями в другому класі «А» трапилась така історія. Був урок арифметики. Біля дошки Майка розв'язує задачі. А Ліда чомусь увесь час підказує, заважає. Віра Марківна розгнівалась і каже:

— Ліда, пересядь на першу парту і завжди будеш тут сидіти. А ти, Вітю, сідай біля Борі.

Ліда почервоніла, розгубилась. Ніяково, повільно збирає свої книжки. А Боря встає і просить:

— Віро Марківно, нехай Ліда біля мене сидить. Я не хочу сидіти з Вітею. Ліда більше ніколи не буде підказувати. От побачите, не буде... Ніколи.

От здивувалися всі в класі з Бороного прохання! Тепер ще більше школярам хочеться розгадати секрет — чому так подружився Боря з Лідою і перестав дівчат кривдити. Навіть віршика школярі склали:

Боря з Лідою здружився —
Арифметики навчився.
Боря Ліду захистив
І дівчат уже не бив.

Та Боря не сердиться. Вони з Лідою й тепер найкращі друзі й сидять на одній парті.

ПОРІЗАНА ПАРТА

Марко і Кость

Весь третій клас давно вже чекає сутички між Костем і Марком. Давно нахвалявся Кость розправитися з Марком.

Костя боялися в третьому класі. Він верховодив у веселих, а часто й нетовариських витівках. Бив слабших за себе і кривдив дівчат. Навколо нього гуртувалася ціла компанія хлопців, що слухняно виконували накази свого ватажка. І Костеві подобалося, що його всі слухали, підкорялися йому.

Школярі не чіпали Костя, знаючи вдачу цього задекикуватого хлопця.

Зимою з'явився в школі Марко. Його батько переїхав працювати на станцію з якогось іншого місця, і Марко прийшов прямо в третій клас. Перед початком першого уроку Марка обступили школярі і зацікавлено оглядали новака. Розпитували:

— Як тебе звати?

— Марко.

— А ти сильний? — спитав Кость.

— Спробуй.

Марко зігнув руку. Хлопці почали обмацувати м'язи на руці. Тверді м'язи, мов грудки, лежали під сорочкою. Хтось сказав:

— От сильний!

Тоді Кость відразу заявив розгнівано:

— Хто сильний? Він?.. Ану, нехай налітає на мою руку! Одним пальцем звалю такого силача... Силач!

— І не збираюся налітати. Може, й сильніший, а я не боюся. Бо вмю на бокс битись. Знаю такий удар,

що й більшого з ніг звалить. Ти ж не знаєш боксу? — відповів Марко.

Кость справді не знав, що таке бокс, і трохи злякався, але не хотів піддаватись і рішуче пішов у наступ.

— І знати не хочу! А будеш задаватися, так я тобі покажу! — вигукнув задержувато.

— Що ж ти покажеш? — спитав Марко.

— А ось що! — І Кость хотів мазнути по обличчю Марка, але той підставив руку і ловко врятував своє обличчя.

Чомусь Кость не почав бійки з Марком, хоч іншому не подарував би цього. А тут тільки насварився кулаком і проказав:

— Ти мені гляди!

Під сміх школярів пішов геть. От з цієї першої зустрічі й почалася неприязнь двох хлопців. Всі учні третього класу стежили за ворожнечею і чекали сутички. Сутичка сталася трохи пізніше. Звичайно, більшість школярів була на боці Марка і чекала поразки Костя, якого не любили за його причепливість. Кость часто глузував з товаришів, бив і робив шкоду тим учням, які не хотіли слухати його. Боявся чіпати тільки Марка, бо Марко товаришував з багатьма хлопцями й дівчатами. Марко ніколи не кривдив дівчат. Він мав багато цікавих книжок, знав чимало про птахів і звірів і дома держав у клітці веселого шпака, на якого школярі часто ходили дивитись.

Ще вигадував Марко якісь машини, завжди щось стругав, і майстрував, і робив це у гомінкому гурті товаришів, які приходили до нього.

Кость заздри Маркові, бо Марка любили учні.

Навіть частина Костевих друзів дуже хотіла приятелювати з його ворогом — з Марком. Тому Кость сперечався проти кожного Маркового слова. Тому виникли неприємні пригоди, про які буде далі розказано в цьому оповіданні. Тому виникла й перша сутичка між Марком і Костем.

Порізана партя

Вчителька третього класу Віра Миколаївна теж помітила ворожнечу Костя з Марком. Кость завжди намагався довести, що знає все краще за Марка і вчить-ся краще.

Коли Марко пропонував щось цікаве зробити всім класом, Кость обов'язково був проти і пропонував щось своє, хоч і гірше.

Одного дня, після закінчення навчання, Віра Миколаївна затримала школярів у класі і провела з ними бесіду. Вона говорила дітям, як вони, радянські школярі, діти своєї Батьківщини, майбутня зміна батьків і старших братів і сестер, повинні опановувати знання. Їхнє головне завдання — добре вчитись, якнайкраще виконувати дома шкільні завдання. Кращі учні мусять допомагати тим, хто відстає. Школярі не повинні спізнюватись, пустувати на уроках, заважати учителєві.

Тут школярі самі вказали, хто найчастіше спізнюється, хто приносить у школу різні забавки і заважає іншим.

А Марко встав і рішуче сказав:

— Ми з татом читали вчора газету, і там написано, що треба дуже, дуже оберегати народне, громадське добро. Бо це все зроблено руками наших батьків і братів. А у нас у класі псують парти, приладдя, рвуть карти та книжки з бібліотеки. Особливо багато шкоди робить Кость. Він найперший шкідник і навіть вихваляється, коли щось поламає, попсує в школі.

Учні підтримали Марка, присоромили Костя. А Віра Миколаївна ще сказала: за всі речі, які Кость попсує, сплачуватимуть його батьки. Цього найбільше й злякався Кость, люто поглянув на Марка і посварився йому кулаком.

Після цієї розмови школярі кинулись до роздягальні і швидко розійшлись, і ніхто не помітив, що Кость залишився в класі.

Кость завжди носив з собою гострого кишенькового ножа. Виміняв його за свої старі ковзани. Заздрили Костєві всі школярі, бо такого цікавого ножа з рожевою колодочкою ніхто не мав. Та й гострий же ніж! Яке завгодно дерево поріже — чи дуб, чи ясен, чи бересток. Навіть залізо бере!

Ще раз прислухавшись, чи всі розійшлися, Кость похапцем витяг з кишені свого гострючого ножа. Тепер Марко пам'ятатиме, як наперед вискакувати.

Кость швиденько підбіг до Маркової парти і з усієї сили почав різати верхню дошку. Повирізвав глибокі ривчаки, постругав рубці. Цурки летіли, падали на всі боки.

Парта стала ряба... На коричневій дошці — рівчаки в палець завглибшки...

Зробивши таке ганебне діло, Кость непомітно вийшов на вулицю. Озираючись, помчав швиденько додому.

По обіді Кость бігав на вулиці, прилаштовував млинка біля калюжі, пускав човни, але почував себе неспокоїно. Попсована парта не йшла йому з голови. А коли довідаються, хто зробив? Або повірять Маркові, що він не винен?!

Не дізнаються!.. Весь клас зненавидить Марка, що псує громадське майно... Галасував Марко про охорону майна, а його парта й порізана... Здорово!

Увечері Кость прийшов додому, але робити нічого не хотілося. Книжка не читається — нецікаво, іграшки з рук падають. Почала в'язнути менша сестра, щоб показав їй картинки, він штовхнув дитину, а мати крикнула:

— Чого ти сьогодні ходиш, мов неприкаяний! Місця собі не нагрієш! Лягай спати...

Правда, можна лягти спати і забути про осоружну парту. А там вранці подивиться, що робитиме Марко.

Ліг спати Кость, та довго не міг заснути. Цілісіньку ніч снилися йому величезні ножі, якими він різав парти, двері, столи, книжки, зошити, все, все... Зрештою, порізавши всі речі, Кость ніяк не міг врятуватися від якихось злодіїв. Врятував його Марко. Вже ось наздоженуть злодії, зараз схоплять, тоді з'явився Марко — і злодії розбіглися в усі боки.

Наляканий розбійницьким нападом, рано прокинувся Кость другого дня. Прибіг у школу, а там уже гомоніли про попсовану парту. Нахвалялися викрити того, хто зробив шкоду.

Дуже важко було Костеві сховати свій переляк перед товаришами. Особливо страшно стало, коли одна дівчина обурено заявила:

— Це зробив якийсь ворог!

Кость зблід, бо йому перед очима яскраво став сьогоднішній сон.

Саме в цей момент з'явився Марко і зайшов у клас, де шумно розмовляли школярі. Він підійшов до своєї парти і не впізнав її. Ніяково закліпав очима. Здивовано, навіть злякано, оглянув товаришів і вигукнув:

— Що це? Хто це зробив?

На очах його заблищали сльози. Хлопець не міг відірвати очей від попсованої парти. Весь клас, напевно, обвинувачуватиме його. Тільки вчора розмовляли про охорону шкільного майна, вчора...

Марко пошепки проказав:

— Я не шкодив... Це не я!

Але всі стояли мовчки, Марко не знав, куди себе подіти. Хотів вибігти з кімнати, та ноги не слухались... Перед очима рябіла понівечена, постругана дошка парти. Глибокі розрізи були, мов рани.

А один хлопець заявив:

— Хто ж зробив? Кому потрібна твоя парта?

Тут загомоніли всі разом:

— Звичайно, сам порізав! З школи його вигнати! — кричали друзі Костя.

Інші захищали Марка. Вони не вірили, щоб Марко сам таке зробив. Напевне, хтось помстився.

Та прибічники Костя не вгавали:

— На інших звалює. Нехай прийде Віра Миколаївна, ми їй скажемо!

А Віра Миколаївна вже стояла в кімнаті і все чула. Захопившись суперечкою, школярі не помітили, коли вона ввійшла. Вчителька не знала, про що йде мова, лише прислухалася і звернула увагу на Костя, який ховався поза спинами інших учнів. Костеві друзі почали вимагати, щоб Марко признався; той не витримав і крикнув на весь голос, звертаючись до Костя:

— Це ти порізав, я знаю!

Потім Марко впав головою на порізану парту і гірко заплакав. До нього підійшла Віра Миколаївна. Школярі почали один поперед одного розповідати, як вони прийшли в школу і побачили порізану парту. Порізано саме той бік, де сидить Марко. А він каже, що не різав. Хто ж, крім нього, це зробив!

Марко не міг витримати більше, мовчки схопив свої книжки і хотів бігти до дверей. Віра Миколаївна спинила його:

— Ти куди зібрався, Марку?

— Я тут не хочу залишатись. Я не різав парти, а вони кажуть, що це я. На цій парті не буду сидіти, на ній навіть писати не можна, — відповів Марко і рішуче пішов до дверей.

— Поклади книжки і не смій нікуди йти! — сказала Віра Миколаївна.

Марко нерішуче спинився і чекав. Учителька строго наказала:

— Сідайте на місця... Сідай, Марку.

Учні заспокоїлись. Учителька почала з ними розмову.

— Треба нам усім гуртом стежити за своїм майном. Ось якийсь несвідомий школяр нашкодив. Дізнаємося, хто зробив шкоду, суворо покараємо.

Говорячи про це, вчителька дивилася на Костя, який опустил очі й боявся глянути на неї. Звернувшись до Марка, вчителька сказала:

— Ти, Марку, не плач. Винуватця знайдемо, а поки що ніхто не сміє тебе обвинувачувати... Давайте тепер прочитаємо оповідання про садок... Ти, Марку, починай читати...

Дерево баобаб і баодід

Марко встав і почав читати про те, як діти однієї школи посадили у себе в дворі невеличкий фруктовий садок. Потім цей садок виріс, і діти мали користь — на сніданок свою власну садовину. В книжці розповідалося, як посадити садок і доглядати його.

Слухали діти уважно. Оповідання було цікаве. Після Марка читав ще один хлопець.

— Скажи, Костю,— спитала Віра Миколаївна,— дерева треба охороняти, щоб їх ніхто не ламав, чи не треба?

— Треба охороняти,— відповів Кость.

— Чому?

— Дерева дають користь. Навіть коли дерево не фруктове,— знову сказав Кость.

— Так, правильно... Ну, а ви, діти, хотіли б мати свій шкільний садок? — спитала вчителька.

— Звичайно, хотіли б... Давайте посадимо! — вигукнули школярі хором.

Марко підвівся, і хоч був дуже сумний, але за всіх сказав:

— У нашому дворі треба посадити садок. Місця багато є вільного. Нехай кожен клас посадить кілька дерев, от і матимемо великий садок. Хороше буде в дворі, зелено...

— Треба, треба в дворі посадити садок! Кожен клас матиме свої дерева і доглядатиме їх. Добрий садок буде! — перебиваючи один одного, кричали школярі.

— Високі, високі дерева повиростають і повні яблук,— мрійно проказала дівчинка Тося.

— Потім можна вулики поставити в садку, і мед буде. Мій татко пасіку має. — Цікаво бджоли працюють...— додала Валя.

Тільки Костеві не подобалося, що запропонував садити садок не він, а Марко. Тому він заявив:

— А де ж ми будемо тоді бігати? Насадимо дерев, і пройти ніде буде!

— На вулиці набігаєшся! По доріжках саду можна бігати. Крім того, частина двору буде вільна,— пояснила Віра Миколаївна.

Але Костеві хоч і подобалося садити садок, та він не хотів робити того, що пропонував Марко. Ладний був би повіривати дерева, які посадить його ворог.

Школярі дуже жваво почали обговорювати цю справу. Вирішили до Першого травня обов'язково насадити садок. Попросили Віру Миколаївну сьогодні поговорити про це з директором школи. Марко запропонував випустити спеціальну газету, присвячену садкові. Всі погодилися, тільки Кость сидів похмуро, мовчки. Почали вже обговорювати, які дерева садити, хто казав більше садити яблук, бо йому ця садовина подобалася більше. Хто хотів груші та сливи. Дівчині Валі особливо хотілось абрикосів і персиків. А ще хтось спитав, чи не можна посадити апельсини... Марко сказав:

— Я вчора читав книжку, там написано про дерево баобаб, що росте в Африці. От дерево! Одно посадити, так виросте і закрие весь наш двір. Велике виростає...

Тоді Кость не витримав:

— Подумаєш, баобаб! Я читав про дерево баодід! Так у нього стовбур тоненький, а заввишки таке, що й не видно верхівки! Ото дерево! Баодід зветься...

— Сам ти баодід! Такого дерева й на світі немає,— відповів Марко.

— Ні, є! — розлютився раптом Кость.— От нехай Віра Миколаївна скажуть.

— Звичайно, такого дерева немає, Костю. Ти вигидав його,— відповіла вчителька.

— Він сам баодід! — знову крикнув хтось із школярів.

Задзвонив дзвоник. Віра Миколаївна вийшла, а Костя почали дражнити баодідом... Він ганявся за тими, хто його дражнив, і вдарив дівчину, що ховалася за Марка. Марко оборонив дівчину, і Кость кинувся на Марка.

— Ти чого лізеш, коли ми самі б'ємося? — наступав Кость.

— А то що? Злякався, думаєш? — гарячкувато, відповів Марко.

— І злякаєшся! — підступав Кость.

— Не дуже близько підступай, бо покотишся! — не відходив Марко.

Тут і сталася сутичка, якої чекали вже давно.

Марко стояв проти Костя розлючений і ледве стримував себе, щоб не кинутись на задавакуватого, присадкуватого свого ворога. Чубчик йому настовбурчився, голову він виставив уперед, ніби збирався вдарити Костя лобом.

Все ж таки, може б, вони й не побилися, коли б Кость не сказав насмішкувато:

— Сидиш на порізаний парті... Подобається там сидіти? Ось я в стінну газету напишу про тебе, як ти порізав парту.

— Ти порізав, а не я! — вигукнув Марко і кинувся на Костя.

Іх обступили з усіх боків і напружено стежили за бійкою. Але боротьба тривала недовго. В один момент Марко повалив Костя на підлогу і придушив за плечі. Тримав так міцно, що Кость ніяк не міг вирватися, хоч і пручався з усіх сил. Тоді Кость раптом примудрився і схопив Марка за голову, той замахнувся кулаком, але тут продзвонив настирливо дзвоник і хтось крикнув:

— Віра Миколаївна!

Марко зразу випустив Костя, підвівся і почав поправляти сорочку. Всі учні бачили цілковиту поразку Костя і посміхалися йому в обличчя. Посварившись кулаком, Кость пішов на своє місце.

Сидів, навіть не дивився ні на кого...

Але поки Віра Миколаївна дійшла до свого столу, хтось вигукнув на весь клас:

— Получив порцію, задавака, баодід!..

Дивовижна несподіванка

Після бійки Кость не підходив більше до Марка, тільки здалеку стежив за ним очима. Ходив похмурий, ні з ким не розмовляв. Приятель його — Володя — підійшов і запропонував:

— Давай разом наб'ємо Марка. Будемо повертатись із школи, на вулиці впіймаємо. Ти здорово його за голову схопив...

— Не в'язни до мене!—розлютовано сказав Кость.— Сам справлюся з тим задавакою. Нехай сидить тепер на порізаний парті. Я йому покажу.

Додому Кость пішов сам: соромився товаришів. Не хотів чути розмов про бійку. Помітив — частина його друзів уже перейшла на бік Марка.

Кость соромився своєї поразки.

Ішов додому і не помічав навіть, що теплий вітер з півдня здував своїм веселим подихом останні плями брудного снігу. Сніг стікав безтурботними струмками весняної води. Радісне сонце кидало з нестерпно синього неба так багато ясного проміння, що кожному було видно — з цим теплим вітром, синім небом і гарячим сонцем мчала весна.

Нічого цього не помічав Кость. Він обмірковував свою поразку:

— Я йому покажу баодіда! Ось нехай вони насадять садок, а я прийду вночі, повириваю і поріжу своїм ножем... Усі дерева поріжу. Нехай спробують не повірити, що то Марко! Поріжу дерева...

Хоч і подобалося Костеві, що в шкільному дворі буде садок,— вирішив він ще раз нашкодити. Не знав бо, що другого дня чекала в школі на нього несподіванка.

Учні розбіглися додому, а Віра Миколаївна покликала прибиральницю Домаху, що має підлогу в класі, і, показуючи на парти, дала розпорядження зробити деякі зміни. Ніхто з школярів не знав про це...

Увечері до Марка прийшли товариші. Гуртом читали у книжці про мічурінські сади, про нові яблуні, груші, сливи, що їх варто було б посадити.

Потім Марко показував свого нового вітрячка з торхтілкою: вітер дме, млинок крутиться і торохтить...

Дуже цікава річ! Всім подобалася. Потім клеїли паперового змія, величезного змія...

А Кость теж нікуди не ходив з хати. Навіть мати здивувалася, що хлопець сам цілий вечір просидів дома. Кость добре вмів малювати і фарбами, і олівцями. Отож і просидів Кость за малюванням. Якісь дерева малював, рожевих птахів і синє-синє небо.

Вороги миряться

Другого ранку Кость прийшов у школу, коли майже всі школярі зібралися. Зайшовши в клас, помітив, що всі дивляться на нього, але не звернув на це уваги і пішов прямо на своє місце покласти книжки. Там спинився і збентежено озирнувся навколо. Його парта порізана! А Марко сидить на чистій, коричневій.

Кость навіть не схотів сідати. Кинувся прямо на Марка:

— Ти переставив? Давай назад мою!

Марко спокійно відповів:

— Це не я. Було переставлено без мене.

— Хто посмів так зробити? — крикнув Кость, озираячись навколо, ніби той, хто поставив парти, десь сховався. Ближче підступив він до Марка.

Та чомусь у клас зайшла Віра Миколаївна, хоч дзвоника ще не було.

Гурт школярів, що зібрався навколо хлопців, розійшовся по місцях. Тоді Кость, зціпивши зуби, забувши від злості, що він каже, промовив до Марка:

— Ти переставив, знаю. Все одно я й цю поріжу тобі...

— Ага, значить, ти порізав!.. Я ж казав,— хутко сказав Марко...

Викривши себе, Кость перелякався. Зараз Марко викаже, і врятуватись не можна. Хотілося прошепотіти, попросити, дуже просити, щоб Марко не говорив. Але стояв мовчки, Марко теж мовчав.

— Що тут у вас знову трапилося? — спитала вчителька, ніби не знаючи нічого.

Школярі розповіли: хтось переставив парти, і Костеві доведеться сидіти на порізаній. Саме з того боку, де пошкоджено.

— Чому ж Марко може сидіти на цій парті, а Кость не хоче? Ми не знаємо, хто пошкодив наше майно! Значить, відповідаємо всі. Нехай Кость і сидить,— сказала Віра Миколаївна.

— На ній писати не можна. Я все одно переставлю,— сказав Кость нерішуче.

— А я тобі забороняю це робити! — строго відповіла вчителька.

— Нехай сидить той, хто порізав! — крикнув Кость і глянув на Марка злякано. Слова вирвалися самі, несподівано. Тепер вже Марко не витримає і розповість. Все розповість.

Та Кость помилився. Марко стояв мовчки, тільки зиркнув на свого переляканого ворога з посмішкою. Нехай тепер Кость посидить на тій парті! Це йому хороша кара.

Почався урок. Зразу Віра Миколаївна розповіла, що скоро привезуть дерева і школа садитиме садок. Треба буде гуртом доглядати.

Після цього школярі витягли зошити і почали писати. Всім було зручно, тільки Кость не міг приладнатись. Куди не покладе зошита — всюди рівчак або борозна на дошці, і олівець провалюється. Літери якісь однібокi виходять, невдалі. Сам собі нашкодив! Вже Кость і збоку клав зошита — не помагає. Попсував парту так, що місця рівного не залишилося. Примусять цілий рік сидіти на цій парті, глузуватимуть всі з його писання.

Після останнього уроку школярі веселою юрбою висипали з школи. Надворі тепло. Граки на високих осиках змагалися за гнізда. Горобці галасливими зграями бунтувалися на кущах бузини.

Товариші умовилися про сьогоднішні розваги. Одна компанія збиралася грати в м'яча на вигоні. Друга — в цурки, а до Марка мали прийти друзі доробляти величезного паперового змія і потім пускати на вигоні.

Костеві дуже кортіло пускати змія, бо хлопці вже розповідали, якого чудового змія зробили вони разом з Марком. Навіть пофарбувати його збираються. От він, Кость, найкраще пофарбував би змія!

Минув гнів. Докоряв собі, що порізав парту.

Весь час Кость простував позаду Марка. Доки Марко йшов з товаришами, Кость стежив за ним здалеку. Озирнувшись, Марко побачив — Кость іде за ним — і

вирішив: знову буде велика бійка. Дурно Кость не буде стежити.

Дійсно, Марко повернув на свою вулицю, за ним пішов і Кость. Швидко наздогнав. Марко спинився і приготувався до захисту. Але вийшло зовсім не те... Кость спокійно стояв проти Марка і нарешті промовив:

— Марку, давай товаришувати! Хочеш?

— Хочу, давай... Я думав: ти битись полізеш! — здивовано сказав Марко.

— Ні, я тільки хочу подарувати тобі цього ножа. Ним я парту порізав. Візьми, найкращий ніж, і дивись, яка рожева колодочка. Візьми, Марку...

— А ти приходь до мене сьогодні, пофарбуеш нам змія, і я тобі подарую цілу коробку дуже хороших фарб для малювання. Аж дванадцять кольорів! Неодмінно приходь!.. І от що...— додав Марко суворо,— треба тобі завтра все відверто розповісти, щоб ніхто більше не по-смів так робити.

— Розповім...— тихо промовив Кость.— А увечері я прийду до тебе...

Віддавши Маркові ножа, він помчав назад вулицею. Марко дивився йому вслід.

НАСТУСЯ ГОРОШИНКА

У нашій школі, в першому класі, вчиться дівчинка Настуся. Прізвище її.— Горошинка. А хлопці називають її — Квасолинка. Вони ж частенько якусь дурницю вигадують. Але Настуся ніколи не ображається. Їй бай-дуже — Горошинка чи Квасолинка...

Настуся взагалі ні на кого не ображається, бо вона лагідна і тиха дівчина. А найбільше в світі любить Настуся книжки. Коли б можна було, вона б тільки одне й робила — читала цікаві книжки.

Ото прийде в школу, сяде за парту і щось читає в книжці, яку їй дасть учителька. Або читанку свою пере-читає всю, а потім легко їй на уроках читати.

Сидить Настуся, до книжки нахилилась, і дві кіски стирчать. А Микита Сороконіг, що ззаду неї сидить, враз — сіп за кіску, аж запищить Настуся. Але що ж вона йому може зробити? Микита — найсильніший хлопець у класі, а Настуся найменша. Тоді Настуся навіть на уроках стала сидіти в хустці, щоб Микита за коси не сіпав.

Взагалі Микита любить знущатися з Настусі і завжди глузує, що вона собак боїться. Бо він раз випадково бачив, як на Настусю напав рябий собака колгоспника Сидора Кухаря, найзліший собака на все село. Такий злий, що нікому проходу не дає.

Як кинувся цей страшний собака на Настусю, так вона з переляку навіть торбинку з книжками кинула, а противний собака ухопив ту торбинку і поволік у двір. Хоча, звичайно, читати собаки не вміють, але в торбинці лежав хліб із салом на сніданок... Настуся плаче,

Микита стоїть і здалеку регоче на всю вулицю, а рябий собака гарчить і рве торбу.

Може, Настуся і не так гірко плакала б, та їй було дуже досадно, що Микита регоче і все розповідь у класі.

Якийсь добрий дядько відібрав у собаки торбинку з книжками і повернув Настусі, втішив дівчину, і вона пішла в школу.

Але попереду вже побіг Микита Сороконіг, і коли Настуся зайшла в клас, її зустріли глузливым сміхом, вигуками. Микита бігав за нею і кричав:

— Боягузка, плакса! Тонкосльоза Квасолиха, заплакана Горошинка...

Та Настуся не дуже гнівалась, бо що ж зробиш, коли вона таки боїться собак, а рябого собаки Сидора Кухаря просто жахається.

І випадє ж отаке, що, коли Настуся йде в школу, їй треба обов'язково проходити повз двір Сидора Кухаря. А рябий собака лежить біля порога і, тільки забачить, що біжить Настуся Горошинка, зразу кидається за нею.

Коли йти в школу повз хату Сидора Кухаря — це зовсім близько. Пройти через город, вийти в провулок, потім перебігти вулицю, ще через один двір і через один провулок і просто на вигін, а там уже й школа під черепицею.

А якщо обходити хату Сидора Кухаря, — тоді дуже далеко. Треба обходити аж третьою вулицею, і можна спізнитись.

Після нещасливої пригоди з торбинкою Микита Сороконіг кілька днів не давав Настусі спокою. Він глузував, бігав за нею і дратував, підбігав несподівано ззаду й гавкав, а Настуся страшенно лякалась.

Микита, звичайно, реготав на всю школу і всім показував пальцем на Настусю. Он вона, плакса, боягузка Квасолина!

А потім минуло кілька днів. Настуся із своєю подругою Парасею бігла в школу. І щоб не запізнитись, дівчатка знову ж таки пішли найближчою дорогою повз хату Сидора Кухаря.

Ідуть собі нерозлучні подруги, розмовляють стиха. Та тільки вони вийшли до цієї хати, аж гульк — попереду недалечко поспішає Микита Сороконіг і розмахує своєю торбою з книжками. Він теж у школу мчить. Ми-

кита ні на кого не звертає уваги, він навіть не дивиться нікуди вбік і не озирається. Прямує собі вперед...

Уже Микита проминав хату Сидора Кухаря... Аж ось через перелаз як стрибне рябий собака і просто на нього кинувся. Микита почав одбиватись торбою, але собака не боїться, вишкірив гострі білі зуби та й кидається на хлопця.

Настуся так перелякалась, що насилу встояла — ноги зовсім не хочуть її слухати, тремтять. А Парася забігла в чужий двір і звідти визирає, дивиться, що воно буде.

Бо це ж цікаво — собака вирвав у Микити торбу, кинув на землю і знову налетів на хлопця. У бідного Микити не було нічого в руках, а собака стрибає навколо нього. Тоді Микита як заплаче, як закричить, як зареве на всю вулицю:

— Ой, рятуйте, люди добрі! Ой-ой-ой! — плаче Микита так жалісливо, що Настуся Горошинка не витримала і як вітер помчала рятувати товариша. Де та й сила взялась!

Налетіла Настуся на собаку та як бахнула рябого по голові книжками, потім у бік ногою, потім знову книжками, потім ногою межі очі. Перелякався собака і навтіки в двір, за хату. Сидить там і скиглить, а на вулицю вже й не біжить, боїться...

Тоді Настуся підняла торбинку з книжками, що одбила у собаки, і подала Микиті, втішаючи його, як дитину малу. Ще й присоромила:

— На, та не плач. Великий, а собаки злякався. Герой!

Микита мовчки взяв торбу і побрів у школу. Лише один раз озирнувся, неначе не вірив, що то Настуся Горошинка його оборонила від злого собаки.

У класі Настуся нікому жодного слова не сказала, як ревів на всю вулицю Микита. І Парасі наказала мовчати.

Зате Настуся тепер скільки завгодно ходить повз двір Сидора Кухаря і нічого не боїться. А Микита вже ніколи не глузує з неї, не дратує і не сіпає за коси, хоч Настуся в класі й сидить зараз без хустки.

ДОПИТ

Ця кімната добре знайома Петрові. Проте його здивувало, що з класної кімнати, де він провчився весь рік, винесено парти, дошку, а шкільні приладдя, книжки, картини викинуто з шафи, і все це лежить купою в кутку.

Та й взагалі клас зараз, уночі, мав зовсім інший вигляд, ніж удень, як звук бачити цю кімнату протягом усього року Петро.

Ондечки в тому кутку, де насторожилась півтемрява, хлопці завжди борюкались, часом обписували один одного крейдою, сперечались.

А біля вікон стояли гуртками дівчата і перед уроками розповідали одна одній свої секрети. У дівчат завжди багато секретів.

Петро стоїть низенький, хоч і намагається виставити груди. На вигляд йому значно менше років, ніж є насправді. Це завжди гнітило Петра. Так хотілося скоріше вирости, а воно не ростеться!

Насилу в розвідку допросився. Все кажуть, що малий. Та про розвідку годі й згадувати!

Петро насторожено перевів очі на тих, що сидять за столом. Руки в Петра туго зв'язані за спиною і зомліли. Він уже зовсім не відчуває своїх пальців.

На столі стоїть невеличка гасова лампа, а біля неї лежить граната, довга й гранчаста, схожа на дивного вигляду товстий перезрілий огірок. Її недавно відібрали у Петра... Соромно про це й згадати. Не встиг навіть хоч коло себе кинути. Як він прогавив!..

Майже доповз уже до самісінького вікна цієї про-

клятої управи, і тут накрыли! А йому ж не вперше виконувати важливі доручення. А тепер весь план скапустив! Коли б уже хоч без гранат, то, може, й одбрехався б. Не раз уже вислизав з фашистських рук. О, ще й які були пригоди!.. А тут таке лихо.

Що ж там партизани роблять? Чекають від нього відомостей. Ну що ж, побачать, що його немає, і ще когось пошлють розвідати і на розшуки. На цю ж ніч є план. На це село налетять. Вже підійшли сюди близько. Аби тільки дочекатись!

Петро наче байдуже дивиться на тих, що сидять за столом і про щось шепотять. Петрові здалось, що зрадник у формі поліція проказав його прізвище. Його теж десь бачив Петро і ніяк не міг пригадати. Напружено думав, аж доки не майнуло в пам'яті,— це ж таки Мірошник. Він прокрався був у кооперації перед самою війною, і його тут і осудили. Потім одвезли в тюрму на десять років. Значить, він, злодюга, втік!

А то гітлерівський офіцер. Булькатий, з великим ротом і з малесеньким, як прищ, носом. Весь час кривиться і сіпає недбало плечем, коли до нього звертається запроданець, зрадник Мірошник.

Іч, продажна шкуро! Як ото запобігливо схиляється до фашиста, вбираючи голову в плечі, пригинається в покорі до самого столу.

Запроданець Мірошник, не дивлячись на хлопця, спитав у нього ім'я, прізвище й скільки йому років.

Петро мовчав.

Тоді зрадник знизав плечима і проказав:

— Раз ти онімів, тоді ми запишемо: Лихошвайченко Петро.

Він не зводив погляду з Петра й задоволено посміхнувся, коли хлопець від несподіванки хитнувся, ніби зробив назад півкроку.

— А роки твої нам і не потрібні. Ми твоїх іменин справляти не будемо,— сказав Мірошник і огидно, коротко засміявся.

«Ех, потрапили б ви обидва до нас у руки. Ми б вам справили іменини. Та, напевно, й потрапите, тільки... де тоді я буду»,— зітхнувши, подумав Петро.

Гітлерівський офіцер щось буркнув, і обличчя Мірошника стало враз жорстоким, лютим. Він аж посунувся вперед через стіл і продовжував:

— Значить, Лихошвайченка Мирона синок. Так.

— Я теж вас знаю. Ви прокрались тут у кооперації. Адже ж правда? — спитав раптом Петро.

Глянувши скося на гітлерівця, зціпивши дрібні, як у тхора, жовті зуби, Мірошник майже засичав:

— Пам'ятай, розбійнику, що запитую я, а ти лише відповідаєш. Бо інакше...

— Інакше я знаю, що... — спокійно сказав Петро і знов спитав: — Ви ж і мого діда Тимоху знаєте?

— Знаю. А де ж вони є, твій дід та батько?

Кивнувши головою в бік вікна, Петро відповів:

— Там... Вами теж вони дуже цікавляться.

— Де це там? — різко спитав Мірошник.

— Та в партизанах же.

— У партизанах? — тепер уже хитнувся назад Мірошник.

— Еге, в партизанах. А матір мою фашисти разом з такими, як ви, вбили. Так оце незабаром вас усіх по-вбивають партизани.

Гітлерівець з нудотною гримасою весь час розглядав свої коротенькі, неначе обрубані пальці. Та коли почув слово «партизани», підняв голову й уважно глянув на Мірошника, який повторив повільно слова Петра. Вислухавши, офіцер щось сердито, коротко сказав, а Петро скривився і підшморгнув носом. Руки ж у нього зв'язані, а ніс такий неслухняний.

— Ти чого смієшся, цуценя шолудиве! — раптом скрикнув Мірошник.

Але Петро ніби й не звернув уваги на його гнів, а відповів кризь посмішку:

— Я не сміюсь, а дивно, що отой булькатий фашист сказав щось, неначе гавкнув.

— Мовчати! — гаркнув Мірошник. Потім спитав тихіше: — Ти батька давно бачив?

— Ні, оце зовсім недавнечко.

— Значить, і ти в партизанах?

Петро знизав плечима, наївно витрішив очі на Мірошника, як на якогось кумедного дурня:

— Ви ж знаєте, що в партизанах. Навіщо ж питати? В селі ж нас немає, хату ви спалили. Питає!

— Треба, я й питаю... Значить, дід, батько й ти? Три покоління зразу в партизанах, — похмуро промовив Мірошник.

— Весь народ у партизанах. І зараз все йдуть і йдуть. Щодня нові й нові приходять,— хутко сказав Петро.

— Ну, а скільки чоловік у вашому загоні?

— Хтозна,— відказав Петро, глянувши вбік.— Я лічить добре не вмю. Мало дуже в школі вчився. Тільки так бачив, що дуже багато. Дуже, дуже багато,— повторив Петро.— І все озброєні люди, сильно озброєні. Оце ще прийшли, так і гармати притягли, і снаряди, і міномети, а кулеметів та автоматів хтозна й скільки.

Мірошник стурбовано переповів поволі офіцерові те, що сказав йому Петро. Гітлерівець, одхилившись на стільці, довго, пильно дивився на хлопця, ніби вивчав його з великим зацікавленням. Обличчя його поволі червонішало, потім зблідло. «Ага, злякався, жаба бульката! Я тобі ще не таке скажу. Ти в мене здохнеш з переляку»,— подумав Петро, слідкуючи з-під брів за гітлерівцем, в якого очі стали холодні, бляклі, мертві, мов грудочки льоду.

— Де вони? — гавкнув він до Петра, підводячись.

«Так зразу я тобі й сказав, дурило!» — промайнуло в голові у Петра, і він кивнув головою до вікна:

— А тамечки.

— Де саме? — гукнув офіцер, виходячи з-за столу.

— Там... Хіба ж я можу знати, де вони зараз? Весь час пересуваються собі. Та ще й як моторно... Сьогодні тут, а завтра вже й повіялись. Вони всюди,— сказав Петро.

Гітлерівець майже стрибнув до Петра, схопив його за шию і почав трусити, здушуючи йому горло. Петро крутнувся на місці, вириваючись. Йому затиснуло подих. Гітлерівець відпустив шию хлопця і, здригаючись, сів на своє місце.

— Ну, розумієш, що ми тобі зробимо, коли не будеш говорити правду? — загрозово сказав Мірошник і спитав, що Петро мав робити з цією гранатою і хто його сюди послав.

— Гранату я випадково знайшов на дорозі. Нічого й не збирався з нею робити. У вікно до вас не збирався кидати, не думайте. Нам треба вас обох живими захопити. І не боюсь я вас зовсім, хоч і знаю, що ви мені зробите, коли я не втечу. Недавно мого товариша, теж піонера, Саву Семеренченка, замучили такі, як ви. А він

все одно нічого не сказав. А ми всіх гітлерівців навколишніх і всіх зрадників-поліцаїв упіймаємо.

— Мовчати! — стукнув по столі кулаком Мірошник.

«Злякався, собака!» — подумав Петро і сказав:

— Мовчатиму.

Цього хороброго хлопчика в старенькій сорочці, босого злякався Мірошник. Але він переміг себе і спитав, чи Петро любить цукерки. Посміхнувшись, Петро відповів, що він дуже до них звик, але обливав губи, бо йому хотілось їсти й пити.

— Посміхаєшся? — враз розлютився Мірошник. — Гаразд. Подивимось, як ти вмієш плакати. Ми тобі язика вирвемо, а дізнаємось, де партизани.

— Ні, не дізнаєтесь. Язика вирвете, а він сам не скаже, бо це ж язик мій. Зрозуміли? — глузливо сказав Петро.

— Ти ще й жартуєш?..

— Ні, я не жартую, а просто відповідаю.

— Ти поведеш нас і покажеш, де зараз партизани, — різко сказав Мірошник, загрозливо підводячись із стільця.

— Я піонер загону імені товариша Кірова, — гордо відказав Петро. — І ніколи в світі лєнінський піонер не був і не буде зрадником Батьківщини.

Мірошник почав повільно виходити з-за столу, наближаючись до Петра. Він наче підкрадався, не зводячи очей з хлопця, і Петро зрозумів, що його чекає. Про цього ката він не раз уже чув у загоні, і партизани поклялися впіймати його.

Трохи відступивши назад, Петро швидко попросив вислухати його єдине прохання. Тільки одне прохання у нього є. Перед смертю.

Мірошник спинився:

— Говори.

— Дозвольте мені написати листа батькові, дідові і до всіх моїх товаришів. Прощального листа.

— А про що ж ти писатимеш, Петро Лихошвайченко? — з розважливою іронією спитав Мірошник.

Подумавши трохи, Петро сказав:

— Я напишу, щоб вони не сумували, не тужили за мною, хоч я й тяжко загинув. Це ж війна.. Нехай тільки всім розкажуть, що невловимий партизанський розвідник, піонер Петро, потрапив-таки, на жаль, в руки ка-

тів народу. Напишу, що я вмираю за народ наш, за нашу рідну землю, за Радянську владу і ніхто ніколи нас не переможе. Піонери ніколи не зраджують свій обов'язок і клятву, краще вмерти!.. Нехай цього листа надрукують в газетах, щоб знав про це весь світ.

— Лист підходящий,— стиснувши кулаки, сказав Мірошник.— Скажи, Петро Лихошвайченко, а хто ж передасть твого листа батькові і всім там..

— Як хто? Чесне ленінське, я давно вже подумав про це. Ще коли отам, у ямі, сидів... Ви передасте мого листа! Ви!..— радісно вигукнув Петро.

Зрадів і Мірошник з такої нагоди, лагідно погодився передати листа, тільки, мовляв, скажи, куди віднести. Це дуже добре придумано. Просто прекрасно... Він навіть на гітлерівця глянув і переконався, що той зрозумів цю розмову і не заперечує. Тільки нехай Петро скаже, куди віднести листа, і все негайно буде виконано. Вони тоді Петра не чіпатимуть і відповідь від батька без ніякої затримки передадуть Петрові в руки.

— Ні, не обов'язково передавати листа негайно,— заперечливо захитав головою Петро.— Навіщо особливо поспішати? Ви зробіть так. Ви мого листа носіть у себе в кишені. Через деякий час ви попадете до рук партизанів, і листа у вас все одно одберуть. Так лист і дійде. А вас, як бандита й ката, розстріляють.

— Що ти сказав?

— Я кажу, що ви обов'язково потрапите в наші руки. Інакше бути не може. А зрадникам у нас пощади нема. Оце і все...— засміявся раптом Петро.

— Ти знаєш, що я тобі зроблю? — не витримав Мірошник, вигукнувши ці слова уже зовсім не своїм голосом.

— Знаю. А за віщо? Я ж вам правду розповідаю. Ось послухайте ще хвилинку. Цими днями у нас піймали якогось старосту. Привели його, а документи й листи, звичайно, забрали. І виявилось, що то був Лаврін Мірошник. Катюга й запроданець. Казали тато, що то теж з наших місць, з колишніх багатих куркулів. Десь ховався, а це приїхав землю нашу одбирати. Ну й дали йому землі!

— Мого брата Лавріна впіймали? Розстріляли? — несамовито крикнув Мірошник і захитався.

— А вас, виходить, ціла сім'я зрадників? — глузливо спитав Петро.

Мов розлютований вовк, Мірошник кинувся на Петра з кулаками, і може, й убив би його на місці, але гітлерівець раптом щось різко, строго гавкнув. Мірошник покірно відступив і сів, опустивши руку, важко дихаючи. Налитих кров'ю очей він не зводив з хлопця.

Та гітлерівський офіцер не звертав на нього уваги, дослухаючись до вікна. Раптом він миттю вийшов з кімнати.

Цієї ж секунди десь далеко гахнув вибух, за ним заляскотіли автомати. Знов вибух, уже зовсім близько.

Мірошник не встиг і отямитись, коли брязнули у вікні розбиті шибки і вікно вилетіло разом з рамою і з сірою завісою затемнення.

Постріл... Мірошник повалився на підлогу.

Петро почув у вікно:

— Петре, синку, мерщій сюди!

— Тату! — кинувся Петро до вікна. Теплі, рідні руки підхопили його, і він зник у темряві.

Навколо будинку рвалися гранати, схрещувались смертельні траси куль, ракети видирали з темряви холодні латки світла, але добра ніч вже сховала партизанів за своїми чорними, німими стінами.

1941

СОНЦЕ

1

Гордій раптово прокинувся. Тиша здивувала його. Гордій підхопився на лікоть, та не міг зразу втямити, куди сховатись, і застерезливо натягнув на голову рядно.

Всю зиму жив Гордій біля самої війни, навіть у самій війні, і вже звик лягати спати і прокидатись під її гуркіт над усією видимою землею. Коли вдень стріляли зовсім близько, тоді Гордій ховався під землю, переставали стріляти — він вилазив на світ жити.

А тут всюди затаїлась боязка тиша. Треба її пересилити. Гордій легко доторкнувся до бабусі, вона поворухнулася. Гордій спитав:

— Бабусю, ви ще живете? Ви тут, бабусю?

— Я живу, я тут.

Гордій глибоко зітхнув:

— І я ще живу...

Гордій побоювався смерті. На власні очі він бачив стільки різних мертвих, що не зміг би, мабуть, і полічити їх. На його очах загинули батько й мати. І смерті Гордій не розумів.

— Що з людиною робиться, коли вона вмирає? Значить, людина зовсім не може нічого бачити, нічого знати, не може ходити куди завгодно, і всюди для мертвого темінь? Так, бабусю? — допитувався часто Гордій.

Та бабуся й сама не знала. Бабуся казала, що, коли людина вмирає, душа її, як пара, в'ється над землею. Такі пояснення Гордія не задовольняли.

Гордій не міг більше спати серед холодної тиші. Він сказав:

— Бабусю, мені снилося, що тато й мама прийшли з поля. Мама поцілувала мене і дала велике яблуко. Я хотів сховати його на потім, та взяв і з'їв.

Бабуся подумала і сказала:

— Добрий сон. Дорогий гість буде в хату.

Бабусині сни не збувались, і Гордій перестав їм вірити. Гордій спитав:

— Що ж мені, іти вже?

— Поспи ще, погрійся, там холодно і темно.

Гордій виглянув з-під рядна, зиркнув на скупе віконце землянки. Справді, було ще темно. Засвітити нема чого, і вогню немає. Звечора і ночами під небом горіли ракети. Тоді важку, чорну темряву відганяло вгору порожнє, мертве світло.

А тепер була тиша і не було ракет. Але спати більше Гордій не міг. Він боявся щось прогавити, а все необхідно бачити на власні очі і дійти всього своїм розумом. Гордій жив серед безлічі своїх запитань без відповідей.

Бабуся знову сказала люб'язно:

— Лежи, грійся, Гордію. Не слід виходити надвір, бо німецькі солдати випустять ракету, побачать тебе і захочуть встрілити.

Це знав і сам Гордій, але не боявся. Вже не раз стріляли і не влучали. Гордієві кортіло вийти, проте він спитав:

— Бабусю, а вбивати людей можна?

— Ні, не можна, це страшний гріх,— відповіла тихо бабуся.

— А фашистів?

— Фашистів можна. Вони остогидли всім, окаянні наші вороги.

— Коли б я вже зовсім виріс, я б, може, придумав таку машину з отаким великим кулеметом, щоб враз усіх загарбників перебила. І тоді б ніхто ніколи нічого не боявся.— Гордієві вранці завжди було страшно починати день.— А мені ще довго жити, щоб зовсім вирости?

— Довгенько... Ти засни, дитино, засни.

Але Гордій спати не хотів і знову спитав:

— А красти можна, бабусю?

— Ні, не можна, гріх...

— А у фашистів?

— У фашистів можна.

Гордій зрадів і весь заворушився. Він боявся досі розповідати бабусі, що часом поцупить дровиняку, банку консервів або шматок тельбухів біля німецької кухні. А тепер можна, і він робитиме це скільки завгодно, бо гітлерівці хоч і жадні, а вкрасти у них не важко. А італійські солдати, так ті зовсім пришелепуваті. Гордій вже навчився, як їх дурити. Гордій обманював їх без будь-якого зусилля, розробляючи план блискавично, за кілька секунд.

Бабуся легко поклала руку на голову Гордієві. Хлопець торкнувся своєю рукою до пальців бабусі. Він знав ці пальці — шорсткі від роботи, жовті, сухі, жилаві, з круглими і твердими суглобами. Пальці в бабусі схожі на стручки зрілої осінньої квасолі.

— Ти засни, а я тобі казочку розкажу,— сказала лагідно бабуся.

— О, розкажіть! — швидко повернувся Гордій, схопив бабусю за шию і зібгався весь у клубочок так, що коліна опинились мало не біля підборіддя.

Бабуся, кашлянувши, стиха почала:

— І пішла, значить, громом по всьому світу війна. У залізних чоботях вона, з крицевими очима, з вогненними крилами, штики-зуби вишкірила, по землі за людьми женеться, а за плечима в кованій торбі смерть за собою несе...

Гордій засопів невдоволено і перебив:

— Е, бабусю, що ви говорите! Хіба війна така? Таку війну і я зробив би!.. Я можу бути сильним, як розгніваюсь!.. Чиста правда!.. Краще розкажіть мені про жар-птицю, про бідного хлопця Івасика та про царівну-красуню.

— Можна й про жар-птицю... Тільки ти ж засни, забудь усе.

— Добре, розповідайте.—Гордій вмостився зручніше.

Бабуся перебирала повільними пальцями волосся Гордія.

— Значить, в одному царстві серед далекого світу, де високе небо, біле, як стеля, і зорі сині та жовтожарі, жила собі жінка з чоловіком. І був у них...

Далекий вибух гармати струсонув небо. За ним другий, ніби відбився луною. Потім близько десь застугоніла оглушливо земля, і землянка вся здригнулась. Гордій глянув на вікно. Землянку залило мертвим світлом.

— Мабуть, світає, раз почалося,— сказала бабуся.

А Гордій вже був на ногах, бо спав він одягнений, тільки треба було пововтузитись чимало, щоб припасувати до ніг те, що служило йому взуттям — подерті великі чоботи, обмотані зверху лантухом і рогожею. Все це зв'язувалось дротом, мотузками. Зате мороз ніяк не міг пролізти до теплого тіла. Гордій спритно затягав навколо ніг мотузки, доки горіла ракета.

— Значить, мені вже час іти,— сказав Гордій.— А ви, бабуся, лежіть, доки я жару не принесу. Куди я вчора поклав жар-птицю?

— Здається ж, там, біля печі,— проказала бабуся і застогнала.

«Трудно бабусі на світі, бо вони старенькі і бояться, коли стріляють»,— подумав Гордій і знайшов очима те, що він назвав жар-птицею. Радісно повернувся до баби:

— Ондечки вона притаїлась, жар-птиця. Все одно не сховається.

Гордій простягнув руку до печі, зробленої з великої бляшанки з-під німецьких консервів. Ця піч розсілася посеред землянки, неначе справжнісінька тобі господиня, горда, що від неї залежить узимку життя у цьому підземеллі. За те, що піч така пихата і неслухняна, Гордій її не любив. Добре, що речі не розмовляють, бо інакше Гордій лаявся б з піччю весь день. А то він лає її, а вона мовчки злоститься, димом в очі пирскає, аж сльози течуть. Тоді Гордій лагідно починає її умовляти, а вона все одно каверзує, не випускає диму надвір. Цілу годину, буває, розпалює, доки пересилить її гнівливе серце.

Зовсім інша у нього жар-птиця. Ця любить, коли Гордій бере її в руки, тоді вона слухняно, легко літає над головою. Жодного разу не трапилось, щоб дорогою в ній жар погас.

— Гордій Трифонович Перепічка готовий у похід,— одягнувши кудлату шапчину з діркою посередині, приклав руку до скроні.— Ходім, жар-птице! Ми з тобою жар принесемо, а тоді будемо грубниками.

Він узяв бляшанку, до якої було прилагоджено дrottяну дужку з довгою мотузкою. В цій бляшанці з пробитими цвяхом дірочками Гордій щоранку носив з села жар розпалювати свою злу грубку. Дорогою він на мо-

тузці крутив банку над головою, щоб жар не погас. Сам Гордій і назву дав цій примусії — жар-птиця.

— Натщесерце підеш. Ти, бац, худий і легкий, як те кошеня,— промовила бабуся.

— Нічого, хутчіше бігатиму. Бо товстим важко по землі ходити.

— І то правда. Та я ось худа, а з ліжка, не знаю, чи підведусь.

— Ви старенькі, бабусяю. Але ви сильні, і ви живіть. Я без вас не хочу.

— Там учора я тобі трохи вареного жита лишила. Статок тепер у нас такий... Погризи, Гордію.

— Половину вам, половину мені... Бо я ще зараз сніжком заїм і уявлятиму, що то морозиво.— Гордій поліз у казанок і взяв ложку холодного вареного жита.

Десь здалеку безперервно гуло. Там ішов бій. Надворі вже починало дніти.

— Три дні гуде і на землі, і в небі, ніби весь світ розколюється навпіл,— сказала бабуся.

Гордій відповів, хоч у нього був повен рот їжі:

— Наші тиснуть. Ох, і стукають фашиста... Як прийдуть наші, я від радощів помру...

Бабуся сказала:

— Аби дотягти до тієї хвилини... А від радощів рідко люди вмирають.

Гордій похмуро сказав, поклавши ложку:

— Гітлерівці, собаки, загнали нас під землю.— Він кинувся до баби, припав до неї, схопив руками лахміття, яке прикривало її німецьке, але обігріте тіло.— Як же це, бабуся?.. Що ж це таке? Ми тут мусимо гнити, га?...— в розпачі скрикував Гордій.

— Не думай про це, всі терплять,— погладила Гордія баба, труснувши головою, щоб сльози хутчіше скотилися з очей.

— Я не буду, це я так... Вчора тітка Василина казали, що на Трошунах геть уся земля чорна від ворожого трупу. Наші кришать їх і кладуть... Я піду... Баба Ковалиха гукнули вчора, щоб я до них сьогодні по жар зайшов, може, дадуть що-небудь. Треба торбинку взяти. Вони для італійських солдатів варять. Восьмеро чортів-ненажер у них стоять... Ви ж, бабуся, не вставайте, пождіть мене, добре? — Гордій боявся самотності в землянці.

— Таке говориш! Куди ж я подінусь?! Ноги зовсім чужі, мабуть, і не встану сьогодні... Холодно у нас.

Гордій заметушився. Турбота оповила його серце.

— Натє вам жито, снідайте, а я побіжу. Миттю злітаю. І затопимо піч. І у вас ноги не болітимуть. І тепло буде.

Гордій вибіг із землянки.

2

В село по вогонь Гордій біг жваво, швидко, бо йому треба було нагрітись. Він біг підтюпцем, ніби по-старечому, бо волочив на ногах важке взуття. Проте, не спиняючись, Гордій пробігав довгий вибалок, за ним колишню леваду і виходив на городи. Від великого села лишилось усього чотирнадцять хат, майже всі без дахів. Тут і жило тепер небагато людей: кого гітлерівці вбили, а хто з голоду вмер.

До хати Ковалихи звідси було вже недалеко.

Баба Ковалиха — суха, як вільха, висока, схожа на журавля — зустріла Гордія дуже привітно. Зовні ця баба ніби й сердита, і очі в неї холодні, а насправді в її серці багато любові і жалю до людей. Вона зразу вигребла з печі жару і насипала повну жар-птицю, дала ще Гордієві трохи сухих дровець і кизяків, окраєць хліба, жменьку пшона, шматочок м'яса, загорнутий в ганчірочку. Сказала баба:

— Це з бабусею з'їсте.— Потім дала трохи хліба, присипаного дрібненьким цукром.—А це, сиротинко моя, поласуй сам дорогою... Що баба Степанида, дигає?

Гордій відповів:

— Бабуся скаржаться, що ноги не слухають. Не знають, чи підведуться сьогодні.

Ковалиха глянула на двері і тихо заговорила:

— Перекажи бабі, нехай сили береже, і сам знай, та мовчи, що гітлерівці стали люті, як вовки, а італійські солдати вже просто на дорогу дивляться. Тікати збираються. Оце, бачиш, нікого немає, навіть хворих на позицію погналі. Діло їхнє — капут... Джеркотять, джеркотять, усе по-своєму, а я хоч і не розумію, а тямлю... Наші голубчики, хай їм путь безсмертна буде, видно, так ворогів приперли, що їм хоч у петлю лізь...

Пошли ж, господи, щоб і тут супостати смерть знайшли, де з нас кров виточили. Так і передай бабі...

Гордій сказав, не ховаючи радості:

— Так і перекажу!

Хотів уже бігти, але Ковалиха спинила його:

— Та дивись, сам на очі фашистам не навертайся, бо так нізащо й пристрелять, як цуценя... Не подивляться, що дитя невинне. А як наші прийдуть, прибігай і бабусю приводь, діда мого пом'янемо, у мене ціла лип'янка меду закопана. Закопав дід уночі, а вранці його проклятий фашист рішив. Біжи, сиротинко, та начувайся, як я кажу.

Гордій подякував за все і звернув у леваду, до кущів, повз те місце, де стояла колись їхня хата. Тепер там лежала тільки велика кучугура снігу, що виблискував на сонці, аж очам боляче. Сніг був липкий і вогкий — лютневий сніг. Хоч уночі і свіжого трохи випало.

Проминувши згарища села, Гордій озирнувся.

Навколо нікого не було, тільки дорогою дуже швидко промчали дві машини та літак крутився попереду, гудів, наче велетенський джміль, і десь зник, мов провалився за горбом. А над усім світом бушувало сонце, урочисте велике сонце, вже досить тепле, і сніг немов півився під ним...

Гордій глянув сонцеві просто в лице, перекривив його, примружив очі і скрикнув:

— Сонечко, світиш? Світи, я люблю тебе. Весна скоро, правда?

Крутнувши жар-птицю так, що в повітрі лишилось димове колесо, Гордій побіг наспівуючи:

Вийди, вийди, сонечко,
Виглянь у віконечко,
На дідове полечко,
На бабине зіллячко,
На наше подвір'ячко,
На весняні квіточки,
На маленькі діточки.

3

З вибалка Гордій підіймався вгору, до глинища, де стояла землянка, занесена снігом врівень з землею. Тут колись росли осики, їх понівечило снарядами, тільки

покручені віти пнулились угору, ніби зламані їхні кістки невірною зрослися або ревматизм покорчив їм суглоби, як руки та ноги бабусі.

На снігу перехрещувались гострі тремтливі тіні. Гордій запримітив, що коли є сонце, тоді є й тіні, і розплутати їх важко. Та Гордій раптом спинився. Що це? Перекреслюючи стежку, волочився на снігу свіжий широкий слід, якого зразу не можна прочитати. Дивний, справді, химерний слід! Коли Гордій біг у село, тоді цього сліду не було. А може, й не помітив? «Так я ж був тоді не сліпий»,— сказав Гордій, вдивляючись у смугу на снігу, немовби тут волокли щось дуже важке. А де ж сліди чобіт? Їх немає, ніби людина підпіралась руками.

Смуга цього незрозумілого, таємного сліду зникла за чагарником, що з другого боку підступав до землянки. Хто ж це з'явився сюди? Гордій занепокоївся, махнув над головою жар-птицею і пішов слідом, провалюючись у сніг.

Повернувши праворуч, обминувши найгустіші зарості тернику з в'юнким плетивом ожини і сухим, торішнім бур'яном, Гордій наткнувся просто на людину в білому халаті, що лежала в ямі.

Людина тримала наготові револьвер, примруживши сухі, гарячі очі з-під гострого білого башлика, що закривав шапку з волохатими вухами.

Гордій вмиг упав на сніг і завмер. Він дихав так швидко, ніби тричі пробіг без відпочинку від села до землянки.

Трохи опам'ятавшись, Гордій хотів повзти назад і потім тікати. Так людина ж легко наздожене його. Гордій весь втиснувся в сніг, принишк. «А чому ж тепер людина не підходить? Ага, зрозуміло!»— мало не скрикнув Гордій і підняв голову. Він дивився просто незнайомому в очі, що пильно стежили за ним. Гордій так напружував зір, ніби дивився на яскраве світло, не мружачи очей.

Обоє вивчали один одного... Гордій роздивився, що людина була виснажена, на щоках обвисла тонка, бліда шкіра, губи посиніли, як у мерця, глибоко запали великі очі. Револьвера вже не було в руках у людини.

Проковтнувши снігу, бо в горлі зовсім пересохло, Гордій гукнув стиха:

— Чого ж ви хотіли стріляти, як я й не збирався вас обижать? Ви хто? — Спитавши, Гордій знову сховався в сніг.

Ніби десь здалеку почув простуджений голос:

— Підійди, хлопчику. Не бійся, хлопчику. Не бійся, нам поговорити треба.

Гордій знову з цікавістю висунув голову і сказав:

— А я й не боюся вас, бо ви поранені. А по сліду бачу, що в ногу. Не наздоженете мене. А встрілить все одно не встрілите, бо я вже стріляний фашистами. А ви хто?

Людина посміхнулась, і обличчя її стало враз добрим і світлим:

— Хороше говориш, хлопчику. Молодець, дитино. Видно, що розумний хлопчик.

— А ви хто, ви руський?

— Я—грузин, радянський, червоноармійський командир,— сказав поранений.

— А я теж радянський, я — українець! Тут в землянці живу, бо гітлерівці хату спалили і вигнали нас. Бабуся у мене хворі на ноги. Ось тут.— Розповідаючи, Гордій підійшов до командира, що лежав якимось незручно, витягнувши ногу, опираючись руками на сніг.

— А батько є, мати є? — спитав командир.

— Були... Так солдати, як ускочили в село, татка зразу й розстріляли, а мама кинулась до тата, так і їх фашист убив. А мене бабка Ковалиха за руки вхопила і не пустила до тата й мами. Так і зостався я з бабусяю... А вам, видно, боляче?

— Нічого, перетерплю. В селі фашисти є?

Гордій переказав усе те, що йому розповіла баба Ковалиха, показав свою жар-птицю й ще сказав, що знайшов його по сліду.

— Тут часто німецькі солдати вештаються, а особливо італійські. Добре, що зараз нікого немає. Он чуєте, як гримить? Ох, бій стоїть над землею,— сказав Гордій.

Командир похитав головою, стиснув зуби і нахмурих брови. Він схопився за праву ногу, притамовуючи стогін. Гордій ніби сам теж відчув його біль, скривився весь, дивлячись на страждання пораненого, але не знав, чим допомогти.

І нараз Гордій скрикнув радісно:

— Знаєте що, товаришу, ви пождіть мене трохи!

Ось землянка, я однесу жар-птицю і торбину. Я скажу все бабусі, потім накинуну рядно, щоб німецькі солдати не помітили нас обох, і допоможу вам долізти до землянки. У нас будете, доки рана загоїться. А там і наші прийдуть. Правда... я зараз... Щоб я провалився!

— Ні, не треба, хлопчику. Знайдуть гітлерівці — і мене, і вас уб'ють. Уб'ють мене і вас, хлопчику.

— Гітлерівці? Та зроду-звіку не знайдуть!

— А ти мовчати вмієш, хлопчику? — спитав поранений.

— Я? Як треба, то, хоч шкіру знімуть, нічого не скажу. Не знаєте ви мене, — гірко сказав Гордій.

— Розумію, все розумію, хлопчику. Як тебе звати? — спитав поранений.

— Гордій Трифонович Перепічка. А вас?

— Сандро... Гуліашвілі Сандро.

— Ну от, бачите... Ви живіть, у нас живіть. Землянка у нас малесенька, але є широкий під, де бабуся сплять... Ну, і я з ними, щоб тепліше, — сказав Гордій і додав: — Вони старенькі і хворі. А коли вдвох ляжемо, так нам тепло. У бабусі кістки болять від ревматизми і ще пухнуть ноги. А ви живіть на лаві, вона хоч і вузька, та нічого, можна. А я фріців як завгодно обдурю, бо я хитрий. Бабуся кажуть, що у мене доля така легка, і я проти фашиста хитріший за лисицю, як ото в казці, знаєте?

— Знаю, Гордію. А ти ж не боїшся? — спитав командир.

— Та як коли. Терплю. І бабуся у мене є. Я для них усе зроблю, бо вони самі на світі і я сам з ними. Ось я хліба несуну їм, нате з'їжте, ви ж, мабуть, голодні?

— Ні, не треба, — командир одвернувся, коли побачив хліб, що Гордій йому простяг.

Гордій похмуро сказав:

— Чого ж ви від хліба одвертаєтесь, хіба ж можна? Бабуся кажуть, що гріх хліб зневажати...

Якось зовсім особливо глянув командир Гордієві в очі і сказав:

— Не сердься, Гордію. Не треба гніватись, Гордію. Нехай хліб для бабусі. Я дев'ять днів уже майже нічого не їв. А коли буду дивитись на хліб, я захочу з'їсти цей хліб, Гордію...

— То їжте!.. Я вас прошу. У нас трохи жита є, і

ось м'яса несучу і пшона, баба Ковалиха дали. Вони на вигляд сердиті, а добрі. Іжте, правда. Ну, їжте...

Гордій сунув окраєць просто в руку пораненому. Той знову глянув вогкими очима на Гордія, обняв його за шию і поцілував у щоку.

— Спасибі, Гордію. Спасибі велике. Я трохи одкушу. У мене дома два сини, один старший, чотирнадцяти років, Симон, другий такий, як ти,— Шалва і дівчинка мала — Тамара. Спасибі, Гордію.

— А хлопці б'ються? — спитав Гордій.

— Як усі хлопці, — всміхнувся командир. — А ти боїшся?

— Ні, я й сам умію... Скажіть, а ви великий командир? — спитав нарешті Гордій.

— Капітан.

— Крейсера чи міноносця? — швидко спитав Гордій.

Посміхнувшись знову, капітан відповів:

— Піхоти... Капітан на суші, для піхоти, Гордію.

— Для піхоти, ага! — протягнув Гордій. — Так ви ж чекайте на мене. Я зараз бабусі скажу і повернусь. Ось дечки, п'ятнадцять кроків. Ми пічку натопимо, чаю зваримо, тільки не чаю, а така трава у бабусі є, духмяна, і без цукру можна. Я зараз.

Гордій озирнувся навколо, глянув на село і пригинаючись поліз за кущі.

4

Вогонь аж гоготів у печі. Сьогодні вона на диво приязна. Легко розгорілась, швидко нагріла воду з снігу. В землянці стало затишніше, а добрий густий голос мужчини зміцнював життя, тишив серце.

Гордій заклопотано прикладав увесь свій хист господаря, щоб бути корисним бабусі, бо поранений лежав на лаві, то заплющивши очі, то стежачи за тим, що робиться в темній землянці.

З його короткої, уривчастої розповіді Гордій зрозумів, що капітана з двома бійцями було послано для важливих справ у тил до ворога. Він був дуже далеко, все зробив там і повертався назад. Та на нього напали німецькі солдати, був бій. Одного бійця убито, а самого капітана поранено в ногу. Тоді він наказав другому бій-

цеві нести донесення через фронт, а сам почав пробиратись ближче до лінії боїв, може, пощастить пролізти через ворожу оборону. Та вже знесилів зовсім, іноді навіть непритомнів. Збирався застрелитись, якщо не пощастить пройти до своїх: потрапляти у руки ворогові він не мав права.

Слухаючи його розповідь, що переривалась нападами лютого болю, бабуся схлипувала, примовляла. Гордій затаював подих, щоб не пропустити жодного слова. Незабаром закипіла вода.

Всі свої сили зібрала бабуся, щоб допомогти пораненому.

Коли вони вдвох з Гордієм стягли повстяник з правої ноги капітана, розв'язали вогкий, аж гнилий бинт, Гордій одступив, побачивши рану вище литки під коліном.

Зате бабуся довго мацала розірване тіло пораненого, придивлялась уважно і нарешті сказала:

— Нічого, синку. Все заживе на живому тілі, тільки треба трохи руки докласти. Кістки, здається, цілі. Це добре.

— У мене кістки сталльні,— спробував пожартувати капітан.

— А хіба кістки сталльні бувають?—спитав Гордій.— Може, і в мене сталльні?— Він помацав свою руку.

— Ах ти, моє горобенятко,— всміхнулась бабуся.

— А чому ж? Я, буває, впаду сильно, і не боляче,— сказав Гордій.

— Чим же його чистеньким обмити та перев'язати? І ганчірки чистої не лишилось при нас,— бідкалась бабуся, пораючись.

— Отам у вас під головою полотняна сорочка лежить,— нагадав Гордій.

Бабуся сказала:

— Бач, я й забула. Про смерть думка не сходить з пам'яті, а про сорочку забула. То я на смерть собі наготувала, та живому вона придатнішою буде, в пригоді стане. А господь за це простить.

Гордій уже витяг чисту білу сорочку, що аж світилася серед чорного мороку землянки. Бабуся порізала її ножом і почала промивати рану. Зціпивши зуби, капітан навіть не застогнав. Потім бабуся дістала з вузлика цупкого зілля, потерла його, посипала рану, а

зверху поклала ще якісь волохаті великі сушені листки. Зав'язавши рану полотном, бабуся сказала:

— Це листя весь біль витягне, а зілля сушитиме рану. Затягнеться живе тіло,— і поклала зілля на стовпчик, забитий біля стіни.— Кілька днів будемо класти, воно й заживати почне. Підгодувати вас треба. Сьогодні я кулешу наварю, з м'ясом. А ти, Гордію, збігаєш до баби Ковалихи і тихо скажеш їй, що товариш командир у нас поранений лежить. Нехай люди потроху з харчів, чого там у спромозі, дають, доки на ноги стане. Так і скажи. Часнику попроси, не забудь... Він людині в кров іде, на силу становить. Так і скажи.

Капітан мовчки, надто пильно глянув на неї, повільно повернувши худе, прозоре лице. Бабуся зрозуміла цей тривожний погляд.

— Не турбуйтеся, товаришу. У нас такі люди, що ви в спокої лежить. Аби тільки який гітлерівець не забрів. Тоді вже всім нам вороття на цей світ не буде. Та, може, Гордій одведе, він у нас спритний на такі витівки.

Видно, пораненому стало легше, він посміхнувся до Гордія, що хазяйновито стягнув з нього другий повстяник, розмотав онучі й повісив усе до пічки сушитись. Капітан тихо подякував і зразу задрімав. Гордій не зводив з нього очей, а бабуся почала поратись біля печі. Але їй так важко було робити кожен рух, що Гордій попросив її лягти.

— Сам усе зроблю, тільки навчайте.

Йому подобалось, що він зараз єдиний здоровий мужчина в хаті. Та все й було дуже просто. Гордій помив м'ясо, порізав його в казанок, налив води, поставив на пічку. Жменьку вареного жита висипав у миску.

Гордій тихо спитав:

— Бабусю, а слово жито прийшло від слова жити чи слово жити від жито?

Бабуся зашепотіла:

— Мовчи ти, базіко. Заснув чоловік, бачиш. Це користь велика супроти хвороби.

— Та хіба ж голосом розбудиш, коли чуєте, як гахають гармати, хай би вони крізь землю провалились!— басом сказав Гордій.

— До того звуку він звичний, бо у війні життя провадить. А голос — то для вуха шум. Розумієш, дурненький?

— Розумію,— хоч насправді Гордій не міг цього зрозуміти, але замовк.

Мовчала й бабуся, тільки стогнала і ніяк не могла зручно вмотитись ні на боці, ні на спині.

— Ти ж, Гордію, гляди, язика на засувці держи отам. Баба Ковалиха сама знає, кому з людей шепнути. Бо слово — не горобець, вилетить — не впіймаєш,— сказала тихо бабуся.

У відповідь на такі слова Гордій знизав плечима і сказав:

— От я не розумію, чому всі говорять: слово — не горобець, вилетить — не впіймаєш. Коли б я був трохи сильніший, я б горобця наздогнав. І впіймати — скільки завгодно... А краще так говорити: слово — як літак, вирветься — не спіймаєш. Спробуйте наздогнати літака.

— Таке ти скажеш, дитино. Це ж тільки так говорить,— пробурмотіла бабуся.

— Я ж не кажу, що говориться неправильно,— вперто відстоював Гордій.

— Ти б усе на світі по-своєму перекрутив,— махнула рукою бабуся.

Довго мовчав Гордій, підкладаючи хмизу в піч, потім глянув на капітана і сказав:

— Бабусю, я вже так полюбив капітана. Він мені здається от як ви все одно. Ну, майже як ви... Ви теж його полюбили, я знаю. І очі в нього такі, як бувають у вас, коли ви часом на мене дивитесь. Правда? Якби тато й мама були живі, вони теж полюбили б його зразу. Правда?..

Бабуся мовчала. Замовк і Гордій, хоч йому дуже кортіло поговорити про матір і про батька.

Раптом Гордій надів шапку і вибіг з землянки. Якісь сторонні звуки стривожили його. Але надворі близько нікого не було. Десь там з трьох боків гримів вибухами бій, а на далекій стовповій дорозі чорніла сила машин, підвід, танків, що торохтіли, пересуваючись в різні боки, і незрозуміло було, куди вони йдуть — в бік фронту чи назад. На селі було безлюдно.

Гордій повернувся, сказав бабусі, щоб вона доглянула куліш, а сам побіг до баби Ковалихи.

Коли він повернувся додому і зайшов у землянку, капітан, обіпершись на лікоть, сьорбав чай з кухля, а бабуся сиділа і пригощала. Вони докінчували якусь розмову.

Дуже прикро стало, що цікава розмова відбулась без нього. На запит бабусі він відповів, що надвечір біля розчахнутої осики покладуть вузол з харчами. Він піде й забере. А на ранок, може, ще приготують.

— Каже Ковалиха, що вже ясно все. Прийшла-таки на підлих загарбників погибель. Затривожилися зовсім, мало один на одного не кидаються, як павуки в банці. От цікаво! Хай я крізь землю провалюсь, коли неправда! Барахло своє пакують,— з захопленням, скоромовкою говорив Гордій.— Гітлерівці тремтять, а Теодор, чех (я вам говорив про нього), чомусь усміхається і наспіває, коли немає фашистів.

— Слава тобі, господи. Є правда, є сила на землі проти супостатів,— сказала бабуся.

— Знаєте, ось послухайте, ні, послухайте,— поспішав Гордій.— Я розмовляю з бабою, а Теодор заходить,— він мене добре знає і трохи по-нашому вміє говорити,— і каже: «Ти, хлопче, часто тут ходиш. Не ходи часто. Ти там живеш. Я знаю... Не приходь часто. Іди звідси, тікай, щоб тебе не бачили. На тобі оцей ніж на пам'ять». І подарував мені, погляньте, якого ловкого ножа. Тут багато всього: і пилочка, і шило... Я думав — брати чи не брати? А ніж такий ловкий, я й узяв. Нічого, га? Може, викинути, га?

Гордій показав ножичок бабусі і капітанові. Капітан спитав:

— Чех, говориш?

— Ну да, чех, Теодором звать. Він тут недавно, щось біля офіцерів робить. На позицію й не ходить. Він мене не виганяє, а все ото пожартує...

— Пожартує... Попадись фашистам у руки! — сердито сказав капітан і поставив кухоль, обняв за плечі Гордія.— Ех, Гордію!.. Який же ти хлопець, Гордію! Коли б наші прийшли скоріше, Гордію! — з батьківською ласкою сказав капітан Гуліашвілі і притиснув Гордієву голову до свого гарячого обличчя.

5

Клопоти так запаморочили Гордія, що не було часу ні подумати, ні передихнути. Вже другий день бабуся не підводилася з ліжка, важко дихала, ледве ворушила

руками, говорила пошепки. Надвечір їй ставало зовсім зле... Вона майже не розплющувала очей.

— Ви тут, зі мною, бабусю? — все питав Гордій.

У відповідь бабуся хитала головою.

Капітан, навпаки, одужував. Гордій відчував: капітанові, як і бабусі, соромно, що він, малий, за ними ходить і робить усе сам. Гордій розумів капітана по очах, тому й удавав, що йому весело і легко.

— Ну, як моя больниця? Видужують мої хворі? Я вам молока приніс. Зараз видаватиму. Баба Ковалиха сказали, може, пролізуть сюди увечері. Та я заборонив. Нехай не рипаються, ще окупантів наведуть на слід,— солідно сказав Гордій.

— Правильно зробив, Гордію. Молодець, Гордію,— похвалив капітан.

Бабуся сьорбнула один ковток молока і більше не захотіла. Сказала, щоб Гордій сам випив. «Як можна не пити молока, не розумію. Як можна? Погано бабусі»,— подумав Гордій, і хоч як кортіло йому випити трохи, він все одно не насмілився. Може, потім бабуся захочуть.

А капітан уже був спроможний кілька хвилин сидіти на лаві. Він все оповідав Гордієві цікаві пригоди, розказав, як поранений був у нерівному бою, показав Гордієві свій револьвер, компас, годинник, нарешті фотографії дружини і дітей. На Гордія дивилась жінка великими теплими очима. Такі ж очі і в дітей — у хлопців Симона й Шалви і в дівчинки Тамари. Симон стояв спокійно, Шалва хитро посміхався, а Тамара ніби ображена була на когось.

Та роздивлялись не було часу. Треба гріти воду, допомогти пораненому з перев'язкою, варити страву, прибрати в землянці, рубати хмиз для печі. Гордій то кидався надвір, то сидів біля печі і підкидав дрова або мішав куліш у казанку. Піч знову каверзувала — треба було роздмухувати... Гордій сердито її лаяв. Капітан не зводив з нього очей. Гордій озирався на ці погляди і посміхався.

Гордій вибіг надвір постежити, чи нікого немає навколо, і пробув досить довго, бо задивився на чудесну хмару, схожу на великого метелика.

Щоб не тривожити бабусю, Гордій тихенько зайшов

у землянку і спинився здивований: капітан перегнувся з лави, ніби весь прагнув бути ближче до бабусі, яка підняла голову і дивилась пильно на капітана, немовби хотіла зазирнути йому в самісіньке серце. А з очей їй текли сльози.

Капітан сказав:

— Клянусь вам як командир, як батько, як друг... Все зроблю. Не хвилюйтеся. Прошу вас.

— Спасибі,— тихо відповіла бабуся і лягла.

Гордій навмисне сердито проказав:

— Немає у мене в больниці ніякої дисципліни! Що це таке?

— Прошу прощення, товаришу начальник,— засміявся капітан і поманив до себе Гордія. Він полоскотав його, сіпнув за носа і сказав:— Мені вже скоро й виписуватись можна, Гордію. Дай милиці, Гордію, я вже стрибатиму. Я тобі допомагати можу. Руки, ось бачиш, вільні.

— Краще я трісну на десять частин, ніж дозволю вам стомлюватись. Ви такі худючі, що наскрізь світитесь. Щоб я вмер, правда! Лежить...— Гордій повернувся до бабусі:— Бабусенько, голубонько, випийте молока трохи. Треба жити, бабусю. Випийте для мене,— благав Гордій, почувши її стогін.

Бабуся трохи одпила з кухля і до самого пізнього вечора лежала спокійно, ніби заснула. Вже коли Гордій вмощувався біля неї спати і земля ніби розверзлася від вибухів, які зовсім глушили всіх, бабуся затривожилася і не відпускала онука від себе. Гордій так стомився, що ледве притиснувся до неї, ледве обняв за плечі, ледве встиг промовити:

— Стомився, мабуть, я, бабусенько,— і зразу ж міцно заснув.

6

Вранці Гордій прокинувся від холоду. Він весь тремтів, бо насилу врятувався у сні від страхіття, яке відразу й забув. Вже давно дніло надворі і стояла тиша. Десь здалеку долітало якесь незрозуміле гудіння.

— Бабусю, ви тут?— як завжди, тихо спитав Гордій.

Відповіді не було. Гордій повторив запитання ще

раз, підхопився і доторкнувся пальцями до обличчя, до рук бабусі.

— Вони холодні!.. Бабусю!.. Мертві вони!— скрикнув Гордій і став навколішки над тілом бабусі.— Я ж просив вас, живіть. Бабусю, навіщо ви? Як же я один, сам?.. Бабусю!.. Живіть, живіть!..

— Гордію, чуеш, Гордію,— тихо покликав капітан Гуліашвілі. Тепер Гордій згадав про нього, обернувся і побачив велику журбу в очах капітана. Такий біль стиснув Гордієві груди, що важко було дихати. Щось тверде схопило за горло і душило. Гордій мовчки дивився на капітана, ніби вперше його побачив. Гордій не міг заплакати, бо на нього дивився капітан.

— Вони мертві. А як же я один? На всьому світі. Як же це так, га? — все повторював Гордій.

— Ти не один, ми вдвох, Гордію. Іди до мене, Гордію,— простягнув до нього руки капітан.

Гордій встав, повільно всунув ноги в своє взуття і пішов до дверей. Йти було незручно, чомусь чоботи чіплялись за землю, плутались, не слухали.

Зачинивши за собою двері, Гордій глянув навколо. Земля, посивіла од війни, лежала надто велика, неміряна, без кінця і краю. Такою він ніколи її не бачив. Повільними хвилями котився степом сніг. Бій гримів на землі. І солдати навколо. Як же бути самому?

Ось серед чагарника коротка стежка в снігу. Це він протоптав. Обімлілі від горя худорляві куші гойдались під теплим вітром. А над землею — веселе, яскраве, непотрібне сонце.

Гордій уздрів сонце. Раптом у гніві він люто посварився в його безтурботне обличчя і крикнув, розмахуючи кулаком:

— Світиш? Кому ти світиш? Бабусі у мене немає! Хто ж у мене є? Мами немає, тата немає! А ти світиш? Кому ж я тепер скажу — мамо, тату, бабусю, га? Кому? Говори! Я ж просив, щоб вони жили. Просив — бабусю, живіть... Живіть!

Горе звалило Гордія. Він упав на сніг і тяжко заплакав. Він уперше плакав їдкими сльозами мужчини. Він весь здригався, заривши голову в сніг, і ридав. Йому здалось, що тепер тіло його стало нікчемним, як у дрібнесенької мурашки, і кожен, хто захоче, розтопче його ногою...

Серед розпачу Гордій почув тихий голос:

— Послухай мене, Гордію, допоможи мені, перев'язку зробити треба, нога болить, Гордію.

Капітан, вивпзши з дверей, лежав на порозі землянки і кликав. Гордій підхопився на ноги і крізь сльози довго дивився на нього, доки все пригадав. Капітан... Бабуся... Витер кулаком очі.

— Вам же не можна, товаришу капітан! Навіщо ви? — сказав Гордій.

— А ти навіщо мене лишив самого? — сказав капітан.— Допоможи рану перев'язати, Гордію. Ходім, я без тебе не можу. Тепер ми вдвох. Ходім, Гордію. Допоможи мені назад влізти.

Докоряючи вголос, Гордій допоміг пораненому лягти. Разом з тим згадав про свої обов'язки, почав розтопляти піч, гріти воду. Підходив до бабусі, дивився на її спокійне, красиве обличчя і знову кидався до роботи.

— Нехай вона буде з нами, моя бабуся,— раптом сказав Гордій.

— Нехай, Гордію,— сказав капітан.

Капітан, як рівний з рівним, до самого вечора розмовляв з Гордієм.

Капітан Гуліашвілі розповідав, що до війни він працював агрономом по виноградарству, а дружина в нього — вчителька. Живуть у Тбілісі, в місті сонця, радості, що лежить серед гір, як у тихій колісці. Про своє місто і про свою батьківщину Гуліашвілі говорив без угаву. Гордій слухав розповідь, наче казку.

— Треба тобі подивитись самому, що таке Грузія, Гордію. Ти хочеш побачити Тбілісі, Гордію? — спитав капітан.

Гордій довго дивився в очі капітану Гуліашвілі і потім, поглянувши на мертву бабусю, відповів:

— Я хочу, щоб у мене була бабуся, щоб були в мене мати й батько.

Капітан замовк...

Надходив вечір.

7

Уже зовсім стемніло. Тільки холодні спалахи ракет іноді наповнювали землянку тремтячим, примхливим світлом. Таке світло часом буває, коли місяць стоїть

уповні. Іноді здригалося небо і стогнала земля від далеких вибухів.

Гордій сидів біля бабусі, не зводячи з неї очей. Він уже куняв, але лягати біля неї не наважувався. Де спати — він не знав, думав зовсім не спати всю ніч, але втома важко навалювалась на повіки. Хитнувшись, Гордій прокидався.

— Гордію, чуєш, Гордію,— тихо сказав капітан,— лягай тут, а я сяду біля бабусі і постережу. Іди сюди, Гордію.

— Ні, ні, капітане! — злякано скрикнув Гордій.— Мені зовсім, зовсім і ось стілечки спати не хочеться,— збрехав Гордій і показав на пальці, як йому ністілечки не хочеться спати.— Я зараз вийду подивлюсь, що робиться надворі. Потім я буду підпирати двері,— сказав Гордій. Але вставати з полу йому не хотілось, він вдивлявся у вікно, за яким лежала темна знайома далечінь порожнього, сонного обрію.

Цієї хвилини хтось гучно постукав у двері. Гордій вмить зірвався з місця, схопив кілок і почав підпирати ним двері, як це робив щовечора. Та руки тремтіли, не слухали його, кілок ковзався і виривався з пальців. Гордій упав навколінь, натиснув на двері і тримав у руках кілок. У нього не було сил підперти двері. Капітан уже сидів і наготові тримав револьвер! Обличчя його скам'яніло в напруженні, він був готовий до бою.

Хтось натискав на двері. Гордій що є сили тиснув на них спиною, упираючись ногами в землю. Він відчував, що якась хвилина мине — і він не витримає.

«Вороги! — ця думка кидала Гордія в розпач.— Як же я не встеріг капітана?» Обливаючись потом, задихаючись, тиснув на двері Гордій.

Раптом на двері перестали натискати, і Гордій сказав:

— Ну, так. Сидіть тихо, я вийду. Я щось зроблю, сховайте револьвер, капітане. Назад я йтиму перший. Якщо мене не буде, відстрілюйтесь.

— Гордію, не смій іти, Гордію! — прошепотів капітан Гуліашвілі.

Та Гордій махнув рукою і рішуче пішов у ніч назустріч небезпеці.

Ракети погасли, і надворі було темно. Теплий вітер сухо шелестів у кущах пожовклим, торішнім бур'яном.

Земля спала з розплющеними очима, Гордій з удаваним спокоєм глянув на високого німецького солдата в касці, в білому простиралі поверх шинелі. На грудях у нього висів автомат. Каска закривала обличчя солдатові, Гордій не міг знизу розглянути його.

Гордій думав: «Що ж я з ним робитиму, з чортом? Такий великий і мовчить. Чого він мовчить? Німецький солдат чи італійський?..»

Раптом солдат озирнувся назад, побачив біля себе міцну кучугуру снігу, насипану колись Гордієм, і сів... Солдат схилив голову, щось промимрив під ніс, потім рвучко сіпнув через голову автомат, і не встиг Гордій зміркувати, що діяти, як солдат кинув автомат до дверей, потім туди ж шпурнув револьвер і подав Гордієві дві гранати.

— Хлопчику, я прийшов до тебе... Я в тебе буду, в полоні буду. Тікають гітлерівці, руські б'ють. Я не хочу воювати. Я — Теодор Матачек, знаєш? Ножа тобі дав... Знаєш? — плутаючи слова, говорив солдат.

— Теодор, чех! — скрикнув Гордій.

— Теодор, чех,— повторив солдат.— Сьогодні руські тут будуть. Гітлерівців руські обійшли. Я в тебе лишусь. Сюди солдати не прийдуть, вони тікають дорогою і все кидають. Тікають, наче зайці.— У горлі солдата забулькотів сміх. Солдат тремтів увесь чи то від холоду, чи то від збудження.

Гордій сказав суворо:

— Ну, годі! Ходім у хату, будеш у мене полоненим.— Він повісив на груди автомат, поклав у кишені гранати і взяв револьвер.— Іди за мною. Гляди, не бухнись головою, двері низькі.

Вони обоє зайшли в землянку. Ракети знову спалахували одна за одною. Гордій підійшов до капітана і сказав:

— Солдат німецької армії, чех Теодор. Як прізвище?

— Матачек,— і відповів йому солдат.

— Теодор Матачек здався мені в полон,— гордо сказав Гордій.— Ось його зброя: автомат, дві гранати і револьвер. Гітлерівці дають дьору — наші обійшли їх з тилу і молотять! Скоро тут будуть наші! Червона Армія буде тут, чуєте? — скрикнув, не витримавши, Гордій.

— А це хто, скажи, хлопчику? — спитав полонений і показав на капітана.

— А це тебе не стосується,— через плече різко сказав Гордій.— Що з ним робити, товаришу капітан?

— Склади зброю тут, біля мене, Гордію,— показав капітан і звернувся до солдата:— Сядьте там у кутку, солдат, і нікуди не смійте без дозволу йти. Слухати мене і мого помічника, оце він. Візьми, Гордію, для охорони револьвер.— Капітан подав Гордієві свій револьвер, а собі взяв німецький.

Гордієві так подобалась ця гра, що весь сон і вся втома полетіли кудись геть, далеко від землянки.

— Наші йдуть! Фашиста косять, кришуть! — скрикнув Гордій і не знав, що робити. Може, прибрати в землянці? Коли б прапор був червоний, підняти б його на високій жердині...

Гордій глянув на бабусю і сказав капітанові:

— А бабуся не дочекались. Один день усього... Вони все мені казали: нічого, Гордію, наші прийдуть, сонечко мене обігріє, я й устану. В село переїдемо. Під сонечком все оживає,— так говорили бабуся, а самі взяли й померли. Один день не дожили. Всього один день...

Капітан втішав Гордія. Потім довго розпитував полоненого про гітлерівську армію, звідки він прийшов і коли... А Гордій свою думу думав і не дослухався. Схиливши голову на груди капітана, він непомітно заснув.

Гордій скрикував уві сні, простягав руки, плакав, сміявся, щось розповідав.

А прокинувся злякано, вже коли було видно. Прокинувся на руках у баби Ковалихи, що цілувала його, і плакала, і приказувала.

8

Гордій, мабуть, цілу хвилину не міг зрозуміти, що з ним. Нарешті протер очі, думки прояснилися. Він згадав учорашній вечір. Мацнув себе за кишеню — там лежав револьвер. У кутку сидів чех Теодор. Баба Ковалиха ще тримала голову Гордія в своїх шорстких долонях:

— Ластовенятко мое!.. Сирітка моя! Не дожиди до

свого сонця баба Степанида. Одне ти на всьому світі, перепілонька моя... Герой ти наш... Я вже про тебе розповіла генералові, у мене штаб стоїть. Ходім, синочку, дитино моя,—приказувала і голосила Ковалиха, краєм хустки витираючи сльози.

Тоді й побачив Гордій, що в землянці ще двоє червоноармійців з ношами і якийсь командир. З командиром розмовляв капітан:

— Не думали, що ви живі, товаришу капітан,— сказав командир.

— Якби не оцей хлопець, Гордій, мабуть-таки й не побачилися б більше, товаришу Мефодієв... А зараз я вже майже поправився,— відповів капітан.

— Генерал-майор сказав, щоб ви зразу до нього, якщо спроможні,— повідомив командир.

— Звичайно... Мені є що розповісти,— сказав капітан.

Увійшов санітар і звернувся до командира:

— Товаришу старший лейтенант, другі ноші принесли.

— Гарзд. Переносьте капітана Гуліашвілі. Беріть бабусю, пішли.

Капітан гукнув Гордієві:

— Гордію, забирай зброю і веди здавати свого полоненого. Надівай автомат, бери гранати. Револьвер у руці наготові. Пам'ятай, що ти на війні, Гордію. Товаришу Мефодієв, покажіть хлопцеві, куди здати полоненого. А потім до мене проведете.

— Слухаю, товаришу капітан.

Попереду всіх Гордій, весь обвішаний зброєю, вів полоненого. Солдат ішов, нахиливши голову, а Гордій позаду,— вдвоє нижчий за нього. За ним на ношах несли закриту з головою рядом бабусю. А далі вже везли капітана Гуліашвілі, який весь час розмовляв з лейтенантом і з санітарами.

Баба Ковалиха на своїх довгих ногах помчала вперед. Вона не могла довго лишатися на одному місці без діла, їй треба було всіх привітати, сказати ласкаве слово, розповісти про розбійників-гітлерівців. З самої ночі, як вступила Червона Армія, баба топить піч, варить, смажить, пече. Викопала і заповітну дідову лип'янку з медом...

Гордій ще здалеку побачив, як вітер тіпає хвіст

диму над димарем бабиної хати... Дим розлітався на всі боки, а над усім світом було так багато сонця, що воно зазірало в кожную щілинку. «Навіть у землянці, напевне, зараз сонце»,— подумав Гордій і забув про це, бо навколо була тиша, а з-за горба вплив шуліка — мабуть, боривітер. Шуліка зробив два кола над ближніми кущами, потім склав крила і безшумно спікірував униз. Так само безшумно знявся й угору, а в кігтях у нього тріпотіла в останньому конанні якась необачна пташина.

«От чортів розбійник! Фашист! Я тобі дам!»— прошепотів Гордій, подивившись у небо вслід хижаків.

Здавши Теодора Матачека і його зброю, Гордій повертався назад. Біля хати баби Ковалихи старший лейтенант Мефодієв сказав, щоб Гордій зайшов з ним разом у хату. Гордієві хотілось повештатись серед червоноармійців, бути біля бабусі. Радість визволення від фашистських загарбників сплелась у його душі з горем від тяжкої втрати. Він лишався один, навколо навіть не було дітей, з якими він міг би побавитись.

Уже в дворі баби Ковалихи Гордій побачив блискуче кольорове скельце, що визирало з-під снігу. Він нахилився, підняв його, витер об полу піджачка, розглянув уважно і поклав у кишеню.

— Воно мені знадобиться,— сказав Гордій, зиркнувши ніяково на старшого лейтенанта.

— Ну, звичайно, потрібна штука в господарстві,— посміхнувся старший лейтенант.— У мене є невеличкий бінокль, я тобі його подарую, Гордію.

Гордій радісно спинився:

— Та ну? Найсправжнісінький бінокль, і все можна бачити?

— Найсправжнісінький, хороший бінокль. Що завгодно в нього видно. Коли далеко, так все наближається. В чохлі і з ранцем, щоб носити через плече.

— От спасібі вам... А коли ви мені його дасте? — не витримав Гордій.

Лейтенант поклав руку на плече Гордієві:

— А ось зайдемо в хату, погріємось, і я принесу тобі.

— А я, їй-бо, зовсім не змерз! — скрикнув Гордій.

— Нічого. Тут чекає на тебе капітан Гуліашвілі,—

сказав лейтенант і пропустив вперед Гордія, відчинивши двері в хату.

Баби Ковалихи не було дома, в хаті сиділо багато командирів, на столі лежали довгі сувої карт. Капітан Гуліашвілі сидів на ослоні, біля нього лежали милиці. Усмішкою старого друга зустрів капітан Гордія.

Ледве Гордій переступив поріг, з-за стола підвівся генерал і скомандував:

— Товариші командири!

Всі встали. Гордій розгубився, зірвав з голови діряву шапчину і, потупивши очі, бгав її в руках. Потім він озирнувся на двері, наміряючись дати дьору надвір. Але генерал уже наближався до нього — тікати було не з руки. Гордій весь найоршився, як перед бійкою з хлопцями. Але його страшенно зацікавили погони на плечах генерала — великі, смугасті, схожі на золоті крила.

Генерал потиснув руку Гордієві і сказав:

— Здоров був, Гордій Перепічка. Я радий, що ти такий хороший, надійний хлопець. Ви з покійною бабусею виходили одного з прекрасних наших офіцерів — капітана Гуліашвілі.

Щось іще говорив генерал, але Гордій так розгубився, що майже нічого не чув, не знаючи, куди подітись перед багатьма поглядами великих і суворих командирів. Він зрозумів лише останні слова:

— Командування Червоної Армії нагороджує тебе медаллю за твій героїчний вчинок.

Взявши з стола медаль, генерал сам приколов її до Гордієвого піджачка і поздоровив, знову потиснувши йому руку.

Гордій дивився навколо, але все було в тумані, і він не міг ні відповісти, ні подякувати. Може, це сон? Але, доторкнувшись до медалі, Гордій відчув у руках холодне кружальце металу. «От коли б побачили бабуся!» — подумав Гордій, і йому захотілось заплакати. Але він стримався.

— Проходь сідай, товаришу Перепічка,— всміхнувся генерал.

Єдиний свій порятунок знайшов Гордій біля капітана Гуліашвілі. Він притиснувся до нього. Капітан обняв Гордія за плечі.

— Товаришу капітан, за що це мені? — недовіжливо питав Гордій, весь час не випускаючи медалі з рук.

— Як, за що? Ти чув, що сказав генерал? Ти герой, Гордію,— тихо сказав капітан.

Гордій витріщив здивовано очі.

«Я — герой? — спитав сам себе Гордій, і в його голові хутко промчали всі події останніх днів.— Та що ж я зробив? Я ж не вбив ні однісінького фашиста, а чех сам у полон прийшов. А що капітан у нас лікувався, так він же наш, радянський командир? Як же інакше? Ну, я не розумію! Ну, як же це?» — думав Гордій, але нічого не говорив уголос.

— Що там цікавить нашого сина, товаришу Гуліашвілі? — посміхаючись спитав генерал.

— Він питає...— почав капітан.

— Не говоріть, ой, не говоріть! — злякано крикнув Гордій і ще міцніше стиснув у руці медаль. Він перелякався на смерть. Він був певен, що капітан розгадав його думки, а коли всі дізнаються, що він зараз думав, у нього обов'язково відберуть медаль.

Капітан Гуліашвілі засміявся і нічого не сказав, тільки махнув рукою.

Генерал теж посміхнувся, зрозумівши, що у них є свої секрети. Звернувшись до одного з командирів, генерал наказав, щоб сьогодні ж переодягли Гордія в справжній військовий одяг. Також наказав організувати похорон бабусі з військовою шанобою. На могилі відбудеться мітинг.

— Товаришу генерал-майор, дозвольте мені сказати на могилі слово про братній український народ, про українських жінок і дітей,— звернувся капітан Гуліашвілі.

— Чудово,— сказав генерал.— А що далі збираєтесь робити? — спитав він.

— Товаришу генерал-майор, коли ще жива була його бабуса, я дав їй слово офіцера, що, коли врятуюсь, Гордій стане моїм третім сином.

— Прекрасно, капітане. Що ти скажеш, Гордій Перепічка? — спитав генерал.

Гордій нічого не відповів. Він відчув, що весь почервонів від радощів, що стає йому жарко, і тому ще міцніше припав до капітана Гуліашвілі, не віднімаючи

руки від медалі, яку боявся випустити, щоб вона не пурхнула з грудей, наче птиця.

Але цієї хвилини старший лейтенант Мефодієв подав Гордієві найсправжнісінький бінокль у чохлі з полірованим ремінцем і з блискучою защіпкою.

Гордій жадібно схопив його обома руками, притиснув до медалі і на хвилину забув усе на світі.

ХАТА ХЛОПЧИКА-МІЗИНЧИКА

1

Важко жити на світі Денисові... І знаєте чому? Дуже він малий! Такий малий, що мати називає його хлопчиком-мізинчиком. Іноді Денис навіть і заплаче на самоті, так хочеться йому бути великим. Та й мати частенько говорить — ріс би Денис швидше, помічником був би.

Тут ще діти в школі довідались, що мати називає Дениса мізинчиком, почали його дражнити. Особливо дівчата. Денис насупиться й відповідає:

— Який я тобі мізинчик? У мене ось він, мізинчик! А я незабаром виросту аж до стелі і стану вищий за дядька Кирила.

Найбільше заздрить Денис дядькові Кирилові, бо той найвищий.

Дядько Кирило — бригадир і на всі руки майстер. Мати каже:

— У Кирила золоті руки! Він і швець, і жнець, і в дуду грець... Одне слово, золоті руки...

Денис уважно придивлявся до рук дядька Кирила. І нічого особливого не помічав. Тільки великі вони в нього, і все...

Заздрісно думав Денис:

«От коли б мені такі руки! Тоді б і в мене вони були золоті. А моїми що зробиш? Он хату ставити треба, та куди там!»

І щоразу Денис дивився на свої руки, міряв їх, стикував кулаки, але руки не збільшувались.

Дядько Кирило дуже високий. З усіх сил Денис задирає голову вгору, щоб розглянути веселе обличчя

дядька Кирила. А особливо вуса! Вони стирчать гостро вперед, ось-ось заколють!.. Дуже смішні вуса!

Якось прийшов до них дядько Кирило, почав смішити Дениса і малу Денисову сестричку Настусю. А Денис і каже:

— Вам добре, дядьку, з такими вусами! Коли б вони мені, то я б нічого в світі не боявся.

— А кого ж ти боїшся? — спитав Кирило, поворушивши вусами так, ніби вони в нього живі.

— Раніш я фашистів трохи боявся. А тепер павуків та гадюк,— відповів Денис.

Кирило вхопив Дениса на руки, підкинув угору і знов упіймав. Денис заплющив очі і онімів. Здалось йому, що він довго літав, побував мало не на небі і назад повернувся в легкі, золоті руки дядька Кирила.

Мати хоч і хвора, але засміялась і, закашлявшись, сказала Кирилові:

— Ростуть дітки... Та оця проклята землянка остогидла...

— Нічого, Одарко, хату добру собі поставиш,— відповів Кирило.

— Як я її поставлю? У кого мужик у дворі, той таки ставить,— і мати тяжко зітхнула.

— Не журись! Війна скінчилася. Ворога побили. Заживемо — хату поставимо. А народ навіщо? — скрикнув Кирило.

— На всіх не набудуєшся. Проклятий фашист мало не все село під небо з вогнем пустив.

— Поглянь, який у тебе геройський мужик у дворі, а ти долю гнівиш! — показав Кирило на Дениса.— Правда, студент?

Чомусь дядько Кирило все називає Дениса студентом і хитро посміхається.

— Правда,— відповів Денис,— я вже, мабуть, швидко почну хату ставити. Хоч малесеньку.

— Ох ти, помічник мій, мізинчик,— пригортала мати до себе Дениса.

2

Сьогодні зранку Денисові весело. Сонце стоїть перед ним таке молоде й завзяте... Гріється Денис, і радісно йому. Щойно прокинувся, а ще весь день попереду. З чого ж його починати роботу?

— Буду свою хату ставити! — вирішив Денис.

Давно вже намірився Денис поставити під вишнею маленьку хатинку і поселити там рогатого жука-оленя. Цей жук править Денисові за корову. Налігав Денис жука тоненькою ниточкою за роги і пасе під старою яблунею. Кілька днів уже пасеться рогатий жук... А Настуся його боїться.

Тільки Денис узявся до роботи, хату будувати, а тут мати гукає. Побрів Денис до землянки.

— Що ти там робиш, синку? — спитала мати.

— Та хату ж збираюся ставити.

— Яку хату?

— А таку собі, невеличку, щоб там жив мій рогатий жук. Він у мене корова, — заклопотано відповів Денис.

— Вигадаєш таке... Нездужаю я, синочку. Піди краще води хоч трохи принеси. Потім Настусю в ясла одведеш... Та вже пора б і цибулю прополоти на городі, — сказала недужим голосом мати.

— Добре, мамо... Хату я потім збудую. За один день її все одно не поставиш. Он дядько Трохим казали, що все літо доведеться крутитись біля їхньої хати, та не знають, чи й закінчать, — мов дорослий, сказав Денис.

— Як же нам ту хату підняти з нашими силами? — сумно проказала мати.

Денис узяв відро й пішов по воду. Іде Денис і думає собі: «Чого воно так, коли мама назвуть мене мізинчиком, тоді нічого і навіть якось легше стає. А коли хто з хлопців, а то ще й з дівчат цвенькне «мізинчик», зразу бити їх хочеться. Чого воно так?» Цього важливого питання так і не розв'язав Денис, бо побачив, що мчить колгоспний віз, а кіньми править дядько Кирило. Біля нього сидить якийсь чужий чоловік... Побачивши Дениса, дядько Кирило придержав коней і гукнув:

— Здоров був, Денисе Даниловичу!

— Здорові й ви будьте, — як рівня йому, відповів Денис.

— Перекажи матері, що незабаром у неї гості будуть.

— Добре, тільки вони нездужають.

— Нічого, ми самі впораємось, — додав дядько Кирило і поїхав далі.

Сусідка тягла воду з криниці і Денисові витягла.

Денис приніс води і переказав матері про розмову з дядьком Кирилом. Вона махнула рукою:

— Кирило меткий на витівки. Мабуть, якусь новину з району привіз... Веди, синочку, Настусю в ясла,— сказала мати.

— Добре! А ви б вийшли на сонечко погрітись.

Денис вів за руку Настусю. Стежка була м'яка і не гаряча, бо сонце ще не встигло забрати нічну прохолоду. Настуся спитала:

— А сьогодні будемо бавитись у корову?

— Будемо. Я пастиму, а ти доїтимеш.

— Ні, я боюсь. Він рогами вщипне! — сказала Настуся.

— Хто він? То ж таки корова,— сердито відповів Денис.

— Я забула... Рогата корова, жук-біжук,— і Настуся злякано примружила очі.

— А ти комарик.— І Денис придавив пальцем ніс сестриці.— А скільки в тебе ластовиняток на носі! — протягнув Денис, розглядаючи Настусине личко.

— Ну й нічого, і нехай ростуть,— сказала Настуся.— Он у Галі ще більше, і я хочу ще більше... А щоб було ще більше, треба ніс піском натирати. Ми з Галею натираємо носи піском, тоді ластовиння швидко-швидко розводиться на носах.

— Хто тобі таке сказав?

— Не скажу, не скажу,— приспівуючи, говорила Настуся.

— Ну й не треба! — засміявся Денис і ввів Настусю у двір, де коло призьби вже бавилися діти.

3

Вертається Денис додому і думає свою думу. Все-таки важко йому жити на світі... Треба ж хату ставити, а тут біжи цибулю полоти.

А ще гірше, що мати захворіла. Як прийшла звістка, що батько загинув на фронті, зажурилась мати і дуже клопочеться, як далі жити. Хати ж немає.

Втішає її дядько Кирило, і Денис, і Настуся. Голова колгоспу заходить...

Так іде собі потиху Денис і раптом спинився. Стоїть

і нічого не може зрозуміти. Сила людей біля їхнього двору. Мабуть, чоловіка з двадцятєро, не менше. А попереду дядько Кирило та той чоловік, що з ним приїхав з району. Що ж там трапилось? Перелякався Денис і чкурнув додому.

«Може, що страшне? — думав Денис. — Так де ж там! Дівчата пісень співають, дядько Кирило жартують, а люди з лопатами, з ношами».

Не встиг вчасно добігти Денис і не чув, про що говорив з матір'ю Кирило, а вже бачив, як Кирило розставляв людей на колишньому згарищі, де стояла їхня хата.

Чоловік, що з району, пішов по згарищу з довгою стрічкою в руці і щось міряв, кілочки в землю забивав.

— Ну, беріться до роботи! В час добрий! — гукнув Кирило, поворушивши вусами.

Денис кинувся до дядька Кирила:

— Що це ви робите? — злякано спитав він.

— А, хазяїн прийшов! Рапортую тобі, товаришу студент, прийшли ми сюди клад копати. На нове щастя вашої сім'ї. Зрозумів? — спитав дядько Кирило.

— Ні, не зрозумів, — признався Денис.

Мати жваво й собі підійшла. Від неї наче й хвороба кудись поділась.

— Послухай, Кирило, треба ж спочатку сохи ставити, глину місити. Як же так? І соломи не привезли...

— Е, Одарко, ми зробимо зовсім інакше... Ми хочемо, щоб ти сьогодні вже в нову хату перебралась, — засміявся Кирило.

— І вигадась! Хіба ж де-небудь таке буває, що за один день...

— У нас буває, Одарко! Отак лопатками помахемо, і хата стане! — знов весело зареготав Кирило, а за ним і колгоспники, що швидко копали рівчачок там, де міряв їм приїжджий чоловік.

Ледве вони закінчили копати, аж ось затуркотіли моторами дві великі вантажні машини і підкотили просто до двору.

— Ближче, ближче давайте! — гукнув до шоферів Кирило.

І коли машини під'їхали ще ближче, люди кинулись знімати з машин якісь білі-білі, як найбіліша крейда, стовпи, стовпчики, залізні дужки, дерев'яні рами і ще

хтозна-скільки і хтозна-якого цікавого добра, схожого на іграшки невідомого хлопчика-велетня.

Денис зовсім розгубився. Так це все цікаво і несподівано! Він стояв і не рухався з місця, бо нічого не розумів. А чоловік з району звелів усе розкласти по номерах. І тоді помітив Денис, що всі стовпчики і дерев'яні рами були з числами.

Щофери помчали назад...

Тільки вони од'їхали, з'явилися дві нові машини. З цих машин зіскочили кілька чоловік і, привітавшись, почали моторно все розбирати й розкладати біля рівачків.

Потім розставили колгоспників, щоб подавали їм цей матеріал.

— Ну, Денисе Даниловичу! — сказав дядько Кирило і ляснув Дениса по плечу. — Оце тобі хата. Вона з готових частин. Бачиш? Такі хати виробляють у нас на радянському заводі. Тут усе злагоджено загодя так, що треба тільки скласти, дещо позамазувати, і все... Тут і піч, і вікна, й двері...

І ось на очах у Дениса почав рости будинок.

— Подавай сто сорок шостий! — гукає один робітник.

— Підкинь шістдесят дев'ятий! — командує Кирило. — Та швидше ворушись!

Всі були захоплені працею. І мати Денисова метушилась, забувши про свою хворобу.

Росла біла хата, а Денис ще не вірив. Все ще думав, що це казка... Воно, правда, було схоже на казку, яка твориться тут, на його очах. Ось стіни здіймаються з отворами для вікон і дверей. Тут піч складають...

І раптом Денис кинувся допомагати дядькові Кирилу. Він носив маленькі стовпчики, відтягав дошки. Він стомився, але порався, бігав, не почувуючи втоми...

Ледве сонце почало спускатись на захід, нова хата стояла вже майже готова — біла, чиста, весела, як свято. Почали вкривати її легким черепичним дахом, небесно-синього кольору. Нагорі повзав дядько Кирило і двоє приїжджих.

— Подавай, веселіше! — гукав дядько Кирило. — Гей Денисе Даниловичу! Ну, як вона тобі, подобається?

— Ой, ловко! — тільки й спромігся вимовити Денис.

— Придивляйся, хазяїне! Будеш роботу приймати! Тепер усе наше село таким буде...

А Денис сховався за матір, що гладила його по голові і тихо приказувала:

— Хазяїне мій... Мізинчик...

Сусідка принесла на руках маленьку Настусю. Дівчинка, побачивши нову білу хату, закричала:

— Пустіть мене! Куди ви мене принесли? Це не наш двір! Я вранці йшла, а в нашому дворі цієї хати не було!.. Мамо!..

Всі засміялись, а мати вхопила на руки Настусю і міцно пригорнула до себе...

1947

ПЕТРОГРАДСЬКИЙ ХЛОПЧИК

Микита і Таня

Микита з Танею поспішали додому. Таня вже трохи змерзла, стомилась і хотіла їсти. Вона взагалі швидко стомлювалась, усього побоювалась, особливо чужих хлопчаків, які або сіпали їй за коси, або ногу підставляли.

Але Микита нікому не давав зачіпати Таню.

Вони поспішали додому, бо незабаром їхні мами придуть з роботи. Крім того, Танин тато, матрос Сергій Сорокін, обіцяв сьогодні прийти в гості додому. Він служив тут-таки, в Петрограді, на крейсері «Аврора».

А Микита дуже любив, коли приходив у гості Танин тато. Високий, красивий, веселий матрос Сорокін жартував з дітьми. Він називав Микиту юнгою, і, коли щось говорив йому, Микита любив відповідати:

— Єсть, капітане!

— З тебе, Микито, буде моряк,— сміявся Сорокін, надівши на голову Микиті свою безкозирку. Потім сильними руками підхоплював Таню з Микитою, садовив їх до себе на коліна і розповідав їм про свій корабель. Які там великі гармати стоять, який величезний цей крейсер, що не боїться ні штормів, ні ворогів! З якою хуткістю мчить він по морю! Самих лише матросів на крейсері до п'ятисот чоловік...

От зараз і поспішали Микита з Танею, щоб знову побачити Таниного тата і почути цікаву розповідь про крейсер «Аврора».

Але Таня стомилась, і їй уже здавалося, що ця широка рівна петроградська вулиця не має кінця. Великі сірі будинки височіли перед дітьми. Верхні вікна й балкони вже ховались у вечірньому тумані.

Коли Микита з Танею мали повернути на свою вулицю, до них підбіг хлопець у формі гімназиста.

Микита його відразу пізнав. Це був Валеріан, син багатія Лапшова, того, що мав свої фабрики і власні будинки. В одному з будинків Лапшова жили й батьки Микити і Тані.

Микита ненавидів Валеріана Лапшова, бо буржуйський синок завжди з презирством дивився на Микиту й на Таню. Вони бідні, до школи не ходять, а він багатий і фаетоном щодня в гімназію їздить.

Валеріан Лапшов, очевидно, хотів штовхнути Таню. Дівчинка злякано скрикнула і подивилась на Микиту своїми великими ясними очима.

Мов яструб, кинувся Микита на Валеріана. Давно вже мав він намір набити цього випещеного, хвалькуватого гімназиста.

Та ледве він схопив Валеріана за груди, як до них підбігла висока тітка, що стояла на ганку. Вона гукнула Валеріанові щось по-французькому і впіймала Микиту за руку. Але Микита вирвався і, посварившись гімназистові кулаком, побіг наздоганяти Таню. Ех, шкода, що надійшла ця тітка в окулярах! А то він би показав панському синкові, як чіпати дочку матроса, його подругу — Таню.

То дарма, що Микиті недавно минуло дев'ять років. Зате він нічого не боявся!

Дружба

Товаришували не лише Микита з Танею, але й їхні батьки. Коли приходив у гості батько Тані чи Микитин тато, що служив у Петрограді солдатом, обидві сім'ї збиралися разом.

І жили вони в одному підвалі, а двері їхніх кімнат були напроти. Підвал той темний і вогкий. А нагорі, у великих світлих кімнатах, жив пан Лапшов.

Микита з Танею не раз чули, як батьки їхні казали, що царя вже немає, але треба ще прогнати буржуйських міністрів, треба, щоб владу взяли до своїх рук робітники й селяни. Тоді трудящим буде добре жити.

Робітники під проводом Леніна озброювались і готувались до рішучого, великого бою за Радянську владу.

— А тоді, як буржуїв не буде, ми з Танею в школу підемо? — спитав Микита у батька.

— Неодмінно! Тоді всі діти будуть учитися в школі. Так сказав Ленін. Він — мов рідний батько всіх трудящих,— відповів батько.

— От коли б скоріше скинути буржуїв! Бо так нам з Танею в школу хочеться! — сказав Микита.

Батько стомленою рукою погладив голову свого сина і сказав:

— Без бою не обійдеться. Тяжкий бій буде. Але ми переможемо. Більшовики переможуть. Буде в нас своя влада, Радянська влада.

Ранок

Микита дуже любив свою маму. Ото тільки заклопотана вона завжди і втомлена. Перепочинку їй ніколи немає. Щодня з ранку до вечора на такій важкій роботі. То чужу білизну пере, то панські квартири прибирає. А чим же Микита може їй допомогти? Він слухняний хлопець. То ото дров нарубає, то грубку розтопить, перед тим як мама прийде. Оце й усе.

Ось і сьогодні мати нагодувала вранці Микиту, сама похапцем поїла. Обняла його за плечі, поцілувала в щоку. Наказала, коли йтиме гуляти, щоб не забув двері замкнути. Але Микита не розуміє — навіщо замикати двері, коли все одно у них нічого немає.

Швидко забігла до них Танина мати, щоб разом на роботу йти. Вона працювала на фабриці у Лапшова. Танина мати дуже стомлюється, але вона молодша, міцніша, моторна й весела. Завжди всіх розважає. Низенька, чорнява і розмовляє швидко-швидко.

— Ну, побігли, сусідко, бо запізнюсь,— сказала Танина мати і звернулась до Микити: — А ти, Микито, не обижай Танюшку і нікому не давай обижати її. Ти ж мужчина.— А сама засміялась.

— Нехай тільки спробує хто її хоч пальцем зачепити,— показав кулака Микита.— Я вчора мало не оддубасив того буржуйчика, Валеріана Лапшова. Він хотів штовхнути Таню.

— Молодець, хлопче! Щоб буржуйська рука не сміла

доторкатися до дітей робітників,— суворо сказала Танина мати.

— Учора йшли ми з Танею, взявшись за руки. Мене й питають: це твоя сестричка? А я кажу: авжеж! — похвалився Микита.— А що Таня робить?

— З лялькою бавиться.

— З лялькою...— презирливо протягнув Микита.— Ну, я ось до неї зараз зайду.

— Піди, піди. Тільки не сидить тут, у підземеллі. Гуляйте на вулиці. Коли вже ми з цього проклятого підвалу виліземо? Задихнутись можна,— зітхнула Танина мати і продовжила, звертаючись до матері Микити: — Мабуть, я сьогодні рано прийду. Вирішили ми більше не працювати на буржуїв. Час забирати фабрики в свої руки. Заберемо! Ленін закликає до цього. А Ленін веде робітників до щастя.

— От коли б Леніна побачити! — вигукнув Микита.

— Де ж ти його побачиш? Зараз йому часу немає. Дуже багато роботи.

— А може, я його потім побачу, коли буржуїв скинемо? — проказав Микита.

— Тоді, може, й побачиш,— уже виходячи з кімнати, сказала Танина мати.

І обидві мами пішли.

Микита взув чоботи, одягнув теплий піджачок. Йому теж хотілося воювати з буржуями, та, мабуть, не пустять його. А то він би їм показав! Нехай би тоді потрапив йому в руки Валеріан Лапшов, задавака!

Микита з Танею пішли гуляти

Коли Микита зайшов до Тані, вона сиділа на ліжкові і бавилася лялькою. Цю ляльку їй мати пошила з ганчірок. У вітринах крамниць Таня заздрісно розглядала красивих, великих ляльок. Але хіба могла її мама купити таку ляльку, коли грошей немає? Панські діти бавляться цими чудовими ляльками. А Тані вони тільки часто снились, але вона навіть мамі про це не розповідала. Таня була розумна дівчинка...

Таня радісно привітала Микиту і зразу поклала свою ляльку спати.

Діти вирішили йти гуляти, побігати у дворі.

Їхній двір схожий на колодязь: затиснутий високими стінами будинків, без дерев, вимощений камінням. Ніколи сюди не досягає сонячний промінь. А в кутку двора стоять великі ящики для сміття. В цьому смітті влітку риються Микита з Танею. Вони знаходять тріски, погнуті бляшанки, іржаві гвіздки тощо. Це все їхні скарби. З уламків Микита майструє гармати, кулемети, навіть вирізує солдатів, офіцерів.

Тут, у дворі, Микита з Танею й граються у війну.

Але Микита знає і всі найближчі вулиці. Та хіба тільки їх? Адже буває часом, що він весь день гасає по місту. Де він тільки не буває! Сам купатися ходить. На затоку їздить. І все навколо розглядає, бо хлопець він допитливий. Він дуже любить своє красиве бурхливе місто Петроград.

А на своїй вулиці Микита вивчив усі прохідні двори, дірки в парканах, різні закутки. Не раз доводилось йому заплутувати хлопців, коли ті ганялися за ним. Ціла юрба женеться, а Микита тільки мельк — шугнув у дірку в паркані, далі — через чужий двір, через якийсь чорний хід і — будьте здоровенькі!

Отож побавилися трохи в тісному, незатишному дворі Микита з Танею. А тут ще хмари нависли так низько, майже чіпляються за дахи будинків. Каміння стало вогке, ковзке. Незабаром уже й сніг посіється. Від такого похмурого ранку у дворі лежали сутінки.

Микита підійшов до ящика із сміттям і раптом почув верескливий, переляканий крик Тані. Вона кинулася звідти геть до дверей і пищала, побачивши великого пацюка, що спокійнісінько перетинав двір, прямуючи до сараїв.

Микита схопив каменяку і з криком кинувся до пацюка. Пацюк стрибнув убік і подався швидше. Микита так і не наздогнав його.

В цьому дворі розплодилась неймовірна кількість пацюків. Вони не давали спокою. Скільки не скаржились Лапшову, той переказував через свого службовця:

— Не подобається — нехай вибираються звідси! На їхнє місце десятки таких злидотних жильців знайдеться!

Іноді пацюки з'являлись у підвалах, де жили Микита з Танею. Всі діти боялися пацюків. Тільки Микита всту-

пав у завзяту боротьбу з ними. Але паюки зникали з підвалів не тому, що боялись Микити. Вони тікали, бо в підвалах їм нічого було їсти...

Таня підбігла до Микити, ще озирваючись, чи не з'явиться знову пацюк. Вона швидко пішла на вулицю, а Микита за нею.

Бий буржуя!

Перше, що побачили Микита з Танею на вулиці, був чудовий жовтаво-сірий фаетон, запряжений струнким сірим у яблука конем.

Фаетон стояв проти парадних дверей високого будинку пана Лапшова. Кінь був покритий довгою коричневою сіткою, натягнуною до фаетона. Він не йшов, не біг, а танцював на місці посередині вулиці. Мов пташка, він рвався з-під сітки.

Скільки разів Микита милувався цим сірим конем! Як кортить хлопцеві хоч погладити коня! А щоб показатись, годі й мріяти.

Скільки разів сердито спостерігав Микита, як Валеріан сідав у фаетон. Кучер старанно вкривав гімназистові ноги пухнастим хутром.

Син Лапшова завжди погордо й презирливо косив очі на Микиту. Він дивився на нього так, наче це не людина, а якась комаха, що потрапила на очі пиховитому паненяткові.

У відповідь Микита люто стискував зуби. Нехай цей паничик спробує поборотися з ним! Або нехай навипередки побіжить. Чи на дах будинку по ринві вибереться! А може, насміє з Микитою в бабки згуляти? Чи каменюку кинути далі за Микиту? Куди йому, нещасному!

Та ніколи не міг Микита запопасти цього гімназиста сам на сам. Завжди Валеріана хтось супроводив, навіть коли той гуляв пішки. Невідступно ходить за ним та висока, сухорлява, мов жердина, пані в окулярах, прив'язаних на товстий шнурок. У неї завжди сердито стулені губи, крізь які вона цідить французькі слова. Тільки по-французькому розмовляє з гімназистом Лапшовим ця смішна тітка...

Ось широко розчинилися парадні двері, і вийшов Ва-

леріан. В шинелі з блискучими срібними гудзиками. Білі канти на кашкеті і герб, схожий на срібний віночок.

Слідом за гімназистом прямувала та сама пані в окулярах. Вона несла ранець із книжками.

Микита глянув на заспане обличчя гімназиста. Пані в окулярах уможувала в фаєтоні сина Лапшова. Кучер закривав йому ноги хутром.

Та саме тоді, коли гімназист Лапшов глянув у бік Микити, той скорчив дику, неймовірну гримасу на своєму замурзаному личку.

Це, видно, дуже не сподобалось гімназистові, бо він ще вище задрав носа.

А коли Микита ще й показав йому язика, Валеріан раптом плюнув на нього. Та не влучив.

— А, ти плюватись? Жаба безхвоста! — крикнув Микита.

І доки малий Лапшов устиг опам'ятатись, Микита вигукнув:

— Бий буржуя!

І враз, заклавши в рота два пальці, розкотисто, оглушливо свиснув на всю вулицю. Так сильно свистіти, як Микита, ніхто з хлопців не вмів.

Несподіваний, різкий свист і вигук переляканої пані аж струснули вулицю.

Обличчя гімназиста зблідло. Але всього якусь мить бачив Микита це обличчя. Бо кінь теж злякався свисту і рвонув з місця. Віжки в міцних руках кучера натяглись, як струни.

А Микита вигукнув:

— Таню, за мною!

З усіх сил Таня намагалася встигнути за Микитою, що біг додому.

Коротка розмова

От щасливий, от радісний день!

В обідню пору раптом зійшлися додому всі: батько Микити, Танин тато та обидві мами.

Зібрались у кімнаті Таниних батьків, і така цікава розмова почалася, що Микита боявся й слово пропустити.

Правда, сьогодні всі були схвильовані, стривожені. Всі поспішали.

Танина мати забігла лише на хвилинку попросити Микитину маму, щоб доглянула Танюшку і спати в себе поклала. Вона поспішає на фабрику, і невідомо, коли повернеться, бо робітники їхньої фабрики покинули роботу і озброюються. Вже видано всім гвинтівки, гранати. Організували загін Червоної Гвардії. А вона, Танина мати, іде з цим загоном сестрою. Пораних перев'язуватиме. Мабуть, сьогодні робітники виступлять у бій проти буржуїв. У царському Зимовому палаці засіли буржуйські міністри.

Батько Тані і Микитин тато сказали, що забігли додому лише на кілька хвилин.

Батько Тані навіть не жартував, не називав Микиту юнгою, тільки дав йому свою безкозирку із золотим написом «Аврора».

А новин скільки сьогодні! Кожен намагався розповісти їх, поділитися з друзями.

Микитина мати розказала, що пани, де вона мала сьогодні працювати, надто стурбовані. Чомусь пакують речі, ховають усе.

— Пронюхали, що нависло над ними,— сердито сказав батько Тані.

— Так, думаю, що сьогодні ввечері або вночі буде дано наказ виступати. А може й так трапитися, що й до вечора не доведеться чекати,— сказав батько Микити.— Я зараз у резерві, в Смольному. Нас, більшовиків, членів партії, викликають, щоб ми вели в бій загоми Червоної Гвардії... Тільки ти, синку, і ти, Таню, нікому нічого не кажіть, що тут чуєте.

— Та вже пани відчувають грозу. Зимовий палац юнкери зараз укріплюють. Дерев навозили, каменю. Хочуть зробити неприступну фортецю. Та не сховаються! — махнув рукою матрос.

— Тату, а хто це такі юнкери? — спитала Таня.

— А ти хіба не знаєш? — відповів їй швидко Микита.— Панські синки. На офіцерів учаться. Ось у цій казармі, що біля нас, їх стільки... Я бачив.

— З цією казармою буде нам клопіт,— сказав батько Микити, звертаючись до матроса.— Доведеться дати бій. Навряд, щоб без бою здалися. Правда, команда солдатів там наша...

— Ну, що ж, будемо з боєм брати. А що там іще нового? — спитав батько Тані.

— Вже організовано Військово-революційний комітет,— сказав батько Микити і зовсім тихо додав: — Ленін має бути в Смольному.

— А ти його бачив, тату? — не витримав більше Микита. Як йому хотілося тепер бути великим, щоб самому взяти гвинтівку і йти битися з буржуями.

— Ще побачу. Я вже бачив Сталіна, Свердлова, Держинського. Зараз їм ні відпочити, ні поспати немає часу. Не знаю, де в них ті сили беруться?

— І я хочу бути більшовиком! — рішуче заявив Микита. Всі посміхнулись. Адже він уже й є більшовик, коли такий завзятий проти буржуазії.

— Я знаю, де Смольний! — знову сказав Микита. — Я колись біля нього був. Такий великий будинок, білий, з колонами. Я б і дорогу туди знайшов, коли б ви, тату, взяли мене з собою.

— Е, хлопче, тобі ще рано, не поспішай...— ласкаво промовив матрос.

Микита уявив собі великий білий будинок, де працюватиме товариш Ленін. От піти б туди і спитати Володимира Ілліча, невже незабаром буде так, що можна не боятися пана Лапшова? А пихатий Валеріан не їздитиме в гімназію фаетоном? І чого він їздить? Тут же йти кілька хвилин! Коли б він, Микита, вчився в школі, то пішки ходив би хоч і до Невського проспекту. Аби тільки вчитися. А воно, бач, паненя, фаетоном...

— Треба признатися, що становище у нас, більшовиків, нелегке, Кириле Івановичу,— раптом звернувся батько Тані до Микитиноного батька.— Нелегке! Щоб зберегти награване добро: фабрики, заводи, маєтки,— буржуазний уряд викликав багато війська. Цьому війську наказано знищити більшовиків, розстрілювати робітників, революційних солдатів і матросів. Буржуазія оборонятиметься. Але комісар нашого крейсера дав радіограму Військово-революційного комітету всім більшовицьким організаціям Петрограда затримати це військо і не допустити в Петроград, доки влада не буде в наших руках. У Петропавлівській фортеці — наші, більшовики. Гармати будуть спрямовані жерлами на Зимовий палац. Із Кронштадта йдуть на підмогу матроси. Наш крейсер «Аврора» підійде до Миколаївського мосту і теж, коли треба, вдарить з гармат по Зимовому палацу. Там засідають буржуйські міністри і думають сховатися. Ми

їх виб'ємо звідти! Нас поведе в бій Ленін, і ми пере-
можемо!

— Переможемо! — стукнув кулаком по столу батько
Микити.

— Звичайно, переможемо,— додав і собі Микита,—
бо нам з Танею треба ходити в школу. І ми більше не
хочемо мерзнути в цьому підвалі. Ох, тоді як упіймаю
я Валеріана Лапшова! Буде йому! Правда, Таню?

— Правда,— тихо й серйозно сказала Таня.

А дорослі посміхнулись.

Маленький більшовик

Коли всі дорослі розійшлися, Микита не міг сидіти
в кімнаті. Він пішов на вулицю. Тільки мати наказала
йому далеко не заходити. А Таню й зовсім не пустила.

Насувались туманні вечірні сутінки. В деяких вікнах
уже миготіло світло. Але вулиця мала якийсь дивний
вигляд. Людей було небагато, тільки іноді швидко про-
йде озброєний загін робітників або солдатів і розтане
в тумані.

Мчать грузовики, повні солдатів і озброєних робітни-
ків. А то їдуть собі люди в грузовику, і неначе й нема
в машинах зброї. А коли один такий грузовик спинився,
Микита побачив, що гвинтівки складено на дно машини.
Навіть затаївся там кулемет, прикритий брезентом.

І якась дивна насторожена тиша, неначе перед гро-
зою. І люди поспішають скоріше добігти додому.

Раптом з кількох боків Микита почув постріли з
гвинтівок, потім застрочив кулемет. І вже стрілянина й
не припинялась. Іноді трохи стихало, а далі починалося
знов.

Микита не ховався, хоч не раз прохожі гукали йому,
щоб оберігався. Ось він почув стрілянину від ближньої
казарми, про яку казав тато, і побіг туди. Це було зов-
сім недалеко. Всього кілька кварталів.

Біля казарми Микита помітив і спалахи від пострі-
лів. Видно, юнкери стріляли з вікон. Микита притулився
до стіни будинку, потім поповз уперед. Майже зовсім
стемніло, але Микита так добре знав тут кожен будинок
і кожен двір, що світло було йому не потрібне. А через
дірку в стіні, якою обгороджено двір казарми, він не

раз пролазив у той двір і дивився, як муштрували юнкерів.

Тепер під самою стіною Микита почув розмову. Радилося кілька озброєних робітників, напевно, командири. Один сказав:

— Коли б нам потрапити в двір, тоді б ми з ними покінчили відразу. Але через стіну ж не полієш. Перестріляють, як горобців. З кулеметів посічуть.

— Це правда. А з Смольного обіцяли підмогу. Тільки коли вона прийде? — сказав другий голос.

— Там і без нас є куди посилати допомогу. Чуєш, який гул стоїть навколо? Самим треба битися. Ну, що ж робити?

Микита непомітно підліз мало не під ноги цих робітників і слухав їхню стурбовану розмову. Він підвівся. Його помітили і наказали негайно йти геть звідси.

— Дядю, а я вас у двір казарми так проведу, що юнкери вас і не помітять, — сказав Микита. — Я тут геть чисто все знаю.

— А як же ти проведеш? — зацікавився високий робітник.

— Отам у стіні є дірка, через яку я разів десять лавив у двір. Тільки ви, може, не пролізете, тоді каміння можна розібрати.

— Ану ходім. Накажи весь час стріляти, щоб не було ніякої підозри, — звернувся цей робітник до другого.

— Добре.

Микита поліз уперед. За ним нахилившись ішов робітник-командир. Тут тільки побачив Микита, що робітники оточили казарму з усіх боків. Але взяти її буде важко. Юнкери могли відстрілюватися з будинку казарми скільки завгодно.

Коли Микита і робітник-командир пролізли метрів сто, хлопчик показав дірку в стіні. Її погано було видно в темряві.

Робітник примірявся, чи пролізе, і сказав:

— Можна пролізти. От спасибі тобі, хлопчику. Тепер ми їх миттю звідти викуримо. А чий же ти? — спитав робітник.

— Мій тато — солдат, більшовик. І я теж більшовик, — відповів Микита.

— Коли ти більшовик, повинен слухатись мене. У двір не лізь, а краще йди додому, бо тут зараз жарко

буде. Іди додому, синочку. До побачення! — І робітник міцно потиснув руку Микиті.

Одійшовши далеченько, Микита помітив, що стрілянина біля казарми припинилась. Мабуть, юнкери здались. Добре зробив Микита, що повернувся додому, бо мати була така перелякана. Вона вже хотіла бігти розшукувати його. Боялася, щоб хлопця десь не вбила чи не поранила випадкова куля.

Майже всю ніч не спав Микита. Він прислухався до стрілянини, що долітала з того боку, де стояв Зимовий палац. Він чув і кілька пострілів з гармат. Мати злякано здригалась, а Микиті хоч і страшнувало було, проте він усе заспокоював матір і приказував:

— Дадуть наші жару буржуям!

Так і заснув біля матері, майже на руках у неї. Тільки вдень забіг на кілька хвилин матрос, батько Тані, і розказав, як брали Зимовий палац і заарештували буржуйських міністрів.

Спочатку робітники оточили палац з усіх боків, але підійти до нього не можна було. Надто міцно укріпили його юнкери та царські офіцери. Крейсер «Аврора» дав залп. Тоді вдарили гармати з Петропавловської фортеці. Солдати й робітники пішли на штурм. Багато людей загинуло, але Зимовий палац узяли. Особливо жорстокий бій був уже в кімнатах і в коридорах палацу.

Микита так радів, що спочатку й слова вимовити не міг.

А тут і його тато прийшов, і мама Танина. Скільки вони розповідали про цю героїчну ніч!

А через кілька днів батьки Микити і Тані переселились у квартиру, де жив досі пан Лапшов, бо він зразу втік кудись із Петрограда разом із своїм Валеріаном.

Як тільки випав сніг, Микита і Таня вперше пішли до школи. Вони гордо йшли вулицею з книжками в руках.

У НАШОМУ ДОМІ

1

Все це почалося з плачу. Плакали верескливо, гірко, на два голоси, плакали Люся й Кузьма.

А Сашко, весь озброєний, стояв коло них і слухав, похитував головою і посвистував зневажливо. Сашко на зріст навіть менший за Люсю й за Кузьму, але плаче він дуже рідко. Хіба ж справжній вояка, герой, заплаче коли-небудь? Ніколи зроду!

Тільки приведуть Сашка з дитячого садка, він враз озброюється. Через плече гвинтівка, при боці шабля, за паском револьвер і гранати. Танки, гармати й автомашини Сашко тягне за собою на мотузочках. Тоді до нього ніхто й не підступай! Бо Сашко виступає на передову позицію.

Люся з Кузьмою поплакали, а може б, вони й побилися, та Люся побоювалась, що на захист Кузьми стає озброєний Сашко. А вона дуже боїться зброї, та ще такої страшної, як у Сашка. Тому Люся тільки розмахувала руками і повторювала крізь сльози:

— Це моя грядка! Це мій город, я кажу!

А Кузьма й собі повторював:

— Ні, це мій сад. Тут наші вікна. Тут наші вікна...

Люся ще гірше заплакала і запищала:

— Тут і наші вікна. На першому поверсі. А ваші на другому. Значить, наші грядки, бо наші вікна ближче.

Сашко глянув на вікна і вирішив, що вони обидва праві. Вікна кімнати, в якій живе Люся, на першому поверсі чотириповерхового будинку, а вікна кімнати Кузьми — на другому. То як же їх помирити, Люсю з

Кузьмою? Сашко розгубився й мовчав, бо таку задачу просто не розв'яжеш!

Але в парадних дверях з'явилась Марія Іванівна і негайно розв'язала цю складну задачу.

Марія Іванівна — бабуся-пенсіонерка. Вона багато-багато років була вчителькою, а тепер стала старенька й хвора, тому й живе на пенсію. Живе сама, бо чоловік її помер, а син і дочка десь працюють далеко, і Марія Іванівна часто одержує від них листи і часто пише їм.

Всіх дітей свого будинку Марія Іванівна знає, а вони її люблять і все розповідають їй. І в Марії Іванівні завжди є все, все, що завгодно. Де воно в неї береться — нікому не відомо. Надзвичайні обрізки матерії на платтячка для ляльок. Це дівчаткам... Марія Іванівна не лише дасть матерію, а ще й сама викроїть гарне платтячко для ляльки. В її платтячках ляльки стають дуже красивими.

А для хлопців знайдеться в неї добре дерево на гвинтівку, а ще цвяшки, дротинки, ремінці, навіть гострющий складаний ніж з трикольковою колодочкою. І цим ножом вона дозволяє різати, стругати. Слово честі, дозволяє стругати, бо вона не скупа...

А вже історій різних цікавих знає Марія Іванівна — годі й казати. Хоч весь день слухай, не переслухаєш. І взагалі — Марія Іванівна геть все на світі знає! Яку завгодно задачу розв'яже, які завгодно числа додасть, помножить і поділить, всі вірші знає напам'ять.

Ось чому діти її люблять. Дуже сильно люблять.

Прийшла оце осінь, почалось навчання в школах. Значить, іде мати на роботу і звертається до Марії Іванівни:

— Маріє Іванівно, сусідко, ви ж тут поглядайте на мого шибеника. Щоб чого не накоїв, як із школи прибіжить. Бо він же тільки вас і послухає.

Отак кілька матерів, діти яких приходять із школи раніше, просять Марію Іванівну доглянути їх дітей. Нікому не відмовляє Марія Іванівна. Йї і самій подобається бути в дитячому гурті.

Оце така у нас Марія Іванівна — сусідка всіх дітей нашого дому.

Ну ясно, що Марія Іванівна негайно помирила Люсю з Кузьмою.

А сварились вони ось чому: Люся захотіла посадити деревце біля будинку, перед вікном. Люся вже почала копати землю маленькою лопаткою. Кузьма довідався, навіщо Люся копає. Звичайно, йому теж негайно закортіло посадити й собі кущик саме на тій грядці, яку копала Люся. Ну, і почалася сварка.

Вислухавши Люсю з Кузьмою, Марія Іванівна сказала:

— Знаєте що, діти? Давайте ми краще весь оцей шматок землі гуртом засадимо деревами й кущами. Навесні все зазеленіє, а ми ще й квітів насадимо багато-багато! Роботи тут вистачить всім. Разом будемо працювати, тоді й суперечок не буде, чия це грядка. Нехай буде спільна. Добре?

— А як же це робити? — спитала Люся, витерши рукавом сльози і всміхнувшись захоплено.

— Дуже просто. Бачите, тут можна насадити багато дерев, і ми прикрасимо всю вулицю, а особливо наш дім. Гуляйте, не сваріться, а потім вас покличуть на збори всіх дітей нашого дому. Тим часом негайно покличте до мене Боря Костенка.

— Єсть доставити Боря! — за всіх вигукнув Сашко. Бо це ж яку захоплюючу штуку вигадала Марія Іванівна! Цілий сад насадити біля дому! І в кожного, мабуть, буде своє дерево. А Сашко буде начальником охорони дерев! Ні, це дуже цікаво!

За кілька хвилин Люся, Кузьма й Сашко удавали, що вони під конвоєм ведуть Боря до Марії Іванівни. Люся тримала його за праву руку, Кузьма за ліву, а Сашко, затиснувши в руці револьвер, ішов позаду. Так під посиленням конвоєм вони й довели його до квартири Марії Іванівни.

Боря йшов із серйозним виглядом, бо він взагалі серйозний хлопець. Він уже перейшов у п'ятий клас з грамотою і став начальником піонерської дружини. Крім того, Борин тато — Іван Дмитрович Костенко — комуніст, майстер на заводі і депутат районної Ради депутатів трудящих їхнього району. А Борина сестра Валя дуже вродлива, весела, співуча комсомолка і теж працює на заводі. Валя стахановка, і її портрет був у газеті. Боря цю газету показував усім товаришам.

Боря постукав у квартиру Марії Іванівни.

Але двері йому відчинила не Марія Іванівна, а Галя,

що живе в одному коридорі з Марією Іванівною. Галя теж піонерка і теж дуже серйозна дівчина. Вона вже сама й господарює дома, бо мама її працює в майстерні і дуже зайнята, а тато Галин загинув на війні смертю хоробрих.

Хоч двері відчинила й не Марія Іванівна, а Галя, все одно Сашко, приклавши руку до козирка кепки, відрапортував:

— Товариша Бориса Костенка доставив, як було наказано.

— Здрастуй, Боря Костенко. Ти до мене? — спитала Галя.

— Здрастуй, Галю,— відповів Боря.— Ні, мене кликала Марія Іванівна.

Тут Марія Іванівна вийшла з своєї кімнати і сказала:

— А ви мені потрібні обоє. Ви піонери, і нам разом треба обговорити одне важливе питання. Заходьте до мене.

Всі діти нашого будинку люблять заходити до Марії Іванівни. І Галя з Борею негайно опинилися в світлій, затишній кімнаті. Коли Боря з Галею сіли, Марія Іванівна сказала:

— Вже скоро надійдуть Великі Жовтневі свята, річниця Жовтневої революції. Давайте й тут, дома, готуватись до цього славетного дня, а не гасати по вулиці після школи.

— А що ж нам робити? — в один голос спитали Боря й Галя.

— Давайте організуємо дозвілля всіх дітей нашого будинку, від дошкільника до піонера. Над цим поміркуємо, порадимось...

Так говорила Марія Іванівна Борі й Галі, і ще сказала, що вона їм у всьому допоможе. Будь ласка, нехай звертаються до неї скільки завгодно і коли завгодно.

2

Боря завжди готує уроки разом з Юрою, із своїм великим другом і однокласником. Вони і в одному піонерському загоні.

Ось зараз вони закінчили всі завдання і тихо гомоніли біля Бориного столу, в кутку. Боря показував нові марки, що йому подарувала Валя, старша сестра.

Юра з Борею чекали Галю. Вона повинна незабаром прийти, як вони й умовились сьогодні.

І дійсно — довго чекати Галю не довелося. Вона тихенько постукала в двері, і Борина мати її впустила. Боря пішов назустріч Галі, запропонував їй сідати до його столу.

А мати поралась біля вікна, щось тихенько робила і не звертала уваги на дітей. Вона чекала з роботи Бориного тата і Валю.

Галя тихенько сказала хлопцям:

— А я ще придумала цікаві заняття для всіх і записала ось в зошит. Це теж внесемо в план.

— Добре, давайте швидше перепишемо, бо не встигнемо. А завтра треба скликати збори,— сказав Юра.

Галя взялася писати, бо у неї найкращий почерк. Може, й помилок вона зробить менше. А Юра з Борею по черзі диктували.

Вже Галя списала цілих півтори сторінки, коли додому прийшов батько Борі. Він привітався з дітьми і сказав, що дуже голодний і стомився сильно. Проте, коли ще немає Валі, він її почекає і разом обідатимуть. А тим часом прогляне газету.

В кімнаті знов стало тихо, аж доки, мов ураган, влетіла Валя. Вона все робила шумно — бахкала дверима, гупала каблуками, голосно розмовляла і розкотисто сміялась. Така вже в неї вдача.

Ось вона зайшла в кімнату, і здалось, що тут повноповнісінько людей. Ще з дверей Валя гукнула:

— Ой мамо, коли б ви знали, як мені їстоньки хочеться. А натомилася я!.. Зараз впаду і помру від голоду.

Боря повернувся до сестри і іронічно проказав:

— Видно по тобі, що вмреш. Поглянь у дзеркало на себе.

— А з яких це пір отакі гороб'ята сміють глузувати з старших? Ще й воно цвірінчить. Як візьму зараз, так все пір'я обскубу,— насварилась жартома Валя, переодягаючись.

— Будь ласка, не заважай нам. У нас важливі справи, і нам не до жартів,— поважно сказав Боря, хоч Валя його майже й не слухала, а вже розмовляла з батьком та з матір'ю.

Діти прислухалися до розмов дорослих, але робили

своє. Боря голосніше диктував, щоб почули Валя й батько. А коли Валя пішла помитись і настала тиша, Боря так само голосно, чітко вимовляючи кожне слово, проказав:

— Шостий пункт. Відрядити делегацію в складі Юри, Галі й Борі до депутата районної Ради трудящих товариша Костенка Івана Дмитровича, щоб вони попросили його допомогти організувати...

Батько Борі опустив газету і спитав:

— Що, що? Делегацію до мене? Так вся ж делегація, здається, ось перед моїми очима, коли я не помиляюсь. А що їй потрібно? — засміявся батько.

— То нічого, що ми тут. Але нас іще ж збори не уповноважували йти до тебе. Ми й з'явимось до тебе на прийом, — солідно відповів Боря.

— А що ж ви там затіяли, діячі? — сказав Костенко і підійшов до дітей. — Що це ви пишете?

— А це план роботи до Жовтневих свят. Тут багато чого. Перш за все ми на вулиці і в дворі посадимо дерева й кущі. Щоб на весну зелено було. Ми розділили всіх дітей нашого будинку на ланки, і кожна ланка садить і оберігає ті дерева, які вона посадить. Крім того, у нас деякі діти залишаються надовго без догляду. Це ті, у кого батько загинув на війні. Матері ж працюють... От візьми Сашка малого, Люсю. Мати приведе їх із садка, а сама то в крамницю, то ще кудись. А тепер дітей ми будемо приводити додому і доглядати їх. А для цього нам потрібна піонерська кімната. Ми вже знайшли її, тільки треба, щоб ти поговорив у райраді. З цим ми й прийдемо до тебе.

— Правильна думка, — погодився батько. — А що у вас там іще?

— Ну, значить, допомога інвалідам Вітчизняної війни. Живе у нас товариш Головченко. У нього руки немає, а жінка хвора. Він дров нарубати сам не може. Ми йому попиляємо й порубаємо дрова й знесемо в сарай. Коли треба буде — і в квартиру будемо носити по черзі. Всім малятам на Жовтневі свята подарунки купимо і будемо просити тебе, щоб ти поговорив у райраді, щоб школярам влаштували в школі обіди. На зиму придбаємо ковзани, лижі, санчата і заллемо у дворі ковзанку. Тут у нас багато чого... Завтра у нас збори.

— Добре, я вам допоможу. І треба поговорити в

школі, нехай ще вам на допомогу комсомольці придуть.

— А з нами працюють і комсомольці, і Марія Іванівна! — вигукнула Галя.— Оце ми з ними весь час і радимося!

— А, і Марія Іванівна? — вдоволено сказав Борин батько.— Це добре. Дуже добре. Марія Іванівна молодчина. Діло у вас піде...

3

І робота закипіла.

Всі діти були так захоплені, що нікого не побачиш серед вулиці, щоб чи каміння кидав, чи бився з кимось. Та де там, коли Марія Іванівна подарувала ще й пару кролів — чудових, біленьких, пухнастеньких і таких гарненьких, що й очей від них не одведеш. А кожному ж хотілось їх погладити, погодувати, поговорити з ними.

Маленькі Кузьма з Люсею самі дуже люблять все солодке. Страшенні ласуни! Але й вони не пошкодували для кроликів солодкого чаю й цукерки. Кузьма приніс півсклянки дуже солодкого чаю, що мати йому дала. А Люся одкусила трохи цукерки і почала совати кролям під ніс. Кролі понюхали цукерку, лизнули й одвернулись. Люся сказала, що вони дурненькі, але зраділа, що кролі відмовились від цукерки, і хутенько з'їла сама.

Те ж саме вийшло і з солодким чаєм. Довелось Кузьмі самому допити його.

Галина тітка подарувала дітям пару морських свинок, рябеньких і таких втішних. Зовсім ручних. Діти ніяк не могли натішитися ними. Потім прибудився до двору голуб-інвалід з перебитим крилом. І впіймали хлопці горобця.

Отже, треба було організувати ще й ланку юннатів для догляду за тваринами. В цю ланку мало не всі хотіли записатись, і довелось Борі провести роботу серед своїх товаришів і залишити в цій ланці всього шість чоловік на чолі з Галею.

Але найбільше роботи було у Борі. Його одноголосно обрали відповідальним за проведення написаного плану до Жовтневих свят.

І стільки роботи звалилось на нього! Він весь час

радився з Марією Іванівною, що хвилювалася не менш, ніж Боря.

А дома ще й батько, Іван Дмитрович Костенко, що-вечора звертався до сина:

— Ну, як? Виконаєте план до свят? Глядіть, хлопці. У нас на заводі вже до завершення йде. Цими днями рапорт писатимемо. Всьому народові скажемо про свою виробничу перемогу. А ви ж наша зміна, не підведіть.

Боря удавано сердито відповідав:

— Не підведіть, коли матеріали на відбудову кімнати ще не всі завезено. Цегла є, пісок є, а глини, вапна, дощок немає. А треба починати роботу, доки дощі не пішли.

Під час війни снаряд розбив одну стіну в будинкові, у дворі. Так і стояв собі будинок з діркою. А тепер піонери наполягають, щоб стіну поставили і вільну кімнату віддали їм для піонерської кімнати. За цю справу взявся й Дмитро Іванович, а особливо Марія Іванівна. Вона бігала по районних установах і таки разом з Бориним батьком добилась матеріалів. А робити будуть самі. Бо у них у дворі живуть і муляри, і штукатури, і теслярі. А роботи не дуже й багато для цілого колективу.

Діти вже називали цю поруйновану кімнату своєю і готувались до її відкриття на Жовтневі свята. Вчили вірші і розучували невеличку п'єсу, організували хор, готували малюнки й плакати, писали лозунги.

Цими днями мали привезти й дерева для посадки на вулиці і в дворі. Діти викопали двадцять шість ям для дерев — для каштанів, кленів, лип, ясенів. Викопали рівчаки й для кущів — для бузку, жасмину, жовтої акації. І взагалі перекопали всю землю там, де ростимуть дерева. Це дітям порадила Марія Іванівна, бо весною вони тут посіють квіти, а доріжки посиплють жовтим піском і поставлять лави.

Боря тепер сам приводив щодня малого Сашка з дитячого садка, щоб його мама мала більше вільного часу.

Вчора привів Боря Сашка, а сам пішов подивитись, як покопано ямки для дерев. Через кілька хвилин Сашко вже вийшов з дому озброєний. З ним ішла й Люся.

Сашко підійшов до Борі і, дивлячись на нього знизу, спитав:

— Боря, скажи, що треба зробити, щоб найскоріше вирости?

— А навіщо тобі це знати? — спитав і собі Боря.

— Як це навіщо? — обурився Сашко.— Питає навіщо? Я страшенно хочу швидко вирости, і стати генералом, і командувати танками й гарматами. А ти питаєш навіщо?

Люся, що стояла поруч, знизала плечима і сказала:

— А мені мама розповіла, що є така фабрика, де виробляють усі на світі цукерки. Всі, які тільки схочеш! Коли я виросту, на таку фабрику й піду працювати. І всі цукерки буду сама робити. От тобі й дуже просто!

Правда, смішні у нас маленята — Сашко й Люся?

А Д М І Р А Л

1

Йому підвладний весь широкий простір цієї протоки. Хлопці заздрили Степанові і запобігали його ласки. Адже ж він міг покатати їх на човні або дозволити перевезти колгоспників на острів.

Степан працює перевізником у колгоспі. І крім того, що він закоханий у свою роботу, йому ще й записують трудодні. Степанів батько загинув на війні. І живуть вони з матір'ю на самому березі протоки.

Тільки-но закінчується навчання в школі — до перевозу стає Степан. А мати йде на іншу роботу — чи сіно громадити, чи в городню бригаду вирощувати овочі. Сорек гектарів городини садив колгосп.

Навіть учитель не міг пояснити Степанові, як утворилася ця широченна й глибока протока. Аж ген там, кілометрів за чотири, круто вигинається Дніпро, а з нього виривається протока і знову вливається в Дніпро. А посередині острів, на якому колгоспні сіножаті та випасується колгоспна худоба. Корів і телят не перегаляють на цей бік. Там вони й живуть все літо — вдень випасуються, а вночі відпочивають у загородах.

І тут-таки, на острові, невеликий півострівець, вкритий гусьми, качками та курми. Галасливою, неспокійною, ненажерливою трисотенною зграєю птахоферми вміло командує тиха й сумирна тітка Настя, що її кілька разів на день туди й назад перевозить Степан.

Великий, незграбний і неповороткий човен зветься «Сміливий». Так і написано на борту білою фарбою. Звичайно, написав Степан.

Ніколи не повірять Степан, що його судно повільно ходить чи що воно неповоротке.

Своїй команді, що складається з кількох хлопців з його, шостого, класу, Степан пояснює:

— «Сміливий» робить чотирнадцять вузлів, але при нагоді може дати й всі сімнадцять. Зрозуміли?

Хлопці хитають головами, але не наважуються спитати, що таке вузол. Раз Степан сказав — значить, все ясно.

— Звичайно, є кораблі, що ходять і швидше, але у нас сильне озброєння, і тому ми не боїмося нікого й нічого. Треба тільки стерегтись підводних човнів,— солідно, впевнено заявляє Степан хлопцям, що сидять навколо нього на піску. Вони щойно викупались, мабуть, уже десятий раз сьогодні, і тепер гріються на сонечку, щоб, вигрівшись, знов пірнути з кручі в прохолоду чистої води. Як і в Степана, у всіх його товаришів уже третій раз лущаться носи. А літо ще ж лише почалось.

Раптом Степан підвівся, приклав до очей долоню й гукнув:

— В десяти кабельтових ліворуч від курсу показались п'ятеро косарів. Команда, на місця!

Двоє хлопців, яким прийшла черга гребти, кинулись у човен і зайняли місця на лаві. Весла піднялись угору, і так чекають хлоп'ята, доки сяде на своє місце командир, рульовий і штурман — Степан. Він хвацько насунув на лоба кепку з червоноармійською зіркою і морським якірцем.

— Задній! — скомандував басом Степан. Хлопці, що лишилися на березі, відштовхнули човна, і він, хлопнувши, ковзнувсь по воді.

— Право руля! — командував Степан сам собі і повернув човна, спрямувавши його просто на той берег.

— Так тримати! Повний!..— грізно гукнув до команди Степан, і хлопці відповіли в один голос:

— Єсть повний! Так тримати!

З усіх сил натискають хлопці на весла, і судно, як

завжди, врізається носом в пісок острова тієї самої хвилини, коли косарі дійшли до переправи.

— Моторні хлоп'ята,— похвалили команду косарі.— Ударники.

— А як треба відповісти, адмірале? — посміхнувшись, спитав наймолодший з косарів, що недавно повернувся з армії.

— Команда?! — суворо звернувся Степан і махнув рукою.

Всі троє хлопців разом вигукнули на весь голос:

— Служимо Радянському Союзу!

— О, це правильно. За уставом...— сказав той самий молодий косар.— З тебе добрячий офіцер буде, Степане.

— Я на море поїду. На велику воду. Тільки школу закінчу, так і гайну. В морське училище, авжеж,— сказав Степан, відкриваючи свою невгамовну мрію.

Він уже всі книжки про море перечитав, які тільки міг дістати. Учитель навіть спеціально для нього привозив книги з районної бібліотеки. Степан — один з найкращих учнів у всій школі. В піонерському загоні він найдисциплінованіший, і його завжди ставлять за приклад іншим. За те, що Степан безтямно захоплюється морем, його й прозвали хлопці адміралом. Тепер уже навіть і дорослі колгоспники так називають Степана.

Косарі почали сідати в човен, Степан звернувся до своїх хлоп'ят:

— Команда залишається тут і чекає мене.

— Стьопо, а може...— почав один з хлопців.

— Повторюю, команда залишається тут. Втрете наказ не повторюється. Зараз я за вами приїду,— знов сказав Степан, і хлоп'ята покірно вилізли на берег.

Звичайно, вони могли б їхати й разом з косарями, але Степан не любить, коли в човні катаються його товариші в той час, як він перевозить колгоспників. Цього навчала його й мати — вільний човен, можете, мовляв, бавитись. А робота є робота. Це не забавки.

3

До перевозу зліталось багато новин з усього колгоспу. Тому косарі спитали Степана:

— А що у нас нового, хлопче?

— Та так, особливого нічого...— відповів Степан, потішений тим, що його розпитують.— Уляна оце дуже лаяла Гарасима. Тополя знов дала менше молока. Вже два дні. От вам і рекорд. Підупала теж і Ревуха, на чотири літри менше дала. Гарасим каже, що корови прихворіли, а Уляна його лає, каже, погано пасе.

— Гарасим же всенький день на озері з вудкою сидить, а корови, мов безпритульні, по луках вештаються,— зауважив сивоусий косар.

— Уляна так йому й сказала і погрозилась, що піде до Івана Борисовича скаржитись,— сказав Степан.

— Ну, той навчить Гарасима, як за худобою дивитись. Уляна — завзята дівка...— промовив косар, налягаючи на весла.

— А в тітки Насті сьогодні знов біда,— прицмокнув язиком Степан.— Вночі тхір загриз шестеро курей, окаянный.

— І де вони тут беруться, на острові? — спитав молодий косар.

— Там, у чагарниках, плодяться. Я сам нагледів одного. Та він так швидко шмигнув у куші, наче провалився,— відповів Степан.— І скажіть же ви,— знов серйозно, по-дорослому звернувся він до косарів,— тільки мозок випив тхір, а кури так і залишились. Більше нічого й не зачепив.

— Авжеж, він так і робить...— знов сказав молодий косар і спитав, чи правда, що дід Омелько, який стереже худобу, впіймав уночі на гак сома кілограмів з вісім.

— Коли не всі десять,— захоплено сказав Степан, сам завзятий рибалка. Він бачив того сома, аж дивитись страшно.— Насилу дід його підняв, як у човен клав. І як він тільки витяг таку рибину? Могла б і діда у воду потягти.

— Того діда й риба-кит не затягне! — засміявся косар.— Він стільки перетягав їх за своє життя. Ніхто так, як він, не вловить. От скільки разів я пробував. І вудка в мене така, як у діда, і сяду близенько коло нього. То він тягає рибину за рибиною, а я тільки очима блимаю, дивлячись на свої поплавці. Великий спеціаліст.

От і приїхали... Косарі виходять з човна і прямують на крутий берег. А хлопці, що чекали Степана на цьому березі, миттю стрибають у човен.

— Посидьте тут, а я піду гляну, як там Оля хазяйнує. Коли хто з'явиться на цьому чи на тому березі, щоб переїхати, свисніть мені. І щоб команда вже була на місці! — наказав Степан, а сам пішов на піскувату кручу. Метрів за сто від берега стояла їхня хатина. Там тепер хазяйнувала десятирічна Оля, сестра Степанова. Та він весь час навідується до неї. Бо хіба ж воно, мале, саме піднесе відро з водою чи свині їсти дасть?.. Він же тепер хазяїн у хаті, то й мусить допомагати дівчинці.

4

Ледве починає світати, а вже першими з'являються на березі доярки з порожніми бідонами. Увечері в цих бідонах одвезли молоко.

І ніколи не доводиться дояркам будити Степана. Він уже їх чекає. Доярки ще заспані, але привітні і називають Степана адміралом, знають, що йому це подобається. Весела, насмішкувата й жартівлива, наймолодша і найзавзятіша з них, Уляна, уславлена на всю область доярка, жартує з Степаном:

— Адміралє, а що, коли б тобі дали справжній корабель, ти б його не потопив?

— Не потопив би. Тільки побоююсь, що мені не дадуть його вести,— сміється Степан, дивлячись у великі, насмішкувато примружені очі Уляни. Вона всього років на чотири, на п'ять старша за Степана, і він теж дозволяє собі пожартувати з нею.— Е, ні, Улю, тільки мені дадуть командувати підводним човном, я першу тебе покатаю під водою. Ти не злякаєшся? — хитро питає Степан і сам сміється разом з Уляною.

— Ой, вигідає, адмірал! Та я ось на цьому човні боюсь плавати. А то під водою!..— дзвінко вигукує Уляна, і голос її летить аж ген-ген, будячи вранішню тишу.

Вода парує. Сиза роса обтяжує траву. Недалечко хлюпає, скинувшись, велика риба. Саме зараз починається вранішній лов... Пташина прокинулась і пробує голос після тихого сну.

Доярки забряжчали дійницями. Чекаючи їх, Степан ловить живців і ставить свою снасть на щуку, на окуна.

Після доярок він перевозить пастухів, що ночували вдома. А з острова переправляє хлопців, які вночі доглядали коней.

Сьогодні й косарі вийшли раненько, навіть Степан здивувався.

— Вітер буде зрання. Здує росу і швидко траву посушить. Треба вхопити більше, доки трава м'яка,— сказав старий косар і, вистрибнувши з човна, негайно попрямував до купинястої ділянки луків, де росла цупка, міцна трава.

Справді, незабаром знявся вітер. Степан сидів під кручею й дивився, як похитується хвиля в протоці. Перестрибуючи одна через одну, хвилі кидались на берег і тут знесилено затихали. Перевозити сьогодні буде важко, зате дуже цікаво. Степан помуштрує свою команду. Бач, ще й досі сплять. А він уже встиг упіймати кілька окунчиків та красноперок. Шука чомусь не береться. Може, на вітер?.. Степан старається більше наловити риби, бо за це його завжди хвалить мати.

Степан вийшов з-під кручі, коли доярки вже перенесли до човна бідони з молоком. Пастухи гукали на корів та волів. Телята збились купкою на самому березі, над кількадеметровою кручею. Над кручею була глибока яма, в якій добре ловились соми.

Телята такі смішні й дурненькі, на все поглядають здивовано і йдуть до рук, думаючи, що їх погодують чимось смачним.

Задивившись на телят, Степан якось і не звернув уваги, що до них підходить великий рябий віл, з довгими крутими рогами і тупою, дурною мордою. Вже давно помітив Степан, що цей віл якийсь незвичайно злий, похмурий і підступний.

Отямився Степан лише тоді, коли віл, не спиняючись, швидко підійшов до крайнього величенького теляти і мимохідь з усієї сили колупнув його рогом у бік. Теля жалібно замекало, сильно поточилось, майже звалившись з ніг, і, не втримавшись на кручі, полетіло у воду.

— Кого ти б'єш, розбійнику! — скрикнув Степан і кинувся до вола.

Звичайно, корови й телята добре плавають, і теля виплило б на берег. Але, видно, віл покалічив його, і воно, безпомічно побовтавши ногами, пірнуло, тільки голова ледве показувалася з води.

— Гей там, теля гине! — збентежено вигукнув Степан і так, як стояв, кинувся з кручі у воду. Тільки встиг скинути свою кепку.

Плавав і пірнав Степан так, що ніхто з хлопців не наважувався з ним змагатись. Тепер він теж спочатку легко плив навимашки, наближаючись до теляти, що виринуло ще раз і зовсім безпомічно борсалось у воді, мабуть, останні секунди тримаючись на поверхні.

Степан не міг собі уявити, щоб на його очах так гинула колгоспна худоба. Ще до війни його батько, працюючи на фермі, пильно доглядав, охороняв колгоспну худобу. Батько дуже бідкався, тільки щось траплялось з коровами чи телятами. То як же може Степан не рятувати худобину, що марно гине? Це ж добро всього народу!

Степан таки встиг вчасно доплисти до теляти і схопити його за шию, але йому самому було тепер важко триматись на воді. Одяг намок і тягнув униз. Та хлопець змагався з цією вагою і потроху, однією рукою, захекавшись, вигрібав до берега, під кручу. Хвиля заливала йому лице, і він весь час думав про одне: щоб не сьорбнути води.

Відчувши допомогу, теля ніби притулилось до Степана і поволі перебирало ногами, штовхаючи ними хлопця.

Неначе здалеку почув Степан дзвінкий, але тривожний жіночий голос. А потім раптом над самим вухом:

— Тримайся, адміралє! Я вже тут.

Міцна рука схопила Степана за комір і потягла з води.

— Хапайся за човен, адміралє! Цією рукою. А теля не випускай.

Степан так і зробив. Міцно вчепився за човен однією рукою, а другою обняв теля і так разом з човном підпливав до берега.

— Еге, та в тебе наче аж губи посиніли. Завзятуший ти моряк,— вже весело гукнула Уляна. Тепер Степан справді впізнав її голос.

До берега вже підбігли доярки, сторож і пастухи. Теля витягли на кручу. Похитуючись, Степан допомагав ставити його на ноги. Він насилу втямив, що всі вихваляють його. Доки порались біля теляти, Уляна обняла за плечі Степана і відвела його вбік:

— Роздягайся, викручуй одіж і суши. Відпочинь трохи... Молодець ти, адміралє. Ні, я й раніше знала, що ти молодець, а зараз... зараз я вірю, що ти зможеш водити кораблі. Наші кораблі можуть водити тільки найзавзятіші, найсміливіші люди. Такі, як ти, Степанку...

Вперше за весь час Уляна розмовляла з Степаном серйозно, як з рівним собі.

1948

В О Н И В И Р О С Л И

Ще звечора Галя дуже хвилювалася і не давала бабусі спокою. Треба було випрасувати форму і білий фартушок. Це на завтра на ранок.

Такий день завтра, що аж страшно робиться, як згадаєш! А бабуся ніби нічого й не розуміє і не поспішає... Ще ж і комірець до форми треба випрати. Взялася була Галя сама, а бабуся каже, щоб вона не поласкалася у воді, бо тільки зіпсує...

Ходить Галя слідом за бабусяю і зітхає. А бабуся готує обід, і Галинині зітхання їй заважають.

Уже все зробила Галя, що їй наказала робити бабуся: витерла тарілки, чашки і в шафу все поставила.

— Ти в мене сьогодні слухняна дівчинка,— похвалила бабуся онуку.— Тепер піди погуляй, доки тато й мама з роботи придуть. Зустрінеш їх.

Досі ніколи не треба було нагадувати Галі, щоб вона вибігла погуляти. Сама прагне вискочити в двір або на вулицю, коли є вільна хвилина. А на цей раз тільки головою похитала:

— Ні, не хочеться мені гуляти... Бабусю, а у нас годинник не зіпсувався? Я на нього все дивлюсь, а стрілки, наче вмерли, не крутяться,— сказала Галя.

Бабуся глянула на годинник.

— Ні, годинник іде правильно. А ти поспішаєш, та чого, я й не знаю...

— Я боюсь, що ви не встигнете випрасувати мені форму і випрати комірець. І як же я тоді піду завтра до школи?.. Прийду неохайною, мене й не переведуть до

четвертого класу. А я й так дуже боюся,— знову зітхнула Галя.

— А чого ж ти боїшся? Може, вже оце двійку впіймала і не сказала нам, га? — підозріло спитала бабуся.

— Ні, нічого я не впіймала, а просто так... Просто я дуже хочу перейти завтра в четвертий клас. Ой, я так хочу, щоб скоріше було завтра! А годинник не йде,— знову подивилась Галя на годинник.

— Лишенько, де ж він не йде, коли незабаром тато прийде, а в мене ще й обід не готовий,— заметушилася бабуся.— Іди краще на стіл готуй.

Галя покірно пішла готувати на стіл. Ледве вона встигла тарілки розставити, а тут і тато на поріг.

— Здрастуй, Ганно Іванівно,— привітався він з дочкою, бо ранком пішов на роботу, коли Галя ще спала.

— Доброго здоров'я,— відповіла Галя, не відриваючись від роботи.

Батько помітив, що Галя якась дивна, навіть не підбігла до нього, як це буває завжди.

— Що це ви такі надуті, Ганно Іванівно? — всмінувся батько.— Навіть не підійшли до мене, не спитали нічого. Розірвали дипломатичні відносини з бабусею, чи щось трапалося в школі?

— Нічого й не трапалося... Просто я завтра перейду до четвертого класу і вже буду на той рік тримати екзамени. Чого ж мені бігати?

— А-а, це справа інша... Четвертокласниця мусить бути солідною, поважною особою,— розвів руками тато, примруженими очима дивлячись на Галя, на таку маленьку свою дочку; мабуть, ніхто й не повірить, що вона вже четвертокласниця.

Ось і мама прийшла з роботи. Пообідали, і весь вечір Галя була тиха, зосереджена і не знаходила собі місця.

Забігла до неї подруга Люда, така ж схвильована, як і Галя. Вони сіли вдвох на один стілець, обнялися і защебетали, мов ластівки, про завтрашній день. У школі вони теж сиділи за однією партою.

А тепер Люда й собі нарікала, що досі не готова її форма і що мама не розуміє її. Послала гуляти, щоб не заважала.

Дівчатка умовилися йти разом завтра до школи. Тільки рано-ранесенько...

Уночі Галя прокидалася кілька разів. Гляне на вікно, а надворі ще темно. Вона й знову засне.

А коли почало світати, Галя вже проснулася зовсім. Мабуть, треба було вставати, але годинник так само, як зачарований, показує все четверту годину, і насилу-насилу стрілка пересунулася до пів на п'яту... Навіть бабуся ще не встала.

Галя підвелася, підсунула до себе стілець, на якому висіла форма — випрасувана, чистенька, немов нова. І білий фартушок теж.

Мама почула, що Галя заворушилася, і спитала:

— Галю, чому ти не спиш?

— Мабуть, уже час і вставати, мамо. Щоб я не запізнилась...

— Що ти там вигадуєш? — сердито сказала мама. — Негайно мені спи, бо весь день ходитимеш, як сонна муха.

— Ну, мамо, коли я запізнюся, тоді прощай, четвертий клас! — капризно відповіла Галя, але все-таки лягла зручніше і тепло вкрилась. Спати їй не думала...

Ой лишенько! Галя розплющила очі, коли вже тато давно пішов на роботу, а бабуся повернулася з крамниці! Мама стояла вдягнена і дивилася на дочку. А сонце рожевими смугами розписало всю кімнату.

Галя перелякано схопилася з ліжка і не знала, за що їй братись...

Коли вона почистила зуби й помилася, тоді тільки помітила, що мама всміхається до неї. А потім обняла дочку, пригорнула до себе, сказавши, щоб її четверто-класниця не поспішала, сама пішла на роботу. Галя провела її до дверей.

— Мама, а нам сказала Ніна Василівна, що тепер уже всім роздасть табелі в руки і там усе буде написано, — сказала Галя.

— Звичайно, а як же інакше...

Насилу випивши склянку чаю, Галя вибігла на вулицю. Вона не дочекалася Люди. Сподівалася, що зустріне її. Та Люди ніде не було видно, і Галя помчала до школи.

Вона хутко повернула за ріг, а тут проти неї стояв «її будинок». Так Галя називала високий-високий новий

будинок. Його будували на місці того, що згорів під час війни.

На будівництві працював дядя Льоня — муляр. Він такий веселий, хороший і цікавий чоловік! Тільки в нього темна борода. Коли Галя спитала — навіщо йому така борода, дядя Льоня на секунду перестав посміхатись і сказав, що на підборідді у нього шрам. Поранили його фашисти на війні. А борода закриває шрам. От він її й носить.

А познайомилася з ним Галя так... Ще після останніх весняних канікул Галя йшла до школи. Бачить, багато людей викопали рівчак для фундаменту нового будинку. А муляри так моторно, спритно кладуть цеглу. І стіна виростає просто на очах... Особливо цікаво і швидко працює той муляр з бородою. Здається, що цегла сама поспішає до нього в руки, він миттю накладає на неї розчин і точно кладе на місце одним рухом. Тоді трохи відхилиться, постукає зверху по цеглині, а ось уже й друга у нього в руках.

Галя трохи подивилась і побігла до школи, щоб не спізнитись. А коли поверталася назад — глядь, а стіна вже стоїть така, як Галя, заввишки... А може, й трохи вища!

Ну як тут не зупинитись!.. Галя так уважно стежила за роботою спритного, веселого муляра, що й він звернув на неї увагу.

То все наспівував, а це перестав співати і раптом звернувся до Галі:

— Що, громадянко, цікаво?

Галя трохи знітилася і відповіла все-таки захоплено:

— Ой, дуже цікаво!.. Ви так швидко виростили вгору. Вранці були отакі, а тепер уже ось які! — показала рукою Галя, як виріс веселий муляр.

І він сам, і товариші його засміялись.

— А це ви звідки йдете, громадянко? Я бачу книжки в портфелі, мабуть, з Академії наук? — дуже серйозно спитав муляр.

— Та ні, я вчуся у тій школі, в третьому класі, — так само серйозно відповіла Галя. — І сьогодні з арифметики одержала п'ять.

— О, то ви теж ростете! Бач, це добре, — сказав муляр. — Ви ростете, і я расту! А як вас звати? Нам же треба познайомитись.

— Мене звать Галя. А вас як називати? — спитала Галя.

— Можна звати мене дядя Льоня. Я тут бригадир. У мене дома є такий самий академік, як ти. І теж у третьому класі. І теж приносить п'ятірки.

Отак і познайомилися Галя з дядею Льонею...

А потім вони подружилися. Коли Галя йшла до школи, вона гукала нагору до свого знайомого:

— Здрастуйте, дядю Льоню!

— Здрастуй, Галонько! Як у тебе справи? Уроки зробила?

— Зробила все... А у вас як?

— Добре!.. Ростемо, Галонько! — згори гукав дядя Льоня.

— Ой, ви вже так вирости, що я скоро вас і не докичусь. Я вже вас насилу бачу,— гукала Галя.

— По-ударному працюємо, Галонько!

Та йдучи до школи, Галя розмовляла недовго. А повертаючись із школи, вона затримувалась довше, бо часто дядя Льоня був унизу. Це була перерва на обід... Тоді дядя Льоня захоплююче розповідав, як будують будинки, як кладуть цеглу, чому бувають квартири зручні, незручні. І ще він часто смішив Галю, розповідаючи веселі історії.

Так весь час, усі дні й тижні на очах у Галі вистав угору будинок.

А разом з тим вставляли у вікна рами, приганяли двері, робили східці, настиляли підлогу... Будували будинок швидкісним методом.

А останні дні дядя Льоня працював уже аж на п'ятому поверсі. Звідти він здавався зовсім маленьким, і голос був не такий гучний, як унизу.

Сьогодні Галя не мала змоги навіть глянути вгору і привітати свого приятеля дядю Льоню. Вона швидко йшла по другому боці вулиці і була певна, що дядя Льоня її не помітить. Та коли вона вже минала будинок, почула здалеку, згори, насмішкуватий голос:

— Гей, громадянко! Громадянку академік Галя!.. Чого ж ти так поспішаєш, чого тобі ніколи?

Галя враз спинилась і аж ген високо вгорі побачила дядю Льоню, що стояв на залізному містку і ніби гойдався над землею.

Помахавши йому рукою, Галя вигукнула, скільки стало голосу:

— Ой, я дуже поспішаю переходити до четвертого класу, дядю Льоню!

— Ага, то справа серйозна!... Я теж сьогодні переходжу до старшого класу! — гукнув муляр згори.

— І вам табелі даватимуть? — крикнула Галя. — У вас п'ятірки?

— Неодмінно даватимуть!.. Самі п'ятірки! — засміявся дядя Льоня.

Галя дивилася вгору, задравши голову, і їй стало страшно, що дядя Льоня стоїть на містку і не боїться.

— А вам там не страшно? — гукнула Галя.

— Страшнуvато, — знову засміявся дядя Льоня і додав: — А тобі не страшно переходити до четвертого класу?

— Дуже страшно! — широко призналася Галя. — Ой, запізнюся, і тоді я зовсім пропаща людина!

Забувши, що вона ось незабаром буде четвертокласниця, тобто вже зовсім солідна людина, Галя кинулася бігти щосили. Проте вона все ж таки двічі повернулася і помахала рукою дяді Льоні.

* * *

У школі вже було повно учнів. Дзвінкий галас лунав і в дворі, і в коридорах. Лише дзвоник обірвав метушню, і школярі пішли в свої класи.

Зайшла в клас Ніна Василівна, теж вдягнена по святковому. Вона посміхнулася до дітей. А потім увійшла ще якась учителька.

Ніна Василівна поздоровила своїх вихованців. Вона сказала, що вони всі разом непогано попрацювали цей рік і тепер нехай добре відпочинуть, щоб восени з свіжими силами сісти за парти в четвертому класі.

Учителька поклала кожній школярці на парту табель...

Галя насилу дочекалася, доки черга дійде до неї, і миттю прочитала: «Переведена до четвертого класу».

Ще поздоровляв школярок і директор, коли всі молодші класи зійшлися в залу...

Та Галя майже нічого не чула з того, що говорив

директор. У неї в серці було стільки радості, що вона не могла встояти на місці. Їй хотілося скоріше вибігти на вулицю, на сонечко. Нехай усі бачать, що вона вже в четвертому класі!

Поки добіжить додому, треба ж іще розповісти все дяді Льоні, бо він теж переходить сьогодні до старшого класу.

Галасливим, радісним натовпом вибігли учні з школи.

Галя знов-таки не дочекалася Люди і пішла до «свого будинку». Пішла не поспішаючи, поважно, витримано. Адже ясно, що всі зустрічні знають, бачать — перед ними йде школярка четвертого класу.

Дядя Льоня чекав Галю внизу. Він уже переодягся. На ньому була не синя спецівка, а чистий сірий костюм.

Поздоровляючи Галю, дядя Льоня серйозно й міцно потиснув їй руку.

— В табелі так і написано, що я переведена до четвертого класу,— сказала Галя.— А куди ж ви перейшли?

— А я переходжу звідси на будівництво величезного заводу, який випускатиме цікаві, сильніші машини. Туди посилають найкращих мулярів. І я йду з своєю бригадою,— відповів дядя Льоня.— А ось тобі подарунок. За те, що ти добре вчилася. Ми ж з тобою працювали!

Дядя Льоня виніс і дав Галі гарненький будиночок, зроблений з дерева, але розфарбований так, наче стіни у нього цегляні.

А з дверей і з вікон будиночка хитро визирали, мов живі, ведмедики, півники, лисичка, мавпа, качка та інші смішні й веселі тварини і пташки.

Галя стояла зачарована і не знала, що їй робити,— такий чудовий стояв перед нею будиночок!

— Бери, Галонько, це ми з Льонею молодшим самі робили. Мого синка теж звать Льоня. Ми на всі руки майстри. А особливо вміємо будинки будувати...

— А мене навчите будувати будинки? — захоплено спитала Галя.

— Аякже! — радісно вигукнув дядя Льоня.— Приходь до нас, і ми тебе навчимо. Ти ж знаєш, де ми живемо. Пам'ятаєш, ти мене зустріла, і я тобі показав наші вікна? На другий поверх піднімешся, подзвониш

і питаєш, де живуть два Льоні, старший і молодший... Не забула, де ми живемо?

— Ні, не забула. Тільки я завтра прийду. Бо сьогодні бабуся пече для мене пиріжки і я їй допомагатиму,— сказала Галя.

— От і гаразд. Завтра й приходь надвечір.

Дядя Льоня провів Галю до самого дому. Допоміг їй нести подарунок.

Галя теж показала, де вони живуть, і сказала, що тато, мама й бабуся дуже хочуть познайомитися з ним. Вона ж їм так багато розповідала про свого дядю Льоню, що виростав на очах, разом з будинком, який він будував... Дядя Льоня пообіцяв неодмінно прийти в гості...

Більше не могла Галя витримати і побігла додому, притискаючи до себе будиночок, населений жвавими, веселими тваринами і птахами.

А дома чекали на неї ще подарунки від мами, тата й бабусі.

З М І Й

Уже два дні підряд невтомно працюють над своїм літальним апаратом двоє завзятих конструкторів — Слава Орлик та Андрій Небіда.

На Славиному столі неймовірний розгардіяш. Тут і тоненько настругані дранки, обрізки паперу, кальки, марлі, якісь мотузочки і дротинки. Під ногами в конструкторів теж накидано стружок і обрізків. На столі й інструмент — два складаних ножі, молоток, стамеска і маленька ножівка.

Андрійко порізав собі палець. Слава забинтував його, але бинт став уже чорний від бруду, так само як і руки в обох хлоп'яків... Клеєм з борошна Слава вимазав собі не лише ніс і праву щоку, а навіть волосся злиплося на потилиці. Це, замислившись, Слава почухав собі потилицю, а пальці були в білому клею.

Та, захопившись роботою, конструктори не звертали на це ніякої уваги. Що їм до таких дрібниць, коли ось в центрі столу вже стоїть майже готовий літальний апарат — змій. Та ще який зміюка! Очі палають, роздвоєний червоний язик пашить полум'ям, роги круті й гострі. Там, в небі, куди полетить сьогодні змій, все перелякається на смерть. Не кажучи вже про малих пташок — сам орел, цар птиць, і той тікав би від такого страхіття!

Рано-вранці сьогодні, коли батьки Слави тільки на роботу пішли, Андрійко вже примчав до Слави і зразу до столу. Слава теж прокинувся дуже рано, хоч, правду кажучи, любив поспати... Леся, сестра Славина, шести-класниця, теж побігла в школу на першу зміну. А Бо-

рис — семикласник, комсомолец, ще вилежувався. Йому на другу зміну йти.

Тільки Андрійко на двері, Слава йому:

— Знаєш, Андрію, мені сьогодні снився наш апарат. Ой, як снився, коли б ти знав!

— Ну! — заздрісно скрикнув Андрійко, але не спитав, як снився Славі змій, бо знав, що Слава все одно не витримає і розповідь сам.

— Значить, так, розумієш,— швидко, швидко зашепотів Слава, щоб у другій кімнаті не почув Борис.— Значить, так... Наче я сідаю в наш апарат, бо він дуже великий, натискаю на кнопки, беру в руки кермо, а він тільки р-р-р-р-р! Загуркотів і враз опинився високо в небі, аж там, аж там! Так високо, що земля стала схожа на глобус, який ото в Бориса на шафі стоїть...

— Значить, мовби реактивний літак зірвався,— зауважив Андрійко, як людина дуже обізнана на таких справах.

— Як реактивний літак, звичайно... А може, як ракета, що ми з тобою бачили в журналі «Техника — молодежи»... Мчу я там, у тій страшній височині, а мені й не страшно. Тільки людей не видко зовсім, і мами й тата немає. Я про них згадав...

— А про мене й забув? Друг зветься! — ревниво промовив Андрійко.

— Ти розумієш, Андрійку, не було часу. Керую ж апаратом! А навколо небо сине-сине, глибоке-глибоке... І ось я бачу, здалеку просто на мене прямує ескадрилья американських літаків...

— Ну? — гучно скрикує Андрійко.

— Факт! Чесне ленінське!.. Треба приймати бій. Не буду ж я відступати, тікати від фашистів... Я натискую ще одну кнопку, даю найбільшу швидкість і готуюсь до бою!.. Тільки намірився врізатись у зграю фашистських повітряних розбійників, коли вони — раз! Зробили мертві петлі і давай дьору від мене... Та хіба від такого апарата втечеш? Я наздоганяю і з усіх гармат і кулеметів як ошпарив їх!.. Один за одним так і посипались вниз! Потрощені! А я ще й зверху їм даю жару!.. А тоді мама увійшла відчинити у мене вікно, я й прокинувся... Так сон і не доснився...

— Ох і сон!..— не приховуючи заздрощів, сказав Андрійко і спитав:— А не страшно було?

— Аніскілечки...— запишався Слава.— Я, як виросту, стану льотчиком.

— І я теж...

І ось сьогодні оце хлопці закінчили апарат. Ще залишилося приклеїти одну планочку...

Слава подивився рисунки в журналі, що лежав на стільці. А тут-таки на другій сторінці намальований готовий змії, точнісінько такий, як у них лежить на столі. Тільки той, що на малюнку, тримається в повітрі на довгій нитці.

Дома немає нікого, Борис вилежується, і хлопцям привілля.

Взявши лінійку, Слава почав виміряти довжину планочки.

— Давай краще я, бо в тебе нічого не вийде,— сказав Андрійко, торкнувши Славу ліктем.

— У кого не вийде? У мене не вийде? Обізвався! — сердито знизав плечима Слава і теж наставив лікоть.

— Я кажу, що не вийде!.. Це дуже важлива деталь! — крикнув Андрійко.

— Важлива деталь! Сам знаю, що важлива!.. Скажіть, товаришу Небіда, а хто зіпсував ліву площину, невірно вимірявши довжину дванадцятої деталі? Хто, я вас питаю? — зневажливо спитав Слава.

— А скажіть, товаришу Орлик, хто безглуздо приладнав хвостове оперення?.. Коли б не ваш консультант, товариш Борис, то мали б ми мороку на півдня! — презирливо проказав Андрійко.

— Обов'язок консультанта — нам допомогти!.. А ви, товаришу Небіда, зробили абияк, і я сам знайшов помилку! — Слава штовхнув пальцем у груди Андрійка.

— Чого ти штовхаєшся, га? Питаю, чого ти штовхаєшся? — Андрійко почав наступати на Славу.— Ось візьму й поламаю все! Знищу, щоб ти не задавався.

Невідомо, чим закінчилася б ця надто гостра суперечка двох завзятих, запальних конструкторів, коли б на порозі несподівано не з'явилася Леся з книжками в руках. Вона з хвилину, мабуть, мовчала, а тоді вже вигукнула на весь свій дзвінкий, чистий голос:

— Ярослав, Андрію! Що ви зробили в кімнаті? Горенько мое! — сплеснула вона руками.

— Нічого не зробили, сконструювали чудовий

літальний апарат. А ти не кричи, мов навіжена,— повернувся до сестри Слава, а за ним і Андрій.

Леся знову сплеснула руками і присіла від сміху:

— Хлопці! Ой, не можу! Хлопці, гляньте на себе в дзеркало! На кого ви схожі! — заливалася сміхом Леся.

— «На кого схожі, на кого схожі»! На себе схожі...— сердито пробурмотів Слава.— Нема часу нам у дзеркало дивитись.

Обірвавши сміх, Леся рішуче зробила кілька кроків до хлопців:

— А прибирати в кімнаті хто буде? Кажіть, замазури-мацапури!

— Самі й приберемо, подумаєш,— сказав Слава, і разом з Андрієм вони нахилилися над рисунком, вимірюючи довжину останньої деталі. Не будуть же вони, серйозні хлопці, які недавно перейшли з похвальними грамотами в четвертий клас, сперечатися до бійки в присутності дівчини. Хоч вона і в шостому класі.

— Ви приберете, не знаю я вас,— сказала Леся і пішла в кухню за щіткою. Повернувшись, вона моторно почала підмітати біля Славиного столу.— Ану, постривайте трохи ви, змієроби! І оце ви досі й надворі не були? Така погода, таке сонечко, таке повітря, а вони в хаті замкнулись. Та я б і хвилини не сиділа.

— Часу немає у нас дивитися на твою погоду, на твоє сонечко, на твоє повітря. Важливіші справи є,— відповів Слава, зосереджено прилаштовуючи деталь.

Змій був готовий. Хлопці зітхнули з полегшенням. Тепер треба тільки, щоб клей висох на сонці, і можна пускати його в небо.

— На балконі поставимо, там і сонце, і вітерець продуває,— запропонував Слава.

— Правильно. Та не забути укріпити його тросами, на випадок бурі,— додав Андрійко.

Слава пішов шукати довгої мотузки, що правитиме за трос, а Андрійко зрізав ножицями кілька малесеньких шматочків марлі і паперу, що нещільно прилягали. А може, то тільки так йому здавалося.

В цей час у квартиру зайшов батько Слави, інженер Михайло Петрович Орлик. Увійшовши в кімнату, він відповів на привітання Андрійка і зразу побачив готового змія.

— Ну, зміще-чудище,— захоплено пробасив він.— Молодці, конструктори!

— А що, скажеш ні, тату? — спитав Слава, увійшовши з мотузкою.

— Та кажу ж, що прекрасний...

— Прекрасний! — вигукнула Леся.— Поглянь на цих мацапур! І шойно я вимела з кімнати гору сміття. Отут, біля столу, навалили.

— Це не страшно. Біля верстата не завжди робітник працює в білому халаті. Буває, що й забрудниться, що й стружка та інші всякі штуки лежать біля верстата. Це нічого. Попрацювали ж хлопці!.. Ну, а тепер коли його запускатимете? — спитав батько.

— Сьогодні... За півгодинки він підсохне, а ми тим часом збігаємо в крамницю і купимо ниток. Позавчора бачили. Отаке велике пасмо сурових ниток, вісімдесят метрів, коштує чотири карбованці вісімдесят дві копійки,— відповів Андрійко, і хлопці урочисто понесли змія на балкон. Там прив'язали його мотузкою. Тільки тепер вони помітили, що надворі чудова погода. Сонце таке ласкаве, і вітерець подуває — саме такий, як їм потрібно, щоб змій знявся високо-високо.

Хлопці побігли митися.

Михайло Петрович вийшов із свого кабінету з рулоном рисунків і сказав Лесі, що він приїхав з заводу на кілька хвилин, щоб забрати деякі матеріали.

— І скажи мамі, Лесю, що я сьогодні трохи запізнюсь на обід.

Він уже хотів виходити, коли з'явилися Слава з Андрійком, дуже похмурі, навіть сердиті. Вони відвертались один від одного. Раптом Андрійко різко сказав:

— Я додому. До побачення...

Андрійко рушив до дверей, але Михайло Петрович спинив його біля себе, ввіймавши за плече.

— Що сталося? Чого ви посварились? Розповідайте!

Хлопці мовчали, спідлоба позираючи один на одного. Слава зовсім знякотив і опустив очі.

— Ну, я вас питаю, чого не поділили? Ярославе, ти що, не хочеш батькові розповісти? Цікаво! Здається, досі я такого не помічав.

Слава опустив голову, ворушив губами, і здавалось, що він зараз заплаче.

— Це зветься друг! — раптом сказав Андрійко свою постійну фразу, коли хотів дошкулити Славі.

— Говори ти, Андрію! — майже наказав батько.

— Та навіщо я буду його видавати? Хіба я що?..— тихо сказав Андрій.

— Ну говори. Я нічого...— ледве чутно вимовив Слава.

— Що ж, скажу,— наважився Андрійко.— Вчора у нас були гроші на нитки. Ми їх зібрали... У мене два карбованці п'ятдесят копійок і у Слави два карбованці тридцять одна копійка. Так мої гроші ось, а Слава один карбованець і сорок копійок учора витратив на морозиво... А тепер що ж... Збиралися зараз запускати змія, а грошей на нитки... не вистачає... Ну от і... запустили!— мало не схлипнувши, закінчив Андрійко.

— Е, Ярославе, не гаразд. Не гаразд, хлопче...— похитав головою батько.— На такі важливі справи збирали ви гроші, а ти не мав сили зберегти їх. Треба було вистояти. Погано, погано, синку. Ти ж уже в четвертому класі...

Схлипуючи, ще нижче опустивши голову, Слава проказав:

— Страшенна спека була і таке смачне морозиво, що якась рука сама простягнула гроші. Я потім схаменувся, та було пізно. Морозиво вже з'їв...

— Ну що ж, у мене немає грошей... От і полетів ваш змій, га? — посміхнувся батько до Лесі, що стояла в дверях і насилу стримувала сміх, дивлячись на свого брата-ласуна, якого спіткало таке тяжке лихо.

— Скільки, кажеш, не вистачає грошей? — спитала Леся.

— Один карбованець і сорок копійок,— безнадійно відповів Слава, але підвів голову і глянув у насмішкуваті очі сестри.

— Гаразд, я тобі позичу. Тільки щоб неодмінно віддав, чуєш, морозивоїд?

— Чесне піонерське, віддам! Чесне піонерське! — скрикнув Слава.

Леся вийшла в другу кімнату і, повернувшись, поклатала в руку братові один карбованець і п'ятдесят копійок.

— Помчали, Славо! — аж підстрибнув на місці Андрійко.— За хвилину туди й назад!

І хлопці миттю затупотіли по східцях.

І справді, за якісь п'ятнадцять хвилин захекані хлопці, витираючи з лоба піт, прилаштовували шнур до свого казкового змія.

Вони нічого не помічали навколо себе, працювали мовчки, тільки іноді кидали один одному коротенькі зауваження:

— Ні, тут вузол треба міцніший...

— Так, так, сюди протягни цей кінчик.

— Готово! — вигукнув Слава.

І хлопці урочисто понесли свій апарат на вулицю. Тут рядом є тихий провулочок, де завжди бавляться діти і де не раз школярі запускали зміїв. Але такого ще ніхто не бачив!

Тому коли Андрійко з Славою дійшли до провулка, за ними вже поспішав цілий натовп знайомих хлопців. Всі були здивовані, що Слава й Андрійко сконструювали такого дивного змія. І почалися суперечки — одні доводили, що цей змій зроду-віку не полетить, а інші кричали, що такий змій літатиме, як птиця.

Тільки власники змія мовчали, не встрявали в розмову. Вони й самі хвилювалися — а раптом справді змій закапризує, і тоді сором буде перед усім товариством сусідських школярів.

Нарешті зупинилися серед дороги. Андрійко почав розмотувати клубок, а Слава застиг на місці, піднявши змія над головою.

— Годі! — гукнув Слава.

Андрійко зразу став, натягнувши добре нитку.

— Пу-ускай! — скрикнув він. Слава підкинув змія, а Андрійко щосили помчав уперед. За ним кинувся весь натовп хлопців, на чолі з Славою, несамовито вигукуючи.

— Давай! Давай! Попускай нитку, попускай!

Змій легко знявся вгору, але раптом козирнув раз, потім удруге. Та Андрійко — хлопець досвідчений, він на хвилинку спинявся, і змій переставав козиряти, повільно опускаючись униз. Тоді Андрійко знову біг далі, аж доки змій не піднявся на таку височінь, що його підхопив вітер.

— Розмотуй, розмотуй! — закричав Слава.— Пішов, пішов, пішов!..

Хтось з хлопців вигукнув «ура».

Змій плавно гойдався в такому чистому, світлому, блакитному небі. Затамувавши подих, хлопці не могли відірвати від нього очей.

1951

ПОДАРУНОК

1

Скільки ж того клопоту перед святами, просто жах! Школа гуде з ранку до вечора... Треба ж випустити нову класну стінгазету. Та й неабияку, бо класи змагаються між собою — хто випустить найкращу, найцікавішу газету до Великих Жовтневих свят.

Під час перерви зразу в піонерську кімнату набивається повно піонерів. Старшу піонервожату засмикали зовсім — запитують, поради просять, допомоги. А після навчання черговий учитель з трудом порозгонить школярів додому. Та все одно, тільки встигнуть учні пообідати, приготувати уроки — вже й біжать знову в школу. Бо роботи ж багато!

Денисові доручили альбом і дали чотирьох школярів його класу на допомогу... А ще ж треба навирізувати малюнків, понаписувати заклики, прикрасити візерунками.

Ну, правда, Денис уміє добре малювати й креслити, це йому неважко. Тільки ще мало зібрали вони малюночків про Велику Жовтневу революцію та про славні діла будівельників, бійців і офіцерів Радянської Армії.

Добре, хоч учителька пообіцяла дістати дещо, це мабуть, єдиний порятунок...

До того ж, фруктові дерева знов цього року садили біля школи. Тепер уже й Денис садив. Одну яблуньку, одну грушу, сливу й вишню він сам посадив під доглядом викладача природознавства. І вирощувати весь час він сам мусить, аж поки не закінчить школи. Через кілька років уже можна буде й поласувати мічурінськими сортами фруктів з дерева, які він сам викохає, догляне.

Ох і роботи ж скільки! А ще ж і уроки робити, та за Настусею треба походити. Ну що, коли вона мала, в другий клас бігає. Мати йде на роботу вранці і щоразу наказує:

— Дивися ж, Денисе, не обижай Настусю, вона маленька... Нагодуєш її, там борщ і картопля з салом, узвар на миснику...

— Добре...— неохоче відповідає Денис.

Адже він уже не маленький хлопчик-мізинчик, а в четвертому класі, відмінник і піонер.

— Добре-то добре... Тільки, як завієшся, й кіньми тебе не зганяєш!

— Щастя велике — коні. На машині наздогнати можна,— всміхається Денис.

— Та на язик ти у нас гострий... Корові сіна кинеш, вичистиш, напоїш. Неодмінно води наноси повну діжку, купати вас сьогодні буду.

Денис нічого не відповідає. Мати — знатна ланкова, буряки копає з своєю ланкою і дуже заклопотана. Весь день на плантації і дуже турбується, чи дасть її ділянка сімсот центнерів з гектара. Адже таке зобов'язання вони давали. Хіба ж можна не додержати свого слова? От вона й турбується. Всі поважають її, навіть агроном з нею радиться і дуже шанує. Недарма ж нагородили матір орденом Трудового Червоного Прапора за великі врожаї буряків!

— То чуєш, Денисе, води не забудь наносити. Та не бери великого відра, маленьким цебриком носи, бо те відро важке,— знову нагадала мати, похапцем запинаючись хусткою.

Найбільше в світі не любить Денис воду носити з артезіанського колодязя. Далеченько цей колодязь від хати. Жінки коромислами носять, зразу по два відра, а йому доводиться цебриком міряти. Разів десять сходиш, поки наносиш діжку. Таке нещастя ця вода. Коли б можна було обійтись без неї, так не обійдешся ж!

2

Вибіг Денис із школи з повною головою клопоту. Уроки треба робити, нагодувати Настусю, дещо наклеїти в альбом, придумати малюнки для стінгазети свого

класу та ще й води наносити. Треба поспішати. Настуся вже он далеко побігла з дівчатками, і цвірінчать, мов горобенята, на всю вулицю...

Хороша дівчина Настуся, тільки не дуже слухає Деніса. Накаже їй щось допомагати, а вона втече, ще й язика покаже. Ніякої дисципліни і порядку в хаті!

Поскаржився матері, а вона ще й вичитала йому:

— Ти вже великий, мужик у хаті. А Настуся ще мала. То нехай уроки робить. Ти ж їй не допомагаєш.

А Настуся й собі:

— Навіщо мені його допомога! Ми з Оксанкою як сядемо, миттю задачки розв'яжемо, а тоді читати та вірші завчати. Допомога, чи й не помічник!

Отака вона, Настуся, що ондечки підстрибом гасяє по вулиці.

Глянув Деніс уперед і мало не спинився... Перекопана вся вулиця. Якийсь рівчак копають. Ого, скільки вже викопано!

Озирнувся Деніс — копають аж ген, від водонапірної вежі, яку цього літа збудувала будівельна бригада на чолі з дядьком Кирилом. Ця бригада побудувала ще дванадцять нових хат для колгоспників, корівник, маслоробню і гараж.

Дядько Кирило каже, що коли б цегли давала цегельня скільки потрібно, ще б кілька хат встигли поставити.

Цей самий веселий вусатий дядько Кирило і їм хату поставив, коли Деніс ще малий був. Тільки їм готову хату привезли просто з міста, з заводу, на машині. І зразу й поставили. Гарна хата, тепла, затишна, любить її Деніс. Бо в цій хаті швидко й мати видужали... А коли електрику провели, так і зовсім хата стала затишною. І йти з неї нікуди не хотілося...

Що ж це вони копають?.. Хоч і звикли колгоспники, що у них багато чого будується, але ці рівчаки через усе село дуже збентежили Деніса.

Багато набудував колгосп «Перемога»! Після війни прийшли майже на голе місце. А тепер і згадки від того часу не лишилося.

І оце влітку приїжджали якісь гості в колгосп, на чотирьох легкових машинах. Голова колгоспу показував їм господарство, будівництво і, пригладжуючи вуса, казав:

— Ну що ж, ми мільйонери. Чому ж нам стільки не будувати. Еге, ще не на повну силу ми розмахнулися! Ви до нас через рік-два приїдьте та поглянете... Ось заїдемо в правління, я вам покажу наш п'ятирічний план... Щоб ви мали уяву, що тут буде..

Ці слова Денис сам чув. Не могло ж так бути, щоб Денис і собі не супроводжував гостей, не подивився на їхні машини...

Ага, ондечки дядько Кирило вичитує якомусь колгоспнику своїм сильним голосом:

— Ти мені копай глибше! Ще сантиметрів на двадцять п'ять. Бо брак не прийму і не запишу трудоднів. Дисципліна, порядок! Не на панів робиш, а для себе, для радянських людей... А ви веселіше повертайтеся, щоб дощ не перешкодив! — звернувся він до возіїв, які возили широкі труби і розкладали їх вздовж викопаного рівчика.

Біля дядька Кирила стояв слюсар-механік колгоспних майстерень Марко Павлович, замислений, завжди врівноважений, спокійний чоловік. Його дуже поважають колгоспники, бо він і майстер на всі руки, і винахідник. Він навіть для копання буряків зробив якусь машину, за яку дуже дякувала йому й Денисова мати.

3

Денис трохи ніяково підійшов до дядька Кирила і, почекавши, поки той скінчив вичитувати копачеві, привітався. Дядько Кирило повернув до Дениса свої чудові вуса:

— Здоров, студенте! Скоро професором будеш?

Посміхнувшись, Денис нічого не відповів. Дядько Кирило товаришував до війни з його батьком. І тепер він частенько заходить до них та неодмінно пожартує й покепкує з Дениса, приголубить Настусю, а то й гостинця принесе.

— Скажіть, дядьку Кириле,— наважився нарешті Денис спитати,— навіщо ви перекопуете дорогу і оце все?

— Як-то навіщо? — з цілком серйозним виглядом сказав Кирило.— У тебе двійки є? У Настусі є?

— Ні, немає. Навіть четвірок немає! — запишався Денис.

— Шкода. Це ми в оці труби двоєчників будемо заганяти. Щоб потім краще вчилися... Не віриш, спитай ось у Марка Павловича.

— Е, не обдурите, це щось інше,— засміявся Денис.

— Це, хлопче, подарунок на свято... Зрозумів? Ну, біжи обідай. Ніколи мені базікати. Робота ударна...

Денис пішов дещо незадоволений. Тільки ще почув, як Кирило сказав Маркові Павловичу:

— Біля трьох кілометрів укладемо, так вирішили. А решту наступного літа... В першу чергу всі господарські приміщення та вдовам загиблих на війні...

Денисові вже ніколи було розпитувати далі, бо на нього чекала голодна Настуся та багато різних справ і найнудніша справа — наносити діжку води. Ох, ця вода!..

4

А перед самими святами роботи стало ще більше. Як кажуть, ніколи й вгору глянути!.. Прикрашали школу, готувалися до демонстрації, вивчали нові пісні, шкільний оркестр репетирував нові марші. Хіба ж можна було не послухати?

Рівчакі давно вже були позакопувані, навіть і землю притоптали...

Не помітив Денис, що за той час, коли вони з Настусею були в школі, і в їхньому дворі прокопали рівчак, пробили стіну в кухні і провели туди кран та приладнали під ним якусь білу велику емальовану чашку. Це було зроблено все шостого листопада.

Денис зібрався йти на урочистий вечір у школу, коли чує передачу з колгоспного радіовузла. Після поздоровлення з наступаючим великим святом річниці Жовтневої революції голова колгоспу сказав:

— На день цього величезного свята колгосп має подарунок... Проведено першу чергу нашого водопроводу. Увага, пускаємо воду...

Мати швиденько пішла в кухню, за нею побіг Денис.

Взявшись тремтячою рукою за ручку крана, мати повернула її... І раптом потекла вода!

Пругка цівка сріблилася в світлі електричної лампи, виграла, розбивалася на блискучі бризки.

Денис, зачарувавшись, не зводив очей з шумливої води. Потім, наче не вірячи своїм очам, підставив руку під грайливий струмок. Холодна свіжа вода ласкаво задзюрчала в жмені.

Після довгого мовчання Денис припав до матері і майже скрикнув:

— Матусю, і я вже більше не носитиму цебриком воду?

— Ні, синку, не носитимеш...— відповіла мати, пригорнула до себе хлопця, змахнувши непомітно сльозинку радості.

— Мамо, а хто ж подарував нам цей водопровід?— здивовано спитав Денис.

— Як хто? Люди, колгосп... Працюють у нас колгоспники добре, а чесна праця й приносить народові й державі багатство, силу...

Д Р У Ж Б А

1

Весь клас був глибоко здивований, коли довідався, що Борис і Микита посварилися. Адже це були такі нерозлучні друзі, що не можна їх навіть уявити собі не разом.

Щоранку високий білявий Борис, збивши кепку на потилицю, з портфелем в руках бігцем завертав у двір до Микити. Микита вже чекав його.

— До бою готуйсь! — гукав Борис ще біля воріт.

— Завжди готовий! — відповідав Микита і миттю вибігав із сіней:

— Та куди ви так поспішаєте, встигнете, — посміхалась Микитина мати. У неї завжди була якась лагідна посмішка на устах, коли вона розмовляла з хлопцями.

— У нас ще є серйозна розмова, — нашвидку обернувшись, казав Борис, і вони зникали за рогом.

— Серйозна розмова... — хитала їм услід головою мати, знов-таки посміхаючись. — Аби не бешкетували, а серйозна розмова — то нічого.

Не поспішаючи, розмахуючи портфелями, хлопці справді починали розмову.

Так вони й товаришували. Борис закоханий в танкістів. Навіть улюблена пісня його — про трьох танкістів, трьох веселих друзів. А Микита — завзятий мічурінець. Якось з Києва один професор прислав йому насіння рідкісних гібридних помідорів, рису і гіллястої пшениці. На дослідній ділянці при школі Микита все літо вирощував нові рослини, щось записував, поливав, підпушував.

Правда, з рисом у нього майже нічого не вийшло.

Насилу зібрав трохи насіння. А пшениця вродила добре, і помідори теж...

Та обидва хлопці були ще славетними голуб'ятниками. Шість пар поштових, рудих з сизими підпалинами, мав Борис. А Микита тримав у голубнику п'ять вертунів. Чому п'ять? Тому, що шуліка вбив одного голуба, і руда з фіолетовою шиєю голубка зосталася сиротою... Вона весь час сумувала, а Микита ніяк не міг підібрати їй голуба до пари.

Треба було їхати в район до знайомого голуб'ятника, там би напевне дістав, але мати не пускає. Та хіба ж вирвешся з дому, коли уроки треба готувати та й іншої багато роботи.

От саме через голубів і посварилися нерозлучні друзі. І було дивно, що вони вкупі не ходять у школу, не шепочуться про щось своє під час перерв, не вчать разом уроків. Сидять хлопці за однією партою, але не розмовляють один з одним і дивляться в різні боки.

А досі було так, що розлучалися вони тільки ввечері, коли треба було вже йти спати. Навіть книжки читали вголос разом.

Поштовиків Борис навчав знаходити свій голубник за десять кілометрів. Один з них навіть з району прилетів із записочкою на нозі. В цій записочці був привіт Микиті і повідомлення, що в Бориса все гаразд, що він купив нові книжки, кольорові олівці, а родичка, у якої він прожив три дні, подарувала йому вишиту сорочку.

А Микита «підіймав на крило» своїх вертунів. Голуби високо здіймалися в небо, потім через крило перекидались і опускалися мало не до самої землі.

— Диви, диви, Борисе, які мертві петлі! Дивися на крайнього, вісім петель зробив! Ох; диявол!...— вигукував Микита, високо задерши голову.

— Подумаєш, дивовижа...— байдуже відповідав Борис.— Мертві петлі над своєю хатою. Нехай він за п'ятнадцять кілометрів звістку принесе і летить з такою швидкістю, що ніякий шуліка його не наздожене... А то крутиться, а шуліка його хап і поволік у ліс.

— Звістка, звістка... Звістку можна і телефоном переказати. А нехай твої поштовики спробують хоч одну мертву петлю зробити,— відповідав дещо ображений Микита.

Але ці суперечки ніколи не доходили до сварки.

Посварилися нерозлучні друзі ось чому.

Минулої суботи, ідучи з школи, хлопці умовилися разом вчити уроки, як завжди, а ввечері йти в клуб дивитися нову кінокартину. По обіді мав зразу зайти до Бориса Микита, бо звідси ближче до клубу.

Широким кроком поспішав додому Борис. Треба ж було ще погодувати своїх поштовиків, та, може, встигне й поганяти їх, щоб не засиджувались коло голубника.

Увійшовши в двір, Борис відразу побачив новину. До його голубів пристав чужий голуб. Він сидів трохи осторонь від інших, насторожено озирався, але іноді воркотів; значить, пристав по-справжньому, не збирався тікати.

Та який же гарний голуб! Ясно-глинистий вертун, а шия виблискує фіолетовим, рожевим кольором, грає, мов райдуга. А хвіст високо носить, мало не на голову собі кладе.

Такого красеня навіть у Микити немає. От як побачить він,— згорить від задрощів!

Але треба ж його ще ввіймати... У голуб'ятників закон такий: пристав голуб до твоїх — значить, він твій. Борис з Микитою знали всіх голубів у селі. Це переважно були простяки, які навіть годувалися самі, літаючи в поле. Розводили їх переважно для їжі. А цей красень-вертун, видно, здалеку прилетів...

Борис набрав проса, насипав на полицку голубника і покликав голубів:

— Гулі, гулі, гулі...

Новий голуб не наважувався підлетіти до полицки і сидів осторонь. Та все ж не витримав, злетів і собі. Він жадібно почав клювати просо — видно, добре зголоднів.

Борис сторожко підійшов до голубника, смикнув мотузку, і всі голуби опинилися за ґратами.

Впіймавши голуба, Борис захоплено розглядав його. Справді, це був голуб, а не голубка, з малесеньким дзьобиком, сизими пухкими ніздрями, і очі були з рожевим відтінком, під колір райдужної шиї.

Рідкісної краси і породи голуб.

Борис обережно, по-хазяйському підв'язав йому крила і пустив у спеціальну клітку, де він парував нових голубів.

Насипавши зерна та наливши води, Борис все не міг відірвати очей від гарного птаха.

— Що це ти вже цураєшся своєї хати? — гукнула мати.— Все з своїми голубами. Коли вже ти покинеш з ними панькатись?

— Ніколи, мамо! — весело гукнув Борис.— Ви краше подивіться, який голубок пристав до мене. Ось гляньте ж, мамо!

Мати підійшла до клітки.

— Вертун незвичайної породи!

— Справді, гарний голуб. Кращий за отих твоїх... — похвалила мати, і Борисове серце сповнилося гордощами.

— Тепер і собі вертунів заведу!

— Іди краще, вертуне, пообідаєш. Бо мені в бригаду треба йти... Вертун...

Тільки встиг Борис пообідати, а на порозі — Микита.

— Микитосе, я тобі зараз щось таке покажу, що ти скам'янієш на місці! Скам'янієш, Микитосе! — вигукнув Борис, зриваючись з місця.

— Знайшов такого, скам'яніє, — глузливо озвався Микита.— Я чимало чого бачив і не дуже дивувався.

— Ну, ходім, Микитосе, ходім,— гордо крокував попереду Борис, ведучи свого друга в сарай.— Почекай тут, бо там темно, зараз винесу.

Борис виніс клітку з голубом і поставив на ящик.

— Прошу вас, Микито Федоровичу... — повів рукою в бік голуба Борис,— любуйтеся...

Дійсно, Микита, замилувавшись, мовчав кілька хвилин, не міг вимовити й слова. Він не відривав очей від голуба.

— Де... де ти... його взяв? — нарешті промовив він.

— Приблудився!.. Приходжу з школи, а він сидить на голубнику. Я заманив його туди і хлопнув,— захлинаючись, розповідав Борис.

— Приблудився... — наче видихнув Микита з неприхованою заздрістю. Потім враз додав: — Слухай, Борисе, ти знаєш, він під пару моєї голубці...

— Куди там твоя голубка, вона не варта дзьоба цього красеня. Голубка... — зневажливо сказав Борис, задерши носа.

— А я кажу, під пару. Голуби завжди красивіші за

голубок...— образився Микита.— Слухай, на що зміняємо, га? Що тобі за нього дати?

— Нізачо не змінюю. Ніколи в світі,— трохи наче злякано відповів Борис, немов у нього Микита вже забирає голуба.

— Ти ж не любиш вертунів, а в мене...

— То я не любив яких-небудь там. А це... Я розведу собі теж, та ще яких!

— У мене ж голубка вже давно сама,— знову благально промовив Микита.

— Микитосе, нічого не вийде, і не говори! — вигукнув Борис.

— Я тобі дам знаєш що...— вже безнадійним голосом сказав Микита.

— Нічого не треба! Ніколи в світі не віддам нікому цього голуба! — твердо вимовив Борис.

— Ніколи в світі... Це називається друг, товариш... Хапуга ти, а не товариш! Хай він тобі здохне, твій голуб!... Такі товариші мені не потрібні!— розлючено вигукнув Микита і пішов з двору.— Не хочу я тебе знати більше!

— Не хочеш — і не треба. Як-небудь обійдемося без вашої милості! — кинув йому вслід Борис.

У самого ж боляче стиснулося серце і від того, що Микита його образив і що втратив такого вірного друга. Бо знав Борис, який упертий і настирливий хлопець Микита. Він уже коли щось вирішив,— стоятиме на своєму до кінця...

3

Понад тиждень не розмовляв Микита з Борисом.

Скільки не пробував Борис привернути до себе увагу Микити, той уперто мовчав або коротко говорив:

— Не в'язни! — і йшов у гурті школярів або сам.

Дуже тяжко переживав Борис цю сварку, але не міг віддати голуба. Надто полюбив його.

А оце вже другий день Борис сам сидить за партою, Микита не приходять до школи. Що ж там у нього трапилось? Та зайти до товариша Борис не наважувався.

На останньому уроці їхній класний керівник, Мирон Васильович, спитав:

— Хто знає, чому не ходить у школу Микита Сидоренко?

Всі мовчали.

— Борисе, ти зайди довідайся і мені потім скажеш.

— Добре,— похмуро відповів Борис, передбачаючи важку зустріч з Микитою.

Після уроків, ідучи з школи, Борис сторожко зайшов у двір, де Микита жив тільки з матір'ю; батька в нього не було,— загинув на війні. Старший брат, Михайло, працював трактористом і все літо був у полі, а взимку на МТС.

Борис обережно відчинив двері і просунув голову в хату.

— Хто там? Ти, Микито? Швидко ти впорався...— почув Борис кволий голос тітки Соломії, матері Микити.

— Ні, це я, Борис,— тихо проказав хлопець і, зрозумівши, що немає Микити вдома, сміливіше зайшов у хату.

— Заходь, заходь, Борю. Чого ти там біля дверей застиг? — важко дихаючи, покликкала Соломія.— А я оце захворіла. Пропасниця якась, малярія напала. Горю вся, ломить кістки... То бідний Микита і по господарству, і до лікаря... А це послала до Михайла на поле... забігався хлопець зовсім. До школи ходити не може, на кого ж мене залишить?.. Подай мені, синочку, води, отам на лаві.

Борис подав води. Тітка Соломія тремтячою рукою взяла кухоль, напилась і, застогнавши, знову поклала голову на подушку.

— Може, вам допомогти в чому? — тихо спитав Борис.

— Та що ж ти допоможеш?.. Що це ви не поділили з Микитою? Про тебе й слухати не хоче, коли я питаю, чому ти не приходиш,— болісно сказала Соломія.

— То так, дурниці... Ми помиримось. Я допоможу йому і уроки готувати, — почервонівши, відповів Борис.

Йому було так соромно зараз через ту дурну сварку і страшенно жаль Микити, який сам порався коло хворої матері і не міг ходити в школу.

— Піди, синку, там порося чогось бушує. Налий йо-

му водички в корито. А прийде Микита, він випустить його і догляне,— тихо сказала Микитина мати.

Упоравшись коло поросяти, Борис знову повернувся в хату.

— А може, ще щось зробити? — спитав він.

— Та я й сама не знаю. Незабаром Микита вже повернеться. Він взяв у колгоспі коня і поїхав до Михайла.

— Тоді я збігаю додому, миттю однесу книжки і прибіжу назад. Добре?

— Біжи, синку, біжи... Та скажи мамі, може, вона прийде та поставить тісто на хліб. Біля корови сусідка, Василина, спасибі їй... Вранці і ввечері подоїть... Не хочеться її турбувати багато. Свої роботи вистачає...— запинаючись на кожному слові, сказала Соломія.

— То я зараз повернусь назад! — І Борис причинив за собою двері. «Треба завтра на раді загону поставити питання про допомогу Микиті. Бо він же так відстане і важко буде наздогнати. Допоможемо йому за хворою ходити...» — думав хлопець, поспішаючи додому.

Незабаром Борис повертався назад. Він ніс кошик з харчами, які передала мати для Микити і для хворої.

А за пазухою сидів красень-голуб. Це був подарунок Микиті. І навіть зовсім не шкода було Борисові розлучатись з голубом...

МАЛЕНЬКА КАТРУСЯ СТАЛА РІДНОЮ ДОЧКОЮ

Гриміла війна на землі.

Радянські війська звільняли рідну землю від лютого ворога. Фашистські банди тікали на захід, а наші героїчні воїни невтомно переслідували їх. Вони вже звільнили сотні міст і тисячі сіл.

Велика радість була в серцях наших людей, коли рідні воїни входили в звільнене місто чи село. Люди плакали від радощів, цілували солдатів і офіцерів, чим могли частували їх, запрошували до себе в будинки.

Така ж невимовна радість була і в колгоспників села Маньківки, коли воно було звільнене від фашистів. Але село було спалене ворогами, мало залишилося цілих хат. І людей теж лишилося небагато. Чимало втекло від ворога, багатьох закатували гітлерівці, а також погнали в Німеччину на роботу.

Десятки дітей села Маньківки zostалися сиротами. А серед них і маленька Катруся. Тато її загинув на війні, а маму хотіли погнати в Німеччину, але вона втекла, і її застрелили фашисти під час втечі.

Приютила Катрусю хороша тітка Параска. І тепер жила Катруся в землянці разом з чотирма дітьми тітки Параски. А від чоловіка її звістки не було. Як пішов воювати на самому початку війни, так і не одержала тітка Параска від нього жодного листа.

Хоч Катруся й маленька, їй пішов п'ятий рік, але й вона вибігла на шлях зустрічати доблесних радянських воїнів-визволителів. Махала гілочкою, кричала «ура», потім підбігла до одного солдата, а він підхопив її на руки, тоді посадив Катрусю собі на плече і так проніс

її через усе село, на задрість іншим маленьким діткам.

А коли опустив на землю, дав Катрусі ще кілька грудочок цукру і хліба. У селі майже не було чого їсти, а про цукор, то годі й згадувати. Катруся не знала, який він і на смак.

Війська рушили далі, а в селі залишили госпіталь, у колишній сільській лікарні. Цей будинок вороги не встигли спалити, бо нашвидку вивозили своїх поранених саме перед тим, як наші війська вже підходили до села.

Тепер у госпіталі лежали наші поранені. Та лежали не всі. Легкопоранені виходили на прогулянку на вулицю, розмовляли з людьми, чим могли допомагали колгоспникам.

Щоразу зустрічала Катруся одного високого пораненого, у якого була перев'язана ліва рука. Хоч була вже осінь, але Катруся бігала босоніж (не було в що взутись), в подраному платтячку, без хустки.

Одного разу високий поранений підійшов до Катрусі, спитав, як її звать.

Катруся соромливо нахилила голову й поглянула спідлоба великими своїми вологими чорними оченятами.

— Катруся мене звать,— тихо сказала дівчинка і хотіла тікати.

Це було біля їхньої землянки. Саме вийшла тітка Параска і двоє малих дітей, що були вдома.

— Чого ж ти соромишся, Катрусю,— сказала тітка Параска.— Цей товариш нас від проклятих ворогів визволив і, он бачиш, кров свою за нас пролив.— Тоді звернулась до солдата: — Сиротинка вона, Катруся, ні батька, ні матері. У мене живе отут, у землянці. А своїх у мене четверо. Та вже якось перебудемо, доки хату збудують...

Солдат все розпитав про Катрусю. Взяв дівчину за руку, вона довірливо дивилася йому в очі, навіть розказала, що у неї є дерев'яна лялька, тільки з однією ногою...

Так і подружилась Катруся з пораненим солдатом. Тепер, коли він виходив на прогулянку, неодмінно заходив у гості до Катрусі. Приносив їй гостинців. А одного разу навіть ляльку приніс, таку ловку, що Катруся аж скрикнула від радості.

Часто прогулювалась вона з пораненим. Він їй розповів, що у нього є хлопчик Васятко, йому вісім років, а дівчинка Оленка трохи старша за Катрусю.

— А як вас звати? — насмілилась-таки спитати Катрусю.

— Мене звать Микита Григорович, а прізвище Рожнов. Живу я аж за Москвою, в Рязанській області, в селі. Там і дітки мої живуть, і жінка,— Микита Григорович ніжно погладив Катрусю по розпатланій кучерявій голівці.

— А в мене нікого немає, сама-однісінька,— важко зітхнула Катрусю.— От коли б у мене була хоч мама, хоч тато... Можна, я буду вас називати тато Микита Григорович? Можна? — і, спитавши, Катрусю притулилася до солдата.

— Звичайно, можна, називай,— Микита Григорович глибоко замислився. А Катрусю все шепотіла: «Тато, тато Микита Григорович...»

Замислившись, Микита Григорович не помітив, коли їх наздогнала тітка Параска. Привітавшись, вона сказала посміхнувшись:

— Що, прогулюєтесь з дівчиною? Вона в нас хороша, слухняна... Ото тільки не знаю, де їй черевички чи чобітки дістати. Вже скоро й холод ударить,— забідкалась Параска.

Микита Григорович ще помовчав, а тоді звернувся до Параски:

— Параско Іванівно, є в мене така думка... Оце через кілька днів я поїду додому, там буду одужувати і лікуватись. Бо кістку мені побито сильно, довго доведеться лікуватись. Та чи й працюватиме рука, не знаю ще... Така думка у мене — забрати з собою Катрусю. Ще дочка одна буде. Сім'я у мене хороша, дружина з радістю прийме сиротинку. Так і виросте дівчинка в сім'ї... Зайду в сільраду, документи виправлю на Катрусю... Ти згодна стати моєю дочкою? — спитав він у дівчинки.

— Ой, як дуже хочу! — кинулась Катрусю до свого нового тата і обняла коліна, бо зовсім маленька була. А голову сховала в полу шинелі.

— Ну, от і гаразд,— обнявши за плечі дівчинку, промовив Микита Григорович. А тітка Параска змахнула рукавом непрохану сльозу...

Коли Микита Григорович сідав з Катрусю в попутну

машину, щоб дістатись на станцію, проводжати їх ви-
йшло майже все село... Люди зворушено бажали їм
щасливої дороги і щасливого життя, наказували Кат-
русі, щоб слухняна була та любила своїх нових тата й
маму та братика й сестричку.

Катруся не могла й слова вимовити. Вона тулилась
до свого тата, роздивлялась свої нові черевики, пригор-
тала до грудей ляльку, що їй подарував Микита Гри-
горович.

Тітка Параска поцілувала Катрусю, міцно обняла її
і сказала:

— От і стала ти знову рідною дочкою!

1954

ПРО БРАТА РІДНОЇ МОСКВИ

Коли на вулицях, в скверах, парках і на бульварах зацвітуть каштани, Київ робиться особливо гарним. Гордо стоять високі дерева, пронизані лагідним весняним промінням. Здається, наче кожний листок просвічується наскрізь. Навіть тіні, що прозоро тріпотять на тротуарах, відсвічують зеленню.

В такий сонячний день, у неділю, я вийшов походити по Києву...

У мене є приятель—учень третього класу Ігор. Жвавий, меткий і розумний хлоп'яга, який і хвилини не може всидіти спокійно... То він колесо ганяє, то м'яч, а то просто мчить з хлопцями наввипередки.

Ігор дуже допитливий і може відразу поставити десятки несподіваних запитань.

Так уже ми з ним і звикли—як тільки зустрінемося, або він набіжить до мене додому, значить я маю відповідати на всі його «а чого це, а чому це, а що це?».

Ось і зараз, тільки я вийшов на вулицю, Ігор підбіг до мене, привітався і запитав:

— А куди ви йдете?

Я сказав, що піду прогулятись по місту. Ігор попросив взяти і його. Ось тільки збігає питає маму, та вона пустить...

— Ні, Ігоре, мабуть, не треба тобі йти зі мною, бо стомишся. Може, я довго ходитиму,—сказав я.

— Не стомлюсь! Я не такий... А коли трохи стомлюсь, тоді мені тільки з'їсти порцію морозива, запити газованою водою з подвійним сиропом, або кілька цукерок, і відразу знову з'являються сили. Можу ходити

та бігати скільки завгодно,— хитро посміхнувся і зіщулювався Ігор.

«Ох і хитрюга ж ти у мене, хлопче»,— подумав я і дозволив Ігорю йти зі мною на прогулянку.

Ми вийшли на Володимирську вулицю і опинилися перед музеєм Леніна.

— Я тут був,— урочисто промовив Ігор.— В день народження Леніна ми сюди всім загоном прийшли... з вожатою... Дядю, а ви знаєте, що Ленін був найперший учень і що гімназію закінчив із золотою медаллю?.. Нам в музеї атестат Ілліча показали. Я сам бачив, чесне ленінське... І ще бачив одиночну камеру, де сидів Володимир Ілліч за революційну діяльність...

— То ти, мабуть, макет камери бачив,— зауважив я.

За розмовами ми і не помітили, як підійшли до Золотих воріт. Звичайно, не міг Ігор обійтись без запитання:

— От дивно... Ворота з сірого каменю, а називаються Золотими. Чому?

Довелося пояснити, що Золоті ворота побудовані понад дев'ятсот років тому. І тоді вони були прикрашені двома золотими банями, тому й називали їх Золотими. Через ці ворота в'їжджав князь Ярослав Мудрий, який їх і побудував... Богдан Хмельницький після перемоги над польськими панями теж в'їжджав у Київ через Золоті ворота...

— Про Богдана Хмельницького нам вчителька багато розповідала,— сказав Ігор.

— Що ж вона розповідала? — тепер уже запитав я, щоб перевірити Ігоря.

Ніби відповідаючи урок, Ігор виклав мені, що Богдан Хмельницький великий полководець, який підняв український народ на боротьбу проти польських панів. Він хотів, щоб Україна воз'єдналася з Росією,— щоб народи-брати жили в дружбі, і разом виступали проти ворогів...

Ми підійшли до пам'ятника Богдану Хмельницькому. Гордо сидить Богдан Хмельницький на баскому коні і, піднявши булаву, показує нею на північ, на рідну Москву.

— Нам вчителька казала, що наш Київ — рідний брат Москви... Ох, мені в Москву хочеться,— зітхнув Ігор.

— Підростеш, поїдеш... А зараз я тобі покажу, де колись жив князь Володимир...

— Який? Той, що на Володимирській гірці йому пам'ятник стоїть? — скрикнув Ігор.

— Той самий... Це він і заснував місто Переяслав, де пізніше зібрав Раду Богдан Хмельницький. Ось тут, де зараз двадцять п'ята школа, на цьому місці стояв терем князя Володимира. Біля тисячі років тому Володимир ходив по оцій землі, звідси вирушав у походи. На цих київських горах, над Дніпром, починалася історія трьох братніх народів — російського, українського та білоруського. Недаремно Київ називали здавна — мати городів руських...

Ігор замислився, мабуть, важко було йому уявити ту сиву давнину... Але за хвилину він уже знову запитав:

— А тоді Поділ був?

— Звичайно, був. Там жили ремісники і купці, там ішла велика торгівля з багатьма країнами. Відоме київське торжище, тобто базар, був на Подолі. Від тих давніх часів до наших днів збереглися назви вулиць, такі, як Гончарівка, де жили і працювали гончарі, що виробляли глиняний посуд, або Кожум'яцька, де працювали кожум'яки, тогочасні шкіряники.

— А ти хіба на Подолі буваєш? — спитав я Ігоря.

— Аякже, на пташиному базарі, з хлопцями... Це ж саме біля Кожум'яцької вулиці. Та я не знав, чому вона так зветься, а тепер всім хлопцям розкажу... Я там у неділю був. Тільки я своїх пташок уже повипускав, а восени знову придбаю...

А я і забув, що Ігор завзятий любитель співочогоптаства!

З гори ми подивилися на Поділ. Скільки там високих кам'яних будинків, які там красиві площі і сквери! А туди, в бік Куренівки та Пріорки, розташувалися фабрики та заводи...

Праворуч широко вигнувся Дніпро. Вода вже спадала, але задніпровська даль ще голубіла на кілька кілометрів. Прогудівши басом, відходив пасажирський пароплав. Снували катери, моторні човни, буксири з напругою тягли присадкуваті навантажені баржі, вирушаючи в далекий рейс на Каховку...

Ігор замріяно сказав, що скоро вже вони з сестрою

Наталкою на пляж ходитимуть. Іноді й мама з ними ходить. Тоді, правда, не так весело,— мама не дозволяє Ігорю плавати, бо сама не вміє. А Наталка плаває, як риба, і вже його навчила.

— Ти не стомився, Ігоре?

Ні, де там! Ігор може довго-довго ходити. От минулої неділі мама йшла до своєї сестри, на Печерськ, і взяла з собою Ігоря. Подивилися вони на Хрещатик. Там будинки так швидко виростають, що й стежити не встигаєш. А кранів скільки! Стоять, піднявши свої дзьоби...

А потім Ігор з мамою пройшлися біля того музею, де два величезних лева сидять, вишкіривши зуби, аж страшно, хоч вони й кам'яні. Це Музей українського мистецтва.

А далі ще один величезний будинок — Рада Міністрів. Могутній будинок! Треба хтозна-як задирати голову, щоб побачити найвищий поверх.

— Ви не бачили генерала Ватутіна, коли він живий був? — раптом спитав Ігор.

— Бачив, і навіть знайомий був з ним... Це ж під його командуванням звільняли наші війська Київ у 1943 році. А Микита Сергійович Хрущов був членом Військової Ради фронту, яким командував Микола Федорович Ватутін. От вони разом і розробили дуже цікавий і складний план розгрому фашистських розбійників під Києвом.

— А ми з мамою бачили пам'ятник Ватутіну,— сказав Ігор.— Ох, і квітів там багато! І ще ми в Лаврі були. Мама показала мені, де могила князя Юрія Долгорукого, який вісімсот років тому заснував нашу Москву. Ви знаєте, де це? В якійсь старій, старій церкві. А назву я забув. Ви там були? — допитувався Ігор.

— Звичайно, був... А церква зветься — Спас на Берестові...

Ми проходили повз буфет, де продавали морозиво. Ігор посміхнувся й каже:

— Ох, тепер я вже, здається, стомився,— і глянув у бік буфету. Він, напевно, заздрив тим, хто зараз там ласував.

Сіли ми за столик, і я почаствував свого малого супутника морозивом і газованою водою з потрійним сиropом...

БІЛЯ ПАМ'ЯТНИКА

Це таки справді боязко! Ну, уявіть собі: вперше в житті виступати з читанням вірша на шкільному ранку перед п'ятима, шостими і сьомими класами. Це ж повний зал школярів! І всі дивитимуться на нього, на Бориса.

Він хотів відмовитись. Сказав про це класному керівникові Надії Петрівні, а вона відповіла:

— Тобі соромно відмовляти. Це буде ранок, присвячений пам'яті великого генія людства Володимира Ілліча Леніна. А ти ж найкраще в класі читаєш вірші.

— Так я боюсь, Надіє Петрівно,— похнюпившись, нахиливши голову, відповів Борис.— А раптом зіб'юся з переляку. Людей же скільки буде...

— Не зіб'єшся. Вірша ти добре знаєш, а люди все свої, школярі, з батьків і шефів тільки дехто буде... Не вигадуй, Борисе. Краще приготуйся як слід, охайненько одягнись. Приходь на півгодинки раніше, я тебе ще перед виступом послухаю.

Все це добре, а проте боязко.

Борис, збираючись ранком до школи, все нашіптував вірш, який читатиме.

Він одягнув новий костюм — сірі штани і синю курточку. Надів піонерський галстук. Біля хлопчика весь час крутилась маленька Наталочка, все питала:

— Що ти шепочеш, Борисе?

— Вірш повторюю.

— І я знаю вірш, хочеш — розповім.

— Не заважай мені. Іди до своєї Галочки, вона скупає за тобою, он бачиш, скоро заплаче.— І Борис

показав на окату ляльку, що лежала горілиць на дитячому ліжкові.— Та вкрий її, бо вона вже змерзла.

— Змерзла? У хаті тепло, а Галочка зовсім не така мерзлячка, як ти.— Проте Наталя пішла до ліжка, взяла на руки ляльку, погойдала її.— Тобі правда ж не холодно, Галю? Ось як підемо гуляти, тоді я тебе закутаю в теплу хустку і запну косиночкою, добре?

Та Галя мовчала, дивлячись на Наталю великими синіми очима.

Борис глянув на годинника. Як швидко мчить час! Лишилася година до початку шкільного ранку. Хлопчик не міг всидіти на місці, походжав по кімнаті, нікав з кутка в куток і все шепотів вірш.

— Мабуть, я вже піду, мамо,— звернувся Борис до матері, що біля вікна шила Наталі нове платтячко.

— Ще рано, синку.

— Так мені треба завчасно прийти, щоб мене послухала ще раз Надія Петрівна.

— Ну, йди, тільки не пустуй там, не забрудни костюм перед виступом. Може, і я прийду з Наталею тебе послухати,— сказала мати.

— Ой мамо, не приходьте! — скрикнув Борис.— Тоді мені ще страшніше буде.

— Добре, добре. Я не знала, що ти в мене такий боягуз. Іди сюди, я поправлю тобі галстук.— Мати поправила галстук, обсмикала курточку, пригладила чубчик над лобом.

Борис миттю одягнувся і швидко вийшов з кімнати...

Надворі вщипнув його морозець, на ніс упала сніжинка і залоскотала...

Прямуючи вулицею, Борис і не помітив, як опинився біля пам'ятника Володимиру Іллічу, що височів над площею.

Хлопчик спинився проти пам'ятника і довго вдивлявся в дороге і таке рідне обличчя Ілліча, неначе вивчав його.

Замислившись, ніби забувшись, він тихо прошепотів:

— Володимир Ілліч, а мені сьогодні на ранковій виступати, вірш про вас читати, а я ніколи в житті не виступав... Мама каже, що я боягуз. Ні, я не боягуз! Всі хлопці нашого шостого класу «Б» знають, що я не боягуз. Тільки я боюся збитись. У класі — будь ласка, скільки завгодно читатиму, хоч весь урок, а тут... Людей

буде багато і всі дивитимуться на мене. Зіб'юсь, а вони скажуть: бач, такий хороший учень, а вірш не вивчив як слід... Та ще про Леніна... У мене ж тільки випадково опинилася в табелі четвірка з письмової.

У пам'яті в хлопчика сплив раптом урок перед самими канікулами, коли в класі писали диктант з української мови.

Всі дуже уважно слухають, Надія Петрівна диктує. А Василь не всидить, все шепоче: «Борко, скажи, у слові «приємно» треба писати «и» чи «і»?» Тільки відповіси йому, він знову: «Борис, а тут перед «треба» ставити кому чи ні?» І так весь урок. А через кілька днів Надія Петрівна роздавала зошити і сказала: «Від тебе, Засядько, не чекала такого...» Глянув Борис, а там трійка.

«Мені тоді так стало соромно, що я мало крізь всі три поверхи школи і крізь землю не провалився,— продовжував думати хлопчик, забувши про те, що треба поспішати.— Я добре надавав під час перерви Василеві, скільки влізло, та хіба це допомогло?.. От і поставила мені в табелі Надія Петрівна четвірку... І мама на мене розгнівалася... От якби тато був живий!.. Може, він би зрозумів, що я майже не винен. І чого ж мати гнівається. Я ж їй допомагаю! Молодшу сестричку, Наталю, забираю з дитячого садка, коли мама ще на фабриці. Коли ж мама затримується на засіданнях, я сам і погоду Наталю, і спати покладу. Тільки коли я варю кашу і вона в мене часто пригоряє, мати глузує з мене...»

Раптом Борис згадав, що йому треба йти до школи виступати на ранку з віршем...

— А може, ще раз вірша прочитати,— сказав собі.

Борис випростався, хотів було підняти праву руку, як його вчила Надія Петрівна, та опустил швидко і тихо почав:

— «Ленін». Вірш Максима Рильського.

В очах дітей, допитливо-розумних,
Його очей відсвічує вогонь.
Безсмертний він в красі заводів шумних,
В цвітінні нив, у потиску долонь.

Шахтар, що казкову виносить здобич
Із надр земних до сонця, на-гора,
І пісня, що із Києва в Дрогобич
Летить, як чайка з берегів Дніпра...

Почавши читати вірш тихо, Борис забувся і продовжував все голосніше й голосніше:

І море шовковистої бавовни,
І сад, що у пустелі виника,—
Це все про нього спогад невимовний,
Скрізь думку його і скрізь його рука.

Коли твій брат, твій син, твоя дитина
Тне ворога з-за правого плеча,
Коли за волю бореться країна,—
Веде в бою правиця Ілліча.

Поборем ми, бо праве наше діло,
Із тьми й пожарів виникне блакить,
Бо слово Ленін в світі прогрімало,
Бо слово Партія у відповідь гримить.

Борис замовк, ніби чекаючи схвалення Ілліча. А коли обернувся, дуже зніяковів, аж хитнувся назад. Його слухали перехожі. Якась немолода жінка обняла Бориса за плече і мовила:

— Як добре ти читаєш, синку!

Та Борис вирвався від неї, вигукнув:

— Тепер не зіб'юся! — і бігцем подався до школи.

На ранку він справді чудово прочитав цей вірш, йому довго аплодували школярі, батьки, шефи і навіть мама з Наталею.

Тільки лялька Галя, що сиділа у Наталі на руках, не аплодувала, бо не вміє.

ЗНАХІДКА

У тому селі, де живе Івась, є тільки початкова чотирирічна школа. Бо село маленьке. А вже в п'ятий клас треба ходити в сусіднє село, де є семирічка. Це кілометрів зо три треба одміряти туди, а потім назад.

А йти дуже цікаво. Завжди щось нове побачиш. То табунець щигликів виспіває на осиках та вербах, якими обсаджено шлях. То заєць вискочить з кушів і давай мчати по полю, наче за ним хто женеться. Потім враз спиниться, сяде на задні лапи і, піднявши вуха, стежить за Івасем, поки той не свисне або не почне махати торбою з книжками. Тоді заєць знову великими стрибками, але спокійно подається далі, аж поки не зникне в кущах.

А ось посмітюха, дрібно-дрібненько перебираючи лапками, біжить попереду, піднявши гострий чубчик і все озираючись на хлопця. Вона людей не дуже боїться, бо її ніхто не скривдить, цю сіреньку таку приємну пташку, яка на дорозі підбере зернятко, поколупається в кізяках і моторно побіжить далі.

Ворона боком проти вітру низько летить — простує повітряним шляхом до гаю. Мабуть, на відпочинок.

Все це Івась помічає, особливо коли додому з школи йде сам. Бо Василь, його друг і сусіда, в школу не прийшов. А з дівчатами йти Івась не схотів. Вони про щось там своє базікали і ще й глузували з нього. Івась розсердився і почвалав сам.

Звичайно, він рідко ходив просто шляхом. Цікаво було зазирнути в куші, в дупло товстої верби... Особливо коли погода така, як сьогодні. Сонечко світить лас-

каво, бо вже кінець лютого. З'явилися на горбах чорні таловини, часом з залишками торішньої трави. Вилискують на сонці віти верб та лози. А ось і якась комашня виповзла з-під кори погрітись на сонечку. Синички веселіше співають свої перші передвесняні немудрі пісеньки.

Скоро й жайворонки примчать з далеких країв, і долине над ланами їхня срібляста чудова пісня.

То вже прийде справжня весна!

Івась ішов понад шляхом, розмахуючи торбою з книжками, обминаючи калюжі, місячи чобітьми потемнілий сніг.

Он на куці сидить хитра сорока. Чого це вона так дивиться зосереджено на землю? Що вона там побачила, ця непосида?

Івась пішов до кушів, до зарослого рудими бур'янами горбка. Сорока неохоче знялась і перелетіла трохи далі.

І тут Івась побачив сіренького звірка, що пострибав від нього. Але стрибав він поволі, прищуливши довгі вуха.

Зайченя! Зовсім малесеньке зайченя! Мабуть, недавно народилося!

Кинувши на землю торбу з книжками, миттю скинувши з голови шапку, Івась кинувся за зайченям.

Ну, куди там йому втекти від хлопця! Івась враз наздогнав зайченя і накрив шапкою.

— Є! — скрикнув він.

Обережно заліз рукою під шапку і намацав тепле пухнасте тільце звірка.

Витягнувши зайченя на світло, Івась розглядав його. Зайченя не дуже й злякалося такого страшного звіра, хоча й тремтіло і смішно ворушило губами, наче обнюхувало руки Івася.

— Чого ж ти тремтиш, дурненьке? Холодно? Лізь сюди! — І Івась засунув зайченя за пазуху. — Грійся. А дома житимеш у цікавій для тебе компанії.

Схопивши торбу з книжками, Івась швидко навпростець подався додому.

— Бач, як тихенько сидиш. Ось прийдемо додому, познайомишся з твоїми новими друзями, — говорив Івась, ніби зайченя справді могло зрозуміти його. — Питаєш, які друзі? У мене є цуценя Рябчик і котеня Муркет.

Це мені Василь подарував. Коли б ти, дурненьке, знало, як вони бавляться. Почнуть ганятись одне за одним, а потім борюкатись на підлозі. А тоді котеня сховається десь у куток, і тільки близько з'явиться Рябчик, воно його цап лапою і знову сховається. Бо Рябчик не може наздогнати Муркета. До того ж, він якийсь клишоногий і страшенно неповороткий. А хвіст закручений, неначе бублик... А тебе я зватиму Зайка. Згодний? Раз мовчиш, значить, згодний...

Так, розмовляючи з Зайкою, Івась і додому прийшов.

Увійшовши в хату, він привітався з Муркетом і Рябчиком.

— Здорово, розбійники! — вигукнув він, коли котеня і цуценя кинулися йому назустріч.

— Справжні розбійники і є, — зауважила бабуся, яка поралася в хаті. — Вже такі шкодливі, вредні, що спокою від них немає.

— Нічого, бабуню, вони скоро порозумнішають, виростуть. А коли б ви знали, що я приніс! Ніколи в світі не вгадаєте, — скидаючи ватянку, вигукнув Івась.

— Та ти тільки й знаєш, що тягнеш у хату різну погань, — забурмотіла бабуся. — Батько прийде, він тобі дасть гаряченького.

— Погляньте, бабусю, що це? — Івась витягнув з-за пазухи зайченятко, що злякано заворушило вухами і смішно поводило губами.

— Я ж так і знала, якусь погань приніс. Пацюк, чи що? — здалека не розібрала вона, що за тварина.

— Який пацюк? Це зайченятко, впіймав біля кущів. Погляньте, яке смішне та втішне.

Івась підніс бабусі зайченя, поставивши його на долоні.

— Справді зайченятко, ти диви! І гарнесеньке яке та манісіньке.

— І мене вже зовсім і не боїться. Звичайно, тому що мале... А хлопці повмирають від заздрощів, як я їм покажу. Воно виросте і стане ручним. Зайка, правда ж ручним будеш? Ну, давай я тебе познайомлю з твоїми майбутніми друзями. Вони навчать тебе й молоко лизати.

Івась пустив зайченя на землю, де біля ніг крутилася Рябчик і Муркет.

Побачивши вухатого звіра, Рябчик злякано позад-

кував від нього, тоді миттю повернувся і зник під прип'ічком. Заліз там в темний куток.

А Муркет, вигнувши спину, наїжачивши шерсть на хребті, почав тихенько підкрадатись до Зайки. Наблизившись майже впритул до зайченяти, Муркет сердито засичав і вдарив Зайку по носі. Той пострибав по хаті, а Муркет не відставав і ще раз доторкнувся лапкою до пухнастої спini.

Івась реготав, спостерігаючи, як Муркет знайомиться з Зайкою.

— А тобі й не соромно, Рябчику, боягуз нещасний! Вилазь сюди!

Він покликав Рябчика. Той сторожко визирнув і, побачивши, як стрибає зайченя, сховався знову.

Але через деякий час таки виліз із своєї схованки, обнюхав Зайку і вже більше не ховався. Проте ліг на підлогу і здалека спостерігав небезпечного звіра... Потім підповз ближче, тоді ще ближче. Обнюхав Зайку, перекинув його, хотів з ним побавитись, але в того ще не було охоти бавитись з цуценям — теж страшно...

Пообідавши, Івась сів готувати уроки, але весь час спостерігав, як поводитися його чотириногі вихованці.

Вони все приглядалися одне до одного, принохувалися, але Зайка байдуже тікав від двох настирливих нових своїх знайомих. Він присідав біля стіни, а Рябчик і Муркет і собі лягали на деякій відстані від нього. У Муркета ворухився кінчик хвоста, а Рябчик нервово позіхав, скоса стежачи за зайченятком.

А коли Зайка знову починав стрибати, вони обоє відбігали вбік, а потім поволі рухалися за ним. Рябчик шкандибав на своїх клишоногих лапах і обнюхував заячий слід, а Муркет тигрячим кроком, весь напружений, поволі посувався, ніби збирався зробити стрибок і вчепитися в сіреньку спинку Зайки.

До речі, Муркет таки й був трохи схожий на малесеньке тигреня: у нього темно-сірі смуги перемежались з золотавими, тільки кінчик хвоста був чорний. Красунь Муркет! Всі це визнавали, навіть бабуся ставилася до нього прихильно, а Рябчика могла й ногою турнути, коли той набридав.

Подружилися Рябчик, Муркет і Зайка вже тоді, коли Івась налив у бляшанку молока, щоб привчити зайченя лизати цю їжу.

Спочатку Рябчик загарчав сердито, а Муркет засичав, але Івась пообіцяв одлущувати їх обох, якщо спробують нападати на зайченя.

І ось вони втрьох мирно лижуть молоко, а Рябчик і хліб ковтає, що його накришив Івась.

— Ну, друзі, вам уже й спати треба,— заявив Івась.

Він загнав усіх трьох звірів під припічок і поставив загорожу — височеньку дощечку, через яку не міг перестрибнути Рябчик, але Муркет спокійно перелазив, коли йому було нудно.

Зробивши уроки, Івась зазирнув під припічок. На соломі посередині сиділо зайченя, по боках, уткнувшись головами йому під живіт, дрімали Муркет і Рябчик.

З цього часу вони й подружилися. І досі мирно живуть, хоч уже й повиростали...

ВЕСНЯНА ДОРОГА

Хотілося неодмінно сьогодні потрапити в село Красилівку, в колгосп імені Леніна.

Попутною машиною доїхав я до району. Шосе почало далі, а мені треба було звертати праворуч у степ, їхати грейдером. Даремно я чекав машину чи підводу. Нічого не було. Розпитавши, що до Красилівки сім кілометрів, я вирішив іти пішки.

Весна цього року була рання. І хоча надходив кінець березня, сніг майже зійшов, дороги протряхли, йти було легко, особливо узбіччями.

Закинувши за плече рюкзак, я рушив не поспішаючи, бо сонце припікало гарненько, а на мені був теплий, хоч і коротенький піджак.

Степ розлягався передо мною. Неозорий степ. Тільки далеко на обрії крізь мерехтливе марево майорів фіолетовий гайок.

Земля парувала. По чорній лисніючій ріллі поважно ходили граки, колупаючись білими дзьобами в землі. Граки теж виліскували в своєму весняному вбранні.

Праворуч буйнозелений масив озимини аж очі різав своїми барвами.

Я пройшов уже з кілометр. Над усією землею, десь високо в небі, бушували в піснях жайворонки. Їх було стільки, що здавалось, вони не спускаються вниз, бо пісня їхня ллється з неба безперестану, неугавно. Таке враження, ніби жайворонки вирішили жити в небі.

Біля шляху на поваленому телеграфному стовпі сидів хлопчик. Він пильно дивився на мене, мабуть, намагаючись впізнати.

— Здоров, хлопче!

— Здрастуйте й вам, — хлопчик підвівся. Він був присадкуватий, широкий в плечах, як на свій вік. Вуха шапки-вушанки стирчали в боки, бо поворозки були поодривані, теплий піджачок розстебнутий. Хоч весна тільки починалася, але веселе ластовиння-веснянки вже досить густо прикрасило золотими цяточками маленький ніс хлопчика. З-під шапки, насунутої до самого носа, визирали допитливі сині очі з жовтуватими іскорками. А кругле обличчя вже встигло засмагнути під березневим сонцем і гульливими теплими вітрами, що котилися по степу.

— Я цим шляхом до Красилівки дійду? — спитав я, оглянувши хлопця.

— Авжеж. Оце як стовпи телеграфні крокують, ви по них і йдіть. Прямо в Красилівку й приведуть, — відповів хлопчик і, посміхнувшись, показав на дроти. — Бач, кібчики сидять на дротах нерухомо, наче поснули. Але то так тільки здається, видивиться мишу, як стріла, кидається на неї, тоді знову на дріт і ласує. Корисна пташина...

— А ти чого тут висиджуєш, хлопче?

— Я не висиджую, а відпочиваю та слухаю жайворонків. От співаки! Люблю, коли пташки співають. А жайворонків більше, як соловейка, люблю, бо вони перші весняні заспівувачі і люблять небо, височінь, простір.

«Вдумливий хлопчина», — подумав я.

— Я теж на Красилівку чимчикую. Якщо хочете, підемо разом. Я вас і доведу, — запропонував хлопець. — Я сам красилівський, все життя там прожив.

— І довге життя ти прожив у Красилівці? — посміхнувся я.

— Та вже тринадцятий рік пішов, — посміхнувся й собі хлопець, блиснувши білими ріденькими гострими зубами.

— Якщо ти вже відпочив, тоді пішли, — сказав я.

— Та я більше жайворонків слухав, ніж відпочивав, — відповів хлопець, і ми рушили.

— Як же тебе звати, мій попутнику?

— Степаном назвали батьки, мабуть, знали, що я степ любитиму, — знову хороше посміхнувся Степан. — Це мені мама так сказали.

— А чого це забрів сюди, Степане?

— Я не забрів, а додому повертаюсь. В лікарню, в район їздив. Так туди машина йшла з цукроварні, а назад нічого не трапляється, то я вирушив пішака... Мама в лікарні лежать,— охоче розповідав Степан.— Застудилися були, і щось у них з легенями. Забрали їх у лікарню. То я щотижня їй провідую їх та чого-небудь смачного принесу... Сьогодні ще вдосвіта довелося вихати, машина рано йшла. Зимно було...

Я спитав, чому ж це він їздить, а не хто-небудь із старших. Степан помовчав, поправив парусинову торбу, що висіла через плече, і якось журливо тихо промовив:

— Бо я й є найстарший. Два роки тому татко померли. З війни кволі зовсім прийшли. Тричі були поранені, законтужені сильно. Ну й вихопила смерть,— зовсім по-дорослому сказав Степан.— Ще братик менший є, п'ятирічник, Кузьма. Я його Кузькою прозвав. Знаєте, є такий жучок кузька? Наш Кузьма і схожий трохи на того жучка, вредний, коверзує все. Особливо, як оце мами немає. Доводиться іноді й побатькувати, вліпити долонею куди слід. Та не дуже допомагає. Одне слово, вредний Кузька,— посміхнувся Степан.

Деякий час ішли мовчки, слухаючи жайворонків та гудіння телефонних дротів від теплого степового вітру, що швидко сушив землю та лагідно обвівав нас.

Раптом Степан хутко кинувся вбік. Погнався за ховрашком, що тікав від дороги. Але звірок миттю сховався в нору.

— Не наздогнав, торбега заважає... Ну, нічого, ми вам покажемо скоро. Ми їх тисячами знищуємо. Я теж у ховрашиній бригаді, у шкільній. А ви звідки до нас, з району? — раптом спитав Степан.— Підштовхувати посівну? — додав він.

Я відповів, що приїхав з Києва, з газети. Доручення маю написати про їхній колгосп.

— З газети? — перепитав Степан.— А я закінчу на той рік сім класів і піду в садівники. Люблю сад. Я й зараз у дядька Гаврила в помічниках. У нас сад знаменитий, у колгоспі. Та я собі й дома розвів. І при школі насадили. Я там порядкував і саджанців випросив у дядька Гаврила. У нас свої саджанці в колгоспному саду. Мічурінські... — гордовито проказав Степан.— Люблю сад... Дядько Гаврило казав, що мене на садівничі курси пошле,— довірливо глянув мені в очі Степан.

Знову йшли мовчки. Степан скинув свою шапчину, витер нею піт з лоба і засунув у торбинку.

— Припікає...— солідно промовив він.— Якщо так буде розпогоджуватись, то скоро й сіяти почнемо. В саду молодняк будемо підсаджувати з дядьком Гаврилом.

Помітивши, що Степанові найбільше кортить поговорити про сад, я сказав:

— Сад — то добре діло і цікаве.

— Авжеж, цікаве,— швидко підхопив Степан.— Зараз ми шкідників збираємо та сушняк зрізаємо. Восени не встигли, зима рано впала. Дядько Гаврило сердитий на тих, хто погано працює, а на мене жодного разу не крикнув. А коли їде куди або в поле працювати йде, каже мені: «Ти, Степанко, на хазяйстві тут залишайся, доглядай»,— запишався Степан.— Тільки мені й довіряє,— додав він.— Цієї зими ми з ним аж вісім зайців убили в саду, із засідки. Застрибували вночі кору на наших деревах гризти. Шкідливе, стерво!

Степан нахилився, помацав рукою землю, постояв трохи і промовив:

— Мабуть, я черевики роззую. Ціліші будуть. А то мама все кажуть, що взуття горить на мені. Та я ціле літо босяка бігаю...

— А не змерзнуть ноги?

— Земля тепла вже. Бач, як сушить грейдер.

Черевики Степан теж поклав у торбу.

— О, тепер легше йти! — вигукнув він, і ми пішли швидше.

Вдалині, на обрії на горбі показалося село. То й була Красилівка, як пояснив мені Степан. Уже незабаром, мовляв, і дома будемо. Він стурбовано згадав про Кузьку, як він там, шкода вреднюча. Залишив його у бабусі, а вони старенькі, вже погано бачать, ну, Кузька й обманює їх. Сховається, принишкне, а бабуся гукають, гукають. Кузька мовчить. А тоді і втече на вулицю. Вже навчився й на підводи чіплятись!

— А під час збиральної я солярку в бригаду вожу кіньми, — раптом згадав чомусь Степан. — Цікаво... Спочатку я з дідом Макаром возив. А він спати любить, старий. Ото навантажать нам бочки, а гарба велика. Дід Макар примоститься в задку і каже мені: «Ти ж, Степане, не жени коней, я подрімаю». Я помалу їду, а

дід хропе. Сонце припікає, а дід похропує собі. Так і запізналися двічі, простій тракторів і комбайнів був. Бригадир назустріч їхав, побачив, що дід спить, а я по-малу їду, розгнівався, кричить: «Вас по смерть поси-лати, а не по солярку! Коні, як змії, а ви чвалаєте, ніби не солярку, а труну везете на кладовище». Я кажу, то мені дід наказали так їхати, щоб вони поспали... Дід прокинувся, кліпає очима на світло, а бригадир ще біль-ше розгнівався: «Годі, ідіть, діду, в сторожі, там і од-сипайтеся собі, а солярку нехай сам Степан возить, воно моторніше буде. Ми йому й трудодні писатимемо». То я вже сам і возив. Жодного разу не запізнився. Хвал-лив мене бригадир перед головою колгоспу. А восени преміювали мене новими черевиками і оцим ось піджа-ком. Мама раділи, навіть несподівано при всіх поцілу-вали мене в лоб,— засміявся весело Степан.

Ми перейшли греблю, густо засаджену розлогими вербами. Блискучі бруньки вже розбухли і гіркотно пах-ли. Жваво перегукувалися синиці в гілках.

— Село у вас гарне,— сказав я.

— Відбудували. Тут майже нічого не було. Всього десятка два хат залишилося після того, як вигнали фа-шистів. Школу нову поставили, клуб побудували,— про-мовив Степан.

Я спитав, де сільрада і правління колгоспу. Мені го-лову треба побачити.

— Сільрада саме біля нас,— сказав Степан.— А го-лову зараз не знайдете, він у нас непосидячий. Та ще перед посівною...

Степан пішов ще швидше, видно, поспішав побачити малого брата.

Ми повернули і через якийсь двір вийшли на широку вулицю, обсажену деревами. Блищали свіжою лозою нові тини. Людей на вулиці майже не було, мабуть, всі були на роботі. Ніби відгадавши мої думки, Степан про-тягнув:

— Колгосп у нас добрячий. Люди не ледарюють, та голова й спуску не дає ледарям.

Назустріч нам біг маленький хлопчик у великій шапці, що все сповзала йому на очі, такі ж сині, як у Степана. Хлопчик був босий, у довгих штанцях і в со-рочці, підперезаній широким поясом. Ще не добігши до нас на десяток кроків, він вигукнув:

— А де ж мама? Ти казав, що з мамою повернешся. Я без мами не хочу,— вже крізь сльози заскиглив хлопчик.

— Мамі ще не можна, розумієш, Кузько? Лікарі її не відпускають, ти що, маленький, не розумієш? Хто тобі дозволив роззутись? Говори! — строго наказав Степан.

— А тобі хто дозволив? — так само суворо запитав Кузьма.

— Я вже великий і сам собі дозволяю, розумієш?

— А ти ж зараз сам сказав, що я вже не маленький,— хитро блимаючи оченятами, відповів Кузька.

— Мама сказали, що коли ти не слухатимеш мене та коверзуватимеш, вони до тебе зовсім не повернуться,— знову нахмурих брови Степан.

— Ото я й повірив. Вони казали, що люблять мене. Ти ж минулого разу сам казав, що мама скучили за мною. А ти говориш неправду,— різко промовив Кузька і тепер лише зацікавився мною, пильно оглянув мене і особливо рюкзак.

— Ти хто? — раптом спитав я.

Повагавшись трохи, соромливо опустивши очі, Кузька відповів:

— Хлопчик...

— Ні, ти Кузька — жучок, третячок, шкідничок...

— Ні, я Кузьма,— вже жваво відповів хлопчик.— То цей великан прозвав мене Кузькою. А тепер усі кличуть: Кузька й Кузька. А що у вас у торбі? — спитав Кузька і показав на рюкзак.

— Цукерки,— відповів я.

— Цукерки? Повна торба? — здивувався хлопчик.— Продавати принесли?

— Ні, це мені дорогою зайчик подарував,— з серйозним виглядом відповів я. Степан, одвернувшись, засміявся тихо.

— Зайчик? Справжній, маленький? Навіщо ж ви у нього відняли? — капризно проказав Кузька.

— А я в нього не віднімав. Іду я дорогою, з ярка зайчик вискочив і питає мене: «Ви в Красилівку?» Кажу: «В Красилівку». — «Так тоді,— каже зайчик,— візьміть ось цукерки і добре почастуйте хлопчика Кузьку, та перекажіть, щоб він слухняний був...» — так само серйозно розповідаю я.

— Я слухняний,— швидко промовив Кузька.— Дуже, дуже слухняний!

Степан знову не міг утриматись від сміху. А я скинув з плечей рюкзак, засунув у нього руку, намацав цукерки і дав Кузьці повну жменю. Він узяв їх у свої обидві руки, потім почав ховати в кишеню. Далі швидко розгорнув одну, засунув собі в рот і, уважно розглянувши папірця з неї, хазяйновито поклав у другу кишеню.

— І сказав мені зайчик: «Коли Кузька ще захоче, ви частуйте його»,— промовив я.— От ти й заходь до мене. Добре?

— Добре, — зразу погодився Кузька і спитав: — А ви любите цукерки?

— Дуже люблю і завжди ношу їх у кишені.

— А де ж я вас знайду? — сумно похитав головою Кузька.

— Як де? Ось Степан знатиме, де я житиму, і покаже тобі. А тепер я піду в своїх справах.

Степан показав мені, де сільрада, я попрощався з хлопцями і пішов.

Увечері я сидів за столом, переглядав свої записи. Раптом тихо відчинилися двері, я озирнувся: на порозі стояв Кузька. Він нерішуче переступав з ноги на ногу і мовчки дивився на мене своїми широкими синіми очима.

— Ну, прохось, прохось, Кузько. Що скажеш? — спитав я.

Повагавшись, Кузька нарешті зважився сказати:

— Та до мене оце прибігав у гості зайчик і каже: «Це я прибіг тобі нагадати, щоб ти не забув про цукерки, які я передав для тебе». Ну, я й прийшов,— Кузька хитренько посміхнувся.

— Молодець зайчик, що нагадав тобі. А то б я забув.

Я почаствував хлопчика ще й чаєм з молоком та різними наїдками, які привіз з собою. За столом ми з Кузькою побесідували про різні наші серйозні справи, а тоді я провів його додому. Жив-бо я рядом з ними...

ПЕРЕПЕЛЯТКО

1

Цієї осені Галя йде в школу, в перший клас. Правда, до повних семи років їй ще не вистачає двох місяців. Але вчителька, яка переписувала дітей, майбутніх першокласників, прийшла до них додому і сказала:

— Нічого, якщо Галя хоче в школу, нехай іде. Хочеш, Галю? — спитала вона.

— Ой, дуже хочу! — скрикнула Галя, а всі чомусь засміялись. А Галя засоромилась і насуплено дивилася спідлоба.

— Значить, першого вересня приходить у школу, — сказала вчителька. — Я знаю, ти добре будеш вчитись. Правда ж?

— Правда, — тихо відповіла Галя.

— Та вона мені недавно розповідала, що їй уже двічі снилося, як вона йде в школу з книжками і всі дивляться на неї на вулиці. Мовляв, така малесенька, а вже школярка, — розповіла мати, посміхаючись. А Галя ще більше засоромилась, мало не почервоніла. І нащо ото мамі виказувати Галині таємниці?

— Ну, дочко, значить, на професора підеш учитись з першого вересня, — сказав батько, підкручуючи вуса.

— А що ж, всяко може статись. Диви, й професором колись буде, — додала вчителька і, запросивши ще раз Галю приходити в школу, попрощалась і пішла.

— Професор, професор! — вигукнув старший брат Федір і смикнув Галю за кіски, що стирчали у неї за вухами.

— А ти не дражнись, бо я тобі дам! — кинулася до нього Галя, а семикласник Федір зробив перелякане обличчя.

— Не вбивай, я більше не буду! Галонько, чесне піонерське, не буду!

Галя радісно засміялась, бо ж вона вже школярка, та ще й налякала Федора.

А через кілька днів після того, як була вчителька, Галя прокинулася вранці, коли батько й мати на роботу збирались, на колгоспне поле. Прокинулася, підхопилась, сіла на ліжкові. Глядь, а коло неї лежить така блискуча, блискуча шкіряна сумка. Вона зветься портфель. В ній книжки носять, папери різні. У Федора теж є така, тільки більша. А в голови колгоспу і в голови сільради, так у них зовсім великі і товсті.

Дивиться Галя на свій портфель. Потім заплющила очі, вона думає, що це їй сниться. Знову розплющує очі. Ні, справжнісінький новий портфель!

Галя обережно доторкнулась до нього рукою. Потім зразу — хап його за ручку і притиснула до себе. Глянула, а батько, мати і Федір сміються.

— Вставай, лежебоко! Давай я тобі швиденько коси позаплітаю. Та що треба сказати? — промовила мати.

— Дякую, дякую, дуже дякую,— запищала Галя і стрибнула з ліжка.

І оце всі ці дні Галя не розлучається з своїм портфелем, де лежить буквар, два зошити, ручка з перами і олівці та ще така ловка чорнильниця-невиливайка, біла з червоною квіточкою збоку.

Іде Галя до бабусі, поважно несе свій портфель. На город іде, теж бере з собою портфель. А то просто сяде і розглядає його, ніяк надивитися не може. І нікому навіть подержати не дає.

Носить з собою і ганчірочку витирати портфель, коли пилінка на нього сяде.

А коли спати лягає, біля голови кладе своє ненаглядне добро.

І буквар без кінця перегортає, малюнки дивиться. Федір їй дещо й прочитав. Навіть навчив Галю прочитати слово «мама». А вона списала це слово в зошит, точнісінько такими літерами, як надруковано в букварі.

2

Через кілька днів Галя уважно слухала розмову старших за вечерею. Завтра починаються в колгоспі

жнива. Батько її, бригадир, стурбовано говорив матері, що треба швидко зібрати врожай, а людей не вистачає.

А тут входить Федір і каже:

— Тату, у нас оце був збір піонерської дружини. Всі піонери виходять завтра на допомогу старшим на поле. Весь час збирання врожаю працюватимемо разом з вами.

— Молодці, що самі надумалися. А що ж ви робитимете? — спитав батько.

— Зараз були у голови, у Захара Петровича. Він сказав, що завтра ми будемо підносити снопи туди, де кластимуть копи. Адже за великим яром комбайн не пустять, бо незручно йому там повертатись, на тих яругах. Там коситимуть жниварками,— відповів Федір.

— Знаю. Це нам добра підмога буде,— знову похвалив піонерів батько.

Під ці розмови старших Галя заснула, поклавши, звичайно, біля себе свій портфель. Але перед сном вона дуже жалкувала, що не піонерка і не може допомогти колгоспникам у ці гарячі дні.

А вранці Галя прокинулась разом з матір'ю і Федором, бо татко вже давним-давно пішов, ще вдосвіта.

Галя заявила Федору:

— Я теж хочу допомагати врожай збирати. Хочу піонерам допомагати. Я вже школярка...

— Теж мені помічниця знайшлася. До бабусі підеш, курчат з города ганятимеш. Оце твоя допомога,— грізно сказав Федір.

Та Галя не злякалась. Вона відповіла:

— Не хочу я до бабусі, а з тобою піду. Снопи носитиму, от і все.

— Ні, не все,— заперечив Федір.— Хто з тобою там буде няньчитись, скажи? Це тобі не з ляльками бавитись.

— А зі мною няньчитись і не треба. Вже виросла. Подивись, яка я вже стала після того, як у школу записали.— І Галя випросталась на весь свій зріст.

Федір не витримав і зареготав:

— Дай я тебе за кіски ще підніму, тоді вища станеш. Ти ж комарик!

— Ні, я не комарик, а Галя. До кіс до моїх не доторкайся, бо і я можу тебе за чуба дістати,— засміялась

і собі Галя. а потім серйозно додала:— Все одно піду з вами снопи носити.

В цей час у хату саме зайшла мати. Почувши су-перечку Федора з Галею, вона сказала:

— А чому б тобі й не взяти дівчину з собою. Бачиш, хоче ж допомогти колгоспові врожай зібрати. Нехай побуде у вашому гурті піонерському. Школярка ж уже...

— Та вона ж збирається снопи носити,— зауважив сердито Федір.

— Снопи цього року такі, що й у вас будуть чуби мокрі. Жито ж стоїть, як стіна. Викохали ми добрячий урожай!.. А колоски за в'язальницями нехай позбирає. Я дам їй оту торбинку, нехай збирає. От і допомога буде, от і помічниця. Тільки доглядай там, щоб і спочивала дитина,— навчала мати.

Федір взяв Галю з собою. Дорогою він розповів піонерам, як добивалась Галя допомагати старшим на полі. Всім це дуже сподобалось, і ніхто з піонерів не глузував з неї, а навпаки, похвалили. Галя була горда з того, що її хвалять піонери.

Коли виходили з дому, Галя хотіла взяти з собою й портфель. А потім передумала і заховала його під подушки.

Моторно працювали піонери. Швидко зносили снопи, а старші ставили копи.

А Галя й собі швиденько ходила між ними і підбирала колоски. Вже майже повну торбу назбирала. Її навіть бригадир похвалив, коли прийшов подивитись, як іде робота.

Піонери іноді гукали до неї:

— Гей, Галченя, ось колоски лежать. Біжи, підбери! І Галя бігла туди, підбирала колоски.

Але й вона часом сердито говорила Федору:

— Ти, великан, не розтрушуй колосків. Носи обережніше!

— Так його, так, Галю,— підтримували її піонери і в'язальниці.

Раптом один з хлоп'ят гукнув:

— Хлопці, перепелятко впіймав! Вже трохи й підлітає. А яке швидке, насилу наздогнав.

Звичайно, всі кинулися до нього, щоб хоч хвилинку глянути на пташеня.

— Ану, дай мені,— сказав Федір. Подивившись, він

подав перепелятко Галі.— Ти досить набігалась, трудівнице. Піди отам під кущиком перепочинь і побався з пташенятком. Бачиш, яка спека. А торбинка нехай тут полежить.

Галя схопила перепелятко і побігла до куща, який ріс біля самого яру. Там вона сіла в тінь і давай розглядати перепелятко. Таке воно сіреньке, гарнісіньке. Дзьобик маленький, чорненький, і очі теж, тільки очі злякані. А як у нього серце б'ється!

Гукнули піонерів обідати. Федір і Галю покликав. А вона ще хотіла глянути, які в перепелятка лапки. Поставила пташку на долоню, а вона тільки пурх і полетіла в яр. Он внизу, недалечко сіла, але вмить зникла в траві, наче провалилась. Та знайти її в траві не можна. Бо перепілки швидко бігають і добре вміють ховатись у траві. Особливо в такій густій, як отам у яру росте.

Підійшла Галя до піонерів, а вони питають:

— Де ж твоє перепелятко?

— Та перепелятко там, у яру. Воно в мене з руки пурхнуло і в траву. Таке моторне, що я не помітила, куди воно ділось,— ніяково відповіла Галя.

— Ех ти, сама ти перепелятко! — обняв Федір сестричку і придавив пальцем її кирпатенький ніс.

Піонери весело засміялись.

І по обіді гукали Галю так:

— Гей, перепелятко, ось для тебе колоски є. Ходи сюди, перепелятко!

Галя швиденько йшла туди, сміючись.

— Молодець, перепелятко! — вихваляли її.

Проходячи повз неї, Федір спитав:

— Не стомилось, перепелятко?

— Та ні, тільки скучила дуже,— відповіла Галя.

— За ким же ти скучила?

— Та за своїм портфелем... Коли б уже в школу скоріше,— зітхнувши, відповіла Галя і пішла далі шукати колоски...

Федір тільки мовчки посміхнувся їй вслід.

НАСТУСЯ І ПАРАСЯ

Зразу за нашим селом тече чиста, прозора річка. Зветься ця річка Псьол. Влітку на Пслі так хороше, що, як у воду влізеш, і вилазити не хочеться. У спеку всі люди з нашого села ходять сюди купатись, а дітей з води і не виженеш. Немов гусята чи каченята, весь день на міліні, на пісочку хлюпошуться.

Як вижене котра мати своїх дітей з води, то вони поховаються на березі в лозах — спробуй їх знайти!

Густо росте гнучка лоза на чистому піску біля річки. Неначе вишивка на білому рушнику мережана.

Тут, у лозах, затишно, тільки вітерець гостреньким довгастим листям шелестить. І сонечко ласкаво світить, бо вже червень місяць на землі красується.

Між трьома густими кущами лозі, недалеко від берега, є таємна схованка двох нерозлучних подруг — Настусі Горошинки і Парасі Сопілки. До того вони нерозлучні, ці двоє дівчат, просто нерозлийвода!.. У школу вони вкупочці ходили і за однією партою сиділи, з школи разом повертались, уроки вдвох робили, книжки читали, схиливши одна до однієї свої голови. Дали вони чесне ленінське слово з салютом, що на все життя, назавжди будуть подругами.

І живуть вони по-сусідському, і матері їхні вже знають: раз нема вдома Парасі, значить, і Настуся з нею. Раз немає Настусі, значить, і Парася десь з нею завіялась. Так і ходять дівчатка вкупі, як сестри рідні, як пара голубів нерозлучних.

Оце ж і поховалися в лозу Настуся з Парасею, щоб ніхто їм не заважав. Сонце вже високо піднялось на

чистому небу. Дівчатка довго бовталися у воді, доки не змерзли, а тепер на сонечку гріються.

Настуся нагорнула піску собі на ноги до самих колін. А потім поворухне великим пальцем, він і визирне на світло. Настуся знову пригорне його піском.

А Парася насипала горбик, схожий на стільчик, і сіла зверху. Так зручно сидіти, немовби в м'якому кріслі...

Сидять дівчата в піску, Настуся й каже:

— Мама мені обіцяли пошити на осінь таку спідницю, як у тебе. І навіть ще ряснішу. І сорочку вишиють. Я в школу в ній ходитиму.

Спідничка у Парасі справді дуже пишна. Вся зборчаста, рясна, як у великої дівки. А Настуся ходить у ситцевому платті, у червоному з великим зеленим листям по ньому. Воно й плаття нічого, тільки ж рясна спідниця значно краща... До чого ж дівчаткам кортить бути великими!

Та, сказати правду, вони й так не малі вже. Не які-небудь першокласниці, а вже в другий клас із грамотами перейшли. Це вам неабищо!

А все-таки їм так хочеться бути великими!

Продіжуючи сипкий пісок крізь пальці, питає раптом Парася:

— Скажи, Настусю, що б ти зробила, коли б у тебе було зараз цілих-цілісіньких три карбованці?

— Три карбованці? Ого...— сказала недовірливо Настуся, схиливши свою білу, як пісок, голову з двома неслухняними косами. Вона навіть примружила сині оченята, кольору чистого літнього неба, і зморщила облуплений рожевий носик.

— Так, цілих три карбованці...— повторила протяжно Парася.

— Я б зразу побігла в крамницю і купила б на всі гроші цукерок. І ми б з тобою їли їх, їли, їли... Цілісінький день би їли. Правда?— сказала Настуся.

— Я так цукерки люблю, що просто хтозна й як!— вигукнула дзвінко Парася.

— Я ще більше люблю. Я б цукерки і снідала б, і обідала, і вечеряла,— захоплено сказала Настуся.

— Ти знаєш, Настусю, там у крамниці є такі ловкенькі цукерки, по вісім копійок кожна. Такі смачні, неначе солодкий, солодкий лід. Послали були мене раз мати по олію, то я зайшла в крамницю, стала і не мо-

жу одвести очей від цих цукерок... А Іван Михайлович побачив і дав мені цукерочку. Каже, він потім у батька вісім копійок виправить... Я хотіла й тобі принести шматочок, так цукерка в роті вмить і розпливлася. Я її й проковтнула. Весь день у роті смачно було. Ніби ще й зараз смак є в роті,— облизала губи Парася гостреньким своїм язиком.

Подруги замовкли, напевно, думаючи про смачні цукерки. Між нами кажучи, Настуся і Парася дуже люблять ласувати солоденьким, і як тільки мати дасть котрій з них гривеника, вони негайно летять у крамницю... Такі вже вони солодїйки, оця пара дівчат!

— Мабуть, з двадцять або й більше можна купити цукерок на три карбованці,— важко зітхнула Парася.

— І не полічиш зразу, бо ми цього з арифметики ще й не проходили,— додала Настуся, і знову замовкли подруги.

Тоді Парася вистромила з-за куща свою чорняву, як у жука, голову. Гострими очима зиркнула до берега і сказала:

— Дядько Сидоренко вилисипетом під'їхав. Поклав вилисипет, щось розстібає, якісь ремінці, і загвинчує гайку... Блищить вилисипет на сонці. От блищить... Я б так хотіла на вилисипеті покататись.

Настуся й собі виглянула з-за куща і промовила:

— Він нікого не катає, крім свого Данила, а той задається... Уже загвинтив. Купатись збирається. Ну, нехай собі...

Дядько Сидоренко пішов у воду, покректав і пірнув з головою. Потім, вимахуючи руками, поплив на середину річки...

— Коли б мені дали зараз одну цукерку, я б тричі перепливла річку туди й назад, туди й назад, не відпочиваючи,— сказала Настуся.

— А я б і шість разів перепливла б,— сказала, зітхнувши, Парася.

Несподівано тоді спитала Настуся:

— Скажи, Парасю, що, коли б зараз, цю мить, ти стала б великою, дорослою дівкою... Що б ти негайно зробила?

— Я? — перепитала Парася і, не довго думаючи, відповіла: — Я поїхала б у Полтаву. Мені тато казав, що там є фабрика, майстерня така, де виробляють які

завгодно цукерки. Поступила б туди на роботу. Працювала б і весь день хрумала б цукерки. А додому б ішла, іще набирала б повні кишені і під подушку ховала. Вночі прокинулась — і в рот.

— А мене б ти взяла з собою? — спитала Настуся.

— Звичайно, взяла б. Коли б ти була велика. А з малою, що ж мені з малою в Полтаві робити? — презирливо сказала Парася.

— «З малою...» — перекривила її Настуся.— Поглянь краще, чи поїхав уже дядько Сидоренко, та підемо викупаємося — і додому. Їсти мені хочеться.

Парася виглянула з-за куща і сказала, що дядько Сидоренко качає повітря в колесо.

Ще трохи почекали подруги і, тільки дядько Сидоренко поїхав, вибігли із своєї схованки, роздягаючись на бігу.

Біля води вони спинились, і Настуся помітила в траві шкіряну розпухлу торбинку, наполовину присипану піском.

— Ой, що воно лежить! — гукнула Настуся і кинулась до торбинки. Глянувши й собі в той бік, Парася крикнула:

— Цур на двох!

Коли б Настуся встигла раніше крикнути «цур на одного», тоді б Парася не мала ніякого права на знахідку. А тепер обидві дівчинки були власницями знайденого добра.

Настуся так міцно схопила торбинку обома руками, що у неї аж пальці подубіли. Ніякою силою Парася не вирвала б у неї тепер знахідку. Та Парася поки що й не збиралась нічого вимагати.

Затаївши подих, дівчатка сторожко, з невгамовною цікавістю розглядали торбинку з ремінцем і з пряжечкою.

— Ходім у куші,— прошепотіла Парася, і подруги шмигнули в лози.

Недовго вони й голову морочили, доки відкрили торбинку. Але відкривши, Настуся й Парася остовпіли і не могли поворухнутись. У торбинці лежала ціла купа грошей. Там були і великі, й малі, і різні-найрізнісінькі паперові гроші. Хто зна скільки там і карбованців було, але видно, що дуже багато. Декотрих папірців дівчата ніколи й не бачили, не те що у руках тримали.

— Цур на двох! — вигукнула знову, задихаючись від такого видовища, Парася.— Тепер ми цукерок накупимо. Сховаємо все десь у піску, під кущем, а на оці п'ять карбованців зараз біжимо...

Настуся не дала їй договорити, вона сказала:

— Це дядько Сидоренко загубив. Думаєш, мені не хочеться цукерок? Треба негайно йому віддати. Він скарбник, це не його гроші. Знаєш, що йому буде?

— Ти зовсім сказилась, Насте! — розгнівалась Парася.— Нічого йому не буде! Скаже, що загубив десь, от і все.

— Це ж не його гроші, а всіх колгоспників. І наші, і ваші, і їхні, і всіх-усіх. Ходімо віддамо,— рішуче сказала Настуся, так само міцно тримаючи шкіряну торбинку.

Скільки не сперечалась Парася, як не переконувала Настусю — нічого не допомогло. Настуся стояла на своєму.

Тоді Парася почала умовляти Настусю купити цукерок, хоч на один-однісінький карбованець. Отих ловкеньких, що по вісім копійок... Такі ж солодкі та смачні! Тут же в торбинці стільки грошей, що дядько Сидоренко ніколи в світі не помітить недостачі одного нещасного карбованця.

Хоч як кортіло Настусі купити цукерок, тих, що по вісім копійок, проте вона й карбованця витратити не погодилась.

Навіть коли Парася почала загрожувати, що ніколи не схоче й бачити Настусю і не буде товаришувати з нею — і це не допомогло.

Сховавши знахідку під пелену свого квітчастого плаття, Настуся лозами пішла до села, щоб ніхто її не помітив, особливо хлопці... То ж такі настирливі, що обов'язково відніматимуть.

Парася довго йшла слідом за Настусею, аж доки не вийшли вони майже до правління колгоспу. Треба тільки через вигін перебігти — і все. Що тільки не говорила Парася, нічого не могла вдіяти. І на одну цукерку не давала грошей Настуся. Тоді Парася рішуче спинилась і каже:

— Ага, так... Ну, гаразд. Оце така ти мені подруга? Знай же, більше я з тобою зроду й віку не стану дружити. Ось що. До смертельної могили не розмовлятиму

з тобою! — промовивши все це крізь сльози, Парася повернула додому.

Гукнула її Настуся, але Парася навіть не обернулась. А Настусі самій так заплакати захотілось! Зосталась вона без подруги! І де взялися ці гроші на її нещасну голову!

Та заплакати Настуся так і не встигла. Бо з-за тину стрибнув Микита Сороконіг, хлопець з її класу. Микита такий задиркуватий і вічно в'язне, і дратує Настусю. Засунувши руки в кишені, Микита заблимав очима і гукнув:

— О Насе, червива квасоля! А де ж Параска Барбан, чи Сопілка? Куди ото вона побігла?

— Не твоє діло, Микита Тисячоніг! — відповіла Настуся і хотіла обійти Микиту, але він не такий, щоб його обійти.

— Що ти несеш під пеленою ану лишень покажи, Квасолино,— пішов до Настусі Микита.

— Не лізь! — майнула вбік Настуся і витягла випадково руку із знахідкою

— Дай сюди, то не дівчача торба,— кинувся до Настусі Микита.

Настуся зупинилась, але не злякалась Микити. Вона його добре знала. У неї був такий ршучий і сердитий вигляд, що Микита теж спинився.

— Тільки ти спробуєш мене чіпати, я тебе так укушу за руку, що ніколи цього не забудеш. Чуєш, Микито! — сказала Настуся.

— Та загорися ти разом із своєю торбиною. Дивись, зуби вишкірила,— сплюнув презирливо Микита і повернувся спиною до Настусі.

А Настуся миттю кинулась через вигін, як стріла.

Мчала вона шодуху. Поки добігла до половини дороги, з будинку правління колгоспу швидко вийшов скарбник дядько Сидоренко, а за ним ще кілька чоловік. Обступили вони велосипед і про щось жваво розмовляли. Скарбник Сидоренко був такий приголомшений, зажурений, заклопотаний.

Аж ось захекана підбігла до гурту колгоспників Настуся.

— Дядьку Сидоренку... це не ви... загубили оце ось біля річки,— запинаючись, віддихуючись, показала швиденько Настуся.

— Дитино моя мила... спасибі тобі! — кинувся до неї скарбник колгоспу, підняв Настусю на руки і поцілував у голову.— Чия ж ти така чесна та розумна?

— Я Настуся Горошинка,— сказала Настуся.

— Горошинка? Семена Горошинки донечка? Як же мені тобі й віддячити... Бачиш, дитино, яка я роззява, га? Добре, що тобі в руки попали гроші. Спасибі тобі,— промовив скарбник, зазираючи в шкіряну торбинку. Там цілісінькі лежали всі його гроші.

— Тільки ви поїхали на вилисипеті, ми з Парасею пішли купатись. Я до торбинки, а в ній гроші. Парася все умовляла, щоб хоч на карбованець цукерок купити, а я не хотіла. Вона сказала, що більше моєю подругою не буде. А я зразу вирішила, що ви втерляли, і побігла...

Скарбник не дав закінчити Настусі її розповіді, схопив дівчинку на руки, посадив спереду себе на велосипед і, сміючись, весело сказав:

— Та ми зараз цукерок накупимо скільки влізе. Держись за оце, Настусю.

Як закрутив ногами, як війнули вони вулицею, аж вітер у вухах зашумів. Зустрічні діти тільки роти роззявляли від здивування і від заздрощів. А Настуся з переляку і очі заплющила, так швидко вони їхали!

— Ану, Іване Михайловичу, товаришу Макогоне, важ нам цукерок найкращих, та побільше,— сказав скарбник, зайшовши в прохолодну крамницю.

— А для Парасі отих ловкеньких, що по вісім копійок кожна,— соромливо сказала Настуся.

— Давай, Іване Михайловичу, і тих, що по вісім, і ще кращих, та побільше,— просив скарбник.

Повну газету насипав Іван Михайлович різних цукерок Настусі. А скарбник заплатив, посадовив її знову на велосипед і аж додому одвіз. Дома ще довго вихваляв матері, яка чудова у неї дочка.

Та Настуся зовсім і не слухала. Йї часу не було... Вона схопила цукерки і зразу до Парасі. Як побачила Парася таку силу-силенну цукерок, мало не обімліла.

Помирились подруги негайно і дали слово товаришувати до самої смертельної могили.

Тільки дуже жалкувала Парася, що на велосипеді не покаталась. Дуже жалкувала...

БДЖІЛКА

Ми всі звемо Ніну бджілкою. Чому? Про це потім... Значить, так — Ніна всім розкаже, що їй уже сьогодні чотири роки і одинадцять з половиною днів.

І значить, каже Ніна, що вже незабаром промине ще один рік, і вона знову буде іменинниця, і їй буде вже аж п'ять років... А там вона ще буде часто іменинниця і тоді стане зовсім великою дівчинкою.

Група дитячого садка вся сидить під густою липою. Одні будують будинки з піску, інші бавляться хто чим хоче, бо в садку дуже багато іграшок.

А липа страшенно велика, і вся група залазить під неї і сидить там, наче в хатинці. Тільки над головою шелестить густе-густе листя. А тепер липа розцвіла і така запашна стала, що не хочеться з-під неї й виходити.

А деякі липові віти спустилися майже до землі. І всі діти бачать, як цвіте липа, і навіть доторкаються до її квіток.

Ніна завжди все хоче знати і питає виховательку Ганну Павлівну:

— А скажіть, тьотю Галя, на липі смачні ягоди?

— Ні, на липі немає ягід, на ній виростає таке сушеньке, маленьке, кругленьке насіннячко,— відповідає тьотя Галя.

— Е, це мені не подобається,— каже Ніна.— Я люблю солодкі ягідки!

А всі знають, що Ніна страшенно-престрашенно любить все солодке. Що б з нею не сталося, дайте їй щось солодке, Ніна зразу затихне. Вона навіть заявила, що

коли б їй дали зразу сто або навіть цілих двадцять три цукерки, вона б їх в одну мить з'їла. А коли тьотя Галя спитала Ніну, що більше — сто чи двадцять три, Ніна відповіла, що, звичайно, двадцять три. Бо сто — це одне слово, а двадцять три — два. Значить, двадцять три більше...

Ніна дуже непосидяча. Ось всі діти щось роблять під липою, а Ніна вибіжить з-під дерева і щось принесе, і все питає — а що це?

То камінець принесе, питає — що це, і покладе біля себе. То квіточку вирве. А то жучка або мушку якусь впіймає. І нічого Ніна не боїться. Здається, ось повзе дуже страшний жук, а Ніна підбіжить та тільки — цап його в долоню. І біжить до тьоті Галі питати, як зветься цей жучисько.

Скільки разів казала їй тьотя Галя, щоб вона не хапала руками жучків, мушок, павучків. Бо якась комашка розгнівається і вкусить боляче.

Але Ніна заявила, що вона нічого не боїться...

І оце коли ми сиділи вчора під липою, сталося з Ніною таке.

Всі діти зайняті чимось, а Ніна все носить квіточки, жучків, камінці й показує тьоті Галі. Потім складає все це Ніна собі в коробочки або на свій столик. Тьотя Галя й каже:

— Ти, Ніно, все носиш до себе, мов та бджілка, збираєш.

— А що це таке — бджілка? — питає зразу Ніна.

— А це є така дуже корисна і працювита комаха, схожа на мушку, тільки... — не встигла доказати тьотя Галя, бо закричала голосисто Люда, у якої Володя віднімав пароплав. Люда й Володя вже почали битися, і тьотя Галя кинулась їх утихомирювати.

А Ніна в цей час побігла знов щось здобувати і приспівує:

— Я бджілка, я бджілка, малесенька мушка...

Та тільки тьотя Галя втихомирила Люду і Володю, всі діти аж з місця посхоплювались. Навіть тьотя Галя, завжди спокійна, прожогом кинулася до Ніни, що верещала на весь голос. Вона так кричала, що, мабуть, чути було хтозна й куди. Бо з будинку вибігла завідувачка і поспішила до липи.

Ніну щось вкусило за руку... Сиділа якась мушка

на липовому цвіті, а Ніна підкралася та тільки — цап мушку! А мушка як укусить Ніну! А Ніна як закричить! Не своїм голосом!

Розкрила Ніна руку, а в руці у неї бджілка. Тьотя Галя їй сказала всім, що Ніну вжалила бджілка. Бач, бджілка працювала, а Ніна її вхопила, от бджілка розгнівалася і вжалила Ніну.

Тьотя Галя схопила Ніну на руки і понесла її швиденько в будинок. А Ніна кричала:

— Ой, боляче! Ой, я ніколи не хочу бути бджілкою! Ой-ой, ніколи не називайте мене цією бджілкою...

— Не буду називати, не буду... Зараз усе пройде, Ніночко! — говорила тьотя Галя. — Скільки разів я тобі казала, не хапай руками все, що тільки побачиш.

Принесла тьотя Галя Ніну в кімнату, помазала їй чимось руку. А завідувачка поставила біля Ніни мед у блюдечку.

Ніна їй про біль забула, вхопила ложечку і куштує мед з хлібом. Бо Ніна ж дуже любить солодке...

Рука вже майже зразу перестала боліти, і Ніна, як завжди, спитала у тьоті Галі:

— А де береться мед? Він такий смачнющій, що хтозна їй який. Де він береться, тьотю Галю?

— А його бджілки збирають з квіток. Оцей мед, що ти їси — липовий. Бджілки його збирають на липовому цвіті і несуть у вулик, щоб ти могла ласувати солоденьким,— відповіла тьотя Галя.

— Бджілки збирають?.. Ой, які вони молодці і розумниці! — скрикнула Ніна. — Знаєте що, тьотю Галю? Я ніколи не буду чіпати бджілок. А ви скільки завгодно, скільки вам захочеться, називайте мене бджілкою. Бо я їх люблю. Слово честі, люблю!..

С К О Р О В Е С Н А !

Нічого, що лютий місяць! Все одно надворі пахне весною. У нас цей місяць, хоч і має люту назву — не страшний. Он бач, як світить сонце, і краплі дзвінко падають із стріхи, з дерев. Це коли опівдні сонечко припече.

Ось, будь ласка, у нашому великому саду можна вже почути, як пробує свій весняний голос невгамовна синичка. Пісенька у неї коротенька, одноманітна, але яка вона гучна й приваблива, бо перша передвесняна пісня.

Правда, і вівсянка на невисокій гілці берестка теж уже співає по-весняному... Слухайте зараз ці пісеньки, бо коли примчать з півдня наші знамениті співаки, тоді хіба слухатимеш скромний голосок синиці чи вівсянки...

А в біологічному кабінеті нашого дитячого будинку імені Крупської зараз дуже шумно й клопітно. Багато у нас роботи! Увесь вільний час тут товчуться всі любителі природи — від першокласників до старших школярів.

Ще б таки! Ми цього року вирішили повісити в нашому саду ще десять шпаківень. Кипить робота! Ті стружать, ті пиляють, ті збивають гвіздками гарненькі затишні хатки для птахів.

Тепер ми будемо цілком спокійні за наш сад. На охороні від шкідників стануть сотні птахів, що житимуть у наших будиночках. А скільки їх гніздиться в кущах, на деревах... У нас ніхто не доторкнеться до пташиного гнізда. А боротись з шкідниками саду у нас нема часу. Бо доводиться дуже багато працювати на дослідних ділянках, на городі. Цієї весни ми сіємо цілу

велику дослідну ділянку рису, гіллястої пшениці з власного насіння, яке ми вивели в минулому році... А ще й citrusові рослини посадимо. Дуже багато цікавої роботи чекає нас...

За два кілометри від нашого будинку — колгосп імені Кірова. Завідуючий хатою-лабораторією цього колгоспу дуже хвалив нас за нашу роботу, і ми дали йому насіння нашого рису та гіллястої пшениці. Він у себе теж посіє. В минулому році ніхто не вірив, що у нас рис визріє. А він узяв та й визрів, і ми зібрали цілих два кілограми насіння.

Та зараз ми будуємо хатки для шпаків.

У цій роботі бере участь і ручний шпак Добриня, що зимував у нас у біологічному кабінеті. Він теж живе в своїй хатці, яка висить на стінці. А крило в нашого інваліда Добрині стирчить убік, як пропелер. Тому він і літати добре не вміє.

Нас Добриня любить і їсть з рук та співає не вгаваючи. А воює він тільки з нашою сорокою Хапугою. Вона все хапає, що тільки можна, і тягне собі на шафу, в свою схованку.

Шпак Добриня навчився кричати по-сорочому, точнісінько, як Хапуга. Тільки, видно, він щось образливе їй кричить. Бо тільки Добриня застрекоче по-сорочому, мабуть, якимось перекривить Хапугу, вона миттю кидається до нього. А він не такий дурний і зразу — шасть у свою хатинку. Хапуга тільки голову туди може просунути. А Добриня її завзято цюк по голові! Верещить наша Хапуга і мчить до себе на шафу. Тоді Добриня спокійнісінько вилазить з хатки, сідає на перекладинку біля входу в свою квартиру і переможно чепуриться, перебирає своє рябеньке пір'ячко...

А ми сміємось!

У неділю до нас гості прийшли. Юннати школи з села Юренки. Ми з ними у великій дружбі і обмінюємося досвідом.

Школярка Галя, голова шкільного гуртка юннатів, відсалютувала нам і зразу до справи:

— Товариші,— сказала Галя,— а вже скоро весна! Ми дали обіцянку колгоспникам, що цього року на наших ланах не буде жодного шкідника-ховраха. Всіх вилavimo! Ми вже готуємося до наступу. У нас готові п'ятдесят чотири пастки. Колгосп дає нам дві кінні боч-

ки: вилити водою шкідників. Щоб уже на той рік нам зовсім мало було роботи... Вся школа наша вийде на боротьбу з ховрахом. Оце прийшли викликати вас на змагання. Наші лани межують з вашим будинком. Давайте разом працювати. Скільки у вас є пасток?

— Тридцять шість,— відповіли ми.

— Добре, ми з вами поділимось, щоб було порівну! Згодні змагатись з нами?

— Згодні,— відповіли ми.— Смерть ховрахам!

— Адже ж треба їх вивести зовсім. Бо кожен ховрах з'їдає за літо півпуда найдобрішого зерна,— промовила Галя.

Коли ми проводжали наших товаришів-юнатів, Галя показала на височенну осіку, що стоїть у самому кутку нашого саду.

— Погляньте, товариші, ондечки вже починає тягати гілля на гніздо старий розбійник — чорний крук. Наробить він вам лиха в саду. Руйнуватиме гнізда, пташенят їстиме. Глядіть!

— Нічого, минулої весни теж такий самий розбишака рано почав будуватись, та ми його як пужнули!— спокійно відповів я, як голова наших юнатів.

А коли провели ми товаришів, я зібрав збори гуртка і повідомив усіх, що незабаром весна і роботи нам багато. В першу чергу давайте готувати пастки на ховрахів.

І ми зараз гаряче взялися до роботи. Всім діла вистає перед приходом веселої весни!

*ОПОВІДАННЯ
З ЖИТТЯ
ПРИРОДИ*

ПОКИНУТЕ ГНІЗДО

кільки появилoся нових квіток! Уже відцвіли блакитні проліски, а в кущиках свіжої трави між деревами розцвіли фіолетові фіалки. Білі рухливі дзвоники конвалій висять на тонесеньких ніжках. Пахучі, чудові конвалії. Ще багато різних жовтих, рожевих і синіх квітів.

Веселий місяць, цей травень! Збіглися хлопці на вулиці. Куди йти гуляти? Василь каже:

— Ходімо в ліс гуляти, квіток нарвемо.

Микола й собі:

— Уже в лісі хороше, і я вчора ящірку бачив. Зелена і прудка. Втекла в нору. Не наздогнав. Та я в ліс все одно не піду.

— Чому? — спитали діти.

— Тому, що Василь знає гніздо кропив'янки і не хоче нікому показувати.

Закортіло дітям подивитися на гніздо. От цікаво! Почали прохати, щоб Василь показав пташину хатку.

Миколка, Яшко і Галя кажуть:

— Ми тільки одним оком глянемо і не будемо нічого чіпати. Подивимося — і зразу назад.

— Не можна знищувати гнізд корисних пташок, бо пташки — наші друзі, — відповів Василь. — Я до гнізда тільки інколи піду, здалека погляну, як мати на яечка сидить. Батько біля неї співає, розважає її, щоб не нудно було сидіти. А потім вона полетить попоїсти на годинку, а він сидить на гнізді, щоб яечка не захоло-

нули. Скоро виведуться пташенятка, і я буду ходити на них дивитись.

— Покажи й нам,— прохали діти, Василеві товариші.

— Я дам тобі десять разів вистрілити з моєї рогатки,— запропонував Яшко.

— А я подарую тобі цю пружину,— сказала Галя.

— А я подарую тобі заліза на шаблюку. І буде в тебе і пістоль, і шабля. Отоді зіграємо у війну! — промовив Миколка.

Скільки цікавих речей пропонують Василькові! Десять разів вистрілити з рогатки! Пружина! Шаблюка! Не витримав Василь і сказав:

— Ну, давайте зразу всі речі наперед і вистрілити десять разів. Потім я вас поведу.

— А не підманиш? — недовіжливо спитали діти.

— Ні,— сказав Василь.

— Слово піонера даси?

— Даю слово піонера, що покажу гніздо кропив'янки. Тільки підійдемо, подивимося — і назад. Згодні?

— Згодні!

Василь одержав пружину і заліза на шаблюку. Пішли в ліс. Він дорогою ще вистрілив з рогатки десять разів. А Миколка і всі діти заздрили йому...

Прийшли діти до рівчака, зарослого низькими кущами. Василь пригнувся, принишк. Всі зробили те саме. Василь показав дітям на один кущик, але ніхто нічого не бачив. Пташки-бо вмюють так ховати свої гніздечка, що не зразу їх і помітиш. Аж ось із кущика вилетіла сіренька, трохи рудувата пташка, і тоді побачили діти малесеньке гніздечко, сховане в густому листі. Гніздечко трималося на трьох гілках і ловко було виплетене з тоненьких травинок.

Дуже кортіло зазирнути в гніздо, подивитися, які ж там яєчка. Діти підійшли ближче. В гнізді лежало п'ятеро малесеньких блакитно-сірих яєчок.

— Ой, які маленькі яєчка і гарненькі! — не витримала Галя.— Я хочу тіль-тіль пальцем погладити одне яєчко.

Не встиг Василько заборонити їй, як Галя вже тихенько опустила палець в гніздо. За нею Миколка обережно витягнув одне яєчко і розглядав на руці. Воно було тепле, ніжне і майже прозоре.

Навколо них літали дві пташки і тривожно, стурбовано пищали, прохали дітей, щоб вони не чіпали гнізда. Тому діти, надивившись на гніздо, пішли собі геть. Гуляли в лісі, рвали квіти, ловили метеликів.

Минуло кілька днів. Діти потайки одне від одного кілька разів на день ходили до гнізда кропив'янки, розглядали яечка і турбували пташок. Полохливим пташкам зрештою набридли діти.

Боялися пташки, що виведуться пташенята, а Василеві друзі заберуть їх. Отже, кропив'янки посумували і покинули своє гніздо, хоч як важко було робити їм цю хатку. Всю весну будували, а доводиться покидати. Покинули своє гніздо пташки і полетіли в інше місце, в густий ліс, де їх не знайдуть діти.

Прийшов раз Василь до гнізда. Дивиться, а воно порожнє. Пташок немає коло нього. Попробував яечка, а вони холодні. Дуже шкода йому стало пташок. Тепер більше ніколи не буде він набридати пташкам і нікому не показуватиме гнізд, навіть за пружину, за шаблюку і за десять пострілів з рогатки.

Я К ЖУКИ МИШУ ХОВАЛИ

Вийшла прогуляться лісова миша. Не схожа вона на ту мишу, що в хаті водиться, що там, у кутку під лавою, собі нору вирила. Лісова миша рудувата, і черево в неї біле. Живе вона собі в лісі, тільки на зиму часто в клуні перелазить та зерно точить.

Ось і зараз — вилізла вона пообідати та на сонечку погрітись. Одбігла недалечко від нори і сидить на задніх лапках, озирається навкруги. Шумно в лісі, десь угорі вітер гуляє, пташки співають.

Тому й не почула миша, як до неї враз підбіг величезний звір. Нахилив носа до землі і помчав прямо до нори. Підбіг, понюхав нору, закопав її величезною лапою. Мабуть, хотів вирити мишенят, та побачив стару мишу і кинувся до неї. Один стрибок — не встигла опам'ятатись миша, тільки писнула і мертва повисла в зубах Мурка.

Тут підбігли хлопці і побачили, що їхній собака Мурко впіймав мишу. Мурко взагалі нещадно винищував шкідників, особливо ховрахів та мишей.

Обступили хлопці собаку, що вже викинув з рота свою здобич. Роздивились уважно діти мишу, гукнули собаку, а мертвого звірка залишили біля нори. Самі весело побігли в ліс.

А жуки-могильники здалека чують, де лежить мертва тварина, і поспішають її хоронити. Ось загули крила першого жука. Облетів він навколо миші і впав прямо на неї. Діловито поліз по ній, оглянув зверху, зазирнув під неї.

Вже й другий летить. Такий самісінький. Чорні

крильця у світло-рожевих плямах, довгенький, з чорною голівкою і чорними рухливими вусиками.

За ними прилетів третій, четвертий... Зібрався цілий гурт жуків-могильників. Заклопотано повзають вони по миші, зустрічаються, розлазяться на всі боки, ніби радяться між собою.

Оглянувши все, побачивши, що зібрався їх великий гурт,— почали могильники працювати. Розповзлися, стали навколо мертвої тварини і почали рити землю під трупом. Навколо миші лежала свіжа земля, яку жуки викидали з своїх нірок. Вже давно стемніло, а гурт працює.

Спочили жуки, а на ранок знову почали працювати разом з тими, що прилетіли й сьогодні. Кілька днів працювали жуки.

Миша почала потроху провалюватись у землю. Одного дня, коли сонце піднялося високо, мертва миша сховалася під землею. У труп миші самиці цих жуків поклали свої яечка. А личинки з'їдять мишу. Могильники присипали мишу зверху, посиділи на свіжій землі, відпочили і розлетілися на всі боки шукати нового мертвого звірка, щоб його поховати.

Поховали жуки мишу. А через кілька днів проходили діти там, де Мурко її задавив, але вони вже миші не знайшли.

ЗАПАСЛИВИЙ ПТАХ

Крізь густий терен і жостір хлопці пролазили дуже ловко. Лізли по високій свіжій траві. Кропива інколи вжалить. Цікаво тут і затишно. Навколо листя, густі віти переплелися. Ніхто не знайде хлопців. Тут сховатися можна на весь день.

Люблять діти так мандрувати в лісі, відшукувати місця, де ще ніхто не бував.

Деся вітрець зашелестить листям і пробіжить далі.

Попереду лізе Василь, прокладаючи шлях, а за ним Миколка. Ось Василь спинився. Пильно вдивляється поперед себе і кличе свого друга:

— Подивися, Миколко, який жук. Зелений, як трава. От красивий і заснув на будяку.

— Блискучий. Я такого ще й не бачив! — зауважив Миколка.

— І я не бачив,— признався й Василь.— Треба забрати його з собою.

Поклав жука в коробочку. Пішли далі. Раптом Василь застиг на місці. Позаду принишк Миколка.

— Тсс...— підняв палець Василь.— Тихенько йди, подивися, що там робиться.

Миколка виліз наперед і здивований глянув туди, куди показував його приятель. Дійсно — диво дивне! Перед ними, не бачачи наших мандрівників, сидить птах, завбільшки з шпака, тільки рудуватий, з білою бровою і рябими крильцями.

Але що він робить, той дивний птах? Він тримає в дзьобі малесеньке пташеня, ще голе, і наколює його на колючку жостеру. Вовтузиться навколо тієї шпички

і лапами, і крилами допомагає, а пташеня ніяк не хоче надіватись. Звичайно, пташеня вже давно мертво, бо птах йому голову розклював тоді, коли вкрав із гнізда.

Довго стежили хлопці, доки птах таки наколов на колючку жостеру нещасне пташеня. Потім озирнувся навколо жорстокий птах і полетів. Василь не ворушився, тільки тихо промовив:

— Знаєш, який це птах? Сорокопуд.

— Сорокопуд? І наколює! — здивувався Миколка.

— Наколює. Вперше бачу! — відповів Василь. — Тепер буду знати, який він бандит, цей тихий птах! Нехай він попадеться мені!

— Ми йому покажемо! — загрозово прошепотів і Миколка, та зразу й замовк. На верхів'ї сухої гіллячки знову сів сорокопуд і в дзьобі тримав величезного жука. Хлопці застигли на місці і чекали, що ж робитиме далі бандит.

Сорокопуд озирнувся навколо і, мабуть, не помітив хлопців, бо знову стрибнув до того куща, де висіло на колючці пташеня. Ще раз озирнувся і почав старанно прилаштовувати свого жука. Стрибне і на один бік гіллячки, і на другий, а жук не хоче наколюватись. Тоді сорокопуд вибрав нову колючку і почав усе знову. Вчепився міцно лапами за гіллячку, натиснув дзьобом, і жук повис наколотий.

Ще раз поглянувши на свою роботу, озирнувшись навколо, птах полетів кудись у ліс.

Хлопці не витримали. Василь проказав:

— Жука наколов.

— Жука! — повторив Миколка.

— Це він собі, мабуть, тут їдальню влаштував,— прошепотів Василько.

— Або комору,— додав Миколка.— Коли не дістане їжі, прилетить сюди і пообідає з цих запасів.

— Запасливий птах! — заявив Василь, і хлопці полізли ближче до куща, де висіли запаси сорокопуда. Там вони знайшли з десяток жуків і гусениць, що висіли на колючках, і одне пташеня. Василько порухував жуків:

— Дев'ять жуків і одне пташеня.

— Бач, яка пташка! А ми нахвалялися помститись їй! Нехай собі працює запасливий сорокопуд, що знищує шкідників,— сказав Миколка.

— Нехай працює. Тепер ми знаємо, що він собі запаси робить. Розкажемо сьогодні всім,— додав Василько, і товариші полізли назад.

Розповідали Василько з Миколкою про свою знахідку іншим дітям і водили всіх показувати сорокопудову комору.

ГАЛЯ

Проминувши город, хлопці вибігли на луки до лісу. Біля самого тину росли кущі бузини, терну, шипшини. Здіймалася вгору на тонких стеблах густа кропива. Тому між кущами лазити було небезпечно: кропива жалила ноги, руки, навіть обличчя. Хоч як обережно йдеш, однаково не врятуєшся.

Кропива мала страшних ворогів в особі Василя, Миколки та ще кількох хлопців, що вийшли бавитися на луки. В кожного з них у руках шаблюка, вирізана з деревини, з дротяною ручкою. Тільки у Василька справжня, залізна.

Хлопці прийшли воювати з своїм ворогом — з кропивою.

Вишикувавшись рівненько, піднявши шаблі, вони з бойовими вигуками кинулися вперед. Примчали до кущів і почали нещадно рубати зелені стебла кропиви. Вигуквали:

— Тепер будеш жалити? Будеш сверблячкою колоти, говори?

Але кропива мовчала, тільки голівки хилилися, зрубані хоробрими вояками.

Знищивши в одному місці, Василь кинувся в друге й почав тут винищувати ворога. Кілька разів рубнув — так і повалилися голови кропив'яні. Розмахнувся ще раз і не рубнув. Рука спинилася, і Василь глянув здивовано.

У кропиви, просто перед ним, сиділо чорне галчєня і спокійно дивилося на хлопця. Навіть не тікало. Потім, розглянувши добре Василя, галчєня розкрило дзьоб з жовтими заїдами і писнуло.

— Хлопці, сюди! Впіймав пташеня! — крикнув Василько.

— Цур на всіх! — відповів Миколка і примчав перший.

З ним прибігли інші хлопчики і спинилися здивовані. Перед ними сиділо гарненьке галченя і прохало їсти, розкривши широко дзьоб. Миколка швидко знайшов велику сіру гусеницю і поклав пташеняті в рот. Галченя з великим задоволенням проковтнуло. Але ця їжа тільки, мабуть, роздратувала пташеня, бо воно ще ширше роззявило свій дзьоб і забило крильцями, жадібно вимагаючи їсти.

— Голодне! — крикнув Василь.— Лови, хлопці, жуків!

Кинулися хлопці на всі боки і почали носити пташці їжу. Галченя пожадливо хапало комах, черв'яків і похапцем ковтало. Це ще більше заохочувало дітей до роботи.

— Дивись, дивись, цілого коника проковтнуло! — кричав Василь.

— Живого?

— Живого!

І побігли хлопці знову по здобич. Зрештою, пташеня перестало з такою охотою їсти, а потім і зовсім не розкривало рота. Коли хтось з дітей підносив до дзьоба найсмачнішого жука, галченя не хотіло їсти, відвертало голову.

— Наїлося,— вирішили хлопці.

— Диви, дрімає. Очі заплющило,— звернув увагу Миколка.

Дійсно, пташеня присіло на травичці і дрімало після такого багатого і смачного обіду.

— Нехай відпочине,— промовив Василь.— Спи, Галю, спи.

Коли хлопець сказав ці слова, галченя подивилося на нього здивовано, і Василько з радістю крикнув:

— Розуміє своє ім'я, розуміє! Назву галку — Галя! Галю, Галю! Житиме в мене разом з синичкою. Весело їм буде.

Хлопці не сперечались. Забрав хлопець пташеня і поніс його додому. Тільки з'явився в хату Василь з галкою, мати побачила і сказала:

— Ти, мабуть, звіринець думаєш відкрити. Всіх птахів з лісу перетягнеш додому.

— А ви погляньте, мамо, яке галченя! Ручне, і звуть його Галя...— радісно відповів Василь.

Посадив Василько пташеня на гілку, де постійно жила синичка. Тепер синички не було в хаті, вона десь гуляла надворі. Ця пташка цілком приручилася, і траплялося так — увесь день немає її в хаті, гуляє в садку, лазить по деревах за вікном, а на вечір обов'язково приходить ночувати додому. Літати добре синичка ще не могла, а лише перепурхувала на невелику відстань.

Але тепер синичка, мабуть, почула веселий шум у хаті і вже сиділа на вікні, хитро озираючи людей. Раптом побачила непроханого гостя — галку. Розлютована синичка засичала загрозливо і стрибнула на свою гілку. Галченя дивилося на неї спокійним поглядом своїх сірватих маленьких очей.

Синичка рішуче підстрибнула до свого гостя і, роздратовано, люто запищавши, хоробро кинулась на нього. Маленька пташка вчепилась в голову галченяти кігтями і почала клювати йому потилицю.

Тепер і галченя перелякалося. Не встиг Василько розборонити птахів, як раптом почулося:

— Кра, кра, кра!..

Закрякало безпомічне пташеня, яке не навчилася ще битися й боротися з ворогами, і синичка перелякано відступила. Надто грізний голос мала молода галка.

— Галя перемогла! Перемогла! — закричав Василько.— Ти, Галю, не бійся! Кричи й клюй її, щоб не лізла... і будеш молодець! Ніхто тебе й не битиме.

Та через кілька днів пташки помирилися і мирно собі жили в кутку на одній гілці. Дуже втішна пара птахів!

Галя росла швидко. Вже за тиждень галка так звикла до Василька, що бігала за ним надворі, смішно махаючи крилами. Коли Галі не було ніде видно, Василько кричав:

— Галю, Галю, Галю!

І пташеня з'являлося негайно. Істи Галя приходила завжди своєчасно й бігала за своїм хазяїном, доки той не нагодує її.

Всі в дворі дуже любили Галю.

МАЙСТЕР

Умовилися ми з Василем піти на цілий день на річку. Окунів ловити та на качок полювати. Любить такі мандрівки мій допитливий малий приятель.

Обіцяв Василь раненько до мене зайти, та щось довго його немає. Я вже й зібрався, наготував усе, погодував своїх вихованців — пташок та білку. Думав, доведеться самому йти — мабуть, мій Василь заспав, хоч такого з ним ніколи не було. Коли умовлялися вдвох іти по рибу чи на полювання, Василь ніколи не спізнився, а часом і мене будив. Такий завзятий він мисливець та рибалка!

Аж ось, зрештою, хтось тихенько постукав у двері.

Відчиняю двері; бачу, що Василь якусь новину приніс. По очах бачу, бо вони переможно посміхаються і блискають.

— Заходь, Василю Сидоровичу, чому ж це ти спізнився? — запрошую я Василя. Йому дуже приємно, коли я називаю його й по батькові. Це я знаю.

Привітався мій гість і насамперед оглянув усі мої клітки, рушницю й білку, що стрибнула із столу і шмигнула до себе в запічок.

Ніяк не хоче моя білка звикнути до Василя. Крім мене, нікого не визнає.

Цю білку ми з Василем за літо вигодували. Була малесенька, як мишеня, а тепер така рудо-червона красуня, що й очей не відведеш. Весела, жартівлива, а хвіст довший за неї.

Білка наша зовсім ручна і з рук їжу бере.

Оглянув Василь Сидорович кімнату і мовчить, а кепку свою новеньку в руках міцно затискує.

Я теж мовчу, чекаю, що мій приятель скаже.

Нарешті Василь не витримав і протягнув мені кепку.

— Подивіться, що я приніс, тільки обережно. На горді у нас піймав, тому й спізнився.

В кепці сидів дятел — чорний, аж блищить, і дзьоб у нього, як долото — міцний і гострий, бо дятлові доводиться дерево дзьобом колупати і з-під кори комах видобувати.

Дуже сподобався мені дятел; шкода тільки — крильце йому хтось підбив: тому й не міг він літати.

Роздивилися ми з Василем уважно дятла, хоч він і ображався на нас, і вирішили — нехай у мене живе, доки крильце не загоїться. Бо як випустимо зараз, то його хижакі з'їдять.

Пустили дятла на підлогу, він невміло пошкандибав під шафу і там сховався.

А шафа в мене стара і, правду казати, не дуже міцна, в кутку стояла. Під ту шафу й поліз дятел.

Поставили ми дятлові води, кинули їжі, забрали своє мисливське знаряддя і, замкнувши хату, швиденько пішли до річки. Який це був хороший і цікавий день! Наловили ми окунів, кашу на березі зварили. Ще й трьох диких качок забили.

А окуні так ловилися добре — просто не встигаєш витягати. Захопились ми з Василем окунями та полюванням і про дятла нашого забули.

Вже як до хати дійшли, з річки повертаючись, Василь сказав між іншим:

— Як там наш дятел? Може, втік?

Але дятел не втік, а тільки якої шкоди наробив!

Заходимо ми в хату і не впізнаємо моєї старої шафи. Подовбана, подзьобана вся, немов її долотом колупали. В однім місці навіть дірку наскрізь продовбано. По всій кімнаті цурки валяються, а дятел, хитро озирнувшись на нас, продовжує свою роботу — лізе вгору і дзьобом тільки — тук-тук, тук-тук! А цурки так і сиплються.

Василеві так сподобалася дятлова робота, що він не витримав і аж присів зо сміху. Шафу попсовано з таким умінням, що справляти й не думай.

Признатись, я дуже розгнівався і посадив дятла в клітку.

БІЛОЧКА

Свою білочку я приніс із лісу в кишені, така вона маленька була. Мабуть, з гніздечка випала і покірно сиділа на низенькій гіллячці. Щоб хижак її не з'їли, я їй забрав білочку додому.

Це таке втішне і веселе звірятко! Швидко виросла білочка і стала зовсім ручна, на плече мені лазить і все зазирає в руки — чим я її смачним погодую. Любить білочка смачне.

Сама собі їй місечко вибрала білочка в хаті. Оселилася вона в запічку, у вузенькій пічурці біля лежанки. Там і тепло, і затишно, і немов у нірці живе білочка. Я їй підставив невеличкий стовпчик, і вона вмить вилазить до своєї хатинки. А частіше просто одним стрибком з землі опиняється в пічурці.

Намостили ми білочці там гніздечко, і ото й була її квартира. Горішки, насіннячко білочка тягне до себе додому і там сама собі нишком ласує.

Ніколи нічого не крала наша білочка. Хіба до насіння, до горішків або до ягід добереться,— тоді наховає в своє кубельце і, мабуть, думає, що ніхто їй не помітив хитрощів маленької крадійки.

Тільки мого друга Василя ніяк не хотіла визнавати білочка. Як не намагався Василько приручити білочку — не хотіла вона до нього в руки йти і їжу з рук брати. Нічого не могли ми вдіяти. Тільки Василь приходив — білочка зразу ховалася в свій запічок або залазила кудись аж на шафу і звідти спостерігала все, що робиться в хаті.

Василь і сердитись почав на білочку, тоді вона ще дужче стала боятись його. Насилу я переконав хлопця,

що білка нікого, крім мене, не визнає, бо звикла змалку до свого хазяїна.

Одного разу приходиться до мене Василько і, нічого не кажучи, все намагається стати так, щоб я звернув увагу на його нову кепку. Хорошу синю кепку йому з міста батьки привезли. Всі хлопці заздрили Василеві, і я теж ніби позаздрив, пильно оглянув кепку, приміряв на свою голову — не налазить. Василько навіть зрадів, може, боявся, що я собі теж куплю таку самісіньку кепку — тоді він не зможе сам-один пишатися чудовою обноваю... Оглянули ми з усіх боків нову кепку, приміряли, і Василь обережно поклав її на маленький столик, що стоїть біля мого ліжка.

Годували ми пташок і міняли в клітках воду, потім виходили дивитись на наших голубів, перепелу проса всипали, посиділи в садку під яблунею і поговорили про наші важливі справи.

А коли Василь зібрався додому йти, виявилось, що пропала нова-новісінька його кепка. Переполошився мій Василь, перелякався, аж зблід. Він-бо пам'ятав добре, що клав її на столику, а на тому місці нічого немає. Не могла ж кепка сама кудись втекти або вистрибнути в двері?

Де ми тільки не шукали ту кепку! Все в хаті перекидали, під всіма столами й ліжками лазили, в умивальник зазирали — ніби вона сама могла туди стрибнути і втопитись. Навіть на горище полізли і в пилюгу вимагалися, як марюки. На печі і в печі кожен куточок оглянули. Немає кепки. Зникла, немов її і не було.

Соромно було Василькові, але сльози таки в нього на очах заблищали. Мало не заплакав хлопець, а я не знав, чим його і втішити. Обіцяв поїхати в місто й купити ще кращу кепку, але Василько певен, що кращої, як у нього була, на всьому світі немає.

Зовсім сумний збирався Василь додому. Я вирішив іти з ним і сказати батькам, що кепка зникла в мене в хаті і Василь не винен. Вже ми дійшли до дверей, коли несподівано з'явилась білочка і весело стрибнула на стіл. Чомусь, доки ми шукали кепку, вона не вилазила із свого приміщення.

Тоді я згадав, що ми забули ж пошукати в білоччиній хатинці. Швиденько я засунув руку в пічурку і витягнув звідти чисту-чистісіньку Василеву кепку.

Василь Сидорович аж підстрибнув з радощів.

ЗАПАЛЬНИЧКА

І досі мені шкода цієї чудової запальнички. Так шкода, що годі й казати... Я дуже її любив. Здається, і цигарки стали гіршими на смак, коли я почав припалювати їх іншою запальничкою.

Ту запальничку подарував мені один мій товариш, що приїздив з фронту у відпустку. Блискуча, як дзеркало, здавлена з боків, запальничка була завбільшки як два нігті на великому пальці. І немов підперезана двома вузькими пасками — червоним і зеленим. Вона служила мені безвідмовно і була така досконала, що й на вітрі не гасла.

А втратив я її по-дурному.

На моїх очах злодій схопив її з мого столу і втік.

Трапилось це так. Я поїхав на кілька днів на полювання в місто Яготин. Туди поїздом їхати з Києва якихось три з половиною години.

Мені давно хотілося в Яготин, бо там, хоч і не дуже цікаве полювання, зате надивишся дичини, як ніде в наших місцях.

Давно загатили колгоспники невеличку річку Супой і поробили величезні ставки, в яких розводять коропів. На цих ставках і живе сила-силенна різного водоплавного птаства.

Вийдеш на берег ставка, глянеш — на чистоводді, метрів за триста-п'ятсот від тебе, суцільні чорні плями. Плавають там тисячі й тисячі красунь лисок, ехидних норців, хитрих крижнів, метушливих чирят, дурних болотяних курок, очманілої черні та інших птахів, за якими ганяються мисливці.

А полюють на цих ставках так. Беруть кілька човнів і поволеньки підїжджають до такого скопища птахів. Птахи плывуть далі, а мисливці за ними. Першими зриваються з води сторожки качки. І ото як налетить котра — значить, стріляй. Влучиш — твоя.

Але такі птахи, як лиски, дуже не люблять літати. Мисливці підганяють їх до берега, аж тоді лиски мляво здіймаються з води, і хіба що іноді пощастить влучити, бо не такі вони дурні, щоб на мисливця летіти.

Правду сказати, я на птахів більше дивився, ніж стріляв їх.

Одного ранку — на другий чи на третій день після приїзду — я прийшов з полювання і сидів у своїй кімнаті: надворі душно і жарко. Я відпочивав, читаючи книжку. Вікно було відчинене в садок, я сидів спиною до вікна, заглибившись у книгу. Навколо така тиша, що чути навіть ледве помітний шелест листя за вікном.

Я відірвав очі від книги. Під рукою, на столі, лежав тютюн і моя чудова запальничка. Я вже збирався зробити цигарку, коли раптом, немов біля самісінького вуха, зненацька:

— Кар-р-р, кар-р-р-р...

Неначе хто вистрілив у мене за спиною, так гучно вдарило це каркання в порожній кімнаті.

Отямившись трохи, я обернувся. На відстані метра від мене на вікні сиділо галченя, майже цілком доросле, навіть жовтих заїдів уже не було помітно. Роззявивши широко дзьоб, галченя галасувало, як навіжене, — просило їсти.

Звичайно, я враз втямив, що це галченя жило в когось, звикло до людей, тому й не боялося мене.

Я дав йому хліба. Галченя відстрибнуло, доки я клав хліб на вікно, потім вчепилось лапами в хліб і жадібно, шматками почало їсти.

З'ївши хліб, ненажера знову несамовито закричала. Я дав їй смаженого м'яса, що лежало на тарілці. Галченя гляне на мене, віддере довгий тонкий шматочок і швидко ковтне.

Мені дуже сподобалась ця несподівана дружба з галкою. Цікаво було спостерігати, як вона хитро зиркає на мене своїми блакитно-сірими круглими, як намистини, моторними очима і наминає м'ясо.

Нарешті, не доївши, галка знов почала чогось

просити в мене. Широко розкривши дзьоб, вона каркала невгамовно. Я довго не міг догадатись, чого їй треба; тоді вона сама, поглядаючи на мене скоса, пострибала і заглянула в кухоль, що стояв тут-таки на вікні. Але води там не було, і галка знову зарепетувала.

Я набрав води, вона кинулась до кухля і жадібно почала пити, ніби аж прицмокувала. Я не міг втриматися від сміху, особливо, коли вона стрибнула на вінця кухля і ну купатись. Але купатись в кухлі було їй незручно; я вилив воду в тарілку. Тоді вона почала розмахувати крилами і хлюпати так, що вода бризкала аж на підлогу.

Досить довго похлюпавшись, мокра чепуруха стрибнула вбік, стала в куточку біля самого столу, куди падав промінь сонця. Вона дзьобом перебирала своє пір'я і сохла...

Мені навіть здавалось, що вона вдячними очима глянула на мене, коли я взяв тарілку і поніс у другий куток кімнати.

Та виявилось, що за гостинність вона віддячила мені інакше.

Коли я повернувся, галка вже була на столі, миттю вхопила мою улюблену блискучу запальничку і, злодійкувато озирючись, вилетіла у вікно.

Я опам'ятався, вибіг за нею. Та лише встиг побачити, як моя злодійка-гостя мчала в повітрі.

ХАРЦИЗ

1

Не щастить мені з собаками! Багато років я полюю і стільки ж років мрію мати доброго мисливського собаку. Та не щастить мені!

А значно цікавіше й веселіше вештатись по болотах з рушницею, коли в тебе ще є й собака. Така думка не виходила у мене з голови, коли приїхав я в місто Чернігів улітку 1933 року.

Двоє моїх знайомих і я намірились з Чернігова поїхати на хутір Тупичів постріляти качок, а може, й тетеруків. Один з моїх знайомих вже їздив туди одного разу і розповідав про величезну кількість дичини на болотах серед могутніх поліських лісів. Він і спокусив мене на цю далеку подорож, бо жив я тоді в Харкові.

Приїхав я в Чернігів днів на два раніше і чекав своїх товаришів.

Тут і трапилось так, що один місцевий мисливець запропонував мені купити в нього собаку. Сам він уже не ходив на полювання, бо все хворів і навіть продав рушницю, щоб не було спокуси. А жив він аж на саміській околиці Чернігова.

Коли я спитав, що ж то за собака, мисливець відповів мені так:

— Признаюсь вам, це не панський собака, а простий трудяга. Він у мене не вчений робити стійки та інші витребеньки. Це йому ні до чого! Та й мені теж! Зате коли ви вбили чи навіть тільки підстрілили качку, то нехай вона хоч на дно океану пірне, Харциз її витягне. А в воду йде охоче. В яку гушавину не впаде качка,

Харциз виволоче її на берег. І не боїться він ні холоду, ні спеки і не знає втоми!

Такий собака саме й був мені тоді потрібний, бо навколо хутора Тупичева болота дуже важкі.

Пішов я дивитись свого нового друга, що допомагає тиме мені безклопітно і весело полювати на качок.

Мисливець, що продавав собаку, додав:

— Не думайте,— каже,— що мій Харциз який-небудь там родовитий. Ні, він у мене простий собі пес, мішаної крові.

Справді, визначити породу мого нового чотириноного друга було надто важко, і я відразу відкинув цю думку. До нас підбіг сірий, з брудними рудими плямами пес, на низьких ногах, з гострою мордою і витрішкуватими очима. Хвіст закручений бубликом. Собака вайлувато стрибнув на призьбу і жадібно дивився, чи не почаствуємо його чим-небудь, бо захарчований він був так, що аж боки поодвисали.

— Це він тільки з вигляду такий непоказний, а пустить його на болото! Отам він себе покаже,— помітивши, яке враження справив на мене собака, сказав хазяїн.

Підійшов до нас сусіда, привітався і питає насмішкувато:

— Чи не продаєте худобину?

— Та оце ж як бачите. Думаю наділити товаришеві, щоб було кому качок тягати,— відповів хазяїн.

Сусіда звернувся до мене:

— Беріть. Дякувати будете. Вправний собачка. Просто сказати, не собачка — автомобіль. Тільки на болото виведіть, він своє докаже.

Одне слово, сторгувались ми. Я придбав собі Харциза за двадцять карбованців. Вирішив я так: гроші невеликі, не сподобається мені пес, подарую комусь. Ось і вся недовга.

Подобалось мені ім'я мого собаки — Харциз! Колись у старовину так називали розбійників та різних розбишак.

2

Два дні відгодовував свого Харциза. А він же страшний ненажера! До мене він зразу звик. Та за ці два дні Харциз примудрився двічі непомітно пролізти в кухню

до моєї господарки і поїсти геть-чисто все, що трапилось йому на очі з їстівного. Це мені чимало коштувало, а головне — господарка невгамовно сипала прокльони на голову мого нового помічника і друга.

На третій день вранці приїхали з Харкова мої знайомі, і ми вирушили поїздом до станції Ріпки, що біля Чернігова, а звідти двадцять кілометрів возом до хутора Тупичева.

Дорога кривуляла в густому сосновому лісі. Природа цікава в цих нових для мене місцях, і їхати було дуже приємно.

Всю дорогу мої знайомі глузували з мене і з мого Харциза. Мовляв, придбав собі мисливського собачку! Його треба в дворі на цепу тримати, а з нього зробили мисливця! Родовитий пес!

А Харциз тільки кліпав очима, ніби говорив:

— Нічого, побачите, який я на роботі! Я ще вас здивую!

І таки справді — Харциз нас здивував!

3

На хутір Тупичів ми приїхали по обіді. Забрав нас до себе жити місцевий колгоспник, мисливець Петро Шкарбун, дуже привітна, лагідна і говірка людина. Мисливець він був завзятий. Та тільки не було в нього рушниць. Старовинна берданка вже відслужила свій вік і більше лагодити її стало не під силу. А купити нову рушницю Петро ще не спромігся. Тому він тільки мріяв ходити на полювання.

Коли ж я пообіцяв Петрові дати свою рушницю з патронами, щоб він пішов постріляв, неборака-мисливець зрадів, неначе я пообіцяв йому багату премію. Після цього ми й дружились з Петром Шкарбуном.

Розповів нам наш господар, що дичини розплодилось на болотах сила-силенна. Особливо качок. Аби було чим стріляти. Тільки важко діставати вбиту птицю. Болота глибокі, небезпечні, великі. Впала качка в зарості — мов кризь землю провалилась. Без собаки — хоч і не стріляй.

— А я ось собі й помічника привіз, — показав я на Харциза.

— О, це добрячий собака! — скрикнув радісно Пет-

ро.— Можете спокійно стріляти, цей витягне! Це саме собачка для нашої гущавини. Ви знаєте, що я вам скажу? Оцей собака кращий, ніж оті породисті! То дуже вутлі собаки. І ще чим подобається мені такий собака — він тобі й хату стереже і живе надворі навіть зимою. Харчів багато йому не треба, сам собі добуде. Добрячий собачка!—погладив Петро Харциза, а той подивився йому в руки, чи не почастиє його такий привітний хазяїн.

Отак погомонівши і відпочивши з півгодинки, нагодував я добре Харциза, і пішли ми на болото. Мисливці народ нетерплячий!

За хутором, недалеко, врізалась у луг, а далі і в лівузьку глибока затока, а може, то було річище якоїсь річки, що пропадала в болотах. Береги цієї затоки переходили в болото і заросли густою стіною лози, осоки, куги, очерету. Посередині невеличке чистоводдя. Але й там, у тихому спокої, зеленіло, ніби полив'яні тарілки, латаття з білими і жовтими квітами.

Ця затока й розтяглася кілометрів на три між двома великими болотами.

Нічого було й думати брести затокою! Ми й пішли берегом. Ледве пройшли метрів двісті, коли зривається табунець чирят — маленьких диких качок. Мій товариш вистрілив, і одне чиря, зробивши мертву петлю, впало на середину протоки.

Тут Харциз і показав свій талант! Він кинувся у воду. А я гордо глянув на своїх товаришів, що глузували з мене всю дорогу.

Пробравшись крізь хащі водяних рослин та лози, Харциз поплив по чистоводдю і взяв убиту качку. Я весь час підбадьорював його:

— Вперед, вперед, Харциз! Молодець, молодець, мій друже! Давай, давай сюди!

Але Харциз, вхопивши в зуби качку, озирнувся на мене і поплив на другий берег протоки. Це мене здивувало і занепокоїло. Я почав гукати:

— Назад, Харциз! Сюди, до мене! Подай сюди!

Та Харциз ніби оглух, плив собі на той берег. Там знов пробився з качкою в зубах крізь зарості і вийшов на чистий, сухий горбок. На горбку обтрусився, ліг до нас передом і спокійнісінько... почав уминати качку.

Ів він не поспішаючи, зі смаком. Пір'я летіло навколо нього. А на наші вигуки навіть вухом не повів, ніби

розумів, що на такій відстані, за протокою, він для нас недосяжний.

Не буду описувати, що робилося з нами. Особливо з тим товаришем, що вбив качку. Він скаженів від цієї мальовничої картини. На його очах собака роздирає качку, вбиту таким прекрасним пострілом!

Ми кликали Харциза, лаяли його. Ми пробували приманити собаку лагідним і ласкавим голосом. Нічого не допомагало! Тільки раз звівся Харциз на передні лапи, глянув у наш бік, махнув головою і взявся знов до свого діла.

Швидко і вправно качку було з'їдено.

За цей час ми побажали Харцизу, щоб він здох, щоб його вовки з'їли, щоб його чумка задавила та чимало й іншого. Але наш качкоїд поставився до цього досить байдуже.

З'ївши качку, Харциз біг тепер поруч з нами, тільки другим берегом затоки. До нас він не насмілювався наближатись.

Проїшли ми ще метрів за сотню. Я збив ще одне чирятко, і воно знов упало у воду. Харциз миттю кинувся по птицю і вчинив так само, як і раніше. З'їв чирятко, не поспішаючи і не звертаючи на нас уваги.

Тепер нам стало смішно. Але це був гіркий сміх. Мої товариші покинули мене з собакою і пішли в ліс до озер. Може, там пошастить щось взяти, коли не буде нашого помічника і чотириноного друга — Харциза.

Звичайно, після цього я більше не брав Харциза з собою на полювання. Я прив'язував його на мотузку в дворі. Так він і просидів, доки ми не поїхали звідси. Мені дуже кортіло повернути його назад господареві, що так вміло обдурив мене.

Та виконати усі плани мені не пощастило!

4

Після кількох днів не дуже щасливого полювання на хуторі Тупичів ми повертались тією самою дорогою на станцію Ріпки, через великий ліс. Харциз біг за возом.

Вже проїхали ми кілометрів зо три, коли ось вибігає на дорогу заєць. Харциз кинувся за ним і давай гнати в ліс. Чуємо ми — тільки долітає здалеку тонке, люте

дзявкання. Так безсило волають собаки, коли ганяють бистроногого зайця. Потім і ці звуки пропали. Кудись далеко загнав зайця Харциз!

— Мабуть, уже снідає свіжою заячиною! — жартували мої товариші.

А я ще довго гукав, кликав, свистів, навіть вистрілив раз, але Харциз не повернувся.

— Десь забіг твій улюблений песик! От нещастя! Як же ти тепер без нього житимеш, га? — не давали мені спокою друзі своїми в'їдливими жартами. Ми розпрощались, бо я поїхав на Харків, а вони залишались ще на тиждень у знайомого лісника, недалеко від хутора.

Вже минуло днів з дванадцять після мого повернення в Харків. Я з друзями знов лагодився на полювання. Сиділи всі в мене і набивали патрони. Я розповідав їм історію з Харцизом. Ми всі весело і довго сміялись, і я з удаваним сумом сказав:

— Ех, шкода, що нема мого друга Харциза. Я б оце повіз його з собою! Хіба ж без такого собачки візьмеш убиту дичину? Що завгодно віддав би, щоб мій дорогий Харциз був тепер тут! — розпачливо закінчив я під регіт товаришів.

Ледве я вимовив ці слова — раптом хтось різко подзвонив. Я кинувся до дверей, відчинив і мало не зомлів. Не повірив своїм очам.

В коридор увійшов якийсь дядько, а біля нього, прив'язаний на мотузку, з непорушним спокоєм стояв Харциз!

Я був дуже зворушений, не міг навіть вимовити й слова. А собака не виявив ніякої радості. Він тільки в'яло махнув хвостом і облизався. Ніби хотів сказати: «Приймайте гостя. Може, там де качка є, то я її з'їм!»

Дядько кинув мотузку, потім привітався й сказав:

— Ну, намучився я з ним! Ви знаєте, вночі у вагоні перегриз мотузку і потрошив ушент цілий клунок харчів однієї сердитої баби. Та зчинила такий лемент! Каже мені — плати гроші, сякий-такий! А я кажу — не стану платити, бо харчі треба класти на полицю, а не під полицю! Це, кажу, собака породистий, навчений спеціальних наук і любить смачно поїсти! Покликала провідника, ще якогось начальника, почала мене з поїзда висаджувати. Такий скандал! Довелось до копійки за-

платити. А там з півпуда харчів — м'ясо та сало. Всі гроші віддав! Так ви, товаришу, замітьте це. За все треба заплатити.

— А хто ж вас послав з собакою? — спитав я тремтячим голосом.

— Як хто! А ваші ж товариші, що зараз живуть у лісника біля хутора Тупичева і полюють там. Цей собака прибіг до них, коли ото вас загубив. Ваші товариші говорили, що це дуже вчений собака, Харциз, і ви сильно турбувались, коли він забіг у лісі... А мені саме треба було у справах до Харкова, я й взявся вам довести собачку, з тим, щоб мені повернули гроші за квитки і за клопоти. От і лист вам є.

Я запросив гостя до кімнати, де й розпечатав листа.

Звичайно, лист був жартівливий. Товариші для сміху написали дотепного листа і дуже шкодували, що не можуть бачити мого здивованого обличчя, коли у мене дома появиться Харциз.

Та й справді, у мене, напевне, був досить смішний вигляд, бо мої друзі, що набивали патрони, теж не могли втриматись від реготу.

Проте я зробив вигляд, що собака мені надто дорогий, і з серйозним виглядом змушений був сплатити приїжджому всі його витрати в дорозі і за всю шкоду, заподіяну Харцизом. Подякувавши за труди, я випровадив гостя. Він пішов дуже задоволений.

Та ще коли я був біля дверей у коридорі, раптом почув розпачливий зойк і прокльони з кухні. Репетувала наша хатня робітниця.

Я прожогом кинувся в кухню і застав там таку картину: хатня робітниця лаяла Харциза і безсило розмахувала над ним руками, а він байдуже наминав цілу курку, яку мали засмажити нам на обід. Коли вона хотіла вирвати курку з Харцизових зубів, він сердито гарчав, щоб йому не заважали снідати.

Як бачите, не щастить мені з мисливськими собаками.

Хоч все описане тут і скидається на звичайний мисливський жарт, проте повірте мені, що це істинна правда. У мене є навіть свідки мого мисливського щастя з щибеником Харцизом.

РОЗБИШАКА ЧИВ

1

Це я дав йому ім'я — Чив. Чив жив над вікном другого поверху того будинку, що напроти мене. Там у стіні була якась щілина. Чив вигнав звідти старого горобця-боягуза і оселився сам.

На порозі його оселі я вперше й побачив Чива. Це було ясного осіннього ранку: Сходило скупе осіннє сонце, і Чив, сидячи на порозі, співав свою немудру пісеньку. Чив співав значно краще, ніж інші горобці, яких мені завжди доводилося слухати навколо.

Я ж забув сказати, що Чив — це звичайний собі горобець. Та ні, своєю вдачею Чив відрізнявся від інших горобців.

Скажімо, я помітив, що Чив вродливіший за тих горобців, серед яких він жив.

Сидів я і працював біля вікна, а Чив відпочивав у себе на порозі. Раптом він прилетів, сів по той бік шибки, безстрашно глянув на мене швидкими чорними очима, спочатку одним оком, потім другим, щось клюнув і зухвало цвірінькнув — чив-чив! Далі, витягнувши шию, Чив зазирнув до мене на стіл і знову вдоволено — чив-чив! Майнувши крильцями, він перелетів на дах свого будинку і звідти переможно озирав усе навколо себе.

Доки Чив сидів за шибкою і знайомився зі мною, я не ворухився. За ці хвилини я встиг розглянути, що Чив сильний, молодий і великий горобець. Спина в нього темніша, ніж в інших його братів, а чорні широкі окуляри, що переходять в навушники, дуже красиві та ще й з фіолетовим відблиском. На голові Чива, над

дзьобом, на тім'ї, кілька пір'їнок стирчали чубчиком. Я думав, що це у нього після недавньої бійки, але виявилось, що цей чубчик стирчить завжди і навіть зовні робить Чива задержуватим і зухвалим.

Життя Чива проходило перед моїми очима. Ось ледве починає світати, я чую пісеньку Чива. Так Чив зустрічає день. Може, скажете, що горобець не співає? Неправда. У нього є своя пісенька, проста, нескладна. Прислухайтесь лишень уважно, ви полюбите її. В місті перший починає день горобець своїм співом. Він співає голосно й весело. На світанку найкраще чути його пісню, доки не приглушить її денний міський шум.

А Чив співає трохи складніше і значно голосніше за інших горобців. Серед своїх товаришів він був талановитий співець. Коли б організувати гороб'ячий хор, Чив був би там першим співаком, і горобці-слухачі вітали б його оплесками і влаштовували б йому овації.

Тільки був Чив зухвалий розбишака. Сидить він у себе на краечку щілини і озирає весь видимий світ. Йому вже не хочеться їсти, а кортить затіяти бійку. Чив бачить купу свіжого сміття в дворі. Там є щось смачне, бо статечний горобець, що живе під стріхою дровника, поспішає до купи із своєю тихою сіренькою горобчихою.

Чив миттю падає теж на ту саму купу і під самим носом у статечного горобця клеє смачні наїдки. Чив нічого не дає статечному горобцеві. Той образився і настовбурчив пір'я. Цього лише й чекав Чив. Він присідає на ліву лапку, а правим крилом знизу вгору б'є статечного горобця в бік.

От уже й зчинилася сварка. Підскочили ще трое сусідів-горобців і стали на боці ображеного та його самички. Всі вони гуртом пішли в наступ на Чива. Та він не злякався. Він майже ліг на землю грудьми, розкрив крила, настовбурчив сердито чубчик і завзято оборонявся від п'ятох. Він не дозволить себе ображати!

Але Чиву хочеться ще розважитись. Він враз здіймається з землі і летить до високої осики, що росте проти мого вікна.

Не зразу він туди летить. Спочатку Чив рветься вгору, потім падає до землі, кидається назад до стіни, робить у повітрі складні, химерні петлі, кривулі, вісімки. Вся зграя галасливо женеться за ним, та хіба його надженеш! Вже не п'ятеро, а всі дев'ятеро розлютованих

горобців женуться за Чивом, і кожен намагається дзьобнути, вдарити крилом...

Тоді Чив блискавично облітає низом товстий стовбур осики, здіймається вище і ховається за товсту гілку. З цієї кріпості Чив починає відбиватись від своїх переслідувачів. Зчиняється неймовірний гороб'ячий галас на весь двір!

Коли вже його оточили з усіх боків і, здається, немає йому порятунку — Чив раптом грудьми б'є першого-ліпшого горобця, пробиває облогу і з усіх сил поспішає до себе додому.

Вся розлютована зграя ображених горобців мчить за ним. Мов куля, Чив влітає в свою щілину і стає на порозі в бойову позицію. Тут уже він у безпеці! Один горобець спробував налетіти на Чива. Удар дзьобом — і дві пір'їни полетіли з вітром. Після цього ніхто більше не наважився нападати на Чива.

Покричавши деякий час над щілиною, горобці розлітаються на всі боки у своїх справах.

Чив-переможець сідає відпочити на своєму порозі. Він співає пісеньку і вичікує нагоди вчинити ще якусь витівку.

Ага, он на чудовій гілці сидить насупившись незнайомий горобець. Здається, він дрімає.

Чив летить туди і починає тріпотіти над ним крильцями, майже сідає на нього. Горобець озирається, хоче захищатись, але Чив не дає йому отямитись і таки зганяє з гілки. Горобець летить геть на дах. Чив сідає на його місце. Посидів трохи, стало йому нудно, він знявся і полетів кудись шукати пригод.

Отакий зухвалець і розбишака цей Чив!

2

Своїх ворогів Чив знає добре. Їх була пара в нашому дворі. Хлопець Юрко і чорний кіт-заброда.

Не знаю, чий це кіт. Він лише на полювання прибігав звідкілясь до нас у двір. Я бачив, як він одного разу волочив жирного пацюка з нашого сарая. А іншим разом цей кіт вистежив необачну горобчиху і, стрибнувши з купи цегли, накрив її передніми лапами, і в ту ж мить горобчиха запищала в котячих зубах. Чорний кіт зробив

з цегли такий стрибок, що я зрозумів, який він спритний мисливець. Подібного важко знайти серед котів.

Зате школяра Юрка я знаю добре. З Юрком ми майже друзі. Юрко серед хлоп'ят у дворі такий самісінський, як Чив серед горобців. З осені до весни у Юрка жили і співали в клітках пара щигликів, чижі, коноплянки. Юрко щоразу розповідав мені про своє пташине господарство і дуже пишався своїми кращими співаками. А один чиж, на ім'я Васька, вже другий рік живе у Юрка, бере з рук насіння, літає по хаті, весь день неугавно співає. Це гордість юного птахолюба.

Юрко розумівся на птахах, хлопець він спостережливий і, звичайно, не міг не помітити Чива. Такий красунь горобець, та ще з чубчиком на голові, привернув до себе Юркову увагу.

Я не раз спостерігав, як Юрко розглядав знизу хату Чива, але й для нього вона була недосяжна.

Кілька разів Юрко кидався накрити Чива шапкою на тротуарі, але той обманював хлопця, стрибаючи під його ногами.

А коли Чиву набридала Юркова настирливість, тоді він підлітав на дах і розв'язував усі свої справи в своєму гороб'ячому товаристві. Юрко не дуже цікавив Чива.

А чорний розбійник-кіт зазнав таки-одного разу помсти Чива.

Сталося це так. Під стіною, на тій же таки купі цегли, затаївся чорний кіт. Йому дуже кортіло поласувати горобцем. Кіт терпляче вичікував, доки котрий дурень-горобець сяде близько біля цегли. Тоді один стрибок — і кіт поснідає.

Недавно пройшов осінній дощ, і по всіх ямках стояли калюжі води. З одного боку біля цегли була теж глибоченька калюжа.

Звичайно, Чив не знав, що на цеглі затаївся кіт. Чив гуляв по двору, потім трохи підлетів, майже до стіни, і, високо підіймаючи крильця, щоб не закаляти їх, спокійно, безтурботно пострибав до купи цегли. Стрибає Чив, ще й наспівує сам собі. Підстрибнув до самої калюжі і там пораяється на бережку.

Я злякався. Я був певен, що настали останні секунди життя Чива. Бо кіт весь напружено припав до цегли, і враз, мов на пружині, його підкинуло вгору. Він зробив сильний стрибок. Чорний кіт летів у повітрі, ніби снаряд.

Але тут трапилася смішна несподіванка.

Кіт був сильний і досвідчений мисливець, але він не знав, що Чив теж дуже спритний горобець. Чив не розгубився, не сидів на місці, навіть не полетів геть від калюжі, бо на це й сподівався кіт, що стрибнув угору. Чив зробив навпаки. Він низом кинувся над калюжею, полетів під котом, щоб сісти на купу цегли і зайняти місце kota. Кіт збагнув це тоді, коли вже був у повітрі. Він у запалі крутнувся на місці і, намагаючись схопити Чива над землею, потрапив з розгону просто в глибоку калюжу.

Як відомо, коти смертельно не люблять води. А чорний кіт мало не з головою ляпнувся в калюжу. Він стояв серед калюжі і не міг зразу отямитись від несподіванки. Він був голодний, а сніданок утік від нього і сидів тепер на купі цегли, з цікавістю поглядаючи на свого жалюгідного ворога.

Нарешті кіт, гидливо підіймаючи лапи, виліз з калюжі, весь забруднений, мокрий, миршавий. Дув холодний осінній вітер, котові було холодно і незатишно. Він стояв біля калюжі і намагався обтрусити воду з кожної лапи, але це не допомагало. Від холоду це не рятувало.

Кіт рвонувся з місця і побіг з двору. Чив протяжно цвірінькнув у повітря — чи-и-и-ив, чи-и-и-ив! На цей заклик налетіло з десяток горобців і гуртом галасливо проводжали kota, доки він не сховався з їхніх очей.

Такий цей розбишака Чив!

3

Ось і зима надійшла. Несподівано випав глибокий сніг, а мороз завісив мармуровою памороззю шибки в моїй кімнаті.

Я тепер не мав змоги спостерігати, що робить мій Чив.

На тротуарах я бачив сотні горобців, що, найоршившись, сховавши лапки під пір'ям, мов клубочки, коротенькими стрибками ганялись за кожним насіннячком, за кожною випадковою крихтою. Але мені не щастило побачити на вулиці Чива.

Я зустрівся з ним зовсім інакше.

Одного разу я повертався додому. В дворі мене перестрів Юрко з лижами на плечах. Привітавшись здалеку,

Юрко підійшов до мене і з великою журбою в голосі спитав:

— Скажіть, що мені з ним робити?

— З ким? Що трапилось?.

— Що мені робити з горобцем?—знову спитав Юрко.

— З яким горобцем, Юрку?

— Та я горобця впіймав. Довго приманював його, обдурював, доки впіймав на балконі у Володі. Цікавий горобець, зроду такого не бачив. Посадив я його в клітку, а він б'ється, як скажений, об дріт. П'ятий день нічого не їсть. Не хоче ні їсти, ні пити. От клятий!—сердито крикнув Юрко.

— Чим же ти його годуєш?

— Всього щонайсмачнішого йому давав! І конопляного сім'я, і проса, і хліба! Нічогоісінько не хоче і вже крильця опустив. Боюсь, що завтра впаде, лапки вгору— і все. А бився так, що мало клітку не розбив. Тепер уже без сил сидить.

Далі Юрко розповів, що він саджав цього непокірного горобця до ручного чижа Васьки. Та горобець за один ранок мало не вбив чижа, а їсти все одно не хоче. В другій клітці з двома щигликами наробив такого, що довелось щигляче пір'я вимітати.

— Такий цей горобець! Ніякої дисципліни не розуміє, скажений!— вигукнув Юрко.

Мене зацікавило. Я пішов до Юрка поглянути на вільнолюбного горобця.

Коли я спинився біля самої клітки, горобець з розгону вдарився об дріт клітки, безсило впав на дно, потім важко стрибнув на жердинку.

Я відразу впізнав розбишаку Чива. Він сидів за дротяними прутами клітки. Вже знесилений, Чив найоршився весь, заплющив очі і більше не звертав на нас ніякої уваги. Над самим дзьобом, на лобі, стирчали в нього чубчиком три пір'їни. Навіть у клітці це надавало йому зухвалого вигляду.

Швидко переконав я Юрка, що цього горобця треба випустити на волю. Я пообіцяв Юркові подарувати в неділю прекрасного, найкращого снігура замість цього непокірного горобчиська.

— Так снігур же дуже дорогий!— недовірливо сказав Юрко.— Я б сам уже давно купив.

— Нічого, я тобі подарую,— запевнив я хлопця.

Ми взяли Чива і винесли надвір.

— Ну, лети, дурнику! — крикнув Юрко і підкинув Чива вгору.

Чив важко полетів і сів на невисоку гілку голої осики. Потім пострибав вище, ще вище... Щось дорогою дзьобнув на корі дерева, ще раз дзьобнув, підживився сніжком, труснув пір'ям, і відразу став схожий на себе. Це вже той самісінький Чив — зухвалець і розбишака.

Після цього Чив перепочив трохи від щастя, озирнувся навколо.

— Чив! — раптом признався він і, кинувшись з осики, полетів, і полетів кудись аж на іншу вулицю. З того часу я ніколи більше не бачив Чива.

А Юркові я подарував такого красуня снігура, що й очей від нього не одведеш!

ПЕРЕПОЛОХ

Насипало снігу в лісі багато, такого пухкого снігу та білого. Ходити в лісі взимку важко людині. А на лижах куди завгодно пройдеш.

Тихо навколо в лісі, тільки поскрипує веселий морозець у стовбурах сосен, ялинок та дубів.

Скрип-скрип...

Тварини лісові не бояться снігу і морозу не бояться. Одяглися в тепле хутро звірятка, в густий пух пташки і шукають собі їжу.

Під дуплом старого дуба миша собі ще влітку нірку вирила, наносила тоненьких травинок і сухого моху — зробила тепле кубельце. Спала миша, виспалась, треба піти й погуляти. Вилізла з нори, озирнулася навкруги. Тихо, очі сліпить білий сніжок.

Засипав сніг стежечку, що миша протоптала, прогулюючись. Вилізла вона на пеньок, дивиться — сухе насіннячко сюди вітер приніс. Поласувала сухим насіннячком і почала хутро своє чистити. Аж гульк — прямо над нею щось чорне і велике впало на стовбур дуба. Перелякалася миша, бо ворогів у неї багато. Перелякалася і — шубовсть з пенька прямо в нірку. Сидить, не поворухнеться. Зраділа, що втекла від страшної халепи.

Що ж воно за страхіття впало на стовбур? Тихесенько визирнула миша з нори, роздивилася, аж то дятел прилетів жуків шукати. Це птах не страшний. У дятла дзьоб міцний і лапи, мов гачки. Чіпляється дятел за кору дерева і лазить, куди захоче, — вгору, вниз, в один бік, у другий бік. Лазить дятел весело по деревах і — стук-тук дзьобом, тук-стук...

Працює дятел, аж цурки летять.

Ось під корою сховався на зиму жучок-шкідничок. Улітку буде цей жук дереву шкодити. Дятел колупнув кору, зирк — жучок. Схопив жука і проковтнув. Так і працює дятел цілісінький день — винищує шкідників, що під кору поховалися.

Побачила миша дятла — вилізла з нори. Раптом стрибнула на пеньок білка, шишка соснова у неї в лапах. Сіла білочка снідати. На мишу, на дятла позирає, шишку гризе, насіння вилушує.

А хто воно там стрибає між кущами, серед сухого бур'яну? Дятел писнув тихо і замовк, білка насторожилася, а мишка вже не тікає в нору — поглянути цікаво на того великого звіра. Білка не тікає, дятел працює спокійно — значить, звір не страшний.

Та то ж заєць пухнастий шукає собі захисний куточок для відпочинку! Стрибнув до молодого дикої груші, погриз трохи кори і прямо до пенька, де мишача нора. Отут він і відпочине. Звірята не страшні зібралися. Лисицю або вовка здалеку помітять дятел та білочка. Тікатимуть вони — заєць і собі пострибає, не наздоженуть.

Не знав заєць, що його слідом давно вже лисиця йде і стежить за ним.

Вирив собі ямку під пеньком заєць і ліг, задрімав. Тепло йому в своєму хутрі у затишку лежати. Коло нього миша прогулюється, шукає поживи.

А лисиця здалеку побачила білочку і дятла. Присіла тихенько. Бо знає, — сполохають зайця, тільки почне вона наблизитися до пенька. Не впіймає тоді прудкого зайця. Сидить лисиця і чекає.

Тихо навколо в лісі.

Аж ось зарипів сніг здалеку, зашелестів сухий бур'ян, об дерево вдарилася гілка. Розмову чути.

Білочка стрибнула. Заєць помчав. Лисиця шмигнула поза кущами.

Всі звірі кинулися врозтіч. А миша залізла в нірку і сидить. Сидить і боїться визирнути.

Це ми з Василем у ліс прийшли і нарobili переполоху...

Роздивилися ми з Василем сліди на снігу і зрозуміли все, про що оце вам і розповіли.

ІДАЛЬНЯ ДЛЯ ПТАХІВ

Всі хлопці заздрили Василеві. Ще б пак не заздрити! Синичка, яку він вирвав з кігтів шуліки, зовсім звикла до хати. Василь вирубав для неї велику гілку і причепив до стіни. Там синиця і лазила, мов акробат.

Годував її Василь. Насипле насіння конопляного, синичка і клює його. Всіх комах синиця в хаті виловила. Лазить вона всюди, в кожен щілину зазирає. Помітить таргана, то вже не втече! Націлиться своїм довгим, чорним, тонким дзьобом — і немає таргана. Прокотнула його синиця.

Тепло в хаті. А надворі завірюха гуде, снігу намело так багато, що й тинів не видно. Все позамітало. Цілий ранок Василь з батьком сніг одкидали, стежки прочищали.

Прийшов до Василя його товариш Миколка. Дивилися хлопці, як синичка весело стрибає. А Миколка й каже:

— Добре цій пташці. Вона в теплій хаті сидить, і їжа в неї є. А тим пташкам, що в лісі, тяжко. Бур'яни снігом замело. Голодують пташки. Багато їх до села поналітало, в комори і в хати просто лізуть.

Тоді Василь аж з місця схопився:

— А що, коли для пташок їдальню зробимо?

— Яку їдальню? — не розуміючи, спитав Миколка.

Пояснив йому Василь:

— Приладнаємо таку дошку невелику і повісимо на дерево. Щодня будемо туди насипати насіння, крихт, листя з капусти. Нехай пташки їдять собі.

Прийшли хлопці до мене радитись.

Розповів я хлопцям, як зробити їдальню і врятувати пташок від голодної смерті. А діти вже й самі знають, що, коли більше пташок у нас буде,— менше шкідників на полі і в саду. Пташки знищують комах-шкідників.

Хлопці завзято взялися до справи. Знайшли дошку й прибили низенькі борти, щоб вітер насіння не здував. Прив'язали по кутках чотири мотузки, на яких висітиме дошка. От і готова їдальня.

— У нас буде найкраща їдальня. Пташки гуртом їстимуть, дружно,— сказав Миколка.

Хлопці написали на бортах своєї дошки:

ІДАЛЬНЯ ДЛЯ ПТАХІВ

Це на одному боці. А на другому такий напис:

ХИЖАКАМ І ШКІДНИКАМ ТУТ ІСТИ ЗАБОРОНЕНО

Набрали хлопці в кишеню різного насіння, крихт, обрізків з капусти і пішли на лижах у ліс. Василь зліз на невисоку осіку й приладнав там дошку. Насипав поживи для пташок. Потім побігли Василь з Миколкою покататися на лижах, доки пташки злетяться.

Хороше на лижах у лісі взимку! На прогалині, біля яру, гора довга. Летить Василь, а за ним Миколка. Швидко лижі несуть, аж сльози на очах од вітру. Та ось Василь на горбочку не встиг підстрибнути і перекинувся в сніг. І не видно хлопця, так снігом засипало. А Миколка полетів далі, сміючись.

Покаталися хлопці і, додому повертаючись, зайшли до своєї їдальні. А там уже йде справжній бенкет. Налетіли щиглики галасливі, чижі, засмучені чечітки-сирітки, снігур поважно сів на борт, вівсянка полохливо озиряється, навіть горобчик, сіренький стрибунець, хитро клює насіннячко. Шум, галас! А синичка собі підлетить обережно до дошки, схопить конопляне насіннячко, потім сяде на гілку, розлущить його, проковтне зернятко і назад.

Приємно хлопцям, що вони стільки пташок нагодували.

Так усю зиму Василь з Миколкою годували птаство.

Всі пташки в лісі знали про цю їдальню і щодня зліталися попоїсти.

А про двох хлопців — про Василя з Миколкою — пташки співали веселих пісень.

В А С И Л Ь С И Д О Р О В И Ч Т А С И Н И Ч К А - С Е С Т Р И Ч К А

Ми з Василем великі друзі. Ото приходить до мене Василь після занять у школі, довго оббиває чоботи від снігу, скидає свою вухату шапку, діловито заходить у хату, і ми з ним розмовляємо, годуємо птахів, клітки робимо.

Дуже любить Василь різних тварин, пташок. А в мене в хаті завжди їх повно — ми з Василем разом наловили.

Ми з ним увесь ліс і всі поля виходили вздовж і попереk. Знаємо, де які птахи і звірі водяться, де є нори і гнізда. І Василь ніколи не руйнує гнізд, не знищує корисних тварин.

Звичайно, на полювання ми ходимо завжди вдвох. Навіть коли не умовляємося заздалегідь. Василь все одно якось дізнається, що я йду на полювання, і прибігає заздалегідь.

Оце ж учора перший сніжок випав, а сьогодні Василь уже в мене і все чекає, коли я скажу, що зараз вирушимо на полювання.

Уже встиг Василь мені розповісти, що він дуже тепло одягнувся і зовсім не боїться холоду. Взагалі з Василя буде справжній мисливець.

Ми вирушили з дому по першому сніжку.

В лісі тихо. Тільки часом заскрипить дерево.

Птахи давно полетіли в теплі краї. Зосталися тільки ті, що зимуватимуть у нас. Ці птахи не бояться ні морозів, ні снігів, ні завірюх холоднющих.

Доки снігу небагато, легко пташкам їжу собі здобувати. Наготували для них дерева, куші та бур'яни

насіння різного, ягід солодких. Комахи під кору поховалися. Їх звідти видовбати можна.

Ось табунець щигликів, шебечучи, жваво пролетів над нами. Сіли щиглики на реп'яхи. Вродливі пташки — щиглики! Навколо дзьоба у них червона смужка, а на крилах жовта стрічка. Люблять щиглики реп'якове насіння. Уквітчали вони реп'яхи, мов квітами. Сперечаються, сваряться пташки за реп'яхи. Один в одного краще насіння віднімає. А он один наївся, сів на гілку і заспівав дзвінкої пісні. Заспівав щиголь про перший сніжок, про смачне насіння, про дружний щиглячий колектив.

На вільху примостився червоногрудий, поважний снігур і свиснув. Похмуро дивиться він на веселий щиглячий гурт. Та снігури завжди похмурі. Побачив снігур червоні ягоди глоду — перелетів на кущі поласувати ягодами.

Наввипередки промчали чижі і впали на березу. Озираються навколо і пір'ячко своє чистять. Кожну пір'ячку дзьобом переберуть, розправлять. Пташки люблять чистоту і порядок.

Десь високо вгорі чорний крук пролетів шукати здобич. Може, де на падло натрапить. Може, на смітнику десь смачний шматок для нього викинули. Здалеку бачить він свою поживу. Очі в нього такі видющі!

Швидко, моторно бігає по дорозі посмітюха. Сама собі нишпорить, бігає без компанії. Інколи в парі або втрьох. Посмітюха не дуже полюбляє товариство. Біжить, ніби котиться, сіренька пташка по дорозі, чубчик піднімає здивовано, озирнеться навколо злякано, аж присяде. Потім знову біжить і в кожну вибоїнку зазирає. Ось із воза зернятко впало. Смачне зернятко. Похапцем снідає сіренька посмітюха.

Дуже любить пташок Василь. Любить він по лісу блукати і про все мене розпитує.

Сніжок свіжий під ногами хрумтить. На чистому снігу добре видно сліди зайців і лисиць. Отак ми й розшукували звірів по слідах.

Василь побачив синичку і каже мені:

— Гляньте, ондечки синичка. Яка вона жвава завжди! От весело їй! Лазить все по деревах і не стомиться. Вона, мабуть, фізкультурниця! Коли б я вмів так лазити!

— А ти спробуй.

— Вже пробував. Не виходить,— з сумом відповів Василь.

Хлопець не спускає очей з синички. Пташка бадьоро лазить по дереву, посвистуючи. Кожну гілочку облазить, обдивиться. То збоку зазирає, то головою вниз повисне.

Аж ось враз, несподівано, цілий табунець щигликів кинувся злякано в кущі. Чижі полетіли ховатися між деревами. Тільки синичка не встигла сховатись.

Раптом налетів шуліка, шугнув до дерева, і синичка жалібно забилася в кігтях хижака.

Василь крикнув. Шуліка підіймався вгору. Але я швидко вистрелив з рушниці, і шуліка, звісивши крила, впав на землю.

Побіг до нього Василь. Лежить на снігу великий сірий птах. Мертвий. Але синицю не випустив з кігтів.

Звільнив обережно Василь синицю. Та вона встигла його дзьобнути за палець. Запищала сердито і забилася в руках. Зелененька пташка дивилася маленькими чорними очима на Василя.

Жаль Василеві було випускати синичку, та довелося. Він поклав її на руку. Синичка моторно стрибнула і впала на сніг. Пострибала по землі, а не полетіла, бо волочилося крильце.

— У неї крило переламане! — крикнув Василь.— Я заберу її додому, бо тут вона загине!

Василь знову впіймав синичку і обережно поніс її в руках.

А зайця того дня ми й не бачили.

ВОВК І КОВЗАНЦІ

Дуже цікаво познайомився старий вовк із моїм приятелем Василем. Звичайно, сам Василь і не бачив вовка. Я потім йому розповів, як перелякався вовк ковзанців і втік аж у своє кублище.

От сміявся Василь!

А діло було таке.

У густому лісі живе старий сірий-сіромаха вовк. Товсті дерева посплітали віти свої вгорі. Різні дерева: дуби і берези, сосни і ялини, осика і вільха.

У цьому великому лісі й живе вовк. Давно колись вітер звалив величезного дуба. Під коренем того дуба зробив собі старий вовк кубло. Тут і є його хата.

Тепер зима. Снігу випало багато. Провалюються лапи глибоко, бігати важко.

Старий сіромаха так живе: вдень спить у своєму кублі, а вночі на полювання виходить. Та зимою важко старому вовкові ловити звірів і пташок.

Інша річ — влітку. Кущі густі і трава висока. Бур'яни такі виростають, що легко ховатися. Здобичі скільки завгодно в лісі. До зайця підкрався в траві, стрибнув і впіймав. Звірятка, пташенятка різні ніяк не сховаються від старого хижака. Багато різних тварин знищує цей звір.

А тепер ось, минулої ночі ганяв зайця в лісі по снігу. Довго ганяв і не впіймав. Ліг спати голодний. Тільки й поласував парою маленьких рибок, що біля ополонки забули рибалки, коли неводом рибу ловили.

Голодний проспав цілий день старий вовк. Холодно йому було, незатишно і їсти хотілося. Ще й не смеркало,

а він виліз уже з кубла. Виліз, обтрусився, понюхав повітря, піднявши носа, і чхнув:

— Ачхи! Чхи!

Дуже кортіло вовкові попоїсти! Вирішив він піти сьогодні аж до села — може, там у колгоспі поживу знайде. Чи овечку заріже, чи порося витягне з хліва. Качок або гусей подушить.

І пішов до села.

Василя досі не знав вовк. А тепер уперше побачив його на річці.

Ще після обіду прийшов Василь на ковзанцях кататися. З ним прибіг собака Мурко. Великий, волохатий і добрий собака. Вони з Василем друзі, і Мурко любить гуляти з своїм хазяїном. Але на річці бігав, бігав за Василем Мурко, а потім додому втік. Бо Василь швидко на ковзанцях по чистому льоду летить, а Мурко ковзається і все падає.

Зостався сам Василь на річці. Ковзанці в нього новенькі і блискучі, справжня «Снігурочка». Аж ось і Миколка прийшов кататись, тільки в нього ковзанці «Англійський спорт». Та у Василя кращі ковзанці!

Весело ковзатись! Летиш — вітрець подуває та мороз за щоки щипає. От весело ковзатись на ковзанцях! Особливо на «Снігурочках»!

Тут і побачив старий вовк Василя. Під кущем ліг вовк почекати, доки стемніє, щоб непомітно в село пройти. А село по той бік річки. Василь з Миколкою не бачать вовка, що в кущах лежить. А він їх бачить. Бачить вовк хлопців і дивується. Як вони ото швидко та моторно по льоду бігають? Особливо Василь на своїх «Снігурочках».

Уперше бачить вовк таких маленьких людей, що літають по льоду. Дивився, дивився, і страшно йому стало. Може, ці маленькі люди й по землі так швидко бігають? Може, в них рушниці? Тоді почнуть гнатись за ним і застрелять десь у гущавині старого вовка.

Переляквся вовк. Страшно йому стало. А тут Василь повернув прямо на берег і помчав хутко, наближаючись до тих кущів, де лежав голодний лісовий хижак.

З переляку як схопиться старий вовк і щодуху побіг у ліс, загрузаючи глибоко в сніг. Так і не побував у селі, ковзанів злякався.

А хлопці погнали наввипередки.

ВЕСНЯНКА

Авжеж, отож він і йде. Його за кілометр видно. Та в нас всі його знають добре, особливо діти.

Ось він спокійно і впевнено йде мені назустріч, веселий птахолов Іван Калина. А ще діти звать його — пташиний тато. Бо дядька Івана Калину любить різноманітне птаство, а він його теж любить. Впіймає тобі яку завгодно пташку, і всі тайни пташиного роду для нього розкриті.

Пташиний тато знає — де яка пташка живе, чим живиться, де гніздо в'є, яка в неї вдача, як вона перегукується з іншою. Сам пташиний тато вміє ловко висвистувати по-пташиному. Так висвистує, що ніколи не вгадаєш — чи це пташка кричить, чи її перекривляє дядько Іван. Він і шпаком засвистить, тирликне шиглем, заскрегоче сорокою, перегукнеться з жовто-зеленим непосидячим чижиком, покличе синицю її голосом.

Отакий цікавий дядько живе на нашій вулиці.

Он він іде, обвішаний клітками, а в клітках кого тільки немає! Тут різноколірне, розмаїте населення наших садів, полів, лісів. Пташки метушаться в клітках, щебечуть, чіпляються за дротинки, скубуть одна одну. А пташиний тато поволі йде додому з ловів на пташок.

Якось зустрічаю Івана Калину й питаю його:

— А навіщо ви, дядьку Іване, пташок ловите?

— Як це навіщо? — сміється Калина. — Ото питаєте! Гроші заробляю. А ще тому, що люблю їх. І вони мене люблять. І ви ще подумайте, дорогий товаришу, я тільки восени та взимку ловлю пташку. Холодно надворі, а пташка у мене в клітці в теплі живе. Розумієте? А на

весну я випускаю, нехай діток виводить. Бачите, як воно робиться, га? От іще подумайте так: природа мусить нас звеселяти, раз ми її любимо, правда? А ви ж взимку не підете в ліс чи в поле, на холод, послухати пташиний спів. Бо ви працюєте, бо ви холоду боїтесь, бо ви ще й ледар...— додав сміючись пташиний тато.— А я вам продав пташинку, і вона розважає вас. Виходить, що у вас дома ніби й поле, ніби й сад, ніби й ліс і повна краса. Все ясно?

Говорячи ці слова, Іван розумно і хитренько примружив очі. Потім, пояснивши мені все, закінчив так:

— А тепер купіть у мене щигля. Для вас видержую спеціально. Красунь такий, що й пером не описати, а голос — самі послухаєте. Не вірите? Я знаю, ви недовірливі... Ось прийдіть до мене й послухайте. Ручусь своєю головою, що з хати не вийдете, доки не придбаєте мого співака.

Я дійсно пішов до дядька Івана, послухав щигля і купив його. Такого голосистого і втішного щиглика я ніколи не мав перед тим. Дуже шкода мені було випускати його навесні. Та дядько Іван пообіцяв мені наступної осені ще кращого впіймати.

А дітям він усе розповідає про птахів. Малі хлопці так і в'ються коло старого птахолова, щоб він їм шпакком прокричав, дешево чижика продав, а то й подавав.

Примруживши очі, йде ото тихим кроком по вулиці Іван Калина і насвистує собі під ніс. А через плечі у нього клітки з птахами. Значить, він ловив їх зараз або на пташиний базар несе. Ось став біля нього якийсь хлопець і каже несміливо:

— Здрастуйте, дядьку Іване!

— Здоров, герой кирпатий! Як тебе звуть? — строго запитав Калина.

— Мене звати Сергієм, а прізвище Степовий.

— Це ж якого Степового? Терешка чи Дмитра синок? — знов похмуро спитав дядько Іван, бо він знає всіх людей по всіх околицях. Життя тут прожив, а прожив він чимало. Вже геть-чисто весь срібний, аж світиться.

— Мій батько — Дмитро, а Терешко — то мій дядько. Продайте мені чижа, дядьку Іване,— просить хлопець.

— Тобі чижа? Навіщо? Щоб замучив пташку? Ти ж не знаєш, як чижа доглядать, що йому їсти давати. Ти ж його борщем та котлетами годуватимеш, еге? Та й мати, мабуть, не дозволить тобі пташку в хаті тримати, щоб не пищала,— закричить, ніби гніваючись, Калина, а сам ледве помітно всміхається.

— Е, не кажіть так, дядьку Іване,— поспішає зразу виправдатись хлопчисько.— Годувати чижа треба коноплею, тільки злегка її слід подавити, щоб він міг її розлушити. Це раз. А ще чиж мак любить, тільки трохи. Можна й ріпака давати небагато. А воду треба щодня міняти і клітку щодня чистити. А клітка в мене велика. Я біля вікна повішу її, щоб чижу веселіше було, а іноді випускатиму, нехай по хаті політає. Ви ж мені минулої зими подарували чижа, так він у мене ручним став і довго не хотів летіти на волю, аж доки я його на всю ніч не лишив надворі. Тоді він на ранок і полетів.

— Я тобі дарував чижа? Тобі? Отакому розбишаці і зайдиголові, що погано вчиться в школі та не слухає батька, матір і вчителів? Не може такого бути! — так скрикнув Іван Калина, що хлопець аж перелякався.

— Що ж ви таке говорите, дядьку Іване,— мало не крізь сльози відповідає хлопчик.— Я дуже хочу мати пташку. Я не зайдиголова, а в школі відмінник. А мама сьогодні дали мені гроші на чижа і сказали, що я слухняний.

— А, раз слухняний, значить, тоді справді ти, видать, непоганий хлоп'як. Який тобі чиж подобається?

Калина ловить у клітці гарненького чижика і питає, скільки у хлопця грошей. Той розтулив кулак і показав карбованця.

— Ого, та на такі гроші можна й корову купити! — гримнув Калина і сам весело сміється.— Краще ти на ці гроші купи насіння для чижа, а я тобі його й так дам. Тільки щоб випустив мені навесні.

— Добре! Обов'язково! Дякую! — вигукнув радісно хлопчик і, опустивши свого красуня чижика в торбинку, не біжить, а просто летить додому.

— Гляди не впади, хлопче! — посміхнувшись, гукнув Калина.

— Ні, ніколи зроду-віку не впаду!

Отак усіх околишніх хлопців обділить птахами наш пташиний тато. А за те й діти його люблять. Він їх іноді

й на ловитву птахів бере з собою. Як же цікаво ходити з дядьком Іваном в сади, на леваду, де ставить свої сіті знаменитий птахолов.

А зараз оце весна надворі. Перші березневі теплі дні. Вже сніг поволі сходить. Небо таке синє, як букет перших пролісків. І під цим сонцем все хутко починає оживати.

А ондечки ж мені назустріч поважно виступає Іван Калина.

Зустрілись ми, привітались.

— Що нового? — запитав я.

— Що нового? Ще й питаєте. Та погляньте навколо,— весна. А весна щоразу нова. Шістдесят восьму весну живу, га? — засміявся Калина.— І жити хочеться. Бо цікаво жити.

Дядько Іван показав на небо, на обрій, на дерева і урочисто сказав:

— Та знаєте ви, що веснянка прилетіла, га? Вся веснянка примчала.

Веснянкою він, як і всі інші птахолови, називає весняних пташок, що перші приносять нам з далеких теплих країв свою нову пісню. Веснянка — це значить жайворонок, зяблик, шпак, дрізд та інші перші наші весняні гості.

І ледве встиг старий птахолов вимовити свої слова про веснянку, як над нашою головою, на каштані, вдарив зяблик чисту, коротку, барвисту трель. Ми з Калиною завмерли, обидва разом підняли голови.

Зяблик славив піснею весну, життя, не звертаючи ні на кого уваги. Коричневогрудий, сам рожевий, з тонкою білою мережкою на крилах, він весь ніби сяяв на сонці і гучно славив весну.

А Іван Калина не зводив з нього захоплених очей і все повторював:

— Веснянка... Як ото розливається, га? А жити як цікаво, га? Веснянка співає...

Потім раптом засміявся Іван Калина і вигукнув:

— Ех, слово честі, люблю весну! Завтра випущу своїх зимових пташок. Нехай летять!

І бадьорою ходою пішов далі наш пташиний тато.

ПЕРШИЙ МІСЯЦЬ

На полі осідає сніг, а під ним дзвінко дзюркотить вода. Проте ще можна ходити по снігу, бо вночі він приשרхає від гостренького морозцю.

Але ось вдень війнув вітер, хмари закрили сонце, і посипалася з неба шорстка крупа. Через півгодини — знову тепле сонце. А потім задріботить косий дощ з мокрим снігом. Так змінюється погода разів десять на день. Оце і є він — березень місяць. Перший примхливий місяць весни!

Двадцять першого березня день дорівнює ночі. День триває дванадцять годин і ніч дванадцять. Це зветься весняним рівноденням. Після цього день починає збільшуватись, а ніч зменшуватись. Аж доки не настане літне рівнодення.

В березні у нас все починає оживати. Вже на багатьох деревах бруньки блищать, мов вичищені. Вони потроху набухають. Ось-ось зацвіте ліщина, береза, вільха. А потім появиться листячко — ніжне, пухнасте, липке...

В березні за Києвом вперше можна почути жайворонка. Він заливається нестримною, радісною піснею на такій височині, що його не видно зовсім. Він вітає нас з весною! Десятки їх, захлинаючись, ллють свої пісні з високого неба. Потім опускаються на сухий горбик, але й там не можуть зразу замовкнути. Які чудові співаки! Повертаєшся додому з поля, ніби побувавши на концерті славних майстрів.

А шпаки прилітають разом з жайворонками. Вони негайно займають свої квартири і ну славити піснею

весну! Чорні, в'орухливі, непосидячі! Вони наслідують в піснях багатьох пташок і працюють з піснею. Уже тягнуть у твої хатки тоненькі прутики, волосіння, пир'ячко. Незабаром самичка покладе перше яйце...

На заливних луках, на калюжах і озерцях, залитих водою поверх криги, відпочивають, жирують табуни крижнів, св'язів, заклопотаних чирят. Спиляються на перепочинок тисячі пролітних північних різноманітних качок, гусей. Десь у височині курличуть перші ключі журавлів.

На луках, на сухих горбиках, в першій половині березня появляються чубаті чайки. Вони по-весняному кигичуть, перелітаючи з одного сухого горбика на другий, і парами грають у повітрі, в чистому, блискучому весняному уборі.

Прийшла весна, прийшла красна!

ПЕРША НАУКА

Цей горбик землі досі ще рябий, бо на ньому серед кущів терну, шипшини, дерези і старого бур'яну лежить сніг.

На південному схилі горбика сонце вже розтопило сніг і вітер шелестить густою торішньою травою... Тут під кущем і народилось зайченя. Воно цілих два дні прожило на світі і вже дещо знає. Перш за все навчилось ховатись від ворогів так, щоб вони не помітили його. Цю науку передала йому мати. Ця стара статечна зайчиха обдурила за свій п'ятирічний полохливий вік не одну пару собак, чимало мисливців, лисів, сов. Одного разу навіть вовка так заплутала серед кущів шипшини в гаю, що він собі тільки боки подер колючками та й поплентався геть до болота, а звідти в лісову гущавину.

Зайчиха знала чимало таємниць. Ось вона ляснула вухами, і нагодоване зайченя затаїлось під кущем, в сухому бур'яні, на південному схилі горбика. Сюди не так часто потрапляють вороги, і до того ж, близько зелена, соковита озимина. Туди й пострибала зайчиха підживитись.

Навіть на три кроки людське око не помітить, що в сіро-рудій траві тихенько насторожився пухнастий живий клубочок. Зайченя сидить в ямці, під корінням, а над ним ворухиться сухе велике листя торішнього бур'яну, що зветься ведмеже вухо.

Тепло світить сонце. Повіває лагідний вітрець. А на світі стільки цікавого! Зайченя не витримує і піднімає вуха. Далі повертає голову, підводиться на ноги і рап-

том стовпіє: перед ним стоїть якийсь страхіття, що вилізло з-під купи сухого бур'яну, неначе з-під землі. Воно здалось зайченяті великим звіром з гострою мордою, маленькими очима, на коротких лапах і з колючками замість шерсті.

В'яло, похитуючись, після кількомісячного сну, цей страшний звір виповз на сонечко і пройшов на відстані в півстрибка від зайченяти.

Не встигло зайченя збагнути, що діяти, коли над кущем крутнувся чорною тінню крук і націлився на нього. Зайченя крикнуло своєю мовою: мамо!.. і злякало їжака, що був уже біля нього.

Їжак скрутився в клубок і виставив гострі голки. Чорний крук кинувся на зайченя, але воно залізло під корінець біля їжака.

Тут крук і промахнувся. Вчепившись лапами в їжак, крук каркнув сердито і знову метнувся вгору. Йому треба було роздивитись, куди залізло зайченя, щоб таки вхопити його і заклювати... Вгледівши його, крук сів під кущ і вже націлився на зайченя.

Але в цей момент величезними стрибками примчала зайчиха і так вдарила крука задніми ногами, що він тільки сердито закректав і боком подався понад зеленою озиминою.

Тоді зайчиха повела за собою зайченя в яр, бо краще такому малому не потрапляти близько і до їжака. Часом і їжак пробує нападати на зовсім малих, ще кволих зайченят.

КРІТ-НЕБОРАКА

Підійшов я до невеликої калюжі серед поля. Раптом з неї зірвались качки і хутко полетіли. Я ступив крок, щоб розгледіти, якої вони породи.

Аж ось біля моїх ніг, просто з-під землі, нагорнувши мокру купку, вилазить невеличке звірення. Все мокре, чудернацьке, ще й насилу пересуває лапами. Та й лапи в нього дивні, особливо передні. Воно ними, неначе веслами, по землі гребе.

Ти диви, кріт виліз на світло!

Чому ж це він опинився на поверхні, коли завжди живе під землею і значно краще там себе почуває? А, ясно, в чому справа. Його, небораку, несподівано залило водою під землею. От він з переляку прожогом і вистрибнув сюди. Бач, кріт поповз на горб далі від калюжі. Знесилений, він, мокрий, змерз на повітрі.

Взяв я крота в руки, роздивився, обігрів трохи, виніс на горб і пустив. Він так моторно зарився в землю, ніби туди пірнув. Тільки купка землі лишилась. От техніка, га?

А уявіть собі, що кротові треба було б усю землю з своїх ходів викидати нагору. Тоді б він вигортав її цілі вагони.

Як відомо, кріт рие під землею дуже довгі проходи, такі собі підземні дороги. Прокладає метро без рейок, а землю не вивозить нагору. Під землею він постійно живе, плодиться, навіть бої провадить з своїми сусідами-кротами.

То куди ж він діває землю? Це дуже цікаво.

Ви знаєте, зараз радянські інженери будують під-

земний човен. Так, так — підземний човен! Коли є підводний човен, то чому ж не мати підземного?

Це така машина, що ходить під землею, прориваючи собі ходи, мов кріт. Сів у підземний човен і пливи собі під землею, куди завгодно, на якій захочеш глибині.

Зараз цю машину випробовують і вдосконалюють. Незабаром мандрівка під землею стане звичним ділом, аби бажання було. Маючи таку машину, значно легше буде дізнатись, де залягають корисні копалини, який під нами ґрунт на великій глибині.

А яке значення має така машина для науки — тут годі й говорити. Найглибша шахта, що ми знаємо — приблизно три кілометри глибини. Температура там досягає вісімдесяти градусів. Туди треба подавати багато охолодженого повітря, а це коштує дорого.

Зате підземний човен спокійнісінько може йти на яку завгодно глибину, бо в ньому зроблені спеціальні прилади для охолодження. Звичайно, є й запас кисню для дослідника, що мандруватиме в підземних глибинах. Великий прожектор освітлює ґрунт, а через спеціальний люк можна брати проби землі.

От коли інженери почали думати над проектом підземного човна, у них виникло складне питання — куди ж дівати землю, яку ритиме ця машина на великій глибині. Хіба ж можна таку страшну кількість ґрунту вигорнути на поверхню?

Тоді вони й зацікавились кротом. Варто було пильно дослідити, як мандрує цей вічний підземний житель.

Зробили так: впіймали крота і пустили його в довгий дерев'яний ящик, повний міцно утрамбованої землі. Звичайно, кріт миттю пірнув під землю. А в цей час ящик просвітили наскрізь рентгенівським промінням. І на спеціальному екрані перед очима дослідників розкрилась вся картина підземної роботи крота.

Виявилось, що кріт спочатку дробить землю зубами, ніби свердлить її, і гребе сильними передніми лапами. Далі, за допомогою шиї, плечей і тих-таки передніх лап, впресовує, утрамбовує землю в стіни прогризеного, проритого ходу. Таким чином, кріт досить швидко посувається під землею, одночасно ласуючи черв'яками, личинками, жуками, що живуть у землі. Тепер зрозуміло, чому в крота такі сильні, міцні м'язи на шиї.

Отож, побачивши, як працює кріт, повчившись у

нього, інженери так і машину свою зробили, що вона землю впресовуватиме в боки тих ходів, які прогризатиме спеціальний прилад.

Адже відомо,— коли люди починали будувати літак, вони так само пильно досліджували політ птахів, кістяк птиці, будову і розташування на ній пір'я. Це допомогло створити перші літальні апарати, ще тоді не досконалі. А тепер вони перетворились на могутню силу для користі людства.

СОН-КВІТКА

Такий день ясний, сонячний! На небі жодної хмарки, а земля вся парує, і над полем мерехтить марево. Але видно далеко-далеко. Вітер теплий пригортається до свіжих стрілок трави. Весняна рослина хутчіше пнеться з землі до сонця.

Перший теплий квітневий день.

З далекої блакитної височини розливаються пісні жайворонків. Жайворонки вже спарувались і шукають собі затишне містечко для гнізда. Десь під горбиком, у прихованій ямці, ось-ось з'являться перші сіренькі яечка.

Парами літають жовтогруді вівсянки і, вчепившись за гілочку, співають свою немудру пісеньку.

Іду поволі широким, ще сіруватим ланом. У ярку на пригріві трава зеленіша, хоч на дні ще лежать рештки сивого снігу.

А, здоров, сон-цвіту! Фіолетова зірка, з жовтою цяткою в центрі. Я нахилиюся над першою весняною квіткою. Вона розкрила перед сонцем свої пелюстки. А листя майже немає — все заросло волохатими волосинками, що рятують квітку від холоду. На ніч у квітці закриваються пелюстки, і їй не страшно навіть колючого морозу.

Поруч буйно розквітли проліски. І ряст тут-таки притулився, він зацвіте через день-два. Фіалка викинула перші листячка і стрілку майбутньої квітки. А далі їй не встежиш, як почнуть щодня розквітати весняні квітки.

О, щось дзвенить над ними. Це петляє в повітрі великий смугастий джміль. Вперше пробує крила після

зимового сну. Ось він опустився на сон-квітку. Заклопотано висотує теплий солодкий сік. А вгорі в'ється жовтий метелик, виблискуючи на сонці крильцями.

Над кожною квіткою пурхають комахи. Їм весело і тепло після сну. Сон-квітка зацвіла — вже на щире тепло йдеться!

ВЕСНЯНА ВОДА

Ого, як розлилась ця вузьенька річечка! Влітку вона крутиться синьою стрічкою серед луку. А зараз від цього крутого берега аж під ліс підійшла вода. Пробігає мутна вода моторно, заклопотано. Несе якесь гілля, соломуча, дошки. Вода тихо шарудить під берегом.

Пливу човником, прогортаючи верховіття лози, яку затопило водою. На розгілці лозини сидить і тремтить польова миша. Вона вже мокра, мабуть недавно плавала.

Я струснув мишу в човен, вона стомлено видряпалася на борт і довірливо дивиться на мене, ворухить гострим носиком.

— Не бійся, я тобі не зроблю лиха,— звернувся я до миші. Мишка ніби зрозуміла мене і сіла на задні лапки. Облизує себе, чистить лапками мокру шерсть на животі. Так ми й пливемо вдвох.

Над головою, низько промчав красунь селезень, крижень. Він з свистом розрізає повітря. Очманів зовсім, шукаючи качку, яка, напевне, вже ховається від нього. Як тільки прилітають качки, вони починають гуляти парами. Потім качка робить гніздо і несе яєчка. Гніздо собі знаходить вона десь у затишку і ховається від селезня, бо він, як тільки знайде гніздо, починає бешкетувати, б'є качку і трощить яєчка, з яких мають вивестись маленькі меткі пухнасті каченята.

В цей час у селезня чудове вбрання. Пір'я на шиї, на крилах з синім і фіолетовим відблиском. Дві пір'їнки на хвості хвацько закручені вгору.

Одне, слово, красунь селезень та й годі! Тільки дуже примхливий!

Човен ткнувся носом у землю. Тут невеликий острівець — метрів шість завдовжки і метра півтора завширшки. Посередині ще й калюжа. Там бовтаються і квакають жаби. Їхня ікра ворушиться в воді, ніби прозора стрічка з чорними цяточками. Кілька рибинок ловко крутяться між водяними рослинами, ще бурими, торішніми. Рибам є пожива. Вони годуватимуться цією жаб'ячою ікрою. Мабуть, вона смачна для них, коли вони з таким апетитом її нищать.

О, та на цьому острові, серед бурхливої повені, зібралось ціле товариство! Здорові були!..

Я зійшов з човна.

Майже з-під ніг зірвався бекас і кривулями помчав над водою до берега. Тут йому було спокійно. Він своїм довгим носом досліджував грузькі береги острівця, шукаючи поживи.

За ним, часто тріпаючи крилами, висвистуючи, полетів маленький кулик. Цьому теж було затишно й привільно.

Ага, і зайченя тут! Вже величеньке. Мабуть, вода його підганяла, а воно, дурненьке, тікало поволі, доки не стиснуло його з усіх боків на цьому клаптику землі. Але ж за ніч залило б і цей острівець. Загинуло б зайченя. А зараз йому є трохи травиці і кору лози можна пожувати.

Ну, не тікай же, дурнику! Я тобі не зроблю нічого лихого! Ходім у човен. До самого лісу вивезу!

Полохливе зайченя вже сидить у човні, тремтить з переляку.

Ось ще дві миші. Заберемо й їх у нашу рятувальну станцію — на човен. До них ще й мідіцію, або землерийку, додамо. Бач, аж змерзла і злякалась. Вона дуже схожа на мишу, тільки зовсім малесенька, і ніс у неї довгастиий, мовби маленький хобот.

А це що за звірюга? Погляньте, яке сердите і майже біле! А зуби які стирчать! Очей і не видно...

Постривайте, та це ж зінське щеня! Сліпець! О, рідкий гість! Він завжди під землею риється і нариває великі купи землі в полі. На поверхні його ніколи не побачиш. Цікаво, як же він сюди потрапив? Невже на луках жив під землею? Тепер усе залило і, напевно, загнало і його сюди на острівець.

Цього звірятка так просто не візьмеш. Я наклав зле зінське щеня шапкою і пустив у човен. Воно пищить, борсається, вишкіряє зуби.

Ну, більш нікого немає? Озовися! Нікого... Я їду далі, до лісу, і там випускаю своїх гостей. Вони притьмом кинулись урозтіч. Тільки зінське щеня, невдячне, ще раз показало мені зуби і зарилось у піскувату кучугуру.

ПРОКИНУЛИСЬ

Біля старого соснового пенька височить мурашина купа. Її припікає сонце, нагрілась вона і парує. А зверху вже повзають мурашки. Ще не зовсім прокинулись вони від сну, але деякі з них уже працьовито тягнуть якісь цурупалочки, шматочки кори. Лагодять після зими свою колективну будову. Інші мурашки ледве пересуваються, гріються на сонці.

Мине ще кілька днів, і мурашки жваво візьмуться до роботи. А там, на початок травня, вже з'являться і перші лялечки, з яких незабаром виведуться нові покоління мурашок. На той час прилетять солов'ї, і птахолови набиратимуть свіжих мурашиних лялечок годувати солов'їв у клітках. Та не лише солов'ї — всі комахоїдні пташки, що живуть у клітках, добре їдять так звані мурашині яйця.

Як відомо, мурашки дуже злі. Що не покладеш їм у їхню купу — вони все згризуть. А проте в мурашиній купі живуть личинки жука оленки. Є такий у нас величенький бронзовий жук, який і зветься російською мовою бронзовкою.

Мабуть, ви бачили цього жука. На квітах будяка можна найчастіше знайти оленку, коли вона сидить нерухомо, зануривши свій хоботок разом з головою в пахучу квітку.

Личинка цього жука не боїться мурашок. Вона робить собі ходи на дні мурашиної купи, знаходить там свою поживу. А коли вже досягне потрібного віку, заривається в землю, стає лялечкою, і з неї виводиться бронзова оленка.

РОЗБІЙНИЦЯ

Мій човен опинився у вузькій затоці в лісі. Влітку я в'їжджав сюди, ніби в темний коридор. Над затокою нависають віти верби, вільхи, а над самим берегом і осики.

Зараз сонце пробивається сюди легко, бо виткнулись з бруньок лише перші листочки. Ці листочки ще прозорі, клейкі і гляंसуваті. Вони здивовано визирають на світ і так добре прикрашають весняний ліс. Здається, ліс затканий шовковою заповолоччю...

Я йду на піскуватий пагорок. Над головою застигли зелені ігли високих сосон. Від тихого вітру вони не ворухаться, тільки шарудить торішнє сухе листя на дубі. Воно опадє лише тоді, коли почне розвиватись новий лист. А це ще не скоро буде. На дубі довго не розкриваються бруньки, зате довго восени і не ронить дуб свого листя.

Ліс аж дзвенить від пташиного співу. Ось я чую співочого дрозда. Прилетів уже! Здоров, здоров! І чорний дрізд, злякавшись мене, зачикотів у кущах...

Невтомно виводить своєрідну, гучну трель зяблик. На весь ліс дзвенить його пісня!

Коноплянки, синиці, чижі, щиглі, дрозди... Все співає. Горлиця туркотить десь недалечко. Значить, теж повернулась.

А там що таке? Я застиг за зеленавими вже кущами бересклету, черемхи, яка почала викидати грона кашки своїх майбутніх запашних квітів.

Що там трапилось? Чомусь жалібно і безпомічно пищить вівсянка і крутиться над якимось злодієм. Я ба-

чу невеличке гніздо вівсянки на схилі ярка, на куші бузини. А до гнізда обережно стрибає білка. Ось вона двома стрибками опинилась біля бузинового куща і взяла в лапи маленьке яечко вівсянки. Спочатку білка-крадійка прокусила шкаралупу яечка, потім випила його, з'ївши й частину шкаралупи. Решту викинула додолу. Так само вчинила вона і ще з двома яечками очманілої від горя вівсянки.

Ах, розбійниця! Тепер білка знищить не одне гніздо! Набридло їй за зиму годуватись самим насінням. От і шукає пташиних яець. А потім, як виведуться пташенята, білка і їх їстиме.

ВЕСЕЛИЙ ТАНОК

Пролажу між кущів і прямую далі високою піскуватою грядкою в лісі, куди затоками заходить повінь. Недалеко галявина з широким пеньком. Тут вирішив відпочити і послухати голоси лісу.

Але ось здалеку чую глухе — ву-у-ух, ву-у-ух!.. Неначе хто дме у широку трубу, і звук летить, стелеться далеко по воді. Це кричить водяний бугай. Вже з'явився й цей крикун! Десь приховався він у торішніх комишах і виспіває своє одноманітне — ву-ух! У кожного своя пісня. Напевно, бугай думає, що у нього дуже мелодійний голос! Але в загальному весняному концерті і його спів не шкодить.

А ось іще новий співак, якого я ще не чув цього року. Хоч і мелодійні, але досить одноманітні звуки летять з близької тихої затоки — пунь-пунь, пунь-пунь... Знаєте, хто це співає? Це співає жаба, яку наш народ і назвав «пунь-пунь», або ще «пунькало». Невелика ця жабка, темно-коричнева, а на білому черевці у неї яскрава жовтогаряча пляма, що нагадує іноді розпливчастий хрест. Тому несвідомі люди чомусь особливо бояться цієї невинної жабки.

На болоті завжди здалеку чути приємне пунькання. Ось і зараз уже співає пунькало. Російською мовою ця жабка зветься жерлянка. Але у неї особливо грізна латинська назва — бомбінатор! Правда, страшно?

Ось і моя сонячна галявина. А квітів скільки! Крім сон-цвіту і пролісків, горять золотом голівки кульбабок. Одна, дві, три...

Онечки й мій улюблений пеньок серед галявини.

Але постривайте, я сховаюсь за кущ і гляну в бінокль. Там, здається, зараз відбувається щось дуже цікаве.

Так, навколо пенька бігає старий, великий їжак і обнюхує землю й пеньок. На що він там натрапив? А! Ясно, в чому справа. Старий мисливець почув нюхом, що тут допіру пролізла гадюка. Он я її бачу. Вона розтяглась на широкому пеньку і вигрівається на сонці. Це вона недавно прокинулась і набирається тепла, а разом і сил. Іч, як лежить, наче нежива. А спробуй до неї торкнутись, наступити. Тоді вона покаже себе!

Їжак силкується видряпатись на пеньок. Він уже підвівся на задні лапки, але далі не вистачає у нього спритності. Він сердиться. Мабуть, сопе, пирхає. Гадюка, напевне, почула, поворухнулась, зібгалась в клубок. З місяця вона не рушила.

Їжак сердито пішов геть.

А який чудесний танок затіяла над пеньком мошкара! Неначе під веселу музику танцюють у повітрі малесенькі танцюристи. Їм байдуже, що їжак розлютився на гадюку і що я зараз цю гадюку впіймаю. Їм все байдуже, бо так гаряче світить сонце, таке тепло розлилось на моїй галявинці, і вони, мошкарики, вперше сьогодні танцюють після такого глухого, тривалого сну!

Весело безтурботним мошкарикам!

КВІТИ І ПІСНІ

Іду полем, а квітів безліч. Квітів яскравих, радісних, буйних. Вітрець їх коливає, вони хитають голівками і ваблять до себе. Зелень свіжа й чиста.

Вже озимина зросла мало не по коліна. Ярові хліба, мов той зелений шовк, прослалися перед очима.

А трави густі, пахучі шелестять під ногами.

Травень — незабутній місяць розквіту і щастя. В травні ми здобули остаточну перемогу над страшним ворогом — німецькими фашистами. Для радянського народу це місяць слави нашої зброї.

Спинимось тут на узліссі і послухаємо пташиних пісень. Кожна пташка славить травень, і кожна славить на свій голос. Часом він буває і не дуже приємний, але, напевне, пташці здається, що вона співає найкраще. Жовта з чорними плямами іволга кричить, мов кішка. Такий уже в неї верескливий голос, у цієї красуні. Зате далеко чути. Не всім же бути солов'ями!

Деркач дере одноманітно на ближніх луках. Майже цілу добу не вгаває він.

Вже позліталися всі пташки, і доки не вивелись пташенята і не почалися родинні турботи, чоловіки розважають своїх жінок піснями. А самички затаїлись і тихо, вдоволено сидять на гніздах, висиджують малят.

Узлісся, луки, болото аж гудуть від радісних пісень!

МАЛЕНЬКІ АКРОБАТИ

З широкого яру виходжу я до тернику, з якого вітер недавно оббив білі ніжні пелюстки цвіту. Переді мною розквітлий пишний кущ шипшини, весь у рожевих зорях. В кущ сховався від мене великий рожевогрудий сорокопуд. Цей злодюжка не хоче підпускати людину близько до себе.

Я сів спочити. Зірвав пухнасту кульку кульбаби, подув на неї. З повітря знялися парашутики, а під кожним парашутиком висить насіннячко кульбаби. От воно й полетіло за вітром, доки десь не впаде на землю. А де впаде, там з нього розцвіте жовта квітка кульбаби.

Сиджу я, не ворущусь. Мене приховав височенький вже бур'ян. Не помітивши мене, по бур'яну підіймається вгору малесенька миша. Коли зміряти її без хвоста, вона завдовжки з половину мого пальця. Спина у миші коричнева, а черевце і лапки білі. Це наша найменша миша.

Я зразу впізнав її, милу і красиву мишу-малятко.

Ага, ось її гніздечко. Воно старанно і цікаво сплетене з сухих травинок, висить на бур'яні, неначе жмут свіжого сіна, тільки правильної круглої форми, з невеличкою дірочкою-дверима. Багато праці докладає малятко, щоб виплести таке гніздечко.

Миша ловко зачепилась хвостом і повисла на бур'янині головою вниз, полагодила лапками щось на гнізді, погойдалась на тоненькій гілці і сховалась у себе в хатці.

Бур'ян ростиме, а разом з ним здійматиметься вгору й гніздо миші-малятка.

Виявляється, в гнізді є шестеро малесеньких, завбільшки з ніготь, мишенят. Вони вже самі намагаються вилазити з гнізда і навіть робити акробатичні вправи, чіпляючись за листя, що ховає гніздо від ворожого ока.

Та помітивши мене, миша-мати раптом неспокійно запищала, і мишенята вмить сховались у своєму гнізді.

Я довго їх чекав, але вони більше не з'являлись. Тільки прилетів одуд і, розпустивши свій чуб, схожий на віяло, вклонився мені і проказав: «Я тут! Я тут!» Потім знявся і полетів.

Навколо мене котився сонячний травнений день. День мчав степом з піснями, з квітами, з радістю!

СПЕКА

В тяжку спеку я поїхав на полювання. Але тих боліт, де полював раніше, я не впізнав — вони повисихали, глеювате дно лежало голе і тріскалось. Всі водяні тварини загинули, рослини повсихали.

Ось від величенького озерця лишилась лише маленька калюжка, яку можна переступити. Тут лежать загиблі мушлі, равлики, личинки бабок, водяних жуків, що не встигли закопатись у мул і таким чином пересидіти спеку, доки випадуть дощі.

Сотні жабенят борсаються в калюжці. Їм тісно, їсти нема чого, вода мало не гаряча. І ногами жабенята починають тікати в інші озерця і болота. Багато їх гине в путі, коли вони за ніч не дострибають до нового болота. Гинуть вони від спеки, ловлять їх лелеки, гави, та скільки завгодно ворогів у такого малого безпомічного жабеняти!

Цікаве спостереження зробили люди. Коли взяти водяну жабу і занести на кілька кілометрів від води — від річки чи від болота — і там пустити на волю, — то уявіть собі — ледве жаба оговтається, вона точно пострибає в той бік, де є найближча вода. Стрибатиме вона навпростець до найближчої річки чи болота. Безпомилково знайде напрямок. А як вона це відчуває — ніхто не може досі точно розгадати.

НА БАШТАНІ

Ось і широкі простори колгоспного баштану! Скільки тут кавунів, динь! Вони лежать і пишаються на сонці, визрівають, наливаються солодким запашним соком.

А дітям яка радість! У хлопців на голих грудях і на животі сірі патьоки засохлого, солодкого соку. Все кавунами та динями ласують! Ледве встигли в річці викупатись, а кавуна знову хочеться!

Вороння цілими зграями налітає на баштан. Гава теж розуміє смак і видзьобує в кавуні дірку, а кавун чи диня від цього гинуть.

Дід-сторож весь день ганяє настирливе вороння, хлопці-помічники теж пильнують. Опудала стоять по всіх кутках, та хіба гава їх боїться!

Горобці цілими хмарами сідають на соняшники і п'ють насіння.

Спробуй, встережи їх від цих ненажер!

Як був я малий, довелось мені теж стерегти баштан. Весь день я майже не відпочивав біля куреня, бо все ганяв надокучливих ласунів. В мене був дуже добрий друг — собака Жук. Великий, чорний, меткий собака. Ми з ним товаришували, бо Жук тільки запримітить, що гави сідають на баштан, зараз мчить туди і ганяє їх, доки не прожене. Потім повернеться до куреня, і, стомлено відсапуючись, лягає в тінь, і позирає на мене, щоб я похвалив його і дав скибу кавуна.

Не дивуйтесь, мій Жук любив кавуни так само, як і я. Звичайно, я й вивчив його кавуни їсти. Ото вирву було такого кавуна, що насилу піднесу, розріжу навпіл — одну половину собі, а другу даю Жукові. І він

геть-чисто всю червону смачну середину виїсть, тільки миска з лушпини залишиться. Навіть насіння часом випльовує.

Не повірите? Уявіть собі — це чистісінька правда!

Та ось одного разу запримітив я, що хтось уночі на нашому баштані кавуни гризе. Чи воно корова внади-лась, чи що? Бік кавуна одгризений, лушпина тут-таки лежить, а середину виїдено. Так тривало кілька ночей, і я не міг догадатись, яка це лиха личина гризе в мене найкращі кавуни. Батько лаяти мене почав, що я не можу встерегти баштану.

І я таки вислідив уночі злодія.

Уявіть собі моє здивування, коли я помітив, що мій Жук тихо пішов на баштан недалеко від куреня і ну спокійнісінько ласувати кавуном. Розлютився я сильно. Набив добре спину Жукові хлудиною, але це не допомогло. Спробував залишати йому на ніч пайку кавуна, але він цю пайку з'їдав і потім знову йшов робити шкоду.

Довелось прив'язувати його на ніч на ланцюг. Спочатку він пручався, гнівався, а потім звик.

НА КАЧОК

Щонеділі сотні мисливців з'являються на озерах, на болотах, на річках. Весь день чути постріли. Очманілі качки здіймаються вгору, ховаються в гушавині від гострого ока мисливця або сідають на чистоводді, щоб заздалегідь знятись на крило, коли ближче, ніж треба, підійде качиний ворог з рушницею.

Проте людина перехитрить качку, і мисливець повертається додому, обвішаний дичиною.

Потроху качки починають збиватись в табуни. Вже зараз можна бачити — розірваним ключем мчать над водою, над лугом кілька сот різноманітних качок. Там і крижні, і чирята, і чернь, і свіязь... Молоді навчаються не відставати від дорослих, набувають різних навичок, які допомагають їм жити і боротись за існування.

Мине ще тижнів зо два, і качки перейдуть табунами на великі річки. Там вони відпочиватимуть на відкритих піщаних косах, вигулюватимуться на чистоводді, а годуватимуться на полі, коли літатимуть щоночі пастись, збирати зерно, комах тощо.

Тоді до них зовсім важко підступитись мисливцю. Тоді качку можна вистежити тільки із засідки.

Але один мій знайомий київський мисливець вдався навіть до таких хитрощів: до носа свого маленького човна він приладнав велике дзеркало так, що, коли їхав уперед, качки не бачили човна, бо осіння дніпровська вода відбивалась у дзеркалі. Таким чином мисливець під'їздив близько до табуна, що сидів на воді. Доки качки встигали оговтатись, він їх стріляв. Та навіть і такими хитрощами рідко щастило йому обманути сторожких птахів, що збирались летіти на південь.

НЕСПОДІВАНА ЗУСТРІЧ

Цими днями ми з товаришем поверталися в село після полювання. Сонце ще стояло височенько, але ми вже йшли стомлені, кожен мовчав, заглибившись у свої думки. Ми проходили повз чисте болітце.

Раптом спереду заскреготіла сорока, потім знялись два круки і низом полетіли на луг. Я почав вдивлятися вперед, але нічого особливого не помітив.

Вже дійшовши до кінця цього лісового болітця, звідки можна було навпростець прямувати до села, ми з товаришем обидва спинились і застигли на місці від несподіванки.

Серед кущів лежала розтерзана телиця, а біля неї вовтузилося двоє старих вовків і трое вовченят. Вовченята вже були величеські, але видно — цьогорічні. Вони шматували роздертий бік худобини, огризаючись одне на одного. Вовк теж ні на кого не зважав. Тільки вовчиця сиділа, насторожено озиралась, і перша помітила нас. Вона враз звелась на ноги, ступила трохи в наш бік, потім стрибнула праворуч до густого чагарника. За нею мовчки, мов сірі тіні, побігли вовченята. Але вовк озирнувся на нас, сердито вишкірив зуби, бо ми перебили йому обід.

Зустріч ця була не дуже приємна: у нас в патронах був тільки дрібний шріт на качок, і стріляти вовка ним не можна. Ми швидко пішли до села.

Коли ми розповіли про цю зустріч, люди побігли на те місце. Виявилось, що телиця одбилась від череди і вовки її забили. Знахабнілі хижакі вже зарізали другу

худобину за це літо. Вони не тільки привчають до цього м'яса вовченят, але й навчають їх убивати свійську худобу.

Взимку ми поїдемо туди знищувати вовків, бо влітку їх не так легко забити.

ВАРВАРА

Є у мене в Києві один знайомий птахолов і добрий знавець природи.

Днями я завітав до нього, бо не бачив все літо.

Ще в коридорі, за дверима, я почув його голос. Він гукав:

— Варко! Варю!

Думаю собі: «Кого ж це він кличе? У нього ж ніколи не було дома ніякої Варвари!»

Зайшов, привітався, а він знову:

— Варваро! Варю!

Згори, з шафи, я почув відповідь, а потім побачив і ту, кого названо Варварою.

З шафи заскреготіла сорока, злетіла згори, сіла на руку господареві і дістала шматочок хліба. Після цього вона знову полетіла на шафу.

— Бач, уже наїлась. А там на шафі у неї є сховище. Всю зайвину з їжі Варвара ховає там на всякий випадок. Через деякий час все буде знищено і вона літатиме за мною і проситиме погодувати її. Отака в мене Варвара... Принесли мені її малою, я руками вигодував. До чого ж втішний і смішний птах. Таке витворює тут! А хитрюща, і не кажіть. Тільки по мені нудьгує сильно, коли довго не бачить. Оце думаю навчити її розмовляти. Бувають випадки, що навчаються сороки. А у мене Варвара дуже здібна.

І він гукнув:

— Варю! Сюди йди, Варю!

Майнувши довгим хвостом, схожим на стрілу, Варвара прилетіла, сіла на плече і ну длубатись у волосся своєму хазяїнові! Він посадив її на руку, подав мені, але вона щось підозріло крикнула і втекла на шафу.

НА БЕРЕЗІ

На Дінці я мав свій затишний куточок, де любив вудити рибу. Над урвищем, біля самої води, росли осики й похилі верби. Далі вгору йшов не дуже густий дубняк; місцями траплялись берези, бересток, дикі груші. Дерева відбивались у воді, в зеленій глибині річки. Берег заріс кущами верболозу і пасльоном.

А на другому боці лежали іскристі, рівні луки.

На світанку клювали невеликі лящі та язї. Але, захопившись красою теплого ранку, я прогавив кілька разів рибу і перестав стежити за поплавцями.

Чудесний вересневий день починався пташиним співом. Я люблю ці останні сухі, теплі дні.

Повітря прозоре й тихе, тільки ледве помітно парує вода. Ось просюркотіла крилом качка над головою і зникла в імлі, за деревами. Вона полетіла з поля на Біле озеро днювати.

На гілці, над самою водою, завмер водомороз, похиливши вниз дзьоб. Він сидів нерухомо і здавався вирізьбленим з дорогого каменю, немов штучна іграшка. Раптом ця красива пташка хлюпнула в воду, сховалась на мить і, зразу вихопившись, помчала над водою з різким свистом, схожа на синю стрілу.

Тиша... Викинувся короп і лягнув по воді. Я здригнувся і пошкодував, що така рибина не вчепилась на гачок моєї вудки.

Риба почала грати, пішла на поверхню, значить, уже навряд чи клюватиме.

Я взяв малу вудку, сів у човен і поплив на другий берег Дінця, на луг. Там є чудова, тиха затока з химер-

ним плетивом куширу, з заростями латаття, стрілолистом. В цій затоці можна легко наловити краснопірок, плотвичку, язенья, а іноді й окунь смикне. В цій затоці мій хазяїн, дядько Явтух, ставить ятері, але його вже три дні немає дома, і ятері стоять на березі, за тими кущами, куди мені треба йти.

Дорогою я ловив у вогкій отаві коників і ховав у пляшечку. На них добре береться краснопер. Сонце піднялось ще невисоко, і коники стрибали мляво; я легко наловив їх десятків зо три. Цього мені поки що й досить.

Роса ще горіла срібними бризками на сивій траві. За мною залишався темно-зелений слід. Босі ноги свербіли. Я брів немовби по вогкому, іскристому килиму, густо вкритому пізнім цвітом різнобарвної конюшини.

Трохи попереду, над лугом, ширяв малий сокіл-борівітер. Він тріпотів крильцями в повітрі, на тлі чистого неба, промитого росою. Це значить — борівітер нагледів свою здобич — мишу або якесь необачне пташеня. Ось враз він склав крила і спікірував униз. За секунду він уже знявся з землі і щось поніс у кігтях. За ним кинулось кілька плисок та іншого дрібного лугового птаства. Борівітер подався до лісу снідати.

Мов несподівана злива, прошумів над головою величезний табун шпаків, галасуючи на льоту. Щодня шпаки перед відльотом у вирій збиваються в більші та більші табуни. Метрів за триста від мене шпаки розсіпались по луках пастись.

Табун чайок пролинув до болота на вогку траву.

Лелеки, мабуть, уже потягли на південь.

Ось і ятері дядька Явтуха. Вони стояли один біля одного, по-хазяйському розп'яті на тичинах.

У крайньому, великому ятері, біля самого берега, злякано билась пташина. Я підійшов ближче і побачив, що в ятір залізла жовта плиска — легка, грайлива і весела пташка. Її можна побачити всюди на березі річки чи озерця, особливо на пісочку. Вона заклопотано біжить біля самої води, нишпорить, вишукує комашок, маленьких слизнячків, залишаючи на вогкій землі хрещатий слід, ніби візерунок мережить. Потім спиниться, вклониться, майне хвостиком. За це росіяни її звуть — трясогузка.

Мені часто доводилось витягати плисок з ятерів,

часом навіть мертвих. Вони гинули з голоду і без води, коли рибалка не навідувався кілька днів. Мене цікавило, чого плиски самі залазять у ці рибальські сіті.

Зараз же з'ясувалось: разом з плискою в сітці бився метелик, а збоку висіли пасма куширу, де, напевне, ворушились комашки.

Я довго поморочився, доки впіймав перелякану пташинку. Впіймавши, роздивився її добре, порадив бути обачнішою і стерегтися сіток та самій в них не лізти.

— Не журись, живи! — сказав я і випустив її.

Плиска сіла на берег метрів за вісім від мене, струнулась, розправила пір'ячко і кілька разів вклонилась, майнувши хвостиком. Потім, перегукуючись з іншими птахами, моторно побігла. Вона так швидко переставляла лапки, що за ними не можна було встежити.

Я розмотав вудку і почав ловити красноперів. Вони жадібно хапали моїх коників і ловились цього ранку напрочуд добре.

Л А С Т І В К А

Вже помалу вечоріло. А може, нам тільки здавалось, що незабаром вечір, бо на заході, закриваючи півнеба, заступила сонце широка чорна хмара. Вона віщувала на ніч дощ або принаймні густий туман.

Ми з Олею вийшли з прозорого гаю і помітили, що осінньої пори ліс здається не такий вже густий, навіть коли ще й не падає листя з дерев. Звичайно, це так тільки здавалося, бо навіть осики ще не торкнулась жовта осіння фарба.

Стояв вересень — прозорий, соковитий, багатий місяць.

Оля — моторна, жвава дівчина. Вона завзятий, спостережливий дослідник природи. Від Олиного ока нічого не сховається. Все вона бачить, все споглядає і про все розпитує.

Така вже вдача у моєї малої Олі, з широко розкритими, здивованими і допитливими очима. За цю допитливість я полюбив Олю.

Отож з нею і вийшов я з гаю на піскуватий шлях, що вився серед поля і зникав за горбом у чагарнику. Насторожі біля шляху стояли телеграфні стовпи, і на них неспокійно гули дроти. А на дротах, скільки сягало око, сиділи ластівки. Вони щебетали, знімались невеликими табунами, легко круtilись у повітрі і знов тісно сідали на дріт. Звичайно, Оля не могла пропустити таке видовище. Вона защебетала, як ластівка:

— Ні, ви мені скажіть, скільки їх тут штук? Мабуть, тисяча тисяч, не менше! Правда? І погляньте, ніби намисто нанизані вони на тонесеньку ниточку — дротинку.

Правда? А які заклопотані! А знаєте чому? Я знаю. Це вони збираються летіти, і їм страшенно не хочеться покидати нас. Серйозно! Я тут щодня ходжу, щодня їх бачу на дротах, і щодня їх все більше й більше. Думаєте, їм хочеться летіти від нас? Ні, ніскілечки! Я б теж нізачо не хотіла летіти з дому, та ще хтозна-куди, аж за море. Так просто політати я б не відмовилась, коли б у мене були крила. А покидати оце все і нашу школу — я б нізачо не покинула. Бідні ластівочки! Ну, до побачення! Ви по мені не сумуйте, я чекатиму на вас... А оце ось та ластівка, що вивелась у нас під вікном. Дуже схожа на мою... А скажіть, от вони сидять на телеграфному дроті, а їм чути розмову, що летить цим дротом, га? От коли б вони вміли розмовляти, вони б мені розказали... Я б хотіла розмовляти по-пташиному. Тоді б я всі тайни їхні розкрила. А чого ви посміхаєтесь? Це ж я так...

Оля ніяково помовчала секунди три, а потім знов почала думати вголос:

— Значить, так оце вони збираються летіти... Я страшенно хочу побачити, як вони зніматимуться з місця, щоб помахати їм рукою на прощання. Обов'язково простежу. Десять разів на день прибігатиму, а таки не пропушу. А за ними, значить, полетять іволги, зозулі, солов'ї, а там лелеки...

— Деркачі лішки вирушать у далеку путь,—додав я.

— І не бояться,—заздрісно сказала Оля.— А я признаюсь вам, що мені вночі таки страшно буває. Я й не боюсь нічого, а страшно! От дивно!.. Правда?

На ранок нам треба було йти на город. Оля забігла за мною. Вночі пройшов дрібний дощ. В полі пахло вогким осіннім зіллям. Ви знаєте, що кожна пора року розливає по землі свої особливі пахощі.

Але ось наші дроти, де вчора безугавно щебетали тисячі ластівок. Сьогодні дроти вже були голі, тонеенькі, осиротілі.

Жодної ластівки не було не тільки на дроті, а й навколо у повітрі. Тільки тихий вересневий вітер шелестів жухлою травою, свистів по дротах і доносив невеселу останню пісню жайворонка. Прилетів табунець коноплянок. Застиг над мишою кібчик. Горлиця промчала до гаю.

Оля відразу засумувала:

— Гляньте, ластівки полетіли, а я їх не проводжала. Як же їм не соромно! Я ж хотіла їм помахати рукою і гукнути «До побачення!»

Оля замовкла. Вона мовчала, мабуть, аж цілих дві хвилини! А потім знову защебетала за всіх ластівок, що вчора сиділи тут:

— Полетіли... Ну, цього я їм ніколи не прощу! А я вже надумалась, чого вони вночі летять? Щоб не падали на них різні хижаки. Правда?

— Правда.

— Ой! — раптом несамовито скрикнула Оля і кинулась в придорожній бур'ян.

Признатись, тут і я злякався і кинувся за нею. В бур'яні щось пурхало, важко припадаючи на крило.

Доки я встиг приглядітись, що там,— Оля вже несла в руці чорненьку пташку. Пташка дивилась на нас зляканими очима, хоч Оля тримала її в руках ніжно і обережно.

— Ластівочка... з перебитим крильцем... нещасенька... гляньте, яка вона гарнесенька і худенька,— мало не задихаючись, шепотіла Оля.

— Я її годуватиму, вона житиме в мене всю зиму. Правда? Це мені ластівки привіт залишили. Бідна, вона не могла з ними полетіти. Нічого, ти житимеш у мене, і тобі буде не гірше, ніж там, на теплій чужині... Я назву тебе — Ляля. Добре? Ляленька... Вам подобається ім'я — Ляленька?

Оля помчала додому з ластівкою, розпитавши в мене, чим її годувати.

Тепер ластівка Ляля живе в Олі разом з ручною білкою Рудькою. Пташка звикла до Олі і бере мушок та черв'ячків у неї з рук, любить сидіти на плечі у своєї господарки, на голову сідає. А Оля невгамовно розмовляє з нею, розповідає їй про свої спостереження і навіть про шкільні новини.

КАШТАНИ

Імлиста ніч. Тьмяно мерехтять ліхтарі. Нічний туман заплутався в деревах, що сторожують на наших вулицях. Вже з кінця серпня у нас бувають тумани. Вночі туман стелеться по землі, підіймається вгору і вже коло дев'ятої-десятої години височить, мов сива хмара. Далі розпливається в блакиті і починає припикати сонце.

Такий туман лежав на верхів'ях каштанів, і тому здавалось ще тихше.

Раптом біля мене — бац!.. Коло самих ніг, об асфальт, мов легкий постріл. До моїх ніг покотився блискучий, полірований каштан. Він вистрибнув із своєї зеленої шкаралупи, що розірвалася на кілька рівних частинок.

Не пройшов я й десятка метрів — знову стріляють каштани об асфальт. Так весь день і всю ніч.

Ну, звичайно, дітям роздолля. Вони трусять каштани і набирають їх повні шапки. Бо каштан чудова річ. З нього можна робити і солдатів, і танки, і бомби, і пароплави...

Але... коли стріляють каштани, значить, — прийшла до нас осінь. Хоч ти й не був за містом, але знай, коли стріляють каштани, значить — зозулі полетіли, ластівки величезними табунами посунули вночі на південь. Та й інші птахи занепокоїлись. Польові миші тягнуть під землю зерно. Всі готують запаси на зиму. Час копати картоплю, рубати капусту.

Між десятим і п'ятнадцятим травня каштани стоять у своєму найвеселішому святковому уборі. Вони цвітуть. Значить, настало тепло.

А зараз, в середині вересня, каштани ронять свої плоди.

Днями я задивився, як діти трусили на вулиці каштани. Вони зігнали з дерева горобців. Пташки сіли на землю, і тут я побачив дуже втішного горобця. Він був зовсім білий. Неначе його вимазали білою фарбою. Тільки оченята чорні й сірий дзьобик.

Горобець стрибав близько, і я добре до нього придивився. Все пір'я в нього біле, аж прозоре. Такого білого горобця мені ніколи не доводилось бачити! Бувають вони трохи білуваті, або самі крила білі чи хвіст. А це ось який красунь, бач!

Такі птахи звуться альбіносами. Від латинського слова альбус — білий. Часом можна побачити й білу галку або грака. І так буває. Але таких птахів не люблять свої родичі і б'ють їх. Та й ховатись їм важко від ворогів. Вони частіше стають здобиччю хижаків.

У мого знайомого птахолова Гаврила Іванця сидить у клітці і співає біла-білісінька коноплянка. Така біла, що навіть дзьоб у неї рожевий, неначе прозорий.

Звичайно, птахолови, як і рибалки та мисливці, великі хвальки, а крім того, ще й задаваки.

Коли я прийшов до Гаврила подивитись його коноплянку, він почав її надзвичайно вихваляти і навіть заявив, що у неї голос не такий, як у коноплянок звичайного кольору. А я нічого особливого не помітив, і Гаврило трохи навіть образився на мене.

— Ви зрозумійте,— сказав мені Гаврило,— зараз вона вже співає. А довго мовчала. Хороша птиця, якщо у неї голос справжній, довго не рветься співати. Зате як вдарить одразу — оглушить. Рота роззявиш і стоїш, витріщивши очі! Так і оце.

Правду сказати — Гаврилові можна вірити. Він дуже цікава людина.

З професії Гаврило — швець. Чоботи шие. Він горбатий і глухий. Слухає вас завжди з посмішкою і з руху губів розуміє, що ви йому говорите. Можна сильно крикнути йому на вухо, тоді він трохи почує.

Але він добре чує пташиний спів, гру на скрипці...

Гаврило — неперевершений авторитет у солов'їних співах. Тут він, скажемо, просто професор серед інших птахоловів. У Гаврила сидять завжди найкращі солов'ї. Ловить Гаврило їх для себе і ніколи не продає на ба-

зарі. Видержує дома, залишає найкращих і, коли хтось скаже вам, що в нього соловей від Гаврила — значить, можна не питати, як цей соловей співає.

Отакий у нас Гаврило.

Цими днями ми йшли з Гаврилом по вулиці. Я розпитував про його птахів, Гаврило дивився на мій рот і, зрозумівши, про що йдеться, проказав:

— Для вас у мене одна інтерна штука є. Зайдіть. Послухаєте скаженого солов'я. Всі мовчать, а він співає день і ніч... Такого мені ще не було. Бушує та й усе. А трель не та... Ось зайдіть.

Тут раптом каштан зірвався з дерева і трісь по голові Гаврила. Він весь так і стрепенувся з переляку. Потім підняв каштан, подивився і сказав:

— Не помітив, коли й осінь прийшла. Ну, от і ще одна осінь. Цікаво, як воно все виходить. Дуже інтєрно жить, правда?

І Гаврило так хороше, лагідно і тихо посміхнувся...

ПАСІКА

Я завернув на колгоспну пасіку відпочити. Пасічник, дядько Семен, мій давній знайомий, бородатий, суворий колгоспник. Він знає всі тайни бджолиного життя і дуже коротко, уривчасто про них розповідає. Невгамовний чоловік дядько Семен.

Тільки й жартує він із своїм найменшим сином Володею. Один у нього син, а то все дочки.

Я підійшов до куреня, привітався. Але дядько Семен був щось дуже заклопотаний і гукнув у курінь:

— Гей, пасічник! Піди лишень поглянь, он, здається, знову полетіли крадії. Та ось гостеві свого носа покажи. Покажи, покажи носа, нехай товариш посміється!

— Ну чого ви, тату! — почув я голос Володі. — Все смієтесь і смієтесь, коли воно болить!

— А як же, щоб не боліло? Казав тобі, не сунь, Володько, свого носа у вулик. Зараз бджола люта, осіння. Покажи носа.

— А що трапилось? — спитав я.

— Та бачите ж, люту майже немає. Ну, є у нас слабкуваті вулики. То воно, значить, котрі сильніші вулики крадуть мед у слабкіших. І ви знаєте, як нападуть, ну чисто тобі розбійники, крадії. І тягнуть, тягнуть мед. А ті не можуть одбити. Гинуть, а одбити не можуть! І ті, значить, п'ють мед і до себе у вулик. Оце зараз один вулик довелось сховати, бо нічого не міг вдіяти! А Володя побіг і собі носа підставив близько. То одна бджола як дала йому меду! Тепер ніс став мов добра бараболя. Ну, сміх та й годі! Покажи носа, пасічник!

Ми сміялись, але Володі було горе. Він-бо дуже любить мед і хоче біля бджіл ходити, тільки не любить, коли його кусають бджоли. А вони таких саме й кусають.

Дядько Семен знову, примруживши очі, глянув на вулики і занепокоївся. Гукнув у курінь:

— Ану, біжи, Володю! Здається, щось біля вісімнадцятого в'ються! Чи не напали на нього. От лихо, ти глянь! Ну й день же сьогодні! Просто тобі зlodії, та й усе! А тут ще миша пішла. Біжи, Володю.

Володя притьмом вискочив з куреня, гукнув мені «Здрастуйте!» і помчав.

Хоч він і закривав носа, але я помітив, що він у нього добре роздутий, аж посинів.

На курінь сіла сорока і, помахуючи хвостом, застрекотіла. Дядько Семен пужнув її:

— Ти чого прилетіла? Нема нічого, не до тебе зараз. Бач, унадилась! Знаєте, так за літо звикла до нас, просто як курка. Так і дивиться, коли з рук можна щось вирвати. Розумне створіння! Ходіте глянемо, що там робиться.

В прозорій тиші галявини кипіло життя в десятках вуликів, що стояли рівними рядами. І здавалось, що в кожному вуликові є якась таємниця. Але дядько Семен знав, що там таємниць немає. Там кипить завзята праця.

ХІБА ВІД НІЧОГО ТАК ТІКАЮТЬ?

Погляньте, який кольористий стоїть ліс! Влітку він був зелений, а зараз осінь, і листя пожовкле. Ніби хтось пофарбував ліс у таку світло-жовту фарбу.

А підійдіть ближче: одне дерево жовтувате, інше темніше, а цей кущ прикрасив себе, бач, яким червоним листям!

Пішли хлоп'ятка в ліс гуляти. Весело бігати по м'якому й жовтому листю. Шелестить під ногами.

Біжить Василько, за ним Миколка, а потім ціла юрба.

— Погляньте, скільки шпаків сидить на деревах! — крикнув Миколка.

— Ой, багато! — перебив Василько. — Це в них осінні збори. Нарада... Збираються летіти у вирій, обговорюють, яким шляхом вирушати. От багато!

— Ходім зженемо! — крикнув хтось із дітей.

Шумно затріпотіли крила, засвистіли пташки. Чорна хмара піднялася над лісом і понеслася швидко в напрямку півдня. Шпаки полетіли від нас до весни.

— Прилітайте, ми вам нові шпаківні поставимо! — гукали їм услід діти. Та навряд чи шпаки їх чули — вони вже були далеко.

Довго гуляли діти в осінньому лісі. Холодне сонце почало ховатися за дерева. Тоді повернули додому.

Майже вийшли на узлісся, коли Миколка своїми меткими очима щось помітив.

— Хлопці, під пеньком щось є, — показав він на старий трухлявий пеньок, під яким була нора, засипана листям і травичкою.

— Нічого там немає,— відповів Василько.

— А я кажу, є! Давай посперечаємось,— знову заявив Миколка.— Ось давайте розкопаємо цю нору. Може, цікаве щось знайдемо.

— Ну, давай розкопаємо. Мені не жалко. Тільки немає ж нічогісінько,— сказав Василько.

— Нічогісінько, нічогісінько... Сам ти нічогісінько не знаєш. Беріть ломаки й давайте копати,— запросив Миколка.

Діти швидко повиламували палиці і почали розкопувати нору. З'юрмилися навколо пенька, оточили його і розкопують.

Та копати їм довелося недовго. Бо там і нори не було, а просто яма...

Копнуло кілька душ, розрили листя і побачили — під пеньком лежав цілий клубок гадюк. Вони переплелися одна з одною так, що, мабуть, і розірвати їх було б важко. Тільки голівки їхні гадючі стирчали зверху.

Як побачили хлопці стільки гадюк, перелякалися, покидали палиці й давай тікати скільки є духу! Аж на луках спинилися. Спинилися, відпочили. Микола тоді тільки промовив:

— А ти казав, нічого немає. Хіба від нічого так тікають?

— Подивіться на нього, ніби він не тікав,— відповів Василько.— Ото так гадюк! Ніколи стільки не бачив.

— Що вони роблять? — спитав Миколка.

Але ніхто з товаришів йому на це не міг відповісти. Потім вони дізналися від мене, що то вужі зібралися гуртом зимувати.

ОСІННІЙ КЛОПІТ

Цілком спокійно почуває себе зараз кажан, тобто летюча миша. Ось у дуплі старої осики я його знайшов. Він висить вниз головою і безтурботно спить. Так і висітиме до самої весни, аж доки в повітрі не з'явиться стільки нічних комах, щоб було йому чим годуватись. Дуже міцно спатиме й шкідник-ховрах.

Уже позаривались в мул на дні річок і боліт жаби. Там вони й лежатимуть всю зиму. А коли болото промерзне наскрізь — в крижинку обернеться й жаба. Але їй нічого. Одного разу, взимку, рибалки витягли з дна великого ставка зелену сонну окату жабу. Мороз стояв лютий. Жаба швидко промерзла і стала мов грудочка. Штурхнули її ногою, в неї й одломилась лапка. Я приніс жабу в хату, поклав у воду, і поволі жаба очунилася, ожила. Та лишилась без лапки.

У воді й рак знайшов собі затишну нору і зручно влаштувався там на зиму. Часто у нас говорять: «Я тобі покажу, де раки зимують!» Подумаєш, лякають! Там, де й риба. Тільки риба на дно одускається і там лежить цілими табунами, а рак у норі. Йому ще краще, бо не потрапить у невід, коли зимою ловитимуть рибу.

Вже поснули вужі, гадюки та ящірки. Метелики, жучки, павуки позалазили в різні щілинки, під кору дерев і там затаїлись і спатимуть до весни, якщо їх не видовбає звідти дятел або прудка, непосидяча синичка.

Зате білці дуже багато клопоту. Їй треба робити запаси їжі на зиму. Вона насушила грибів і поскладала їх у сухе дупло. А тепер носить туди ще горіхи, соснові та ялинкові шишки. Коли морози вдарять і все засипле

снігом, важко буде здобувати харчі. Тоді білка і розкошуватиме в своєму дуплі. Тоді їй ні морози, ні сніги не страшні.

А польова миша — та тягне зерно в підземні комори. Кілограмів десять зерна награбує і точить його взимку. Бачили, скільки мишачих нір під стогами колгоспного хліба? Ото миші одночасно і їдять зерно, і під землю тягнуть.

Осінні місяці — це місяці, коли більшість наших птахів стає мандрівниками. Вони летять у теплі краї — вирій. Летять вони без компаса, але ніколи не зб'юються з свого маршруту. Ці перельоти тривають уже тисячі років, і кожен птах мандрує своїм шляхом.

Голоду бояться пташки, тому й покидають нас. Багато з них спокійнісінько й пережили б холодну зиму. Та їм нема чого їсти. Зникають різні комахи, зелені стеблинки рослин. Кучугури снігу заносять смачне насіння.

Чи звертали ви увагу на те, що пташки, які прилітають до нас першими, відлітають від нас останніми?

Зозуля, соловейко, іволга, а також і ластівка зникають, ледве відчувши першу прохолоду осінніх ночей.

А жайворонки, перепілки, зяблики, шпаки — цих можна у нас ще зустріти й тоді, коли вже біла паморозь падає на луг.

Може, думаєте, що всі птахи обов'язково летять у теплі краї. Ні, не всі летять. Є й такі, що мандрують пішки, а інші плывуть. Ось живе в нас такий чудовий, невтомний пішоход. Ви чули його крик, хоч насправді це його спів, влітку на луках, біля боліт і річок. Він «дере» свою пісню майже весь день, вечір і всю ніч. Навіть дивуешся — коли ж відпочиває співак? Чи в нього й горлянка не болить? А зветься цей птах — величенький, завбільшки з перепілку, тільки на довгих ногах — деркач.

Деркач вирушає в свою далеку путь пішки. Лише коли зустрічає на шляху воду — тоді летить. Бо він бігає краще, ніж літає. Проте деркач часто зимує у далекій Африці — значить, і через море перелітає.

А деякі породи норців мандрують по воді. Плывуть собі з річки в річку, до самого моря. А там декотрі з них зимують біля берегів та островів Каспійського моря, а частина перелітає аж в Африку.

Навесні всі птахи так само повертаються назад.

ІНВАЛІД МАРТИН

Темна осіння ніч. Вогкі хмари низько нависли над землею. Іноді зривається дощ, бо хмари набрякли од дрібних краплин. А тут ще налітає боковий вітер. Так важко перемагати його!

Але велика, густа зграя перепілок, не спиняючись, мчить на південь. Непереможна сила інстинкту жене їх вперед і вперед, крізь низькі хмари, крізь вітер, вогкість і часом дощ. Перепілки, як і більшість невеликих пташок, летять уночі.

Ось недалеко від Києва хмари й туман почали притискувати зграю перепілок до землі. Ватажки зграї, перемагаючи вітер, взяли вгору, всі перепілки кинулись за ними. Але деякі, кволіші, вже притомились, проте не хотіли залишати зграю і з обважнілим пір'ям нестримно летіли вперед.

Один перепел вже зовсім стомився в боротьбі з непогодою. Він опускався все нижче й нижче. Вітер вдарив його в правий бік і кинув мало не до землі. Але перепел знову рвонувся вгору, щоб не відстати від своєї зграї.

Та в цей момент непереможний вітер знову збив його вбік, і перепел страшно вдарився об телеграфну дrottину. Більше він нічого не пам'ятав, бо втратив свідомість і очунав лише вранці. Перепел лежав недалеко від шосейного шляху, на голій стерні. Добре, що не натрапила на нього лисиця, тхір або ласка. Став би він поживою цих жорстоких хижаків.

Очунавши, перепел зразу кинувся ховатись у бур'яні, що, всихаючи, скнів при дорозі. Але бігти перепе-

лові було дуже важко, бо, вдарившись об дріт, він перебив собі ліве крило і вибив ліве око.

Як не боляче пересуватись, але схватись треба. І перепел, діставшись до перших кущиків бур'яну, за-таївся під корінням. Тепер його чекала смерть. Або хижак натрапить і вб'є, або випаде сніг, і він замерзне, бо не буде чого їсти.

Довго сидів знеможений болем перепел.

А ранком пастушки вигнали пасти худобу. Бігаючи понад дорогою, вони й сполохали перепела. Впіймати його було легко, і він опинився в їхніх руках. Хлоп'яки оглянули пташку, бавились нею, мовляв — все одно вона не виживе. А дома мати її в борщ укине.

Тут і нагодився я з рушницею. Підійшов погомоніти до пастушків, і вони показали мені свою здобич. У перепела ліве крило висіло лише на тонесенькій шкурці, бо кістку було перебито. А око витекло зовсім.

— Ви погляньте, як він стрибає. Мов той Мартин,— сміявся розважливий, білявий, з ластовинням на носі, пастушок. Хлопчаки пустили перепела в ямку, і він почав стрибати, намагаючись вискочити і втекти від своїх мучителів.

Я купив у хлопців перепілку інваліда і приніс додому. Довелось зовсім відтяти крило і довгенько лікувати рану.

Спочатку я тримав перепела в клітці, а зараз він бігає у мене по кімнаті. Бігає й гребеться в піску, зовсім як курка. І їсть будь-яке зерно — і просо, і коноплю, й гречку.

Ото біжить перепел по хаті, а я хочу до нього підійти, так він присяде, ніби збирається злетіти, і дивиться злякано одним своїм оком. А потім згадає, що не підлетить, і дасть дьору кудись в куток.

Ми з сином назвали його Мартином. Бо так прозвали цю перепілку пастушки.

Мартин і зараз живе у мене. Майже звук до людей, проте їжі з рук ще не бере. Але рани його вже давно загоїлись, і я чекаю, що він на кінець зими й заспіває. На той час він і ручним у мене стане, коли захоче, звичайно.

А я ніколи не бачив ручного перепела.

Ось він, погляньте, пробіг моторно через кімнату, мій Мартин. Бач, який заклопотаний. Постривай, куди ти? Це ж я про тебе ось написав. Ех ти, й слухати не хоче! Невихований ти, Мартине!

НА ЗАЙЦІВ

Почалось полювання на зайців. Вони давно вже ви-
линяли, і хутро їхнє стало блискуче, сіре, немов при-
чесане.

Он пішов один мисливець. Він любить полювати
наодинці. Він вийде в поле або на узлісся і йтиме проти
вітру, доки не вискочить заєць. А вискочить близько,
тоді він і промахнутись може. Промахнувшись, стане,
почуває потилицю, вилає себе й зайця і рушить далі.
Та ляканий заєць лежить сторожко, і, коли тихий день,
він зривається далеко.

Коли ще сніг не випав, важко полювати на зайця
без гончака.

Значно краще полювати тоді з гучками. Це ро-
биться так: збирається компанія мисливців, наймають
в колгоспі людей і, зайнявши місце серед кущів, на
узліссі, край болота, стають на свої номери і чекають.
Ось чути здалеку голоси, шум, свист — пішли гучки,
загонщики. Зайці і лисиці, що ховались у цих кущах,
починають тікати. Ну, тут уже рідко який прорветься.

ЗДРАСТУЙТЕ

Може, й справді так вітаються на своїй пташиній мові гості, що прилетіли до нас... А вони вже тут, бо я їх бачив. З далекої півночі, майже з-під самої тундри прилетіли до нас зимувати сіренькі чечітки. У них груди малинові і червона шапочка на голові. Вони літають табунами, спритно лазять по деревах. Причепиться на тонесеньку гілочку берези вниз головою і смакує насіння! «Чит-чит! Чит-чит!» — перемовляються чечітки.

Красуні омелюхи теж з'явилися. Російською мовою мають вони гарну назву — «свиристель». У них чудові рожево-сірі чубчики на голові, кінчик хвоста жовтий з червоною каймою і на крилах серед жовтих пір'їнок червона смужка. Справді вродливий птах!

Омелюхи прилетіли до нас аж із-за Ленінграда, з глухих лісів, де вони плодяться. Прилітає їх небагато, і живуть вони у нас до початку лютого місяця. А тоді повертають назад, до своїх темних, вогких лісів.

Ви гляньте, скільки ягід з'їдає цей вродливий гість! Невеликий табун омелюхів може за один раз обчистити цілий кущ бузини, калини або горобини! Страшні ненажери! Кожен омелюх з'їдає за день більше ягід, ніж важить сам. Зате він і користь цим приносить. Бо насіння, що в ягоді, не перетравлюється в шлунку омелюха, і пташка розсіває насіння по лісі і по садах.

Птахолов Андрій Короїд приніс мені ще одного гостя. Він накрив сіткою понад десяток юрків. Київські птахолови звать юрків дзвінками. Не знаю, чому таку назву дали цим майже мовчазним пташкам. Юрок лише

кричить не дуже приємно та й усе. А співати він не вміє. А назвали дзвінком!

Юрки пізно пролітають через Україну, на південь з півночі, і дуже рідко плодяться у нас. А шкода! Гарненька пташка. Помітно схожа на зяблика, якого ви напевне знаєте. Тільки в юрка груди не малиново-чорні, а жовтогарячі! До однієї сім'ї юркових птахів належить і зяблик, і юрок.

Свого нового гостя, юрка, я пустив у клітку, де у мене лишився на зимівлю зяблик і байдикує чиж-ледащо. Така клітка, де живе кілька співочих птахів, зветься у нас сажок.

Отож в такий сажок і пустив я юрка.

Спочатку мій новий гість поведився досить пристойно, але другого дня мене покликав син і показав, що в клітці і навіть на землі лежить дрібненьке пір'ячко. Виявилось, що юрок лютий розбишака. В пташиному колективі він ніяк не може жити. А на волі ці птахи літають у нас величезними табунами, іноді, може, і в тисячу штук. Довелось посадити юрка в окрему клітку.

Особливо мені шкода побитого і поскубаного зяблика. Ледаря-чижа треба було таки добре провчити. Бо коли я підходжу до клітки і питаю його: «Ти чого не співаєш?» — він повертає до мене схилену голову і ніби сміється з свого хазяїна. Я дам йому зернят, він полущить їх у мене на долоні, а потім займається своїми справами, а співати все одно не хоче.

Перший сніг випав! Ще один гість прилетів — червоногрудий снігур!

БІЛЯ СКирТИ

А школяр Іван Переймибіда розповів мені:

— Цими днями поїхали ми з батьком по солому до колгоспних скирт. Стоять ці скирти кілометрів за чотири від села — довгі, великі. Навіть це й не скирти, а мабуть, що ожереди. Виїхали ми раненько, ледве почало світати. Сіли на рожнаті, широкі сани й поїхали. Дорогу майже й не видно, бо вночі випав великий сніг, а на ранок все навколо притихло. І вітрець не подував. Приїхали ми до скирти, і, доки батько там нагодився, як зручніше брати солому та ставив ближче сани, гукуючи на коней, я обійшов ожеред і виявив цікаву історію, що допіру трапилась біля соломи.

Перш за все я побачив лисичий слід. Лисиця довго ходила навколо ожереду. А ось — стрибок і кривава цяточка на снігу. Це вона впіймала мишу. Ось ще один стрибок... В ожереді живе сила мишви, і вони іноді виходять на повітря, от лисиця, видно, й приходить полювати на них.

А ось уже й ціла кривава подія. Розкидано сіреньке пір'ячко і пляма крові на витоптаному снігу. А навколо пташині сліди — величенькі, густі. Ці птахи не стрибали, а бігали. Я впізнав сліди і пір'я і зрозумів, що вранці сюди прилетів табун куріпок, десятка півтора, поласувати невимолоченим зернятком. Бо де ж дістати поживу, коли сніг такий глибокий!

Коли куріпки прилетіли, лисиця-розбійниця затаїлась і підпустила близько до себе одного необачного птаха. Потім стрибок — і куріпка затріпотіла в зубах у голодного хижака. Під стогом лисиця вирішила й по-

снідати, але, зачувши нас, подалась у чагарники. Я пішов її слідом і побачив, що вона волочила в зубах свою здобич, бо смуга лишилась по снігу. Іноді і краплини крові видно.

Все це сталося за кілька хвилин до нашого приїзду.

«Я Ж МОРОЗУ НЕ БОЮСЯ»

Це слова з народної української пісні. Їх може проспівати про себе один красивий химерний птах. Він трохи більший за горобця, але майже весь червоний. Принаймні груди червоні, а спина і голова з червонястим відтінком на сірувато-коричневому тлі. Але найцікавіший у цієї пташки — дзьоб. Нижня половина його загнута вгору, а верхня загнута вниз. І не думайте, що цій пташині незручно з таким дзьобом! Навпаки — таким приладом легше виколупувати насіння з ялинкових шишок. Насінням ялини й годується ця весела рухлива голосиста пташка.

А зветься вона у нас — шишкар, а ще частіше — кривоніс. Російською мовою зветься — клест.

На Україні кривоніс не часто трапляється, а живе далі на північ, де багато ялинових лісів.

Химерна пташина цей кривоніс! Та подумайте ж тільки — всі птахи мостять гнізда і виводять діток навесні, а кривоніс зимою! Та, власне, в яку завгодно пору року можна знайти гніздо кривоноса з малятками.

Надворі люта зима. Мороз двадцять-двадцять п'ять градусів. А на високій ялині дуже тепле гніздечко, і в ньому спочатку одне яечко знесла самичка. А коли вже знесла вона перше яечко, то більше з гнізда не злітає, доки не підростуть маленята. Їх буває троє або четверо. Доки самичка сидить на гнізді, самець її годує і розважає піснями.

Чому ж саме зимою може виводити пташенят кривоніс? А тому, що для нього й зимою є скільки завгодно їжі. Вистачає й дітей вигодувати. Ялинового насіння

в лісі багато. Старий птах вилущує з шишки насіння. Це насіння потрапляє у воло, там воно робиться м'яким, і таким розм'якшеним насінням кривоніс годує своїх діток. А холоду він не боїться.

Ви знаєте, коли помирає кривоніс, труп його не гниє, не розкладається десятки років. Бо в ялиновому насінні багато смоли. Тіло пташки так просмолюється, що не піддається розкладу. Засихає і лежить собі.

Отака чудернацька ця пташина — кривоніс!

ДРОВОРУБ

Звичайно, багатьом з вас доводилось чути в лісі зимою, коли навколо тиша,— цюк-цюк! цюк-цюк! Неначе хто маленьким долотом довбає дерево.

Ви підходите ближче і помічаєте дятла, що по спіралі хутко лазить на стовбурі дерева і довбе його своїм міцним дзьобом. Якої сили треба мати дзьоб, кістяк голови і м'язи на шиї, щоб так довбати дерево, що аж цурупалки летять! Диво дивне!

Перед війною у мене в клітці жив дятел. Він був майже ручний, брав з рук свою їжу, і звали ми його Красношапка. Бо в нього на голові яскрава червона шапочка.

Красношапка був найнеспокійніший з усіх моїх пташок.

Тільки я його приніс, він за півгодини зруйнував мені клітку, яка була з дерев'яними перетинками. Тоді я посадив його у велику залізну клітку і поставив туди товсту гілку. З самого ранку і до вечора Красношапка, підпираючись товстим хвостом, лазив по цій гілці і довбав її дзьобом. Весь день на всю квартиру чути гучне— цюк-цюк! цюк-цюк! Дрібні трісочки летіли на підлогу, і мені щоразу показували на це сміття, бурчали, докоряли. Але пізніше всі в домі звикли до роботи Красношапки і полюбили його.

Я приносив йому різних жучків, комашок, черви і клав у клітку. Красношапка з великим апетитом все уминав, а потім починав ловити тих прудких комах, що заповзли і затаїлись у щілинках гілки та на дротинах. Робив він це так. Ось у глибокій щілині затаївся

жучок. Тоді Красношапка миттю засуває в цю щілину свій довгий липкий язик, і я бачу, як жучок, наколотий на кінчик язика, зникає в роті.

Уявіть собі — у дятла язик гострий, мов голка. Та й не лише гострий, а з твердим роговим кінчиком. Неначе стріла або спис. На тому роговому кінчику язика є кілька зазубрин, ніби й справді в списа. Коли дятел наколов жучка чи черв'яка — ніколи та комаха з язика не сприсне.

Цікавий був у мене Красношапка. Правда ж?

З Д Р А С Т У Й, В Е С Н О !

1

Перший весняний місяць прийшов — березень! Нехай тепер як завгодно зима снігом сипле, морозцем вночі землю сковує — нічого не страшно. Бо зима все одно більше плаче, роняючи вдень краплини розталого снігу. Вже вона не спинить буйного ходу весни.

За календарем весна починається 21 березня. Бо це весняний рівнодень. Ніч має дванадцять годин і день дванадцять годин. І день починає збільшуватись, а ніч зменшуватись. Сонечко добре нагріватиме землю. І прокидається все в природі...

2

Голова колгоспу, бригадири, ланкові перевіряють, як почуває себе після зими озимина — жито, пшениця. Скільки вологи всмоктала земля та чи не вимерзли які ділянки озимого посіву...

Вже до посіву в колгоспі все готове. Насіння очищене, перевірене на схожість. Реманент стоїть готовий, коні й воли добре вгодовані перед великою роботою. На МТС відремонтовані всі трактори.

Юннати готують і свої ділянки для дослідних посівів та для городини. Вже сходить розсада в ящиках.

3

А це недавно у нас таке трапилось. Вранці прилетів шпак у свою квартиру, яку йому юннати збудували ще позаминого року. Він і тієї весни сюди, додому, прилетів. І ми його любимо, й все чекали, виглядали.

Виходимо вранці, а наш шпак хвилюється і мало співає, тільки все зазирає в шпаківню. Що ж сталось? А там горобець поселився! Ну, такого самоуправства шпак не потерпить! Ось він пірнув у свій будиночок і пробув там з хвилину. Раптом звідти миттю вилітає горобець, відбиваючись від розлютованого шпака. Дві пір'їни вискубнув у нього шпак і загнав аж під стріху. А тоді сів на жердинку і весело, переможно заспівав.

4

А жайворонок як виспіває! Ви вже чули цього року жайворонка? Онде він високо-високо знявся до неба, ледве майорить проти сонця. А звідти на цілі кілометри летить його шедра, радісна пісня.

Йому не треба ніякої хатки. Знайде собі невеличку ямку, наносить трохи м'якеньких стеблинок, якогось пір'ячка — ото й буде його гніздечко. Ото і є його хатка. Дуже невибагливий птах!

5

У білки в лісі народились маленята-білченята. Вони зовсім безпомічні, сліпі, голі, схожі на мишенят, тільки більші трохи. Білка-мати перші дні їй не покидає їх самих, все відігріває, годує.

А от зайченятка зовсім інші... Минулого року, на початку березня місяця, ми з товаришем швидко вийшли з-за кущів та заростей торішнього бур'яну. Вітер був сильний... Глядь, зайчиха пострибала в другий бік від нас. А на вогкому бур'янцеві, біля сніжку, метушаться двоє малесеньких зайченят. Вони страшенно перелякались, побачивши таке страхіття — дві двоногі високі постаті.

Ми їх не чіпали, і вони неначе крізь землю провалились, так швидко сховалися в колючому чагарнику, де їх відшукає мати.

6

А кажан, летюча миша, ще висить вниз головою в дуплі. Але вже сняться сни про те, що він безшумно літає і ловить нічних комах. Він уже незабаром виле-

тять. А зараз побажаємо йому доброго сну й спокою — нехай досинає свою зиму.

Ось мурашина купа, і мурашки починають прокидатись. Сонні вони які, неповороткі!..

Мабуть, ще й не чують, що навколо співають синиці, коноплянки, чижі, лісовий жайворонок, або, як іще звуть його, юла. Ох і голосистий це співець! Недаремно його так люблять птахолови.

О, а то, здається, співочий дрізд затуляв свою срібну пісню? Він і є. Здоров і ти, дорогий гостю!

А який красивий зяблик у своєму весняному вбранні. Теж заливається на вершечку стрункої осичини. Це він чекає свою подругу. Бо самці-зяблики прилітають перші, а через кілька днів з'являються самички.

7

Давайте ж і в воду заглянемо. В оце ось озерце. Тут ми влітку окунів, краснопірок тягали на вудку... Ще лід лежить, але під берегом підмила лід весняна снігова вода. Ого, он водяних веселих комах скільки плаває, перекидається, ховається в стеблі...

Он і якась рибка промайнула. Значить, свіжа вода розбудила рибу, що всю зиму спала в ямі... А тепер голодна прокинулася і кидається на поживу. Це ж незабаром вона почне ікру викидати, малі рибенята з'являться, схожі на срібні коми...

Та все оживає! Тут метелик перший пролетів, там перша напівсонна мушка ворухить крильцями проти сонця... Брунька на деревах залисніла. Баранці на лозах зажовтіли... Днями зірвемо перший синьоокий пролісок.

Все, все оживає... Здоров, весно!

МІСЯЦЬ ПЕРШИХ КВІТІВ

1

Другий місяць весни народ назвав квітнем, бо в квітні розцвітають наші найулюбленіші перші весняні квіти. Ми приносимо з лісу, з поля синьоокі проліски, золоті кульбабки, ніжні фіалки, пахучі конвалії, тендітні прозорі крокуси... А болото наче залите жовтим блискучим цвітом болотяної курячої сліпоти.

А як цвітуть сади!.. У нашому колгоспі двадцять п'ять гектарів саду. Рівними-рівними рядами стоять розлогі яблуні, груші, сливи, вишні, абрикоси. Стоять вони на білій нозі (це стовбур, обмазаний вапном), і кожна гілочка густо-густо уквітчана білим та рожевим цвітом. Добре вродить фруктів цього року!

Заклопотані бджоли з ранку до вечора вклоняються кожній квіточці, збирають солодкий мед і швиденько несуть його у вулик.

2

У квітні місяці закінчується весняна сівба. Наш колгосп засіяв кожен шматочок землі. І клаптика землі не лишилось невикористаним. А у нас, у юннатів, є своя дослідна ділянка. Ми теж її засіяли. Цього року ми досліджуємо новий сорт кукурудзи.

Ну, та ми свою ділянку швидко засіяли... Але, крім того, виловили чимало ховрахів.

Тільки покінчили з ховрахом, а тут уже треба йти в наступ на довгоносику, що страшенно шкодить цукровим бурякам. Добре попрацювали ми на бурякових плантаціях! Деякі школярі наловили по кілька кілограмів цієї шкідливої кузьки. І голова колгоспу на загальних зборах подякував нам.

ПІДРОСТАЮТЬ ДІТИ

У червні місяці стільки клопоту птахам і тваринам! Підросли діти і стали такими ненажерливими. Все пишать і їсти просять. Тільки й знай носи їм весь день гусінь, черв'яків, комах. Але батьки роблять це весело, з приспівом, хоч працюють від світанку до вечора.

Звичайно, носять їжу своїм дітям лише співочі птахи та сороки, ворони, галки, горлиці. Бо їхні пташенята родяться зовсім безпомічні, голі, часом і сліпі. Скільки з ними турбот, поки підростуть!

Спостерігати, як годують своїх дітей такі птахи, хоч здалеку, легко.

А ось в кручі над річкою оселилась ціла колонія берегових стриживів. Вони літають надзвичайно швидко і страшенно галасливі. Гнізда їхні глибоко в норах, і рукою туди не долізеш. Але погляньте, як дорослі пташки без кінця прилітають з машиною чи з черв'яком в дзьобі. Прилетіла, пірнула в нірку, через секунду виринула з-під землі і знов галасливо кинулась у повітря здобувати поживу. Так неугавно, невгамовно і гасають весь день ці гострокрилі, моторні, білогруді, привабливі пташки. Люди й не чіпають їх ніколи, бо це дуже корисна пташка.

А в неділю я поїхав по рибу на дальнє озеро за Києвом. Ще сонце не зійшло, коли я переходив через скошений луг. Метрів за двісті від озера побачив я качку-крижня, що, кахкаючи, поспішала пішки до озера. Здивований, я пішов до неї. Мене зацікавило — чому це качка пішки мандрує по сухопутті?

Та вже здалеку помітив я, що за качкою наче пере-

кочуються маленькі пухнасті клубочки. І тут для мене все стало ясно. Це стара качка веде на озеро каченят, які цієї ночі вивелись десь у захисному місці, на купині.

Дуже важка справа — перевести отак пішки каченят на воду. Тут може бути скільки завгодно тяжких пригод. Налетить шуліка, натрапить лисиця або тхір. Собака набіжить випадково і подушить каченят. Ось чому качка так сторожко весь час озиряється на всі боки, пильно стежить за своєю численною сім'єю. Бо я налічив здалеку одинадцятьоро каченят. Як бачите, сімейка не мала. Треба за кожним доглянути. Треба, щоб в тій сім'ї була міцна дисципліна...

Я завмер за кушем і здалеку спостерігав, як мандрують каченята. Нехай собі йдуть. Не буду їх займати. Коли виростуть, тоді ми ще зустрінемось в кінці літа.

Так міркуючи, сиджу я під кушем і слідкую за качиною сім'єю.

Та довелось і мені стати качатам у пригоді.

Раптом з-за чагарника виринув яструб-голуб'ятник. Він летів безшумно, повільно, уважно поводячи головою. Вже здалеку помітив він каченят і кинувся до них, вибираючи собі жертву. Стара качка знялась на крило, болісно закахкала, кинулась напереріз розбійникові, хижаків. А каченята вмить зникли. Вони завмерли на місці, припали до землі.

Та від очей хижака не сховаєшся на відкритому місці. Яструб миттю впав на одну грудочку, і лише якусь секунду тріпотіло каченя в гострих пазурах яструба, що подався до лісу.

Качка з стогоном опустилась знову на луг і повела далі вже десятьох своїх дітей.

Шкода, що у мене не було з собою рушниці. Я б показав яструбові, що я роблю з розбійниками! Адже і влітку можна бити хижаків, хоч полювання і заборонене до серпня місяця, доки виросте молодняк.

Просто на той куш, де затаївся я, вела качка своїх каченят. І в цей момент знов з'явився яструб. Не знаю, чи це той самий, чи інший, але він уже помітив каченят і прямував до них.

Тут уже і я не витримав і вийшов із свого сховища. Перелякана качка на секунду завмерла, потім тривожно закахкала. Мов жовтаві грудочки, розсипались каченята в низенькій травичці і стали, наче неживі.

А їхня мати сміливо кинулась мені назустріч. Вона падала, вдавала з себе поранену, билась об землю, кульгала, летіла мені під ноги, розпростерши крила, жалібно подавала голос.

Зрозумівши її хитроші, я все одно зробив те, що намітив. Я зібрав усіх десятеро каченят в підсаку і поніс до озера. Качка підлітала, бігала навколо мене, ніби молила, щоб я випустив її діток.

До озера було ще метрів півтора.

Ось, нарешті, й зарості осоки, стрілолисту, куги, що розрослися на мілині, під берегом.

Я перекинув підсаку і висипав у воду каченят. Бо вони злякано і здивовано ворушилися в сітці. Каченята попливли від берега, деякі пірнали. Але за кілька секунд я вже їх не бачив. З такою хуткістю вони сховались серед водяних трав.

Мати впала й собі на воду і, показуючи, збирала навколо себе свою необачну сім'ю. Може, вона дякувала мені, що я врятував каченят від ворогів на сухопутті? Бо тут, на воді, спробуй їх упіймати. Не так це просто. Тут вони обдурять шуліку...

— До побачення! — гукнув я вслід каченятам і пішов на свою сижку закидати вудки.

НА КРУЧІ

На кручі, над дніпровським широким лугом, я сів спочити. Під самою кручею застигло болото, повне пташиного галасу. А далі вже розіслались луги, аж до самого Дніпра, що вилискував на сонці вигнутою смугою. Праворуч від мене лежало село Козин, але його майже не видно серед сосен.

Обіпершись спиною об товстий стовбур сосни, я сидів серед кущів черемхи й бересклету.

Я прислухався до шуму у верхівіттях дерев. Там гуляв вітер, плутався серед соснового гілля.

Метрів за тридцять від мене стояла стара сосна з одламаним вітром верхівіттям. Я задивився на цю сосну і побачив, як знизу вгору заклопотано підіймається білка. Так легко і спритно дряпалась білочка вгору, що я навіть позаздрив їй. От мені б так навчитись лазити! Стовбур голий-голісінький, а вона й не помічає цього. Мельк-мельк, і вже перепочиває на високій гілляці.

Але раптом білка зникла. Тільки тоді я помітив, що в сосні дупло і там, мабуть, білка влаштувала собі хатину.

Та не минуло й хвилини, як білка з'явилася знову, щось несучи в зубах. Руденький клубочок несла білка, так само моторно, заклопотано спускаючись вниз.

Вже біля самої землі білка спинилась, довго сторожко озиралась навколо. В зубах вона несла мале-ське білченя, завбільшки з величеньку мишу.

Куди ж вона його несе?

Білка ще раз озирнулась, потім скочила на землю і легкими стрибками зникла серед кущів.

Довгенько довелось мені чекати, поки білка з'явилась знов і понесла в зубах друге своє дитинча. Потім третє. А далі я їй не дочекався. Мабуть, уже всіх перенесла.

Чому ж вона переселялась? Незатишне гніздо чи, може, дощ забивав туди воду? А може, коли сосну зламало вітром, дупло відкрилось і міг залізти ворог?

Так я не дізнався, з яких причин переселялась білка в інше дупло, несучи своїх дітей, як кицька носить котенят.

Ех, коли б я міг лазити по деревах, як білка, тоді б я довідався про таємницю білчиного переселення. А так хіба видерешся на той високий голий стовбур. Ні за що в світі!

Ш П А К У Ж М Е Н І

Є така народна приказка: «Краще синиця в жмені, ніж журавель в небі».

А я розкажу вам про шпака в жмені.

Є у мене приятель, художник. Він дуже добре малює. А птахів, тварин то краще за нього й ніхто не намалює. Бо цей художник чудово знає наш тваринний світ. Змалку він любив ловити птахів, спостерігати їх. Дома виховував білок, їжаків, зайченят, навіть лисенят і вовченят мав.

Багато розказував він мені про ручного ворона, що жив у нього. Про каченят і перепеленят, що бігали у нього в дворі. Про сороку, яка не пропускала випадку вкрасти блискучу ложку чи виделку. Та чимало знає цей художник тварин і птахів і знає їхню поведінку, характер, життя.

Днями я зайшов до нього додому. Він сидить біля вікна й працює. А на дивані спить його син, Валя, років восьми. Художник пішов мені назустріч, ми тихенько привітались, і, наче у відповідь на моє привітання, я почув пташиний писк. Господар суворо сказав:

— Яшко, тихше, бо Валю розбудиш.

Я глянув у той бік, куди дивився художник, і побачив, що у Валиній відкинутій вбік руці, на долоні, сидить молодий шпачок і гострим оком стежить за нами.

— Чого це він там влаштувався? — спитав я.

— А це наш Яшка. Ручний шпак. Тижднів два живе у нас. Валя дістав його зовсім маленьким, з перебитою лапкою. Виходили. Тепер тільки Валя лягає спати вдень, покладе долоню, а Яшка там і собі дрімає в теплій руці.

А ледве захоче їсти, починає галасувати і будить Валею.

— Яшко, іди, я тобі їсти дам,— покликав господар.

Шпачок стріпнувся, злетів з долоні і сів на плече художникові. За це одержав трохи сиру і мурашиних яець. Їв він жадібно, захлинаючись, з якимись вигуками, що зовсім не схожі на його пісню.

— Ну, тепер іди спати, не заважай,— художник скинув шпака з плеча, і той знову влаштувався у Валиній долоні.— Весь день не розлучається з Валею. Або на плечі в нього, або в жмені сидить. Ночує в клітці. А тільки починає світати, на всю кімнату галасує, їсти просить... А Яшкою його назвали, бо він, коли ковтає їжу, то від задоволення вигукує щось подібне до яш-яш... Ось я намалював цього ненажеру.

І художник показав мені малюнок шпака, що сидить на руці, роззявивши дзьоба, і жадібно хапає шмат сиру. А під малюнком підпис: «Шпак у жмені».

ТРУДІВНИКИ

Ми мовчки лежимо горілиць у високій траві на узліссі, на самому березі озера. Над нами глибоке, неозоре небо, на якому не видно ні хмаринки. Тихо шепотять верхівіття дерев. А кущі мовчать — до низу вітерець не досягає. Трава теж не поворухнеться. Ми лежимо під кущем ліщини, синя тінь ховає наші голови від пекучого сонця. Вода в озері ніби застигла. А воно ж довге, хоч і вузьке.

Та Василь мовчати весь час не може. Він уже солідний хлопець, перейшов у шостий, проте мені доводиться відповідати на сотні його запитань.

— А хіба риба теж відпочиває, коли спека? — питає Василь, звівшись на лікоть. Зрання ми ловили рибу, а тепер перепочиваємо, навіть вудки просихають на траві на березі озера. Риба клювала погано, і ми й на юшку не навудили.

— Відпочиває, — відповідаю коротко. — Це у риби мертва година.

Василь розкотисто засміявся, помовчав, а потім знову:

— У нас у саду пташка гніздо звила на кущі. Зовсім низько... Вивелося п'ятеро пташенят, кумедні такі, жовтороті. А старі — красиві пташки, груди у них ніби горять, червоні, лапки тонесенькі. І мене зовсім не бояться. Важко й полічити, скільки разів на день вони приносять комах та черв'яків своїм ненажерам-пташеняткам. А ті все просять і просять. Як звуться ці пташки?

— Мабуть, горихвістки,— ліниво відповідаю я, розморений червневою спекою.— Тільки ти гнізда не чіпай, Василю. То дуже корисні пташки. Вони й на той рік до вас у сад прилетять.

— Навіщо ж чіпати? Хіба я несвідомий якийсь. Навіть Миколці нашому не показав, бо той неодмінно полізе туди рукою, тоді пташки можуть покинути своє гніздо. Цікаво, скільки разів на день приносять вони їжу своїм дітям? — питає Василь.

— Ті люди, що робили спостереження над гніздом горихвістки, налічили понад чотириста прильотів пташок до свого гнізда.

— Ого, аж чотириста! — вигукує Василь здивовано. Очі його блиснули від цікавості.— Значить, кілька десятків тисяч шкідливих комах і гусені знищує одна пара?

— Авжеж... А он дивись, як весело і легко ширяють ластівки, наче ніколи їй не сідають. Думаєш, бавляться чи прогулюються вгорі? Ні, то вони невтомно ловлять дрібних комах. Вчені вирахували, що тільки одна ластівка знищує за літо понад сімсот тисяч штук різних мушок. А ми ж бачимо сотні ластівок.

— Виходить, цілу гору знищують ці невтомні трудівники! — скрикує Василь і раптом ляскає себе по носі.— Щоб тебе ластівка проковтнула!

— Кого це?

— Та муха якась, така в'їдлива і так боляче кусає. А вбити її не вб'єш, злітає. А потім знову кидається на мене... Нам казала вчителька, що пташки — наші великі друзі,— замислено промовив Василь.— Я спостерігав, як синички працюють. Ціла сімейка пильно оглядає кожну гілочку, кожну щілинку в корі дерева. Пара старих синичок і дев'ятеро пташенят. Від їхнього пильного ока не сховається ніякий шкідник. Лазять собі по гілках і невгамовно перегукуються—тіль-тіль, тіль-тіль... Чули їхню розмову?

— Чув. Така одна сім'я синичок знищує за день не менше чотирьох тисяч шкідливих комах та різної огидної гусені, що жере листя наших дерев. А зозуля їсть волохату гусень, яку не бере в дзьоб ніяка інша пташка. Працюють же пташки від світанку до самого вечора... Вночі їх замінюють кажани, різні нічні птахи й тварини. Оката сова за ніч знищує десять-п'ятнадцять мишей.

Не менш як тонну зерна з колгоспного врожаю зберігає одна сова... Зрозумів? — спитав я.

— Звичайно, зрозумів,— жваво відповів Василь.— Треба буде провести роботу серед хлопців. Бо у нас є такі герої, що вихваляються, скільки хто гнізд розорив. Сусідський хлопець, Грицько, навіть ластів'яче гніздо сплюндрував. У них під стріхою ластівки були зліпили. Правда, батько помітив це та так одлупцював Грицька, що він не наважився і ночувати прийти додому. На луках ночував.

— Дурний же твій Грицько,— зауважив я.

— Який там він мій! Просто несвідомий, прищелепуватий... Ви вже дримаєте? — раптом спитав Василь.

— Та подрімаю трохи, поки спека пересядеться.

— Ну, дримайте. А я піду над берегом покидаю вудку, може, якась краснопірка вчепиться. Юшку зваримо, бо щось їсти захотілось... Та й скупатися охота, поплавати. Не так жарко буде.

Василь швидко підвівся, пішов до озера, кинувся з розгону в воду і поплив наввимашки, лунко виляскуючи долонями.

ХОРОБРЕ КОТЕНЯ

Позаминулого року поїхав я на полювання, щоб кілька разів промахнутись по бекасу чи по дикій качці.

Спинився я в селі у знайомого мисливця. У нього великий собака на цепу сидить. Звати собаку Гопак. Чому його так назвали, не знаю.

Влітку Гопак на цепу сидить, взимку зайців ганяє для свого хазяїна. Бо він, здається, помісь гончака з дворнягою... А треба сказати, що є дворняги дуже схильні до полювання.

Ось одного разу поїхав я на відкриття полювання на Слукове болото, кілометрів за п'ятдесят від Києва. Мисливців наїхало багатенько. Хто вбив, хто ні, але після кожного такого полювання в болоті залишається чимало підранків, зокрема качок. Бо поранена качка залізе в густі зарості і там її не знайдеш без хорошого мисливського собаки.

У неділю мисливці поїхали, залишився тільки я з своїм товаришем.

Вийшли ми на болото, зустрічаємо хлопця-школяра з невеличким миршавим песиком, дворнягою. Хлопець несе кілька чирят. Ми питаємо його:

— Де ти качок набрав?

— Як де? Наполював,— відповідає хлопець.

— У тебе ж рушниці немає.

— А нащо мені рушниця, коли вона у вас є... Ви підраните качку, вона від вас сховається в купинах, а ось мій помічник знайде її мені,— і хлопець показав на миршавого собачку, що сидів коло нього, висунувши від спеки довгий язик...

Отож і Гопак моему знайомому за помічника служить...

З Гопаком ми жили дружно, він навіть ніколи не гавкне на мене... Хоч казали мені, що він злий.

Є така приказка: «Живе, як кішка з собакою». Тепер я не дуже вірю в цю приказку...

Якось повернувся я з лугу після вранішнього полювання. Спека стояла неймовірна... Присів у дворі, на ганочку в тіні перепочити. А проти мене Гопак, розморений спекою, лежить, язика висунув, поклав голову собі на передні лапи. А паща у нього велика.

І ось раптом з-за погрібника з'являється маленьке кошеня і мандрує просто до Гопака. Думаю: ну, зараз він його роздере.

Нічого подібного. Кошеня обійшло кругом Гопака, підійшло до його пащі, спокійно всунуло туди свою маленьку голову і так застигло, мабуть, від насолоди.

Адже відомо, що в собак немає потових залоз і в роті у них холоднуватого... От кошеня і рятувалось від спеки таким досить ризикованим способом.

Подержавши кілька хвилин голову в пащі у Гопака, кошеня спокійно пішло далі.

А Гопак тільки здивовано провів очима такого малого нахабу.

ДРУЗІ

У минулому році, на початку травня, поїхав я з вудками по рибу.

Спиняюсь я завжди в цих місцях у селі Будинки, у свого знайомого мисливця і рибалки. У нього на горіщі завжди є свіже сіно. А що може бути приємнішим, як поспати на запашному луговому сіні...

Біля села протікає Старик. Це так називають старе річище Дніпра. Раніше, давно колись, Дніпро протікав тут, а потім змінив своє річище.

У Старика є глибокі ями, де можна впіймати окунів, носарів, на живця часом вчепиться щука чи судак. А в озерах на луках можна насмикати краснопірок, плотви. Та й в озерах є щуки й окуні...

Початок травня був холоднуватий. А квочка вже курчат вивела, водить їх по двору, лагідно поквоктуючи. А коли курчатам стає холодно, вона їх гріє під крилами.

Одного ранку кличе мене мій знайомий і, посміхаючись, каже:

— Ви таке коли-небудь бачили? — і показує на квочку, яка моститься гріти курчат. Вони ж такі малесенькі, пухнасті.

А біля неї вже обережно бродять троє малих котенят, яких недавно вивела кицька.

І коли квочка розставила крила, щоб прийняти під них своїх дітей, зразу під неї полізли котенята. А потім уже курчата... Сміх та й годі!

Такого, справді, ніколи не доводилось мені бачити.

З-під крил квочки стирчать три котячих хвостики і більше як з десяток курчачих голівок.

Курчата попискують задоволено, котенята муркотять. Так всі й живуть у дружбі...

ЧЕМПІОНКА З ПЛАВБИ

Кажуть, що коти бояться води. Та воно й правда, але, мабуть, не про всіх котів можна таке сказати...

Був у мене знайомий бакенщик на Дніпрі. Огрядний такий і неповороткий дядько Василь Прокопович. Будка його стояла при самому лівому березі Дніпра за кілька кілометрів від міста Трипілля. Широкі, неозорі луки простяглися за будкою, а на луках чимало озер, де водилися дикі качки, на болітцях можна підняти бекаса, на луках траплялися дупелі.

Сюди, до Василя Прокоповича, я їздив часом на полювання та по рибу. Сам Василь Прокопович, закоханий у Дніпро, був добрячим мисливцем і рибалкою. Знав він, на якій ямі добре клювали лящі чи яззі, де можна на ніч закинути гачки на сома. Знав також, на якому затишному озері жирують дикі качки.

Одного разу приїхав я з своїм приятелем художником на полювання до Василя Прокоповича. День був пекучий, безвітряний, навіть широка дніпрова вода не могла вгамувати спеку.

Василь Прокопович лагодив ліхтар, що його ввечері мав поставити на Дніпрі, аби видно було, де глибоке річище, яким може спокійно пройти вночі пароплав чи баржа.

Біля Василя Прокоповича повзало шестеро маленьких котенят. Вони вже вчилися ходити і все намагалися доповзти до матері, до гарної триколірної кицьки, що грілася на сонечку.

— Сімейка у вас чимала, Василю Прокоповичу,— показав я на котенят.

— Еге, оце ж привела мені Мурка. Вона в мене славетний мисливець. Коли б не Мурка, мишва мені й вуха б поодгризала. Де вони тільки беруться, ті миші. І знаєте, вдень Мурка гуляє, спить, а вночі заступає на роботу. Всю ніч полює. Та ото ж всіх мишей зразу не подолає з'їсти, складе отамечки в купку, на весь день вистачає їй ласувати,— посміхнувся Василь Прокопович.— А одного разу навіть зайченя приволокла.

— Що ж, ви всіх котенят позалишаєте? Ціла ферма тваринницька буде,— пожартував мій товариш.

— Та де там! Куди мені стільки? Сьогодні піду в село по харчі і однесу їх додому. Там уже черга на них. Знають люди мисливську вдачу моєї Мурки... Тільки не збагну, що з нею робити, з матір'ю оцих ненажер. Як заберу їх, то вона не відстане від мене, бігтиме і нявчатиме. Пробирав у будці замкнути — вилазить і біжить за мною. Така ж настирлива, так любить свою дітвору, що просто диво-дивне,— Василь Прокопович помовчав.— Уже б і йти пора, та не знаю, що робити... Був тут у мене собачисько, ледар, правда, лінується навіть гавкнути на чужого. То ви знаєте, через Мурку збрів назад у село, прогнала, щоб не смів і підходити до котенят. А як не було отих малих, ніякої уваги на нього не звертала.

— А що то на тому березі за халабуда? Хтось київський відпочиває? — спитав я.

— Та ні, то рибалки розташувалися і курінець собі нап'яли. Вночі невід кидають,— відповів Василь Прокопович.

До будки Василя Прокоповича наближався човен, що ткнувся носом у берег. З човна вийшов високий за смаглий чоловік, босий, у білій вишиваній сорочці, з закачаними до колін штаньми. Привітавшись, він присів біля Василя Прокоповича.

— Ну, як у вас там ловиться? — спитав господар.

— Та цієї ночі непогано впіймали. Тільки десь на корч нарізались, і тепер хлопці дірку в неводі латають,— відповів рибалка.

— А я сомка кілограмів на три зачепив і щучку трохи більшу. Оце думаю старій однести, нехай там засмажить. Вона це діло краще, ніж я, вміє зробити. Майстерниця,— посміхнувся Василь Прокопович.

— А я оце до тебе й приплив, щоб ти до моєї Одар-

ки зайшов. Там вона передасть пшона та сала, може, з десяток яець. Бо риба вже обридла,— промовив рибалка.

— Бач, запаніли як! Вже й риба обридла. Добре, зайду,— Василь Прокопович поставив ліхтар під стіну і підвівся.— Тоді й ти мені зроби ласку. Хочу котенят додому однести, та від Мурки ніяк не втечу, прив'язне і бігтиме за мною. І все одно покраде своїх дітей і переноситиме сюди. Зараз я її вкину в лантух, ти перевези її до себе і там випусти. А я швиденько повернусь, переїду і заберу. Бо без неї мене тут миші разом з зябрами з'їдять,— засміявся Василь Прокопович.

Тоді зайшов у будку і вийшов з лантухом у руках. Він взяв Мурку, вкинув у лантух, зав'язав і сам одніс у човен.

— Ну, то я подався,— сказав він, беручи в руки кошик.— А ви самі хазяїнуйте,— звернувся він до нас.— Я швиденько, тут кілометрів шість всього. Гей ви, дармоїди, сідайте сюди в кошик!

Поселивши всіх котенят у кошик, Василь Прокопович витяг з води сажок з рибою, що билася в ньому, прив'язав до кошика і перекинув через плече.

— Отак воно зручніше буде,— промовив він і рушив у бік села.

Рибалка й собі поїхав, а ми з товаришем викупались і залягли на чистому, сріблястому дніпровському піску.

Справді, Василь Прокопович ходив недовго, а може, то час летів швидко під пекучим сонцем. Ми дрімали, коли почули його голос:

— Товариші, а йдїть-но сюди, гляньте на оцю мару! — вигукнув здивовано Василь Прокопович.— Перепливла Дніпро! Хто б міг подумати, га? Такого мені не траплялося бачити за все життя.

Ми швидко прибігли з берега. Дійсно, до будки наближалася Мурка — мокра, стомлено хитаючись, ледве перебираючи лапами, вона жалісливо нявчала, шукаючи очима котенят.

— Таку далечінь пропливти, га? — показав на той берег Василь Прокопович.— Ну, йди, я тобі молока наллю, господиня передала. Оце так оказія! — все дивувався Василь Прокопович.— Коли б вас тут не було, ніхто б і не повірив, що моя Мурка — чемпіон з плавби!

МОКРЕ КУРЧА

У затінку я лагодив на вечір свої вудки, щоб з Василем піти на вечірню зорю на озеро.

Василь не зводив очей з гачків і поплавців, які я привіз, та тільки іноді захоплено промовляв:

— Ой, які ловкенькі гачечки, самолови.

Він завзятий рибалка, але снасть рибальська у нього поганенька. Звичайне вудлище з ліщини та сплетена кінська волосінь і гачки великі. Проте Василь примудряється і такими вудками добре ловити краснопірок, плотву та окунців. І жодного разу не проспав вранішньої зорі. Я тільки встаю, а він уже чекає на мене, вмитий, з свіжим обличчям. Сам собі він і сажок для риби сплів з лози.

— Ось я тобі, Василю, обладнаю вудку. Легеньку, з тоненькою прозорою жилкою і з оцим поплавцем. І гачків залишу в запас. Це за те, що ти мені черв'яків копаєш,— сказав я.

— Хіба то якась важка робота — черв'яків накопати,— запишався Василь.

З сіней вийшла моторна, непосидяча бабуся Остапівна.

— Василю, чого ти там очі витріщив? Візьми оцю ось миску, вкопай отам по вінця в землю і водички налий. Та принесеш з озера ряски,— розпоряджалася Остапівна.

Я спитав, навіщо миску вкопувати.

— Та господарства ж прибавилося. Квочка висиділа вже четверо каченят і курча, а на останніх ще сидить. Сталося так, що ми не всі яєчка зразу підсипали,— пояснювала Остапівна.

Василь швиденько вкопав миску, налив води. А Остапівна винесла в ситі каченят і курча. Вони схожі на іграшки, такі ніжні і жовтенькі. Коли Остапівна випустила на землю біля миски пташок, каченята зразу полізли у воду і почали плавати, купатись. А курча здивовано бігало навколо і скорботно пищало. Йому було завидно, але влізти у воду воно боялось.

Нарешті наважилось і — стриб у воду! Але плавати не вміє, стоїть по шию у воді і жалісливо, безпомічно пищить. Каченята ніякої уваги на нього не звертають, а Василь регоче.

— Василю, біжи рятуй потопленика, бо захлинеться! — гукнув я.

Василь миттю витягнув курча і пустив на землю. А воно ж кумедне! Пушок на ньому склеївся, стоїть малесеньке, нещасне, і вода з нього капає.

Справді маленька мокра курка!

ГОСТІ

Зараз тільки листопад місяць, і ще й морозів великих не було, а до нас уже з півночі гості прилетіли... Мабуть, там таки вже великі холоди впали!

На вільхах, на березах можна бачити табунці тихих чечіток — сіреньких пташок з червоним тім'ям. Вони плодяться далеко на півночі, під самою тундрою. А восени й зимою з'являються до нас перебути холодну зиму.

Чит-чит, чит-чит — все чуєш з високої берези, коли натрапиш на цих довірливих пташок, що сотнями лізуть під сіті птахоловів...

По кілька сот юрків зразу здійсмається на узліссі. Це теж наші гості з далекої півночі. Вони близькі родичі нашого зяблика, тільки не плодяться у нас. Та й співати не вміють зовсім, хоч київські птахолови чомусь і звуть юрків дзвінками. Який же це дзвінок, коли він майже зовсім мовчазний? Та ще до того й сердитий. Тільки посадиш цього гостя в клітку з якоюсь іншою пташкою, так він б'є її, скубе, доки не переселиш її в інше приміщення...

Такий самий мовчазний гість і красунь снігур. Той так поважно сидить на гілці, ніби сам милується з своєї краси. Червоногрудий, в темно-сивій шапці, з чорними крилами — ну, чом не красунь! Тільки теж співати не тямить!

А ще красивіший за них за всіх, мені здається, це омельох. Російською мовою зветься він «свиристель».

Ось він проти мене сидить у клітці і дивиться спокійним поглядом своїх карих покірних очей. Бач, а тепер підняв коричневий з рожевим відблиском чубчик. Повів

дзьобом по пір'ї в крилах. А там у нього такий чудовий збіг кольорів — спочатку червона смужка горить, далі чорні пір'їнки обведені яскраво-жовтою смужкою, ще й білі плями на жовтуватому-оранжевому тлі. А кінчик хвоста — жовтий, аж горить...

Такий цей вродливий гість, що плодиться в глухих хащах північних лісів. Може, тому, що він живе в глушині, довірливий птах цей омелюх. Він підпустить вас дуже близько до себе, а особливо коли їсть. Тоді можна підійти до нього на кілька кроків, і він не злетить...

А їсть омелюх дуже багато. Страшний ненажера. Я даю йому сушених вишень, свіжої клюкви, калини, горобини... Втричі більше за свою вагу може з'їсти ягід за один день цей страшний ненажера! Тримати його в клітці — ціла мука! Тільки й знай, що підсипай йому їжу!

Один мій знайомий здобув собі омелюха і посадив у клітку. А сам пішов на роботу. Кинув у клітку добру жменю ягід — думав, що цього досить. Так було один день, другий... А потім омелюх здох. Виявилось, що він загинув від голоду. Треба було значно більше йому давати щодня ягід... Що ж зробиш з таким ненажерою! Він тільки їсть, трохи підсвистує, а співати теж не вміє.

Зате яка краса, коли випадає сніг і на дереві сидить табун в кілька десятків омелюхів. Здається, що дерево взимку розцвіло!

Отакі гості до нас прилетіли.

РОЗБІЙНИК

Найкращі голуб'ятники у нас у Києві живуть на Подолі. Там можна здобути яких завгодно голубів або принаймні подивитись на рідкісних поштовиків, вертунів, трубачів, туркотів... Бо доброго голуба рідко продасть справжній amator цієї чудової птиці...

Отож днями я зустрів свого знайомого, відомого голуб'ятника Василя Митрофановича Шийченка, робітника з «Ленкузні» і великого любителя голубів. У нього їх кілька десятків, повен великий голубник. Можна сказати, що кращих голубів, як у Василя Митрофановича, немає ні в кого. Всі школярі Подолу, Глибочиці, Куренівки заздрають Василю Митрофановичу і хоч кризь паркан спостерігають його голубине господарство.

Ледве ми привітались з Василем Митрофановичем, він без ніяких передмов сказав мені стурбовано:

— Ну, ви розумієте, знов прилетів!

— Хто прилетів? — здивувався я.

— Хіба ви не чули? — з докором сказав Василь Митрофанович. — Там таке мені робить, що я оце другу ніч уже не сплю.

— Та що сталось, хто прилетів? — знов спитав я.

— Та той же проклятий сокіл, що й минулого року, поселився восени на дзвіниці!.. Знаєте, що він уже вчинив?.. Пам'ятаєте мою жовто-рябу пару вертунів, за яких мені Микола Шерстюк давав порося? А я не взяв!.. Так голубку третього дня цей проклятий сокіл убив на моїх очах. Тільки піднялась, крутнулась, він, мов куля, вдарив її знизу, лише пір'я розлетілось, як іскри. От прокляття мені! То ми з Миколою Шерстюком за руш-

ниці і на дзвіницю полізли. А він десь там сховався, сокіл, ми й не сполохали його... Тепер мені життя не буде! Голубів випускати не можна! Третю осінь він мене терзає!

Дуже тяжко переживає Василь Митрофанович своє нещастя, і я не міг його втішити і зарадити його горю...

Соколи-сапсани посуваються з півночі на південь і летять поволі, з відпочинками. Якась частина з них летить і через Київ. І ось один з цих розбійників уже три осені оселяється на дзвіниці на Подолі і б'є голубів. Дуже рідко який голуб врятується, коли на нього кулею налітає цей швидкокрилий розбишака.

Я теж не раз спостерігав, як він блискавично грудьми збиває голуба в табуні, а потім підхоплює кігтями...

А мій друг Василь Митрофанович тепер ночами не спить, все думає, як захистити своїх голубів від лютого хижака. Та нічого він не вигидає... Краще вже голубів не випускати або не піднімати їх на крило. Особливо дорогих і рідкісних голубів.

Завзятий народ ці голуб'ятники! А сокіл-сапсан ще завзятіший...

ЗИМОВИЙ ДЕНЬ

Є у мене хороший приятель Петро, завзятуший юннат і відчайдушний заводіяка. Оце як випав перший сніжок, вийшов я з дому на вулицю, а біля нас гірка в сквері, дивлюсь, з тієї гірки котиться хлопчина, весь в снігу з голови до ніг. Хто ж це так розважається? Скотився хлопчина вниз, бачу, мій Петро, схожий на снігову бабу.

— Петре, що ти ото робиш? — гукаю я.

— З гори качаюсь. Попробуйте, ой цікаво і весело! Сніжок чистий!

— А що мама тобі зробить?

— Е, мама ж на роботі, а ви їй не скажете, га? — хитро каже Петро, обтрушуючись.— Та я вже більше й не буду, побіжу уроки робити. Де ж це мої книжки? Ага, ось вони.

Петро схопив портфель з книжками, намірився бігти, а проте спитав:

— А як там Сірик поживає? Мабуть, скучив за мною, бо я вже не бачив його три дні. А в неділю поїдемо в ліс, ви ж обіцяли мене взяти, га?

— Поїдемо, якщо не будеш отак з гори перекидатись.

— Та це я мимохідь. Не витримав. Ось уроки зроблю і на лижі стану. От покатаюсь, ух! — І Петро побіг додому.

А юннат Петро не такий, як декотрі інші юннати, що тільки в кабінеті природознавства спостерігають природу. Він любить бувати в полі, в лісі і там споглядати, як живуть птахи й тварини на волі, визначати птахів

здалеку, навіть по польоту. Найчастіше ходить він зі мною. А цікавості його немає меж...

У мене в кімнаті живе перепел у клітці. Мені приніс його один мій знайомий. Ліве крило у перепела перебите, він його трохи волочить і, звичайно, не може літати. А то б я його вже давно випустив, ще в кінці літа. Сіриком назвав мого перепела Петро. Бо перепел справді сіренький, з світлими грудьми, а на шиї під дзьобиком — чорна бархатна вузька смужка.

А Петро тільки прибіжить до мене, зразу до клітки з Сіриком і починає з ним розмовляти. Хоча, звичайно, Сірик нічогісінько не розуміє, але прислухається, смішно схиливши голову. І тихесенько посвистує. А іноді візьме і заспіває, високо піднявши голову, як справжній півень. А поспівавши, давай порпатись у піску, на втіху Петрові... Отакий у мене Сірик, улюбленець Петра.

Коли в неділю зрання прийшов до мене Петро, він так само в першу чергу пішов привітатись з Сіриком. Але весь час з надією дивився на мене, чи не передумав я поїхати з ним за місто у цей погожий зимовий день.

— Ну, Петре, як надворі, не дуже холодно? — спитав я.

— Ні, зовсім, зовсім тепло! Поїдемо, га? — швидко спитав Петро, благально дивлячись на мене. Та я знаю, що коли б надворі був який завгодно мороз, все одно Петро сказав би, що тепло. Так любить він подивитись, як поживають птахи і тварини на волі.

Але день справді чудовий. Вночі трохи присипав землю свіжий сніжок, морозець хоч і легенький, а сніг поскрипує під ногами. Крізь прозорі хмарки іноді пробирається рожевий сонячний промінь.

А поки ми виїхали за місто, сонце вже трохи й пригрівало нас. Ми йшли через поле. Я з рушницею, а Петро з біноклем на грудях. Недалеко від лісу, але далеченько від нас зірвався заєць і досить спокійно пострибав до узлісся. Петро весь час дивився на нього в бінокль і жалкував, що заєць схопився далеко. Він зовсім не боїться нас, бо раптом спинився, сів на задні лапи і так застиг, тільки вухами водить.

— Ой смішний який, га? Мов той стовпчик серед поля! — вигукнув Петро і побіг вперед до того місця, звідки вискочив заєць. Ми розглянули його лігво на снігу і пішли по його сліду. А слід у зайця цікавий —

від задніх ніг слід іде спереду передніх. Бо задні ноги в зайця набагато довші, ніж передні. Тому й легше зайцеві бігти вгору, ніж згори. Бо коли він швидко мчить згори, то часто й через голову перекидається.

Коли ми прийшли до лісу, заець уже давно десь зник. Але ми ще трохи пройшли по його сліду, поки не стрибнула з сосни на сосну білка. Вона так промайнула, ніби золота стріла. Петро не встиг і розглянути її.

Та що там білка! Ось ціла зграя гав і кілька сорок з одчайдушним галасом погнали сову, намагаючись якнайдошкульніше дзьобнути її. Ото й ганятимуть, поки вона кудись у густі хащі або в дупло не сховається. Це вони мстяться сові за нічні розбої. Птахи сплять на деревах уночі, а сова налетить, схопить сонного птаха і повечеряє. Дуже ненавидять сову лісові пташки.

Аж ген, далеко вже погнали її і задиркувато, сердито кричать...

А ми з Петром пір'їнку совину знайшли. Значить, таки добре її скубуть розгнівані птахи...

На цю метушню і галас ніскілечки не зважає працюючий дятел. Він собі заклопотано лазить по стовбуру і по товстих гілках старого дуба і невтомно, ретельно довбає кору дерева. Жодної щілинки не пропустить, тільки цурочки летять. Там поховались на зиму різні комахи або поклали під кору свої яечка. Дятел нічого не пропустить, все знайде. А он і синички теж невтомні, бадьорі, мов акробати, чіпляються за гілочки і теж вишуковують собі поживу, таку, як і дятел.

Це дуже корисні наші пташки. Вони не відлітають від нас на південь, бо їм є що їсти. А холоду вони не бояться.

Ми довго стояли з Петром під старим дубом і спостерігали, як працюють дятел і синички. А дуб товстий, старезний. Кора його аж посивіла від лишайів та мохів. Певно, йому більше років, ніж мені разом з Петром. Ось повіває вітерець, і світло-коричневе листя дзвенить. Адже дуб до самої весни не губить свого старого листя.

А що там на калині? Ніби червоними живими квітами хто її прикрасив. Та то ж снігурі!

Петро довго розглядав снігурів, а тоді пішли ми далі і вийшли до невеличкої річки. На березі, на вільхах і берізках добре влаштувались веселі зелені чижики. А до них приєднались ще одні наші гості з півночі — сірень-

кі, з рожевими грудьми та в червоних беретиках маленькі чечітки. Вони обідають вільховим насінням і жваво перегукуються, базікають...

Під кригою в річці йде своє життя... По ямах і глибинах спочиває риба. У нірки позалазили раки і там зимують. Жаби залізли в мул і поснули на зиму... Проте можна впіймати під кригою на блешню окуня або щуку. Миньок саме зараз викидає ікру. Так багато кладе миньок ікри, що й полічити важко...

Знявся раптом вітер. Береза простягла за вітром тонесенькі, як мережані шнурочки, гнучкі гілочки. А на них сережки, там спить до весни березовий цвіт.

Нам треба вже повертатись назад, бо вітер починає дошкуляти. Петро зав'язав під підборіддям поворозки від шапки-ушанки.

О, чому це сторожка заскрекотіла сорока і присіла на дерево, смикаючи довгим хвостом, схожим на наконечник списа? Сорока весь час тривожно скрекотить. Це вона попереджає своїх лісових співбратів про небезпеку. Адже ось у лісі з'явилася людина з рушницею. Значить, будьте обережними, зайці, лисиці та інші тварини!..

Ми знову вийшли в поле, що простяглося, далеко-далеко. Пішли навпростець. Вітер знімає снігову куряву.

Над головою у нас хвилястим польотом, невгамовно розмовляючи своєю мовою, промчав табунець барвистих щигликів і сірених коноплянок. Он вони розсипалися на кущах і заспівали дзвінких пісеньок, наче надворі весна, а не січень місяць!

— А це що серед поля, гляньте, га? — раптом здивовано скрикнув Петро.

— Ходімо подивимося,— відповідаю я.

На широкому лану, особливо на пагорбах, в шаховому порядку стоять якісь дивні загорожі. Їх дуже багато...

Підійшли ближче, і я пояснив Петрові, що це колгоспники поставили спеціальні щити для затримування снігу. Чим більше снігу на полі, тим більше вологи буде в землі. Урожай кращий вродить.

А коли підростуть он оті лісосмуги, що їх насадили колгоспники, тоді й вони затримуватимуть сніг.

— Правда, бач, які кучугури снігу лежать під щитами. Добрі хазяїни працюють у колгоспі! — похвалив Петро.

І ми пішли далі...

ЩО СТАЛОСЯ ВНОЧІ

Сьогодні вранці прокинулися куріпки від сну і були дуже здивовані. Навколо все блищить. Гілки кущів здаються прозорими і дзвенять, мов скляні. Тільки доторкнешся до гілки, а вона так тривожно дзвенить.

Що ж сталось за ніч?

А сталося ось що. Сіявся дрібний дощ і зразу замерзав на кущах, на траві, на деревах. Так і народилась ожеледь. Бігати стало важко — розженешся і ковзаєшся, падаєш. Ондечки заєць повертається з озимини в ці кущі і все кульгає, ніби ноги в нього підбиті. А насправді — він ковзається на льоду.

Спочатку куріпкам було смішно. Вони дивились на зайця і думали: «От дурний, ходити не вміє...»

Куріпки заклопотано пішли на поле. Вийшли на ріллю і почали й собі ковзатись. До того ж, і зернят не видно. Ключеш і вхопиш грудочку льоду.

Зголодніли куріпки. А дощ все сіє, і вода замерзає на землі, на траві. Що ж його вдіяти?

Важко знялися куріпки на крила і полетіли до великого колгоспного ожереду соломи. Там завжди можна якоюсь зернинкою поласувати.

Прилетіли, впали під ожеред. А тут теж все тонким льодом вкрито. Треба зариватись у солому і там шукати поживу. Так це ж небезпечно. Раптом лисиця набреде, або десь безшумно підкрадеться лютий тхір...

Ага, ось зернята пшениці й проса хтось розсипав.

— Сюди, сюди,— затуркотіла радісно передня куріпка. Всі кинулись до неї, і зголоднілі птахи давай дзьобати похапцем чисте зерно. Довго вони розкошува-

ли — снідали безклопітно, безтурботно, доки не поїли все розсипане тут зерно.

Можна тепер і на відпочинок ховатись. І тут тільки помітили куріпки, що трое їхніх товаришів борсаються, б'ються на місці, відійти далеко не можуть. Щось їх держить за ноги. Міцно тримає, уперто. І підстрибнути високо вони не можуть...

Злякались куріпки і полетіли собі геть. А три пташки залишилися біля ожереду. Все намагались вони вирватись, але міцна петля з кінської волосіні туго зашморгнула ноги і не пускає. Так билися куріпки, поки стомились. Простяглися вони на землі і лежать собі покірно.

А тут незабаром прийшов колгоспник-мисливець і забрав їх у лантух. Тепер три куріпки живуть у нього в хаті під полом. Вже навіть звикли до людей і бігають, мов свійські кури...

І все це наробила ожеледь.

ГОЛОДНА ЛИСИЦЯ

Всю ніч не могла заснути лисиця, так її мучив голод. Вчора був тяжкий день. Осіння ожеледь не давала можливості підлізти не те що до зайця, навіть миша чула, коли наближалась лисиця, і миттю ховалася в нору.

А потім раптом з'явився мисливець з собакою. Треба було тікати, а бігти тяжко. Але й собаці-гончаківі, що люто кинувся за лисицею, теж було не солодко. Він біг, падав, гнівно вищав і знову кидався вперед, доки не порізав собі ноги гострими крижинками.

Лисиця легко залишила собаку далеко позаду і побрела до своєї нори, бо вже було пізно...

Вночі сиділа вдома, а над ранок не витримала і пішла шукати поживи.

Вилізла з нори сердита, аж зубами клацає... Куди ж його йти? Адже все поховалось в таку негоду. Тільки пташки щебетали в соснах, та білка обережно стрибала біля свого дупла і спокійнісінько ласувала сосновим зернятком із своїх запасів.

Лисиця завершила в болото. Там у неї є одне місце, яке вона давно запримітила. Ех, коли б пощастило зараз обережненько підлізти. Ото поснідала б!..

Болото вже замерзло, і по кризі було йти легко серед купин сонної куги та осоки. Правда, шелестить суха осока... Та, може, качка подумає, що це вітер?

Серед болота било джерело, яке замерзло дуже рідко. Довго жили на цій ополонці крижні, великі дикі качки. Вони розкошували тут доти, доки не вдарять такі люті морози, що скують кригою й це непокірне джерело.

Сюди й прямувала голодна лисиця в надії поснідати качатиною.

Ось лисиця вже підповзла зовсім близько, сторожко підвела голову і глянула на воду. Справді, все було так, як вона й сподівалась. На воді плавало семеро великих качок. Вони часом перекидались хвостом догори і шукали собі їжу на дні неглибокого болота.

Лисиця облизалась і тихо клацнула зубами... Всі качки були на воді, і треба чекати, доки якась з них вилізе на купину відпочити чи причепуритись... Але й тоді треба буде зробити такий стрибок, що навряд чи влучиш відразу вхопити качку... Он та купина, витоптана качками, де вони спочивають.

Лисиця підповзла ще трохи. Далі вже не можна. Тут вона й чекатиме, доки їй пощастить...

Так вона лежала довго. Змерзла, зголодніла, люто розгнівалась, але не хотіла повертатись, у ліс. Голод мучив її.

А качки собі весело пірнають, кахкають, часом і побавляться — крилами помахують у повітрі чи поженуться по воді одна за одною.

Нарешті одна качка вийшла на купину, озирнулась на всі боки і давай перебирати дзьобом пір'я. За нею вийшла друга, потім третя.

Лисиця напружено завмерла. Зараз вона зробить стрибок, і хоч одна з цих дурних жирних качок затріпоче в зубах. Навіть смак качачого м'яса вже відчула.

І тут трапилась така дрібниця... Пролітала вгорі сорока. А то ж така моторна на все лихе для своїх ворогів довгохвоста красуня.

Побачила сорока лисицю, що вже намірилась стрибати. Миттю крутнулась у повітрі, і впала мало не на голову лисиці, та як заволає:

— Ви, дурні, рятуйтеся! Зараз вам кінець, смерть!..

Качки, мов навіжені, впали у воду і звідти знялись на крило.

Лисиця стрибнула, та вже в пустий слід... А сорока ще трохи подратувала лисицю, покепкувала з неї і полетіла далі шукати нових пригод.

З И М А

1. В гості до Василя Петровича

Мало не всю ніч мела перша густа заметіль. Вітрець зривався наскоками і стихав на хвилину, а потім знову гнав поперед себе дрібний, сухий сніг.

Зима цього року пізня.

Світла ніч. Сніжок лоскітно, холодно доторкається до обличчя. У таку ніч кортить пройтись проти вітру і відчутти на щоках снігові дотики. Десять місяць плутається серед розірваних хмар, що засівають землю сніжком.

Та мені хотілось, щоб заметіль стихла до ранку. Бо завтра неділя і я дав слово приїхати в гості до мого друга, лісника Василя Петровича. Він живе в лісі, кілометрів за тридцять від міста. А їхати до нього можна тільки машиною. Коли й вранці курітиме віхола, тоді важко добиратись до лісної хати, та й в лісі нічого не побачиш.

Проте і вдома в нього, у Василя Петровича, є на що подивитись. Такий уже він химерний чоловік. Любить всяку живину, і вона його любить.

Скажу одверто — ніколи не доводилось мені зустрічати таку людину, як Василь Петрович. Неначе само собою виходить, що як тільки потрапить до нього якась лісова тварина чи птах — через коротенький час стає ручною.

Я кажу йому, що він якийсь секрет знає — а Василь Петрович сміється у відповідь. Який там секрет, просто, мовляв, часу треба багато вільного, от і все. І любити треба кожну тваринку...

Часу небагато у Василя Петровича, а що любить він тварин — це правда...

У лісі Василь Петрович все мов по книзі читає. Кожен слід на снігу розгадає й розплутає, всі події розкриє.

Тут борсук пройшов, мабуть, на прогулянку виходив з нори. А ось куниця за білкою ганялась, але, видно, не наздогнала — перехитрила білка хижу злодійку. Та рідко таке трапляється. Бо куниця в'їдлива і люта — вже як почне переслідувати білку, то таки ганятиме, поки впіймає і з'їсть.

Ось лисиця пройшла заячим слідом... Еге, та вона й поснідала зайчатиною під цим пеньком. А тепер крук доїдає рештки з лисичого столу.

На цій сосні дятел шишки луштив, бач, скільки лушпиння понакидав...

Геть-чисто все розкаже мені Василь Петрович, а я в нього вчуся. Тому й люблю я до нього їздити, вештатись з ним по лісі. Особливо після свіжої пороші, взимку. А влітку — коли завгодно...

І мені цієї неділі пощастило. На ранок віхола вщухла, і я поїхав у гості до Василя Петровича.

Не доїжджаючи кілометрів два до його будинку, я спинив машину і вийшов на сніг. У лісі було тихо, тільки десь стривожено заскрекотіла сорока.

Ще цинькала синиця, заклопотано працюючи на старій похилій березі... Пролетіла зграйка шигликів, чижів, коноплянок і обсипала голу гіллясту вільху.

Хрипло кракаючи, боком пролетів грак, мало не черкаючи вершечків сонних дубів, берез, осик. Раз випав сніг, тепер і гракові важко щось здобути в лісі. Мабуть, до людського житла помчав. Може, там що смачне перепаде в довгий міцний дзьоб. Ну, а коли й там нічого не пощастить роздобути, тоді доведеться поснідати кінським кізяком на дорозі. І в кізякові можна виколупати якісь наїдки. Що ж поробиш, зима — важко стало з їжею. А голод дошкуляє!

Отак я зрозумів нетерпляче і голодне кракання грака, що косо, повільно летів у бік села.

2. Птиця гавкає?

Ще здалеку мене перестрів Букет. Метрів сто біг він назустріч машині і гавкав, аж вищав від злості. Хто ж це насмілився їхати по цій дорозі? Кого тут носить

нечиста сила? — так волав мені назустріч Букет, мало не кидаючись під колеса машини.

Цей добрий старий сторож садиби Василя Петровича нікого близько не підпускав до свого дому. А вночі — то ніяк не підкрадешся до двору. Обов'язково викриє і вчепиться в ноги.

А на вигляд наче миршавий собака, тільки справді шерсть його — цілий букет кольорів. Такий уже рябий, аж смішно. Кілька плям вогненно-рудих переходять у сірий, потім у чорний колір. А груди й лапи — білі як сніг. Тільки морда й очі заросли довгою, цупкою шерстю, схожою на щетину. Очей майже й не видно, а вуха на диво коротенькі і стирчать угору.

Отаким цей непідкупний, пильний і суворий сторож — Букет. Я було по кілька днів жив у Василя Петровича та все намагався приручити Букета. Давав йому і хліб, і м'ясо. Він поїсть, коли я кину їжу, а з рук не бере. Та потім все одно під ноги кидається, тільки я з'явлюсь на подвір'ї.

А Василь Петрович регоче. Він взагалі любить посміятись, нівруку...

Отож з посмішкою зустрів він мене й цього разу. Вийшов на ганок, примружив очі, гукнув на Букета і пішов до мене. Вуса в нього стали довші й гостріші, і сам він наче куди дебелиший.

— Таки вирвались з тієї міської гуркотняви... Я вже й не повірив, що завітає. Двічі писали, не приїхали. Е, й рушницю захопили,— сказав він, привітавшись.— Це добре. Тільки навряд чи походимо сьогодні.

— А хіба ви працюєте і в неділю? — затурбувався я.

— Ні, не працюю. Тільки бачу я, що незабаром віхола закрутить,— розвів руками Василь Петрович і знов посміхнувся.

— А звідки ви знаєте, Василю Петровичу?

— Та хтозна-звідки... На небо глянув, а до того ж, ондечки голуби теж скося вгору поглядають. А горобці й собі тривожаться і біля стріхи висиджують. Та зі всього видно, що ось-ось сніг війне. Ходіте тим часом у хату... Тільки я зараз своїх утриманців погодую. Бач, як ото під ноги лізуть, ще не снідали.

І справді, цілий табунець горобців довірливо танцював мало не між ногами Василя Петровича. А на берестку примостилося кілька непосидячих синиць. Голуби

й собі злетіли з голубника і воркотіли навколо хазяїна.

Василь Петрович взяв мітлу, розмів сухий сніжок на точку, до якого, мабуть, вже звикли птахи, і сипнув з кишені суміш проса, коноплі, крихіт і ще там чогось. Птахи так і прикипіли до землі, жадібно хапаючи насіння, б'ючись, вириваючи зернята одне в одного з-під дзьоба.

А з товстого стовбура високої сосни, що росла трохи осторонь, поволі спускались дві білки. Вони озирались на всі боки, але разом з тим не спускали й з мене очей. Мабуть, я їм не дуже сподобався.

— Ага, і ви вже тут? А я збирався вас гукнути,— промовив Василь Петрович.— Прошу, прошу...

Він пішов до сосни і простягнув руку, в якій було кілька горіхів. Білки миттю спустились зовсім низько і вихопили у Василя Петровича з рук горіхи. Стрибнувши на гілку, вони їх так само похапцем розлушили і знову спустились вниз. Одержали горішки, а потім ще й по грибочку.

— Ну, тепер годі,— сказав Василь Петрович.— Бо зовсім ледарями станете. А де я вам наберу частування на цілу зиму...

Ніби послухавши його, білки пострибали вгору і здалеку стежили за нами своїми бистрими очима.

— От вам і сніжок почав сипатись,— сказав Василь Петрович, і ми пішли з ним у хату.— Десь моя хазяйка на базар поїхала. Ну, ми й самі біля сніданку впраємось,— посміхнувся Василь Петрович.

У великій світлій кімнаті, в якій я вже був не раз, нас зустріли співом птахи, що сиділи в клітках. Пара щигликів, метушливий зелений чиж, коноплянка, дрізд...

Пташки наче змагались, хто з них краще розважить мене й господаря.

— Ну й співаки ж у вас,— сказав я заздрісно.

— Е, це вже я собі вибрав таких голосистих. Сам вигодував... Та, правду сказати, нема зараз часу займатись цим ділом. Роботи сила. Змагаємось із Зарічниським лісництвом. Перехідний прапор тримаємо і думаємо не поступитись ним...— сказав Василь Петрович, припрошуючи сидати.

Захопившись співом птахів, я зразу й не звернув

увагу на великого сірого смугастого kota, з блискучою, наче полірованою шерстю, що стрибнув на стіл і дивився на мене круглими золотими очима.

— Що, Цезаре, виліз познайомитись? — проказав Василь Петрович.

Похваливши kota, я хотів його погладити, але Василь Петрович попередив мене, щоб я був обережний.

— Знаєте,— сказав він,— невихований у мене Цезар. Може цапнуть кігтем за руку. Так і розпанахає вам палець. І не думайте, що від злості, ні! То він так бавиться. Молодий ще і любить попустувати.

— Цезар, здоров! — раптом голосно сказав Василь Петрович і простягнув котові руку. Кіт так легко, граціозно підняв праву лапу і обережно поклав на долоню хазяїна.— Бачите, як благородно ми з ним вітаємось. Тільки іноді думаю, чи не пошити йому рукавички. Бо ото так ніжно подасть лапу, а потім несподівано як сіпне назад, випустивши кігті, так і залишається дряпина...

— А птахів не чіпає? — спитав я, милуючись гнучким тілом kota.

— Де там! Спочатку було кинувся до кліток. То я його відучив. Тепер нізачо не стрибне до них. Але отак сяде на стіл і може годинами сидіти, не зводячи очей з кліток. А хвіст тільки — мельк-мельк... Ось-ось, здається, зробить стрибок. А потім озирнеться на мене або на Ганну Іванівну і знов, наче заворожений, сидить і дивиться.

Раптом десь з кутка, з-під стелі, щось загавкало. Я від несподіванки аж здригнувся і давай шукати очима— що б це могло бути? Ну, точнісінько, як зараз гавкав Букет, тільки якимось хрипкуватим і ніби протяжнішим.

І тут з-за печі вилетів синій з коричневими запалинами птах, трохи менший за галку і на нижчих ногах. Тільки колір чудесно синій, а крила з світло-блакитними пір'їнами. І дзьоб майже такий, як у галки — довгий і не дуже гострий.

Звичайно, я відразу впізнав ракшу, або, як називають її по-російському, «сизоворонку». Її завжди можна зустрінути на узліссі або й в леваді.

Птиця сіла на плече Василю Петровичу і знов закричала так, наче гавкав Букет.

— Що це таке? — здивовано спитав я.— Ракша звичайно кричить, як сорока, тільки тихіше і коротко, а тут здається, що гавкає. Де ви її взяли?

— Та де взяв? Знайшов у лісі з перебитим крилом. Ще ранньої осені, коли вони починали збиратись до мандрів у теплі краї. Довго вона видужувала, поки й похолодало. Крило загоїлось, але випускати вже не можна. Загине десь, думаю собі. Та ще звикла вона до мене й приручилась зовсім. Оце бачите, їсти просить...

Ракша сиділа на плечі у Василя Петровича і дзюбом ворушила йому волосся, не перестаючи кричати, ніби справді гавкав Букет. Вперше в житті я бачив ракшу в неволі, та ще й ручну. Я сказав про це Василю Петровичу. Він, як завжди, весело засміявся.

— Я й сам не думав, що вона так легко житиме й приручиться. Та ще, знаєте, спочатку я їй черв'ячків приносив тощо, а потім холодно стало, думаю — чим же я її годуватиму? Спробував сиром — не їсть, насіння, звичайно, ніякого не приймає, про хліб і говорити нічого... Тоді я одрізав тоненький шматочок м'яса і показав їй. Ех, вона як кинулась — вмить і проковтнула... Оце бачите — сидить і м'яса просить... А гавкає знаєте чому? Бо у нас Букет, коли голодний, забігає в хату і починає гавкати, просить їсти. Розумний собака! Яким чином второпала це діло ракша, сам не розумію. Але раптом почала й собі подавати голос, мов Букет. Спочатку несміливо, неоковирно, а далі, як став я її щоразу годувати після такого, сказати б, прохання, вона, чуєте, як ото перейняла собаче гавкання.

Василь Петрович дістав із-за квартирки м'ясо, порізане на тоненькі шматочки, і почав давати синьому птахові, що жадібно ковтав смачну їжу.

Наївшись, ракша полетіла в свій куток. Там було прибито полицю, де стояла вода, і приладнано товстеньку гіллячку, на яку птиця й сіла. Ракша знала своє місце.

А кіт Цезар провів ракшу жадібним поглядом і облизався.

Василь Петрович посварився на нього пальцем. Та на це кіт не звернув ніякої уваги.

— Краще ходім, Цезар, покажемо гостеві твоїх прия-

телів — Айстру й Сироту, — сказав Василь Петрович. Кіт стрибнув із столу.

Як виявилось, Айстра — це лисиця, що живе у Василя Петровича, а Сирота — чорно-золотистий півень. Лисиця Айстра, кіт Цезар і півень голосистий Сирота були нерозлучні приятелі.

ІДАЛЬНЯ НА ДЕРЕВІ

У дитячому садку в кімнаті на великому вікні висить клітка. А в клітці живе чижик. У нього зелені груди, аж жовті. І весь він хоч і сіренький, але підфарбований зеленим.

Чижик такий непосидячий і веселий. Він або співає, або лазить по дротинках. Ото причепиться лапками, повисне головою вниз і дивиться на дітей своїми бистрими-бистрими чорненькими очима, наче аж сміється. Мовляв, бач, як я вмію лазити, а ви ні!

Ну, куди там! Щоб хто-небудь зумів так лазити! Ось Боря вже на дерева в парку лазить, на паркан лазить, а так, як чижик, зроду не зуміє!

Коли тьотя Галя принесла чижика і всі діти неймовірно зраділи пташці, тьотя Галя сказала:

— Чижик поживе у нас до весни. А весною ми його випустимо.

— А чому? — спитала Ніна, бо вона завжди тільки те й знає, що запитує.

— А тому,— сказала тьотя Галя,— що незабаром випаде сніг і важко буде чижикові здобути собі їжу. А влітку пташкам тепло, багато комашок, і пташки знищують шкідливих мушок і черв'ячків. А взимку холодно і мушок немає.

Найменша дівчинка Майя сказала:

— Якби чижикові мама принесла калоші, пальто, шапку та рукавички, тоді б чижик не мерз. Правда?

Старші діти засміялись, і навіть тьотя Галя засміялась і погладила маленьку Майю по білявій голівці.

— Тьотю Галю,— проказала швидко Ніна,— а коли

я залишатиму пташкам трохи хліба, трохи цукру, трохи супу і всього, всього потроху? Нехай собі зимою їдять. Можна?

— Аякже, звичайно, можна, — сказала тьотя Галя.

— І я! І я! І я! — закричали всі діти. Бо всім же хочеться годувати пташок, щоб легше і веселіше жилося щигликам, синицям, чижикам, коноплянкам, снігурам, горобцям, які на зиму нікуди не хочуть від нас летіти.

— Тоді давайте зробимо інакше, — сказала тьотя Галя. — Знаєте, як? Давайте зробимо на дереві їдальню для пташок.

Отут і почалася робота!

Тьотя Галя десь дістала кришку від дерев'яного ящика. А на цій кришці кругом був невеличкий кантик. Це треба для того, щоб вітер не здував з дошки насіння й крихіт.

Після мертвої години пішли діти на прогулянку і будувати свою їдальню...

Майя питає тьотю Галю:

— Тьотю, Галю, а скажіть, у пташок теж є мертва година?

Знову діти засміялися, а Майя тільки плечима знизала. Мовляв, чого ж вони сміються?

— Ні, Майєнько, немає у пташок мертвої години, — відповіла тьотя Галя.

— От щасливі вони, — тяжко зітхнула Майя. — Бо так багато цікавого в садку, а тут треба неодмінно по обіді лягати спати. Ніколи не встигнеш всього й зробити за день. Дні якісь такі коротесенькі!

Біля садка великий парк. Туди діти ходять гуляти.

Тьотя Галя приладнала на невисокому куці дошку їдальню. У Борі взяла крихти хліба, які він ніс, пшоно. У Ніни — конопляне насіння, що його любить їсти чижик... Все це вона висипала на дошку. Потім пішли гуляти по доріжках парку.

Але бистроока Ніна перша побачила і закричала:

— Дивіться, дивіться, вже обідають!

Діти спинилися, завмерли, затихли і здалеку спостерігали, як першим прилетів у свою їдальню горобець-молодець. Він сів на дошку і, сторожко озираючись на всі боки, почав швидко-швидко дзьобати насіння.

Ось уже й другий сів на гілку, теж озирається, ніби чекає своєї черги.

Потім скік — і опинився на дошці.

А тут невідомо звідки взялася синиця. Вона й секунди ніколи не сидить на місці!

Синиця перестрибувала з гілки на гілку, потім з розгону підлетіла до їдальні, вхопила якийсь насіння і знову на гілку. Затиснувши лапкою насіння, синиця моторно розлушила його і з'їла. Тоді знов — стриб на дошку!

Але синиця страшенно задиркувата. Вона й тут не втрималася, засичала на горобця і цюкнула його дзьобом. А горобець не злякався. Він крильцем відмахнувся від задиркуватої синиці.

І вже знов злетіли інші пташки на обід, що їм влаштували діти.

А діти стояли мовчки і не зводили очей із своєї веселої їдальні.

Тільки Майя не витримала і тихо сказала:

— Обідають... От пташкам добро. Їм не треба ні ложку тримати в руках, ні виделку, і суп у них з ложки не розливається...

Майя ще раз тяжко зітхнула.

А пташки собі обідали та дякували дітям, що влаштували їм на зиму таку багату і затишну їдальню...

СЕНЧИК

Я відчинив двері на дзвінок.

За дверима стояв захеканий мій друг—четвертокласник, відмінник і шибеник, Ігор. Не знаю, яким чином він має завжди п'ятірки з поведінки. Коли я спитав про нього вчительку, вона сказала мені:

— У школі дуже дисциплінований хлопець. Рідко коли йому зауваження зробиш на уроках. І сприймає все швидко, чудова пам'ять у хлопця. Ну, а що на вулиці борюється, ковзається, в сніжки грає, то це майже всі вони, хлоп'ята, такі...

Отож і я спостерігав, що на вулиці Ігор і хвилини не постоїть спокійно. То до когось задирається, то мчить розхристаний по дорозі, то відважно летить з гори на самокаті, який він називає ЗІС-110.

Ігор дуже любить тварин і пташок. Я подарував йому маленького їжачка, і хлопець приручив його так, що їжачок бігає за ним, як цуценятко. Була в нього ручна галка, що завжди сиділа в хлопця на плечах. Ну, звичайно, Ігор — власник голубів, що живуть у нього під ліжком.

Як мати не бореться з ним, щоб не тягнув у кімнату різних тваринок та пташок,— нічого зробити не може і тепер вже махнула на це рукою.

Дуже швидко розмовляє Ігор, особливо коли хвилюється. Оце і тепер — скоромовкою мені:

— Ой дядю, що я приніс, коли б ви знали, тільки не знаю, як воно зветься. Пташка...

— Заходь, показуй, шибенику, що ти приніс.

Ігор подає мені невелику торбинку. Я приніс кліточку і випустив туди малесеньку птичку. Це одна з найменших наших синичок, яка зветься голуба синиця. Російською мовою її називають «лазоревка».

Але кийвські птахолови інакше не називають її, як сенчик. Звідки пішла ця назва, не знаю, але яка ласкава, пестлива назва!

Правда, сенчик дуже гарний. У нього тім'я і потилиця блакитно-сині, вузькі смужки над дзьобиком і над очима білі, вуздечка, смужки за оком і верх шиї темно-сині, животик і груди жовтуваті, хвіст і крила зеленкувато-блакитні.

Отак розцяцькований наш сенчик!

До того ж, він меткий, непосидячий, цікавий, як сам Ігор. Секунди не посидить спокійно.

Я сказав Ігореві, як зветься пташка.

— Де ти її взяв? — питаю.

— Та хлопець один у саду каменюкою підбив, ви, мабуть, знаєте його, Вітька з сусіднього двору. Пташка ця близько підпускає до себе; ну, він вдарив каменюкою. Так я його набив і відняв сенчика та прямо до вас.

Звичайно, коли б Ігор і не сказав мені, що набив Вітьку, я й сам догадався б. Бо інакше й бути не могло, така вже в нього вдача!

— Дайте мені кліточку, я його держатиму, поки видужає, бо он, бач, крильце тягає трохи,— сказав Ігор.

— Ні, Ігорю, ти його не прогонуєш. Йому неодмінно треба давати сушену мурашню, мурашині яйця, терту моркву з білим хлібом. А у мене є і мурашня, і мурашині яйця. То хай краще він у мене поживе. А ти прихось дивитися на нього.

— Ну, добре, я буду приходити,— сумно погодився Ігор.

— А я тобі дістану шиглика або чижа. Добре? — сказав я.

— Добре, а коли ви дістанете? — вже задоволено спитав Ігор.

— У неділю...

— У неділю... А зараз тільки середа,— зітхнув Ігор.— Ну, почекаю вже...

У мене в клітці сидить омелюх. Це теж надзвичайно красива пташка, правда, величенька, значно більша за горобця і дуже яскраво розфарбована природою. Омелюхи у нас не водяться, а прилітають перезимувати, а на кінець весни мандрують назад, аж на далеку північ, в глухі, дрімучі ліси, де вони й виводяться... А назвали їх омелюхами у нас, бо вони ласують ягодами рослини-паразита — омели. Мабуть, ви часто бачили цю рослину, особливо взимку. На високих осиках, ясенях висять зелені клубки, їх здалеку видно — ото і є омела.

Щоб нашому сенчику було веселіше, ми з Ігорем посадили його до омелюха. Але і я не знав, що омелюх такий лютий. Він зразу кинувся бити і дзьобати бідного сенчика. Правда, не так легко було наздогнати синичку у клітці. Просто сенчик страшенно злякався, коли на нього почав сичати омелюх.

І сенчик зробив так — він миттю проліз крізь дроти-ни клітки, пурхнув і сів на квіти. А впіймати його не так легко, неодмінно втече. Та, правду кажучи, я й не збирався його ловити — нехай собі пурхає.

З цього дня сенчик став хазяїном квартири. Крильце у нього загоїлося, і він весь день літає з кімнати в кімнату, залітає у кухню і все підбирає якісь крихти, аби попоїсти. Тому що йому все хочеться бачити і знати, бо він дуже цікавий, то недавно сів на гарячу каструлю, а потім кинувся з неї як очманілий, дьору дав.

На кількох квітках у нас розплодилися малесенькі жучки-паразити. Ніяк не міг я позбутись їх. А сенчик за один день знищив їх всіх до одного.

Тепер він спокійно стрибає у нас між ногами, коли ми сидимо за столом. І всі дуже бояться, щоб його не роздавити. Та цього бути не може, бо він швидко одстрибне. А то ще сяде на стіл і здалека хитренько спостерігає, що ми робимо. Потім вхопить шматочок сиру, злетить на шафу, затисне в лапках сир, ласує собі. Але в руки нізащо не хоче йти.

У кухні з крана капає вода. Сенчик прилетить, вцепиться за кран, сидить вниз головою і п'є воду. Напившись, задоволено продовжує свої мандри по квартирі.

Цікаво спить сенчик. Він сідає на квітку, голову ховає під крильце, пір'ячко розпушить — ну, справжнісінька тобі кругла кулька, тільки кінчик хвостика стирчить. Ку-

медно так! І світла не боїться — електрика горить, а сенчик спить собі, бо він же голову сховав під крило. А інші пташки зразу прокидаються, коли запалиш світло...

Всі у нас дуже полюбili сенчика, хазяїна квартири. Він і зараз живе у мене в теплі та в добрі.

А Ігор обов'язково забіжить щодня провідати свою веселу, жваву пташинку.

НІМИЙ ПТАХ

Птахами я займаюсь з самого дитинства. Ловив сам різними сітками та западнями. Вигодовував пташенят. Були у мене приручені шпаки, галки, кібці, граки, перепілки та інші веселі, жваві представники великого нашого пташиного царства...

А співочих пташок перебувало у мене стільки, що й полічити важко. Мабуть, немає жодної співочої пташки, якої б у мене не було. Тут і видатні співаки — солов'ї, дрозди, славки-синьошийки, зяблики і ті, яких птахолови київські називають «сірими птахами», тобто шиглики, коноплянки, чижики, синиці, снігурі, чечітки, шишкарі та багато інших...

Але особливо я люблю маленького, завжди бадьорого і такого втішного чижика. Ця лимонно-зеленувата пташка, з хитренькими очима, з чорними бровами і цяточкою під дзьобом, яку птахолови називають борідкою, швидко звикає в кімнаті і стає майже ручною. Вже через тиждень-півтора чижі починають співати свою бадьору пісеньку хрипкуватим голосом. Цим вони заохочують до співу інших птахів, бо співають весь день. І майже завжди зранку починають співати першими...

Не один десяток чижів перебувало в мене. І щоразу, коли я принесу додому чижа, він швидко вже заливається на весь свій голос, займається акробатикою — лазить в клітці по стелі, гойдається на жердинці-гойдалці, купається так завзято, що бризки летять на всі боки.

Та ось цієї зими я придбав собі дуже красивого, але химерного чижа. Він так само швидко звик у кімнаті, почав брати у мене з рук давлене конопляне, березове

та вільхове насіння, вилітав з клітки на прогулянки по кімнаті...

Але він жодного разу не заспівав. Не лише не заспівав, а навіть голосу не подав, не перегукнувся з іншими пташками, які виспівували поряд з ним.

За весь час це у мене єдиний випадок, коли трапився мені німий чиж. Він прожив у мене місяців п'ять, а жодного разу я не чув його голосу...

Це для мене новина, що бувають німі співочі пташки.

Повіз я в ліс випускати свого німого. Звичаем, майже завжди буває так — випустиш пташку, вона скрикнує радісно, сяде недалеко і заспіває або полетить, щечучи в повітрі.

А мій німий мовчки сів на гілку, струснув пір'ячком, почистив дзьобик об кору, щось там дзьобнув, тоді так само мовчки зірвався з дерева і полетів займатись своїми пташиними справами.

КРИКУН

Приніс мені один мій знайомий перепела з перебитим крилом, яке загоїлось, але літати перепел не міг.

Влаштував я його у великій клітці і поставив на своєму балконі.

Через деякий час перепел заспівав. Та так голосно, що за квартал чути той спів. Особливо вранці, коли ще не дуже шумно на вулиці.

Проходять люди повз наш будинок і все шукають очима, де це перепел співає... За такий гучний голос і назвали ми його Крикуном.

Цікаво спостерігати, як він співає. Витягне вгору шию, задере голову, мов півень, і підпадьомкає... Вдень він порпався в піску точнісінько, мов курка.

Прокидався Крикун дуже рано. В першу чергу він робив вранішню зарядку. Витягне одне крильце і лапку, тоді друге, далі помагає крилами, потім кілька разів пробіжить по клітці.

Після цього починає чепуритись. А чепурун він був надзвичайний.

Перебере дзьобом пір'я на крилах, на животі, щоб воно добре лежало. Лапками прочистить собі очі — швидко-швидко махає лапкою і прочищає. Тільки після цього поснідає і заспіває. Звичайно, розбудить мене.

Ніхто не вірив, що Крикун до мене так звик, що я міг умовити його заспівати. А я робив це...

Одного разу прийшов до мене поет Богдан Чалий. А він теж любить птахів, тварин... Сидимо ми з ним на дивані, а саме проти дивана відчинений балкон, і там клітка з Крикуном. Я кажу жартома:

— Зараз я вам покажу фокус,— і звертаюсь до перепела: — Слухай, Крикуне, ти ж вихований птах і дуже гостинний. Ось до нас гість прийшов, ти б заспівав для нього. Почастуй його піснею своєю. А то він подумає, що ти німий...

Отак я порозмовляв з Крикуном з хвилину. І ось він витягає вгору шию, задирає голову і гучно співає. Часто потім я умовляв Крикуна співати, на здивування всіх... Коли б свідків не було, ніхто б цьому не повірив...

ЧИЖ ЧАРЛІ

У мене живе чиж на ім'я Чарлі.

Спочатку жив у клітці, а тепер літає по хаті. Але більшість часу він длубається дзьобом у горщиках з квітами. Що він там шукає, я не знаю. Але це йому найбільше подобається.

Звичайно, годується він, воду п'є, спить — у клітці. Також і ховається у клітці від свого лютого ворога... А ворог цей — безхвоста миршава синиця, яку я купив у хлопця на вулиці. Хлопець навіть не торгувався, бо знав — коли синиця ще побуде пару годин у його руках, тоді він нічого не заробить. Вона просто здохне.

Вранці я підходжу до чижа і говорю йому:

— Добрий ранок, ледащо. Ти їсти хочеш?

А Чарлі відповідає мені:

— Чарлі-чирлі... Чарлі-чирлі...

Ось чому ми й назвали його Чарлі.

Чомусь мій Чарлі має іншу вдачу, ніж всі чижі, які в мене були... Перш за все Чарлі — неповоротке ледащо, завжди бундючне, погорде і напівсонне. Він навіть співати розучився, а коли йому приємно, він висловить це самим лише — чарлі-чирлі... І все. А коли натрапить на небезпеку, тоді протяжно пискне, схиливши голову — ті-і-і, ті-і-і... Мовляв — іди геть, не чіпай мене! Я одгодований, ледачий улюбленець господаря, і він мене не дасть скривдити!

І це все правда. Ми з Чарлі справжні друзі.

От і приніс я додому безхвосту, миршаву синицю. Але то лише здавалось, що вона миршава! Я пустив її в клітку. Синиця жадібно почала їсти. Схопивши насін-

ня коноплі, вона затискала його в лапку і, мов долотом довбала, злетівши на жердинку...

Після цього розколупала щілинку і виприснула з клітки. Тоді оглянула всі кутки, виловила мух, павуків, пострибала по землі, побувала за шафами між книжок. Всюди можна було бачити її, непосидячу.

Коли їй і це набридло, синиця почала бити мого неборака Чарлі. Вона застукала його серед квіток на підвіконні і давай товкти гострим своїм дзьобом.

Чарлі прожогом кинувся в клітку — синиця за ним. Чарлі несамовито запищав. Я вибіг на цей скандал. Чарлі кинувся просто до мене і сів на плече.

Але й синиця не залишилась в клітці. Вона пурхнула звідти, сіла на дверях, переможно обтруснулась, пінькнула загрозливо і якимсь чином помітила, що у мене в кімнаті відкрита квартира.

Прошмигнувши повз мене, синиця через секунду вже була на вулиці. Я не встиг навіть рукою махнути їй на прощання...

Тепер Чарлі живе в спокої і цілковитій незалежності. Він тільки ліниво, з почуттям своєї зверхності, іноді провадить незрозумілі розмови з щигликами. Але то спокійні мої гості і ніколи не битимуть Чарлі, бо він літає по хаті, а щиглики сидять в клітках...

І Ж А Ч О К .

У дитячому садку є дівчинка Майя.

Тільки це не та Майя, що у Наталочки. У неї дома лялька у червоному платтячку, вона заплющує й розплющує очі. То лялька Майя.

А це дівчинка Майя у синьому платтячку, і ніколи вона й хвилини не всидить на місці. Все бігає ця Майя і про все питає виховательку, тьотю Галю.

Вийшли діти гуляти в парк, що біля самого садка. А парк цей великий-превеликий, ну просто величезний. А кінець парку десь там, аж на полі губиться.

Майя підбігла до верби, що росте біля фонтана і низько опустила свої віти в жовтих сережках. Майя миттю зірвала одну квіточку, затиснула в кулачкові і підбігла до тьоті Галі. Раптом Майя закричала:

— Ой, рятуйте! Квітка жива! Вона ворушиться!

— Кинь її, бо ще вкусить! — строго сказала тьотя Галя.

Майя розкрила кулачок, а в неї на долоні поповзла якась жовтенька мушка, що недавно прокинулась після зимового сну і прогулювалась на квітах верби.

А ось прилетів і красивий, веселий жовтий метелик. Він теж сів на сережку верби й бавиться — то розтулить, то знов стулить свої ніжні, прозорі крильця.

Хлопчик Льоня підкрався і хотів ухопити метелика. Але метелик тільки мельк крильцями і полетів собі, виблискуючи на весняному сонці.

Тоді тьотя Галя повела дітей гуляти поміж деревами. Стрункі сосни вже позеленішали. А на осиках, каштанах, липах, березах, берестках, на кущах бузку та

черемхи ось незабаром з'являться справжні листя. Зараз воно ще малесеньке, скручене, але дуже зелене.

Майя питає:

— Тьотю Галю, а що, коли так зробити: скласти у всіх у нас пальці на ногах і на руках, та ще скласти і додати всі носики, ротики, очі, вушка і всіх нас разом, тоді це буде більше, ніж дерев у нашому парку?

— Ні, менше,— відповіла тьотя Галя.

— А я все одно зараз буду лічити дерева,— вигукнула Майя, кинулась бігти вбік від доріжки і лічити:— Одне, два, три, чотири, п'ять, вісім, десять, чотирнадцять, одинадцять...

— Е, хіба так лічать! — крикнув Льоня.— Майя все переплутала. Ось я зараз полічу. Значить, так: одне, два, три...

Та не встиг Льоня вимовити «чотири», коли страшенно заверещала перелякана Майя. З усіх сил тікаючи назад до дітей, Майя кричала не своїм голосом:

— Вовк, вовк! Тікайте, вовк нас поїсть.

Деякі діти перелякались і вже хотіли тікати до будинку, але тьотя Галя засміялась і впіймала в обійми Майю. Майя міцно притулилась до ніг тьоті Галі.

— Ану, ходім подивимося на твого страшного вовка,— сміючись, промовила тьотя Галя. І всі пішли туди, звідки прибігла Майя, що тепер злякано йшла, ховаючись за виховательку.

— Та це ж їжачок! — вигукнув Льоня.— Хіба ти ніколи не бачила їжачка?

— Я бачила, тільки злякалась,— ображено відповіла Майя, а всі почали сміятись.

Їжачок, мабуть, оце тільки прокинувся після зимового сну. Спав він, видно, міцно, бо й не помітив, що на колючки його понаштрикувалось торішнє жовте листя і він тягнув його на собі. А сам худючий і все нюхає повітря довгеньким блискучим чорним носиком. Дітей він не боявся. Спочатку був скрутився в клубок, а потім покинув цю справу і спокійно поглядав навколо. Навіть тікати не хотів, напевне, розумів, що від таких моторних дітей нікуди не втечеш.

Та коли Льоня доторкнувся до нього пальцем, їжачок раптом неначе сердито чхнув, отак — чш-ш-ш, і сіпнув колючки вгору. Льоня злякано стрибнув назад, затиснувши палець другою рукою.

— І зовсім і не боляче,—сказав Льюня. А тоді звернувся до тьоті Галі: — Тьотю Галю, давайте заберемо його, нехай у нас на веранді живе. Він буде наш їжачок. Ми йому будемо давати обідати і пирога дамо, і компот, а завтра я йому цукерку принесу.

Діти всі закричали, що й вони йому принесуть і цукерок, і печива, навіть даватимуть солодкого чаю з варенням.

Тьотя Галя сказала, що їжачок нічого цього не їстиме. А питиме тільки молоко. Може, й м'яса трохи можна.

Забрали їжачка в хустку і понесли на веранду. Він зовсім і не пручався. Здобули діти гарненький ящикочок і посадили туди їжачка.

А потім принесли йому молока в блюдці. Їжачок жадібно почав пити молоко, ще й прицмокував. Діти радісно кричали, нахилившись над ним, а він і уваги на них не звертав, бо зголоднів за зиму. А коли випив усе молоко, глянув на дітей своїми маленькими чорними, мов намистинки, очима.

— Це він добавки просить! — вигукнула Майя і, вхопивши блюдце, побігла і знов принесла молока.

Їжачок і це молоко випив. Потім скрутився в клубочок і заснув на соломі, яку йому наносили діти.

— Це в нього мертва година,— сказав Льюня, і всі тепер ходили по веранді тихесенько, щоб не розбудити їжачка.

Але він спав увесь день. Діти вже й додому зібрались, а він все спить.

Вони побажали їжачкові на добраніч і пообіцяли, що завтра знов нагодують його з добавкою і навіть пустять погуляти.

Та коли другого дня діти прибігли в садок — їжачка в ящику не було. Бо він хитрющий — вночі виліз з ящика і втік.

*НАРИСИ, СТАТТІ,
РЕЦЕНЗІЇ*

Нариси

ЛІЗАХАН

(З мого дорожнього альбома)

лайські гори ніби навскач, вигнувши хребта, підбігають до самого міста Фергани. Здається, якийсь велетень набрав у жменю каміння і жбурнув його на обрій; каміння впало важко, міцно загрузло в землю і застигло в тому рвучкому хаосі. Крижані, поліровані верхівлі, помурі спади й урвища, й по них сковзається проміння сонця.

Вдень над містом Фергана нестямно, шалено палає збожеволіле південне небо. Воно блискучо-зелене, мов нагріте скло, на ньому сонце палить, як розлютований казковий дракон: дихаєш, гарячим повітрям, мов той цирковий «глотатель огня», що показує фокуси на естраді.

І ще в місті — їдкий, дрібний, жовтий пил на шляху, що здіймається рожево-рудими хмарами.

І незвичайна нудьга. Нудьга, засипана пилом, запалена сонцем.

Це місто за три тисячі верст від нас, під палючим небом Азії, забуте, як оті дикі гори. Пошта приходить з центру на восьмий день. А люди знають не те що життя, мабуть, знають думки одне одного.

Я відчув цю нудьгу, коли приїхав у Фергану. Люди ходять повільно, роблять все поволі — мабуть, сонце випало у них всі бажання, всі пориви.

А може, узбеки своєю східною млявістю впливали на населення міста.

Узбеки в найпекучішу спеку ходять в бавовняних халатах, ходять поволі, ніби на кожному кроці творять надзвичайну справу для Магомета.

Я думав, що, живши тут, свіжа людина не зможе витримати такої одноманітності. Правда, мені було цікаво, бо я приїхав спеціально поглянути, як живуть тут люди; мене цікавила кожна нова постать, кожна дрібниця тутешнього життя. Але жити тут роки... це був би подвиг.

Я висловив ці думки товарищі Марії — енергійній, вічно заклопотаній, з прекрасними золотими відблесками іскор у чорних очах. Ще з зими її було відкомандировано сюди на роботу. Вона працювала тут у суді і в женвідділі, в профспілці і ще десь. Марія, підкинувши крильця брів і блиснувши вогниками очей, промовила:

— А, знаємо ми вас! Вам подавай величної романтики, казкових людей, велетнів. Таких людей кожний помітить, а спробуйте в буднях, в отакому ведмежому закуткові знайти людей, палаючих величезним бажанням роботи, надзвичайної творчої роботи в умовах оцього азійського дикунства, на оцих пустельних просторах мусульманського рабства. А такі люди є... Треба вміти бачити їх.

Вона почала розповідати про товаришку Лізу Юхимець, зав. жінвідділом у Ферганському повіті.

Марія розповіла мені, що Ліза — донька якогось переселенця чи висланця з України. Людина незвичайної енергії, сили волі і завзяття. Вже після революції вона навчилася грамоти і зараз прекрасно читає, пише, і увесь вільний час у неї йде на учобу. Хоча вільного часу в неї мало. Бо вона виросла тут серед цієї дичини узбецьких кишлаків¹. Знає рабське, холопське життя тутешньої жінки, замкненої серед чотирьох стін, безсловесної рабині свого господаря-чоловіка, що має право у всякий час вигнати її.

Тому Ліза пішла в жінвідділ.

Ще під час басмачества², коли небезпечно було за місто виїхати, вона верхи мчала в дальні кишлаки організовувати жінок, боротися з деспотизмом чоловіків і закону корана. Вона там провадила свою роботу.

Товариші раjali їй не їздити, але вона не могла всидіти, коли знала, що десь на неї чекають.

Не раз траплялись випадки, коли басмачі робили засідки, щоб її впіймати. Але в більшості її попер-

¹ Кишлак — узбецьке село.

² Басмачі — бандити на Сході.

джали, і вона спасалася на своєму бистрому коні, відстрілюючись з двох револьверів, що завжди були з нею; навіть уночі, коли лягала, — спала озброєна.

Може, це трохи кінематографічно, але факти є факти.

Оці вічні небезпеки, мабуть, і заставили її не боятися нічого і з усмішкою ставитися до всіх товариських застережень.

Хоча не один Курбаші¹ переказував їй, що влімає — заріже цю жінку-шайтана².

Тепер Лізу знали по всіх далеких околицях, жінки знали її, як доброго генія. А чоловіки, що деспотично знущалися з своїх жінок, боялися, коли жінка говорила, що втече до Лізи і буде там шукати захисту.

За кілька місяців перед тим, як я приїхав, у т. Лізи помер чоловік і зосталось двоє дітей — одному хлопчику три роки і дівчинці — біля двох років. Але мати все не мала часу найняти для дітей няньку, та й платня, мабуть, мала.

Тому, коли я прийшов одного дня в жінвідділ, — був аж надто здивований.

Повна кімната жінок-узбечок у своїх рабських халатах і чадрах сидять під стінами навшпиньках, повідкривали свої обличчя, а товаришка Ліза розпитує їх по черзі. Вони, поспішаючи, захлинаючись, своєю мовою розповідають їй про своє горе.

Але з чого я найбільше був здивований, так це з того, що на обох кінцях столу — праворуч і ліворуч Лізи — сидять і бавляться двоє дітей. У руках якісь примітивні цяцьки, папірці. Діти щось самі до себе розмовляють, або великими, здивованими очима поглядають на всі боки. Видно, як у їхніх дитячих голівках народжуються якісь цікаві думки, і вони тоді лізуть до матері.

Хлопчик простягнув ручку, щоб взяти з рук у матері заяву якоїсь підстаркуватої узбечки, де замість підпису поставила печатку своїм пальцем, обмоченим у атрамент. Так тут підписуються неписьменні.

Ліза посміхнулася до хлопчика, Костика, папера йому не дала, відсунула його і знову бойко заговорила по-узбецькому. Говорила вона з усмішкою, говорила так живо, ніби в неї немає ніяких турбот і ніколи вона не

¹ Курбаші — ватажок басмачів.

² Шайтан — чорт по-узбецькому.

стомлюється. Хоча увесь час доводиться бути в напруженні, щоб задовольнити всіх, щоб справи довго не лежали в суді, щоб зразу поговорити з прокурором.

А з дітьми отак щодня — іде ранком на роботу, забирає їх із собою, саджає на стіл у жінвідділі, і вони бавляться або біля неї, або на підлозі, на килимі.

Але ще ні разу не було, щоб Ліза пропустила день. Та вона й сама розуміла значення своєї роботи.

Бо для узбечок Лізахан¹ є єдина захисниця від рабства та деспотизму. Вони йдуть до неї за десятки верст, з далеких кишлаків, аби знайти тут правду.

І вона якось вміє розмовляти з ними. Ось при мені влетіла в кімнату підстаркувата жінка. Вона враз опустилася біля стіни, сіла й почала з плачем розповідати сусідці про своє горе.

Та покірно похитувала головою, жуючи рудий тютюн.

Нова жінка підняла чадру — обличчя все в синцях, очі підбиті, по вилицях, по щоках збігали сльози до підборіддя.

Лізахан почала розпитувати цю жінку про її горе. Справа дуже проста. Чоловік вигнав і хоче одружитися з другою, молоденькою. А цю бив, доки не вигнав, і вона з плачем верст десять ішла шукати захисту до Лізахан.

Але я помічав, що коли Лізахан говорила з нею, та переставала плакати, а потім дедалі лице її яснішало, і вона вже посміхалася. Зразу написали заяву, подзвонили по телефону в суд, і справу було налагоджено — жінку буде забезпечено.

Наші робітниці в жінвідділах не уявляють собі, які особливо важкі умови для роботи на Сході. Можна лише дивуватися тій вірі в свою роботу, з якою працюють там робітниці жінвідділу.

Через кілька день одного гарячого, оксамитового вечора, коли вже у вітах дерев поснули горлички і десь на сході в одному кутку неба ще догорала зоря, я пішов відвідати тов. Лізу, — знав, що вона дома.

Ще з сіней я почув, як вона співала щось досить живо, однотонно, граючись словами. Але слова пісні були якісь чудні, дивовижні, я таких іще ніколи не чув.

¹ Хан — додається до ім'я жіночого, так як у нас сказали б: «Лізонько», там — «Лізахан».

Я постукав. Ліза весело привітала мене і трохи ніяково дивилась, мабуть, помітила, що я чув її пісню. Посміхнулась ясно і показала на дітей:

— Оце поклала спати своїх піонерів, а без пісеньки спати не хочуть. Хочеш не хочеш — співай, мамо...

Я щось промовив у відповідь, але вона, мабуть, помітила, що я чув її пісні і чекав чогось.

На колінах у неї лежала газета «Правда».

— Читаю «Правду»... А вони говорять — співай... Та оце закачаю їх, а потім ніколи, треба на завтра матеріали приготувати. Я їм і співаю. Передовицю з «Правди» наспівую... Все одно не розуміють, а мені так зручніше.

Я широко й радісно засміявся цій вигадці — співати замість «котика» передовицю «Правди». То ж я й чув за дверима слова з цієї «пісні» про економіку, про закордонну контрреволюцію та перспективи нашого господарства.

І щодня ото мати співає своїм дітям пісень — статті з газети. Бо ж як інакше — коли їй треба, в той час як сидить біля дітей, проглянути принаймні газету.

Ми сміялися разом. Ліза ще довго розповідала про свою роботу, розповідала захоплено, гаряче і говорила, що лише Радянська влада зуміла спасти від рабства жінку Сходу.

Але роботи ще багато... Лізі вистачить її на все життя. І вона готова працювати, бо з самого початку революції її ніяк не пошлють відпочити хоча б на місяць. Все їй ніколи.

Діти спали так спокійно і безтурботно. Ліза сіла за роботу.

...За час мого перебування в місті Фергані Лізахан одружилася з парубком — робітником-слюсарем і завзятим мисливцем, що все пропонував мені поїхати з ним на диких кабанів.

Коли я зайшов прощатися з ним перед від'їздом, він попрощав Марію:

— Слухай, Марусю, відкомандируй, будь ласка, сьогодні хоч на годину жінку додому, бо Майка хвора... Отож зранку як піде, і приходь вночі Ліза, а я сам не знаю, що й робити. Відкомандируй, дуже тебе прохаю.

— Та вона ж виїхала сьогодні в кишлак Кара-Сор!..

— Знову виїхала і додому не забігла... От...

Я поїхав звідти одного гарячого, палючого півдня.
Сліди колес замітало тонким пилом.

Я думав і думаю про те, що я багато ще чого не розумію, не доберусь глибин людської істоти... Але я знаю, що і в далекій Фергані, у тому ведмежому закутку біля Алайських диких гір, немає нудьги і є самовіддані люди.

САЛГА¹.

(З мого дорожнього альбома)

Я йду головною вулицею м. Коканда. Вона дивиться кам'яними зморшками бруку, одноповерховими провінціальними брудними будинками і соковитими тополями, карачагами, чинарами. В коріннях дерев плещеться арик, риучись в землі мутною холодною водою.

Вулиця кінчається враз, несподівано, біля залізниці. З версту за залізницею починається кишлак² Кайнар. Він розтягся на багато верст вдалину і заріс деревами. Я пішов широкою вулицею. Низенькі глиняні паркани—хатинки німі з плоскими покрівлями, дувалами і міцно огороженими дворами — не любить узбек, щоб заглядало до нього в двір чуже око.

Сонце дотліває за горами. Рожевий пил підіймається з шляху. Гори вдалині вигнулися хребтами. На їхніх верхів'ях запінився крижняк. Здається, що то величезний загнаний кінь мчить навскач, вигнувши прудко хребта, і в нього на спині виступила криваво-гаряча піна. Здалеку видно тупі провали спадів і темні пащі міжгір. Видко, як скелі міцно вп'ялися в землю, всмокталися в неї своєю кам'яною плоттю.

Десь вдалині чути різкий, теноровий вигук і скрип арби. То повертається з поля дехкан³. Сам сидить верхи на конячині, а на двоколесній арбі сидить жінка в чадрі і блискає очима з-під густої сітки, і дитина затиснула в кулачкові полу убогого халата.

¹ Салга — по-узбецькому абетка, читанка.

² Кишлак — село східне.

³ Дехкан — селянин.

А узбек у бавовняному, подраному халаті, з голими грудьми засмажений сонцем, мов виліплений з глини. Він співає різким горловим голосом, ніби плаче або побивається за кимось.

Така вже тут звичка — співати й самому складати пісню. Ця пісня дуже проста — ось він співає про дерева, про поле, про свою жінку й коняку і про вечір. Він оспіває все, що зустрине на шляху.

Він побачив мене. І враз затягнув на той самий мотив,— що ось іде орус молодий і добрий, бо у нього світле волосся, і орус, мабуть, має гроші й хліб, бо ходить гуляє.

Узбек проїхав повз мене. Арба заворушила жовтий, дрібний медовий, гарячий пил, і він почав купатися в повітрі. Узбек озирнувся на мене і щось сказав своїй жінці — та теж озирнулася.

Сонце сіло там, куди проводжають його спиною праві, творячи намаз.

Я пішов далі і сів біля шляху, на рівчаків, де починається вигін і вдалині продовжується кишлак. Я дивився, як дотлівали останні відблиски зорі і в листях вже ховалася темінь. Небо зелене, тьмяне, азіатське. Небо ще не вистигло від спеки.

По дорозі йде до мене троє молодих узбеків. Вони вийшли з вузької, покрученої вулички.

Загрібаючи ногами пил і розвіваючи його полами халата, вони про щось енергійно сперечаються. Двоє особливо нападають на третього.

Цей — у драному халаті, так що шмаття рудої вати позвисало з грудей, рукавів і знизу, у вилинялій тубетейці і в драних штанах,— щось голосно доводить своє. Двоє інших — теж у стареньких халатах на вузьких плечах. Хода легка, вперевалку, як у джигітів. Гострі рухи і хриплий степовий тенор.

Першого юнака-узбека двоє інших шарпають за груди, ніби він там щось заховав. Але вони говорять всі так гаряче і хутко, що я нічогосінько не розумію. Один вирвав йому шматок вати на грудях, коли домагався свого,— цей щось так різко вигукнув, мов заіржав, і відстрибнув убік. Я помітив, що вони серйозно про щось сперечаються і сваряться.

Вони підійшли майже врівень зі мною. Всі хлопці ще молоді, стрункі і з чистими рисами облич. Це про-

сті бідні дехкани з сірими босими ногами і з засмаглими лицами. Стоять близько мене.

Шматком холодного срібного металу повис вищерблений місяць і залив терпким верблюжим молоком оцю поривчасту даль. Голий місяць дає приємність у серце, бо стоїть прекрасна третя повня. Ніч ішла широка, мов старовинне ханське шатро. Місяць посміхався на очих юнаків, посміхався холодним білим блиском мертвої голови з цементової могили. Він ховав посмішку в деревах, у прозорій воді арика.

Хлопці стоять уже майже проти мене, розмовляють хутко, голосно й знервовано. Один з них, низенький, ворухливий, підбігає до високого, свариться йому в лице і увесь тремтить розлютовано. Ще один низенький підтримує цього. А високий щось доводить своє, виправдуючись, на тих самих високих нотах.

Але ось низенький, ворухливий юнак хотів схопити високого за груди. Той у момент відбив його руку, а перший ще хутчіше витяг з-за пояса блискучого пічака¹.

Лише в низенького блиснув клинок, у високого теж місяць поринув промінням у блискучу крицю. Враз одну руку за спину заклав низенький і вигнувся напружено, мов пружина, ноги твердо вп'ялися в землю, лице виковане — закам'яніло. Виставив ніж у правій руці проти своїх грудей, направивши вістря в груди свого випадкового ворога. Те ж саме зробив і високий, але він ще похапцем закочував драний, широкий правий рукав свого халата.

Низенький трохи топнув ногою, здригнувся увесь. Клинки ворухнулися. На них бризнув промінь. Третій парубок стоїть збоку, держить руку на поясі біля свого ножа, і уважно дивиться, вигнувшись у такт борні, і застиг.

У наступ пішов низенький узбек. Він ловко стрибнув два кроки, зірвавшись з місця і підхопивши ногами пилу. Рука прудко розігнулася, граючи кривим клином, але той одбив удар. Низенький почав обходити, хутко перестрибувати. Помітно було зразу, що він серйозний боєць, через те й ініціатива в його руках. Високий почав потроху відступати у мій бік, до дерева — напевне, тут йому було зручніше.

¹ Пічак — ніж.

Я завмер, слідкуючи з-за куща за цією театральною борнею, й не знав, що мені робити. Чи мав право я встрявати в цю справу?

Низенький помітив маневр свого ворога. Йому, мабуть, треба було не допустити до дерева високого. Тут він зробив надзвичайний випад.

Він трохи відступив, а потім враз кинувся на свого ворога. Той приготувався захищатися з того боку, звідки той кинувся, себто захищати свій лівий бік. Але низенький, стрибнувши крок, в момент кинув ножа з правої руки і в той же момент впіймав його лівою.

Я не знаю, як врятувався від удару високий юнак, але я почув, як він ахнув, і, мабуть, ніж прослизнув на якийсь міліметр від тіла. Та разом з цим низенький зайняв позицію з того боку, від мене, де раніше стояв високий. Тепер вони були зовсім близько. Я бачив, як вони кололи один одного очима і хрипко, зі свистом дихали. Налітали хутко — розбігалися гаряче і знову збігалися. В білому сяйві місяця ця борня здавалася якоюсь божевільною вакханалією.

Треба одверто сказати, що я почував себе не гаразд, слідкуючи за цією «розвагою». До того ж, я не знав, що робити? Бо коли я вийду з свого кутка, вони так само в запалі можуть зробити дірку між моїми ребрами, як ото намагалися пустити кров один одному.

Низенький переважав своїм умінням. Він ловко орудував своїм кривим ножом, падаючи навколішки, підіймаючись, хутко перестрибуючи і несподівано нападаючи. Він, безумовно, перемагав. Він зовсім знесилював високого парубка і... ще один мент — я не витримував.

Сталося таке. Якось несподівано низенький почав забігати зі всіх боків, блискаючи скажено клинком і своїми білими зубами. Він вертівся навкруги своєї жертви, а потім, вибравши випадок, враз, з надзвичайною хуткістю вдарив високого парубка в живіт ногою. Той похитнувся і ніби зав'язав якось, опустилися м'язи, ослабла рука, а низенький люто кинувся на нього напролом.

Я голосно, застерігаючи, крикнув — два кроки, і був біля високого. Він сховався за мене. А низенький злякано зробив крок назад і розгнівано блискав очима, спітнілий, захеканий.

Хвилину стояли мовчки.

Я спитав високого — за віщо вони б'ються. Він стогнав, але почав розповідати.

Дійсно, щось занадто фантастичне, чому не кожен повірить!

Справа в тім, що ці парубки ідуть з школи ліквідації неписьменності. Їм дали на трьох одну салгу, і ось вони почали сперечатися, кому першому її читати, бо дали їм книжку на чотири дні на той куток, де вони всі живуть. Абетку взяв у навчителя високий, а ті — кожен хотів її мати собі. З цього й зчинилася бійка.

Високий витяг з-за пазухи зім'яту, зачитану салгу-абетку і показав мені...

Я сміявся нутром, а вони стояли біля мене і, перебиваючи, розповідали, сперечалися.

Салга пахла потом, була трохи вогка, бо брала участь у змаганні на ножах.

Я витяг три сірники, обламав один і зробив жеребки.

Потягли.

Салгу виграв перший — той юнак, що не брав участі у бійці... Погодилися з цим — сміючись уже.

Другий одержав високий, а потім низенький.

Хлопці проводжали мене до сільради, вже помирившись, а нас всіх проводжав мертвою посмішкою місяць.

1925

СЕЛО ГОРИТЬ

Село Мар'янівка на Київщині, в якому я не раз бував,— казкової краси українське село. Воно розкинулось білими хатками в зелені садів і левад, на невисоких горбах, що тихими схилами збігали до шляху.

Внизу повільно текла прозора річка в каймі густолистих верб і лози. Річка,— може, ще з часів князя Святослава,— носить старослов'янську назву Россовиця...

Як прийшли німці, з того часу село Мар'янівка жило напруженим, тривожним і неспокійним життям.

Найстаріші люди не пам'ятають стільки лиха, скільки пережили вони за один цей чорний рік.

І все-таки найстрашніша біда вдарила несподівано. Вона впала на плечі як камінь.

Цього дня люди зранку закінчували молотити. Лежала велика купа золотого, чистого зерна. Німецький «сільськогосподарський інспектор» не зводив очей з молотників,— щоб хтось часом не поніс з собою і однієї зернинки. Все забирали для німецької армії. Це був останній день молотьби, більше не залишалось жодного снопа.

Коли дід Кирило спробував було звернутись до інспектора з запитанням— а що ж ми будемо їсти?— німець подивився на нього поглядом, повним презирства, промовчав, поцьвохкав стеком себе по крагах і процідив крізь зуби:

— Війна... Іди працюй...

— Кожне оте зернятко нашим потом полито, а ми з голоду будемо помирати? — не вгавав дід.

— Не здохнеш... Я тебе раніше уб'ю, коли будеш бунтувати,— розгнівався раптом фашист і замахнувся на діда Кирила стеком. Але, помітивши, що люди не працюють, а стоять з притамованим подихом, гукнув:

— Що? Чому стали?

Він одвернувся від діда Кирила і почав розстібати кобуру, щоб дістати пістолет.

Цим і закінчилась розмова. По обіді зерно навантажили на машини і повезли на станцію. А коли сонце вже закінчувало креслити своє денне півколо, в село влетів каральний загін.

Німці оточили село з усіх боків, виставили кулемети і нікого не випускали на околицю.

Селяни не розуміли, що сталося, а спитати не наважувались. Боязко. Солдати по-звірячому дивились на людей і жадібно поглядали на хати. У них, виявляється, план було складено заздалегідь.

Всіх селян, від малого до великого, зігнали на майдан. Тут стояли старі, жінки і діти. Стояли мовчки, в тяжкому чеканні.

На заході півнеба охопила вечірня заграва, і важкі тіні лягали від дерев, від хат. Вітер з тихим шепотінням перебирав листя тополь над головами. Старі зітхали мовчки, все це не віщувало нічого доброго.

Пастушки пригнали убогу череду — корів і телят.

Це рештки колишнього багатства села, яке ще не встигло потрапити в руки німців. Та коли череда увійшла у вузьку сільську вулицю, німці оточили худобу, загнали в один з дворів і не дозволили гнати далі. Зляканих хлопчиків-пастушків теж потягли на майдан.

Корови похмуро ревли, чекаючи на господинь, які повинні їх доїти. Молоко капало білими слізьми на землю. Вим'я у корів були переповнені молоком. Жінки сухими нетерплячими очима дивились на тварин. Ненависть горіла в цих непокірних жіночих очах.

— Що ж це воно робиться, люди добрі! — скрикнула одна жінка. Але їй ніхто не відповів.

Тривога зростала...

На ганок вийшов високий німець, подивився на з'юрмлених селян і вигукнув лаmanoю мовою:

— Слухайте, ви! Кілька годин тому, недалеко від вашого села, бандити спалили весь наш хліб, вбили нашого інспектора, нашого старосту, наших солдатів і

спалили наші машини. У нас є відомості, що це зробили бандити з вашого села. Скажіть, хто це зробив, інакше будете всі відповідати... Даю п'ять хвилин подумати. Після цього поговоримо інакше...

Німець подивився на годинника і лишився стояти на місці, не спускаючи очей з селян.

Через дві хвилини наперед вийшов дід Кирило в білій полотняній сорочці, сивий, кволий, схожий на образ старовинного киевопечерського малювання, і звернувся до німця:

— Ми робили тут, пане командуючий, і ні один чоловік не виходив за околиці. Це зробили не наші люди. Навіщо ж ми за інших будемо одвіт держати?..

Німець нічого не відповів, ніби дід Кирило звертався не до нього. Потім подивився на годинника і сказав голосно:

— Лишилась одна хвилина.

Деякі жінки почали схлипувати і скоро вже плач стояв над майданом. Всім стало ясно, що на село упала велика біда.

За хвилину німець віддав грізний наказ. Солдати кинулися в юрбу і почали прикладами відганяти вбік старих дідів і бабів. Дід Кирило, збентежений, стояв на місці і раптом закричав:

— Що ж ви робите, барбоси окаянні!

Німець, що командував, спокійно зійшов з ганку, високо піднявши голову, підійшов до діда Кирила і вистрелив йому в потилицю. На людей полетіли бризки мозку і крові, а дід Кирило повалився на землю.

Народ кинувся в різні боки, але гримнуло ще кілька пострілів — і всі знову збилися до купи.

Двадцять шість чоловік — дідів і бабусь — німці відокремили від юрби, погнали метрів за сто до яру, поставили в ряд і кількома чергами з автоматів розстріляли. Старі тихо падали на землю. Очі їм були повні жаху і нерозуміння. Гіркий, безсилий плач стояв над селом.

Ще одна команда — і решту селян погнали дорогою разом з чередою худоби, що неохоче брела за людьми.

Мар'янівці йшли берегом старовинної ріки Россовиці. Вода тихо плескотіла під берегом.

В цей час німецькі злодії почали грабувати село. Вони робили це по-майстерному, вміло, як професійнальні, досвідчені грабіжники. З хат витягали все, що

мало хоч будь-яку цінність, кидали на машини, запрягали коней і на вози вантажили хатні речі, плуги, борони... Все це робилося швидко, ловко, з посмішкою і знанням справи.

Нарешті довга валка посунула по дорозі. Але частина есесівців ще лишилась, вони бігали від хати до хати, від сарая до клуні і, бризкаючи гасом, підпалювали село.

Белетенська заграва знялася під темну стелю неба.

Заграва освітлювала страшну путь неповинних мар'янівців, їх гнали в Німеччину на каторжні роботи.

Мар'янівка горіла...

Село існувало біля чотирьохсот років, а зникло протягом кількох годин на початку вересня 1942 року від рук найстрашніших ворогів українського народу, яких знала наша історія.

1942

БЕРЛІНСЬКІ ЗУСТРІЧІ

(З блокнота спеціального кореспондента
газ. „Радянська Україна“)

Ось він, Берлін... Дим важко здіймається вгору, і навіть дощ не в силі прибити до землі шмаття чорної сажі, що наповнює повітря. Дим застеляє дальні руїни вулиць. А хочеться охопити очима всі ці вишкірені гостряки побитих будівель...

Ловлю себе на тому, що мені тішить серце цей «пейзаж»... Так, я признаюсь у цьому. Скільки горя світові кинуте з цього кубла темряви і зла! Скільки страхітливих мук зазнали люди, бо в цьому місці сиділи ті, хто заявив, що німець надлюдина і має знищувати всіх і все.

Тут я згадав хвилини, коли вперше побачив руїни Чернігова, Полтави, Харкова, Києва та інших міст. Забути цього не можна.

На одній з вулиць виходить з-за укриття червоноармієць-снайпер. Він полює на ворожого снайпера.

— Звідки будете, товаришу?

— Ярославські ми, — відповідає, посміхаючись, снайпер.

Питаєш іншого — з Білої Церкви. Той з Казахстану, з Вірменії, з Грузії, з Білорусії... Кожна республіка великого Радянського Союзу має право заявити і заявляє — ми брали Берлін! Ми громили чорне кубло гітлеризму!

І це зрозуміло тільки нам, радянським людям.

Обминаючи гори цегли на вулицях, перелазячи через них, підходимо до батареї, що зараз дала останні залпи і готується бити знов. Над Берліном такий гул артилерії, що майже не чути голосу співбесідника. Почалась

артилерійська підготовка до штурму рейхстагу. Важко збагнути, скільки б'є гармат... Здається — здригаються всі руїни вулиць, бо тут саме немає навіть окремого будинку непошкодженого. Спочатку тут працювала авіація, а потім артилерія виколупувала німців з підвалів і засідок. Йшли запеклі бої, ворог чинив опір, бо німецькі солдати і молодші офіцери не знали, що Берлін оточено нашими військами. Про це було заборонено говорити німецьким нижнім чинам під загрозою розстрілу.

Артилерія б'є безперервно. Вже майже не чути окремих пострілів, все злилось в одну хвилю звучання... До нас підійшов командир батареї, гвардії капітан Соловйов — спокійний, великий чоловік.

— Добре даємо? Симфонічний концерт, — всміхається він. — З-під Ленінграда сюди ми прийшли. І в Берліні німця догнали. — Він глянув на годинника, повернувся на своє місце. — За Ленінград, товариші! Вогонь!

Так за всі наші міста, від Ленінграда до Одеси і Кавказу, карають ворога червоні воїни, визволяють людей всіх національностей, що їх пригнали на каторгу... Дороги з Берліна, що ведуть до пунктів реєстрації репатрійованих, захрясли від людей. Із своїм убогим скарбом ідуть, ідуть французи, голландці, бельгійці, чехи, югославці, угорці. Та кого тільки там немає! Вже й не говорю про радянських людей, про яких чимало писалось. На лівій руці в кожного — пов'язка кольору державного прапора тієї країни, до якої належить громадянин. Треба бачити радість на обличчях цих людей, щоб зрозуміти, що значить щастя визволення для цих змарнілих, понівечених знуцанням чоловіків, жінок, дітей. Тут-таки ідуть і діти, і німецькі старики...

Ось група югославів, серед яких багато дівчат з номерами на руках. Вони звертають на себе увагу, бо весь час розкотисто регочуть, жваво розмовляють, підходять до нас самі і добре розуміють нашу мову. Їх визволено з концтабору, а номери на рукавах — це ті номери, з якими вони були похоронені німцями. В концтаборі людину не знали на прізвище, а лише за номером. Зустрічаємо тут партизанок з Югославії, з загонів Тіто, які потрапили в полон і мучились в концтаборі.

— А ми днями бачили маршала Броз Тіто, він був у нас в гостях, у Києві, — розповіли ми.

У югославів загорілись очі, вони обступили нас ще щільніше, і довелось відповісти на десятки запитань, включаючи й такі,— як виглядає зараз маршал, з ким він був, чи всміхається він тепер так, як раніш і т. д. Ця розмова перекладалась тут же на французьку мову і на угорську, бо зібралась уже ціла велика юрба... Деякі наївні запитання і жартівливі відповіді викликають вибухи сміху присутніх.

Тільки похмуро, опустивши голову і зціпивши зуби, проходять повз нас німкені і німці. Вони тягнуть на возиках якесь майно і поспішають у передмістя.

На Губерштрасе ми проходимо серед руїн, а назустріч німець і німкеня. Обминаючи нас, вони раптом в один голос гаркнули:

— Гітлер капут!

Ми здивовано глянули на них, вони улесливо всміхаються, вони б замахали хвостом, коли б він у них був, і ладні кинутись цілувати руки, хоча ніхто їх не чіпає. і нікому вони не потрібні. Але де ви з ними зустрінетесь, вони намагаються попередити кожен ваш рух і, зазираючи в обличчя, кривлять рот посмішкою.

— Я марксист! Я є марксист! — крутиться підстаркуватий німець біля Александерштрасе, де наші бійці насилу зняли їхнього снайпера.

— Знаємо ми їх, марксистів,— каже нам один боець.— Вони в підвалах переховують снайперів та падлюк з «фаустами»... Тут ходи, та обережно!

Навіть у трудному напруженні бою, посилаючи прямою наводкою останні снаряди в будинок, що на розі розбитих вулиць, полтавські і воронезькі хлопці жартують:

— Зараз вони нам щось новеньке скажуть! Почекайте хвилинку...

І справді — з підвалу висовується білий прапор, починають вилазити чорні від диму, з божевільно-переляканими очима фрїци, і перший з них гукає:

— Гітлер капут!

— Ну, я ж вам казав, що вони зараз щось новеньке нам скажуть! — регоче, аж заливається мій земляк-полтавець.

Статті

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР У ХАРКОВІ

Вже прибув до Харкова Театр ім. І. Франка, що гастролював у Донбасі. Переважно ця трупа і буде основою Державного українського театру в Харкові. Гастролі франківців у Донбасі були цілою подією в житті тих місцевостей, де перебував театр і давав вистави. Франківці користувались успіхом у робітників. Нам трапилось бачити цілу папку, цілу літературу різних адрес, листів з подякою трупі за її роботу, за підписами десятків і сотень робітників і громадян. В багатьох місцях після вистав глядачі влаштовували трупі цілі овації, як це було, наприклад, у Дружківці. Прийом, що його зустріли франківці у «Всесоюзній кочегарці» — Донеччині, — служить найкращою рекомендацією трупи. Зараз театр має по змозі зміцнити і зарекомендувати себе у Харкові, хоча на перешкоді успіхові буде стояти саме помешкання театру (кол. Малого), закинута в далекий від центру район міста.

Театр ім. Франка висуває принципи театральної роботи і будування нового театру протилежні принципам Меєрхольда у Росії та Леся Курбаса на Україні. Ці два режисери якраз будують театральну дію головним чином на математично розрахованому зовнішньому рухові, на механізації людини з мінімумом слів. Там переважає ритмічний рух, до якого можна привчити кожну людину, майже акробатика — взагалі механічність. Цим ті два режисери хочуть досягнути до серця глядача, вплинути на його емоції; здійснюють вони це чи ні, не будемо зараз говорити. Але не можна не зазначити, що Меєрхольд, такий бездоганний і захоплюючий щодо

боку теоретичного, все ж зо всіма своїми автомобілями, тронами та «дибами» по його впливу на маси сидить десь на «необітаемому» острові, хоча слава його й гри- мить скрізь.

Напрямок Театру ім. І. Франка більше підходить до героїчного, експресіоністичного театру, де найголовнішим вважається заглиблення у внутрішній зміст артиста, в його переживання, емоції. У протилежність двом попереднім театрам, де артиста немає, а є лише маса, в якій фігура артиста губиться, тут кожен окремих актор підкреслюється найяскравіше. Звичайно, це не є той театр реалістичний, де артист грає «нутром», по «наїттю», під алкоголем, наркотиком. У франківців досягнення, які робить театр чи навіть кожен окремих артист, базуються на науковому ґрунті. Театр також не відмовляється і від певної стилізації. Не будемо говорити, до якої міри правильний цей принцип театральної роботи, але треба все ж відзначити, що, на думку франківців, вплинути на емоції глядача можна швидше безпосереднім показуванням емоційного напруження в переживаннях, аніж механічністю, хоча і динамічних рухів. Про майбутній театр ми тут не говоримо.

Конструктивізм, який є основою сценічної обстановки у Меєрхольда та Курбаса, зовсім відкидається франківським театром.

Бо ж, наприклад, у Меєрхольда всі декорації будуються тільки з такою метою і так, щоб артист мав змогу показати свої гімнастичні вправи; декорації як річ тверда, нерухома, міцна; у нього зовсім не мають значення колір, фарби, а більше матеріал і конструкція. У Театрі ім. І. Франка декорації є допомогівий чинник, який мусить бути пристосований до загального принципу цього театру,— вплинути глибше на емоцію глядача, створити настрій. Найбільше вживаються так звані «пломані площини» і «сукна».

ПАМ'ЯТНИК ПЕРЕМОГИ

Блискучий постамент чорного лабрадору, що розрізає гострим кутом простір, динаміка постатей пригноблених, забитих, замордованих царатом, поміщиками нещасних бідаків. Ось ця динаміка наростає вгору, переходить у вибух революційного повстання. Перед нами озброєний робітник, незаможник, матрос і жінка, спокійна жінка з книжкою, що символізує перемогу соціалістичної культури, нашої творчої роботи. І над ними — постать поета-бунтаря, революціонера Тараса Шевченка.

Здається — пам'ятник¹ рухається, живе весь у просторі і часі, летить вперед, збуджує нові думки, кличе до дальшої боротьби за наше незрівнянне майбутнє, куди веде нас партія. І не дивно, що маса людей стоїть біля пам'ятника вдень і ввечері, розглядає його. Потім розходяться люди і повертаються знову, щоб іще раз поглянути, бо цей пам'ятник — ще одна перемога соціалізму, перемога ленінської національної політики. Український уряд відкрив пам'ятник, але цю подію привітали всі народи колишньої Росії, бо голос Т. Шевченка лунав у колишній «тюрмі народів», як заклик до непокори, бунту, боротьби проти неволі. Жандарми вміли мститись і знущатися над непокірними — біографія невідьника-поета є тому один з яскравіших доказів.

Тільки більшовики вміють шанувати великих геніїв людства — народних борців і поетів. Яскравим доказом цьому є відкриття пам'ятника Т. Шевченку. Цей бага-

¹ Автор говорить про пам'ятник Т. Г. Шевченкові у Харкові. (Ред.).

тий, величний постамент живе, стоїть, як заклик, бо ще не всі прокляті тюрми зруйновано, ще стогнуть невольники — робітники, селяни, інтелігенти, поети у казармах капіталістичного світу. Навіть пам'ять померлих жандарми ще ганьблять і бруднять, а пам'ятники руйнують, як це зробили німецькі фашисти з пам'ятником Гейне. Зробили те ж саме і з пам'ятником Т. Шевченка фашисти-запроданці пани Донцови. Але про них огидно й згадувати в такий урочистий час, та й історія вже робить свою справу і стирає навіть згадку про них.

1935

ВЕЛИКЕ СЕРЦЕ

Представник «Літературної газети», молодий поет, прийшов повідомити мене, що газеті бажано було б вмістити думку письменника про тип творця літератури в зв'язку з виступом П. П. Постишева¹. Кожен з нас глибоко пережив промову Павла Петровича. Дехто напам'ять знає цілі абзаци. Промова викликала величезні асоціації творчого, політичного порядку. Примусила продумати й свій творчий, і життєвий шлях.

Молодий поет, жартуючи, залишив мені аркуш чистого паперу... Тоді згадалося,—десь я читав таку думку: горе тому письменникові, який боїться чистого паперу в себе на столі. Це не творець, а ремісник... Ремісництво в мистецтві — гірший ґатунок пристосовництва. З холодним серцем може писати про нашу дійсність або ворог, або абсолютний сліпець.

Питання про тип письменника має глибокий політичний зміст.— Гармонія людини й творця — синтез великого серця, гарячої крові, ентузіазму, високої політичної, громадської, комуністичної свідомості — обов'язкові якості творця художніх цінностей, якими можна збагатити соціалістичне людство.

Книжка повинна перебудовувати життя, як це в нас робиться на кожній ділянці роботи. Найважче перебудовувати психіку людини — але тут саме почесне місце займає мистецтво, і в першу чергу література.

Цього не розуміють ті, хто боїться чистого аркуша

¹ Автор має на увазі один із виступів про літературу секретаря ЦК КП(б)У тов. Постишева в 1935 році. (Ред.).

паперу, цього не розуміють ті, для кого бути хамелеоном, пристосуванцем, блазнем, падлюкою було завжди основою всіх основ.

Коли письменник, що працює в Радянській країні, говорить, що йому нема про що писати, не вистачає тем,— робиться якимось незручно за цю людину. Наше життя — це величезна симфонія. У нас стільки тем, що робиться інколи соромно і образливо за нашу роботу,— бо виробництво наше таке, що дуже важко штучно, технічними засобами збільшувати темпи. Тут найудосконаленіший станок не допоможе. На жаль, техніка не працює для письменника, для нього працюють тільки люди. Але це й є найкращий, найудосконаленіший матеріал, з яким найважче працювати.

Знати до найдрібніших нюансів нову сучасну творчу одиницю нашої країни, одиницю, яка працює в могутньому колективі, вміти показати цю людину в її радощах, горі, болях, любові й щасті — це є найбільший секрет творчої лабораторії письменника. Об'єднати тисячі читачів разом з цією людиною, горіти її запалом і радіти її щастям — це найвище досягнення письменника.

На жаль, ми не можемо ще точно назвати адресу такого письменника. Але прагнемо до того, щоб таку адресу було легко знайти кожному читачеві.

Не будемо говорити про те, що часто нашому письменникові бракує звичайної культури, що в нас багато письменників «ленивых и нелюбопытных», ще є серед нас люди, які навчилися як-небудь написати вірш або зв'язати сюжет і цей кістяк обліплюють худосочними м'язами слів, і на цьому спиняється їхній розвиток, кваліфікація, а з'являється неймовірна пиха, заздрість, бажання «негодними средствами» вискочити вперед, щоб мати кращий «госпрозрахунок». Ще в нас є люди, які протягом трьох-чотирьох років нічого не писали, а перед тим їхній доробок був такий, що про нього давно забули або не згадували ніколи.

Найхарактерніше ж те, що багато з наших письменників живуть без біографії — замкнені в своїх кабінетах, коридорах видавництва, редакціях. Таке обмежене життя навряд чи дає справжню творчу насагу й горіння. Ніхто не вимагає жертв, але знати свою країну і людей своєї країни повинен в першу чергу письменник.

Порода нової людини не обмежується десятком випадкових знайомих... Діапазон наших можливостей — безмежний.

Цими днями мені довелося прощатися з одним моїм знайомим — комсомольцем, інженером-геологом, який сам попросив послати його на роботу в Сибір. Він там уже був і працював, і розповів мені незвичайні речі про ті проекти, плани, що їх повинна здійснити Радянська влада в Сибіру. Молодий геолог говорив просто, але я слухав його як поета. Він натхненно розповідав мені про невимовні багатства нашої землі, він говорив так гаряче, з таким вогнем в очах, ніби всі ті скарби належать йому і він ходить в золоті й пурпурі, хоча насправді — у нього є всього-на-всього звичайний рюкзак за плечима, корзина з книжками, голова, повна свіжого нерозгубленого знання, м'язи, повні невитрачених сил, і гаряче серце творця.

Такого вогню часто не вистачає нашим письменникам...

Треба вміти горіти. І кожна наша книжка повинна освітлювати шлях боротьби і перемог людей з великим серцем.

1935

ДОЛЯ ПИСЬМЕННИКА

Ми не дуже балувані хорошими книжками. Це стосується і поезії, і прози. Найприємніше — коли в цій галузі робиш несподіване відкриття, хоча відкриття завжди бувають несподівані.

В журналі «Радянська Україна» надруковано повість Л. Смілянського «Михайло Коцюбинський». Автор її належить до тієї категорії письменників, про твори яких критики найчастіше мовчать, просто не помічаючи того, що вони пишуть.

Правда, в повісті «Михайло Коцюбинський» А. Смілянський знайшов свій стиль, свій матеріал, манеру письма і через це виріс несподівано, встав на весь зріст.

Наша українська література небагата біографічними романами. Як не дивно, у нас ще немає книг про Богдана Хмельницького, Кривоноса, Сірка, Залізняка, Кармалюка, про письменників-класиків української літератури, біографії яких являють собою чудовий матеріал для біографічного твору.

Л. Смілянський вибрав трудну біографію — М. Коцюбинського. В житті Коцюбинського не було ніяких зовнішніх потрясінь, яскравих подій, котрі давали б можливість побудувати гострий сюжет повісті про життя і творчість цього видатного письменника. З першого погляду здається, що Коцюбинський прожив звичайне, тихе життя, працював у земстві, спокійно писав свої оповідання. Так звичайно говорять його біографії, вміщені в підручниках і хрестоматіях, але ці хрестоматійні біографії, м'яко кажучи, не зовсім точні.

В повісті Л. Смілянського ми пізнаємо багату інди-

відуальність Коцюбинського — прекрасного письменника-громадянина, який стояв на багато голів вище за суспільство, що його оточувало. Перед нами розкривається серце цієї глибоколюблячої людини, душа своєрідного пантеїста і «сонцепоклонника», який шукав серед природи забуття від пошлості і бруду свого оточення.

Автор зображує останні роки життя великого письменника, розквіт його слави, зустрічі з М. Горьким, подорож на Гуцульщину, дивний роман з Мариною. Старанно, хорошою мовою, Смілянський описує багатий внутрішній світ Коцюбинського, який не знаходив спокою ні в сучасному йому суспільстві, ні в своїй родині. Робота в земстві гнітила Коцюбинського. Він усе життя зносив її, як важкий тягар. Це добре показано в повісті.

На жаль, Смілянський ні разу не показав радості творчої праці Коцюбинського, не розповів про натхненні творчі муки письменника, про покреслені рукописи, про несподівано знайдені слова, образи. Написати про це — вдячне завдання для письменника, і даремно Л. Смілянський унікав художнього розв'язання його.

Дружба з Горьким привела Коцюбинського на Капрі. Тут Коцюбинський перероджується. Завжди замкнутий, не маючи друзів, тут він стає іншим. Розмови Коцюбинського з Горьким — найсвітліші дні в житті українського письменника.

Сторінки, що оповідають про подорожі Коцюбинського на Капрі, написані Л. Смілянським цікаво, тепло.

Іноді Смілянський надто багато місця приділяє тяжким переживанням Коцюбинського. Виникає питання — чому автор примушує свого героя страждати там, де це не потрібно. Адже саме через це багато з сентенцій, що їх нав'язує Коцюбинському Л. Смілянський, подекуди переходять у бурчання людини, застебнутої на всі гудзики, людини, яка ховається від людей, боїться сміху, людського голосу, придумує свої муки, не пробуючи вирватись з навколишнього болота, голосно і владно протестувати. А коли додати, що бурчання Коцюбинського цілком зайве в повісті, стане очевидною основна помилка автора, який не зумів зробити свого героя більш рিশучим і мужнім. А саме таким його хочеться бачити.

Невдала сцена зустрічі Коцюбинського з дружиною капіталіста Хоменка в лісі. Ми б радили автору при виданні повісті окремою книгою або зняти цю сцену, або написати її наново.

Головна діюча особа повісті, звичайно, Михайло Коцюбинський. Навколо нього і в зв'язку з його життям розгортаються всі події, з його погляду схарактеризоване все його оточення. Вони намальовані окремими штрихами, часом вдало, іноді не зовсім яскраво. Найкраще вдалося авторові показати зустріч Коцюбинського з Борисом Грінченком. Цікаво розкритий образ Хоменка. Шкода, що поміщик Чикаленко показаний скупю, а ця фігура вельми колоритна для того часу. Надто скупю змальована родина Коцюбинського — його мати, дружина, сестра Лідія.

Всупереч своєму задуму, Смілянський приділяє несподівано багато місця історії і смерті Надії Загірної, повішеної за вбивство стражника. Якщо автор хотів ввести вставну новелу — то чому тільки одна новела на всю повість? Крім того, читач знає цікавіші речі про смертників, про жертви царських катів.

В цілому повість Л. Смілянського — одна з перших художніх біографій в радянській українській літературі — твір цікавий, значний, незважаючи на окремі, часом істотні недоліки.

18 березня 1940 р.

ПОЕТ ЩАСЛИВОГО НАРОДУ

Ми радісним гаптуем шовком
Тканину років і століть.

М. Рильський

Є поети, яких дуже шанують. Читач вірить критикам на слово, що ці поети видатні... Але, прочитавши раз або двічі вірші таких поетів, читач надалі пропускає їхні творіння.

Є поети, які дивують лише риторикою і віртуозністю свого професіонального уміння. Таким поетам підкоряється слово, але не почуття, не емоція. Серце читача лишається байдужим. Такі вірші читають з цікавості.

Та ось перед вами розкривається у віршах несподіваний світ — шедрий, світлий і радісний. Вам здається, що ви зустріли друга давно жаданого і дорогого. Вам давно хотілося поговорити з ним сердечно, задушевно, інтимно. На вас війнуло лугом у тумані, прохолодою близької річки, зеленим хвилюючим степом, цілиною, тирсою, щирістю простої людської душі. Простір рідної землі постає перед вами.

Так читач сприймає вірші Рильського. Таких поетів люблять і шанують, а головне — читають і співають їхніх пісень.

Читаючи вірші Рильського, забуваєш про те, що є важка майстерність поета, що є болісна боротьба за вірне, точне слово, за яскравий вібруючий рядок, за дзвінку чітку риму.

Так сприймаються справжні майстри, і Рильський дійшов тієї чудової, ювелірної майстерності вірша, коли здається, що подібні вірші писати легко, — ну, от взяв і написав... А насправді такі вірші — це тільки його, Рильського, вірші, і ніхто більше написати їх не зможе.

Пам'ятаю, коли мені було років п'ятнадцять, я вперше спробував писати прозу. Я не міг нічого придумати, крім двох-трьох скудних рядків. Я майже плакав. І саме в цей час, уперше в житті, потрапили мені в руки оповідання Льва Толстого. Прочитав я і подумав — виявляється, нічого не треба видумувати, все пишеться просто, настільки просто, що навіть смішно. Треба писати так, як Лев Толстой... Але коли я знову починав писати, виходило більш скудно, ніж раніш. Я зовсім засумував, потім знайшов вихід — почав просто переписувати в свої зошити оповідання Толстого кривим учнівським почерком. Значно пізніше я пізнав, що писати просто, — це найбільша майстерність і якість справжнього таланту...

Мистецтво аквареліста — одне з найвитончених умінь художника. Треба вміти зразу точно, чітко, ясно накладати тони, треба абсолютно, до найдрібніших тонкощів знати палітру, гаму фарб, тому що акварельний малюнок не переробляється, фарби не накладаються одна на одну. Краще за все писати акварель одним творчим зльотом.

Осінь ходить, яблука золотить.
Я приїхав у незнаний край.
— Чужоземко молодая, хто ти?
— Одгадай.
— Чужоземко, дай води напитись.
— У воді любовне є дання.
Я рушницю почепив на віти,
Я до бука прив'язав коня.
Я дивлюся в вічі — і скорботи
Листя опада на дно душі.
Щастя ходить, і серця золотить,
І в знемозі клонить комиші...

Це щастя, що «ходить і серця золотить», пронизує, як золота нитка, всю лірику Максима Рильського. І тому ви прочитаете ще і ще раз ці задушевні рядки, які ніколи не залишають гіркоти, але завжди примушують замислитись над життям, над світом, над світлою мудрістю людського розуму. Адже людині підкорена природа, творчий геній людини розкриває таємниці світів, і в цьому радість, радість творчості.

П'ятнадцять років тому поет сказав слова, які стосуються багатьох і які не можна читати без хвилювання:

О груди, радістю осінньою налиті,
Прозоросте думок і сило синіх жил.
Як сонце, перейти хотів би я по світі,
Щоб з усміхом зайти за мідний
 небосхил.
Хто зна, чи вславлюсь я ділами
 голосними,
Чи блискавицею проріжу далеч літ,—
Та любо вірити, що знов земля
 цвістиме
І новий плід зачне, і вродить новий
 плід.

Рильський написав багато книг і багато віршів за тридцять років своєї творчої роботи. Цитувати його важко, тому що багато, дуже багато рядків довелось би навести в цій статті. Перед нами величезний ліричний світ, велика виставка мудрих і найяскравіших акварелей, де тонким пензлем художника передано людську душу, яка сприймає життя як радість, як щедрий дар.

Вірші поета — це його доля, його життя, його біографія... Парадокс? Хай буде так. Але мені здається, що довести протилежне майже неможливо. В характері віршів можна знайти завжди і характер їх автора. В строфах розкривається індивідуальність творця. Можна бути блискучим майстром-версифікатором, але тільки з однією такою якістю не можна бути великим поетом. Неправда в творчості—перший показник зради справжнього мистецтва. Скільки не кричи об тім, у що не віриш,—зірвеш голос, і нічого більше не залишиться від цього крику. Кара за поетичну неправду прийде несподівано і в жорстокому вигляді. Глибокий ліричний образ у маленькому вірші «Опівдні» Рильського дає значно більше для сприйняття світовідчужання трудового творчого генія людини, ніж зовні бурхлива величезна поема на актуальнішу тему, але написана холодно і байдуже. З маленької криниці чистої, прозорої, прохолодної води ви завжди з радістю заспокоїте спрагу, але води великого Аральського моря ви пити не будете.

Мохнатий джміль із будяків червоних
спиває мед. Як соковито й повно
гуде і стелиться понад землю
ясного полум'я віолончель.
Спочинь! На заступ вірний обіпрись,
і слухай, і дивись, і не дивуйся.
Це ж сам ти в коло зеленню
 розлився,

огудинням прослався по землі,
це ти гудеш роями бджіл брунатних,
на ясенових гілках сидючи,
ти по житах літаєш тонким пилом,
запліднюючи теплі колоски,
ти твориш із людьми і для людей
нові міста, ти арки ажурові
над синіми проваллями будуєш.
Заснули води і човни на водах,
висять рої, як кетяги пахучі,
і навіть сонце, мов достиглий овоч,
здається непорушним...

Тільки ти
не дався чарам півдня й супокою,
бо, як сестра, схилилась над тобою
невтомна подруга, сувора творчість.

Читаючи вірші Рильського, завжди відчуваєш в них зосереджену мудрість широго творця. Відчуваєш поета, який проникає в сховані для неспостережливого погляду таємниці природи і таємниці людського ества. Вміння короткими рядками вірша примусити відчуті і пережити своє життєствердження, не нав'язуючи ніяких дидактичних висновків,— це велике, справжнє мистецтво.

М'який, теплий ліризм... Гостре око, що стежить за польотом птаха перед заходом сонця... Запах трави в опівденну спеку, гудіння джмеля, жінка з відрами на коромислі... Іронічна посмішка по відношенню до своїх слабкостей і до слабкостей своїх ближніх. Таким я бачу Рильського в його образах не через те тільки, що ходжу з ним тими ж вулицями, зустрічаюсь мало не щодня і по-людськи його люблю... Ні. Це само собою. Він дорогий тому, що природа обдарувала його талантом розкривати світ. Поетичним словом вміє він покоряти людей і словом, як вірною зброєю, він уміє боротись.

Рильський любить справжнє, прозоре, переконливе і разом з тим легкокриле слово свого народу. Такого народу не може не любити справжній поет, такого поета не може не любити наш читач.

Особливу увагу приділяю я в своїй статті ліриці Рильського зовсім не через те, що вважаю його поеми нижчими за ліричні вірші. Ніскільки... Розміри статті не дозволяють розібрати докладніше всю поетову творчість. Уже сама поема «Марина», краща поема Риль-

ського, вимагає заглибленої і серйозної уваги до себе. На жаль, наша критика досі обходить незрозумілим мовчанням це інтересне явище в нашій поезії.

Нагадаємо лише, що ніхто в українській літературі не зробив стільки в галузі перекладів, як Рильський. Причому його переклади це не якась там побічна робота. На перекладах Рильський ще міцніше укріпив своє місце кращого майстра вірша, поета справжньої великої культури, широкого діапазону і проникнення в творчі скарбниці світової літератури. Можна з цілковитою відповідальністю сказати, що його переклади, наприклад, з Пушкіна, Міцкевича, французьких поетів можуть бути окрасою будь-якої літератури.

«Пан Тадеуш» Міцкевича, «Євгеній Онегін» Пушкіна, «Орлеанська діва» Вольтера українською мовою — найяскравіші зразки високої майстерності поетичного перекладу. Ці монументальні твори світової літератури живуть таким же повним життям у перекладах Рильського, як і в оригіналі. Вони близькі кожному радянському читачеві.

Переклад цих творів — важливе досягнення радянської культури ще й тому, що поети і літератори вчать у Рильського майстерності перекладу, черпають знання з багатого джерела живої поетичної мови, якою ці твори перекладені.

Максим Рильський переклав близько двохсот тисяч віршованих рядків з французької, польської, російської і мов братніх народів.

Але ліричні вірші — основа всієї творчості Рильського. І в пісні «Україна», і в багатьох інших останніх віршах Рильський залишається таким же своєрідним і яскравим. І в цих віршах ви відчуваєте ту ж саму золоту нитку лірики, те ж саме мерехтіння тонів яскравої палітри аквареліста. Тільки більш різкими мазками, майже без півтонів, покладені фарби, і дзвін металу чувається там, де раніше в тиші шуміли гаї, шелестіли хліба і джурчала філософським спокоем ріка серед поклонів комишу. Навіть композиційна побудова цих віршів теж розрахована на акварель. І цим, безумовно, близькі нам вірші Рильського, що продовжують загальну лінію його творчості, вірші про Радянську країну, про Україну, про зелений Київ.

Вірші Рильського — це душевний світ поета, близь-

кого кожному з нас. Ось чому неможливо байдуже перегортати сторінки його книг. Починаючи читати, відчуваєш, що зустрів близького, дорогого друга, з яким давно хотів поговорити сердечно і ніжно, і ця розмова вливає в серце радість, бажання творити, працювати, боротись.

Київ, 1940.

С Л А В А

Ось він — цей день... Власне, не день, а ранок, або ще вірніше — передрання, коли, почувши коротку звістку, люди на хвилину застигали на місці, бо їм перетинало подих. Не було слів, тільки серце билось так, що, здається, скрізь чути його радісний стукіт. А далі вигуки, обійми і знову короткі вигуки один одному, бо більше нічого не скажеш. Що може сказати людина людині в таку хвилину, коли глянув в очі — і більше нічого не треба? Коли радість жене на осяяні блискавками щастя вулиці, а сійво щастя величезним німбом стоїть під усім небом?

Все це незабутне, на все життя, для сердець і душ наших і наступних поколінь, які жадібно вдивлятимуться в обриси цього дня і будуть заздрити нам.

Вслухайтесь, люди, брати, сестри, товариші, друзі, в цю величну ходу історії, коли на розчавлені груди гітлерівської Німеччини стала нога переможця — радянського воїна! Ми добре запам'ятали огидну, перекривлену злобою пику ворога. Це був пихатий, розжирілий від награбованого, розпухлий від крові вовкулака, що намірявся винищити народи, а всі надбання культури отруїти і знищити, щоб вічна темрява впала на землю... Це було страшно — коли такий ворог кинувся роздирати своїми пазурами Європу.

Але шлях перетяв і в горлянку дикому гітлерівцю встромив багнета радянський червоний воїн. Вся наша Радянська земля стала, мов скеля, перед німцем, а потім посунула на нього, мов та гора, що зсунулася з місця і затримати її немає сили ні в кого — ні в приро-

ди, ні в людини. Кара впала на ворога... Севастополь, Одеса, Ленінград, Сталінград, нарешті, кожен камінець і кожна грудочка землі стріляли, били, громили, знищували, підривали ворожу силу. І придушили гітлерівця на його проклятій землі, закінчили Берліном.

Тут, у Берліні, я на власні очі бачив, як деякі вчорашні фашистські вовки і шакали нашвидку перефарбовувались на ягнят. Вони хутенько забували, як ревти диким хижим ревом, і вчилися мекати, бігати коротенькими, легкими кроками, згинати шию, улесливо просити. Вони нашвидкуруч зрізали позначки з французьких, бельгійських, голландських, датських, норвезьких, українських, білоруських, латвійських та інших награвованих в цих країнах речей...

І коли я з огидою спостерігав, як вони на моїх очах міняли свою гадючу на ягнячу шкіру, мені з голови не виходила випадкова зустріч під Берліном, на шляху. Я стояв і спостерігав, як проходили і проїздили на схід люди всіх національностей, визволені Червоною Армією з страшної фашистської каторги. В цій юрбі, що посувалася невпинно, я помітив середніх літ просту жінку, в якій велика хустина була зав'язана вузлом вгорі. Так зав'язують хустки наші жінки на Полтавщині, на Київщині, на Дніпропетровщині.

Жінка розповіла про своє лихе життя під Берліном, про знущання, про те, як німкеня-наглядачка умовляла її забути про Україну, бо, мовляв, Україна — то вже є Німеччина.

— І ви повірили?

— Та зроду, та довіку не повірила б. Я знала, що наша правда сильніша за всяку на світі.

І Одарка пішла на схід, несучи на плечах полтавську різьблену скриньку і нескориме серце в грудях...

Радянська стратегія привела нашого воїна-переможця в Німеччину і повалила її в пилюгу накресленої їй історією долі.

Вдивіться уважно в ці прекрасні, мужні, ясні риси радянського солдата, на якого дивиться з любов'ю весь світ. Гордість сповнює груди, що ти ходиш по тій землі, яка народила його.

Слава цій Радянській землі, людям, небу, деревам, пісням, багатомовним просторам і Партії, що з'єднала народи наші в братерській сім'ї!..

МОЛОДІ ЛІТА

Коли людині стає п'ятдесят років, то це вже, сказати б, не найвеселіший факт для лічби літ. Бо в цей день календар перегортається на шостий десяток, цебто на старість... Але це тільки тоді, коли дивитись на це з точки зору явищ біологічного порядку. А Максим Рильський — поет. Для справжнього великого поета, для творця, є ще й інша лічба літ.

Ніби підкреслюючи свої літа, Максим Рильський недавно написав поему «Мандрівка в молодість». В цій поемі є трохи зажури й тихої іронії, прозорий світ молодості осяяний в поемі мерехтінням прекрасного, ясно-го світла, що тремтить на ранніх росяних травах, на сонних комишах, на мінливих барвах води в ставку. «Мандрівка в молодість» — та книжка, яка лежить на столі під рукою. В ній завжди знайдеш рядки, що прикрасять будні, принесуть насолоду душі.

Цією своєю поемою Максим Рильський підкреслив, що не завжди слід вірити поетові, коли він говорить, що йому лишилось тільки робити мандрівки в далеку, мовляв, молодість. Далєбі не слід вірити! Бо це помилка самого поета.

Остання велика робота, з якою допіру виступив Максим Рильський, — це переклад з французької мови відомої п'єси Ростана «Сірано де Бержерак». Переклад зроблено прекрасно, талановито, з професіональним блиском у найвищому розумінні цього слова. Та хіба випадково поет взявся перекладати саме цю п'єсу про полум'яного гасконця, носія оптимізму і молодого завзяття, у якого дотепи такі ж гострі, як вістря його

несхибної шпаги?.. На мою думку, недаремно поет перекладає саме цю річ і робить це з юнацьким запалом, якому може позаздрити не один молодий поет.

А згадаймо його вірші, написані під час війни. Скільки в них сили, звитязтва (коли це слово можна вжити до поета), захвату перемогами, віри, любові до Батьківщини, до Радянської України і ненависті до ворога! Коли б я не знав поета особисто, не повірив би, що це написала людина з сивою, блискучою, мов живе срібло, головою.

Воістину подиву гідна працездатність Максима Рильського! Не помилюсь, мабуть, коли скажу, що надто мало у нас є поетів, які вміють працювати стільки, як він, і працювати в будь-яких умовах, виконуючи водночас і літературно-громадські обов'язки, працюючи й для науки — в Академії наук. І робить він все це легко, здавалося б, без ніякого напруження, без вигляду мученика, без нарікань, невтомно, з лагідною молодою посмішкою, вірячи в переможну силу людського серця, в свій радянський народ, в його геній і щастя, як це він стверджує всією своєю творчістю.

Для мене особисто Максим Рильський — наймолодший з наших поетів. Так він і живе для мене в дружбі, в праці, в творчості, в майже щоденних зустрічах, беззаздрісний, доброзичливий, лагідний до наших людей, з нескоримим блиском ненависті в очах — до ворогів.

У цей день, коли химерний час підсунув Максиму Тадейовичу календарний аркушик з суворим числом — 50 літ, хочеться сказати поетові — «Мандрівкою в молодість» ви нас не обманули, бо молодість ваша триває зараз. Побажаємо ювілярові ще довго, довго мандрувати по молодій нашій Радянській землі, працювати з тим самим завзяттям і радувати читачів своїми молодими, прекрасними творами.

ПРО СЕРІОЗНУ РОЗМОВУ З МАЛИМ ЧИТАЧЕМ

Село вщент спалене німцями. Не лишилось жодної хати. Люди живуть в землянках. Але війна закінчилась, дехто вже поставив хати, особливо ті, де в сім'ї є чоловік... А ось живе вдовиця з двома дітьми, і в неї «мужик» — син Денис, малий школяр, та ще й зросту такого, що мати зве його — хлопчик-мізинчик... Сім'я мріє про свою хату. Мати хвора, а батько загинув на війні. Одного ранку прийшли люди з колгоспу, з ними бригадир і якийсь товариш, мабуть, з району. На згарищі спаленої хати почали копати рівчачок. Приїжджий товариш все розміряв і показував. А потім загуркотіли мотори автомашини, і люди привезли якісь дивні речі, ніби іграшки дитини-велетня. З цих іграшок стали складати хату, і до вечора вона була готова. Біла, простора, світла і чиста... Вдова з дітьми переїхала жити в цю нову хату, а колгосп дав їй корову. Вся ця історія сприймається Денисом, як чарівна казка...

Як вважати таке моє оповідання — за дитяче чи ні? Єдине, що тут є дитячого, це сприймання всієї цієї історії хлопчиком-мізинчиком Денисом.

Я не вірю, що дитяча література вимагає якоїсь спеціалізації письменника. Кращі твори для дітей написали не «спеціалісти» дитячої літератури. А «спеціалісти» часто думають, що дитячий твір вийде тоді, коли там буде написано різних поменшень, на кшталт — сонечко, дитинонька, платтячко, травиночка, квітонька... Але діти й самі не вживають цих слів, бо їм хочеться скоріше вирости, і вони копіюють дорослих.

Найкраща книжка для дітей та, яку з охотою про-

читають і дорослі. Так було завжди. Можна навести скільки завгодно прикладів для підтвердження цієї думки... Але щоб книжка дійшла до дітей, треба чітко викласти думки і події. Стиль мусить бути прозорий, ясний, і жодне зайве слово не повинно переобтяжувати твір. Згадаймо оповідання Л. Толстого для дітей.

Ось чому важко писати для малого читача. Але разом з тим це велика насолода.

У нас є така категорія письменників і критиків, які говорять недбало:

— А, це дитяча література!

Мовляв, література нижчого гатунку... І раптом читаєш, що цей критик написав неймовірні речі про книжки для дітей, бо він підійшов до них із своїх високостей всезнайства... Він намагається давати рецепти, а коли б письменник послухав його порад, то сталися б зовсім смішні історії.

Для дітей я пишу мало. Пишу тільки тоді, коли є до цього потяг, коли мене захоплює матеріал... У мене лежить незакінчена повість, бо мені здалось, що деякі розділи виходять в'ялі. Я залишив своїх героїв, щоб зустрінутись з ними ще раз влітку, десь на дозвіллі. Треба передумати все спочатку. Розповідається в цій повісті про життя дітей за часів німецько-фашистської окупації та про їх героїчні вчинки.

Написав чимало розділів книжки про своє дитинство. Я не присвячую цю книжку виключно дітям, але сподіваюсь, що тут вона знайде свого основного читача.

Незабаром здам у видавництво книжку під назвою: «Як вони поживають». Це — про життя тварин і птахів в українських степах, в лісах та річках. Тут буде календар природи у всі пори року, оповідання про тварин та мисливські оповідання.

СЛОВО ПОДЯКИ РОСІЙСЬКОМУ БРАТОВІ

Як легко дихається на нашій вільній, світлій землі! Наш народ вільно розправив груди тридцять років тому. І вже ніколи не зігнеться він ні перед ким!

Ми сягаємо думками в майбутнє, бо історія працює на нас, бо справжню історію творять більшовики, комуністи. Ми спокійно вдивляємось в майбутнє, бо досягнути його дає нам змогу єдина в світі, правдива і ясна наука Маркса—Енгельса—Леніна.

Радісно вимовляти й писати це коротеньке, дороге нам слово — «ми». Тільки в устах радянської людини це слово набирає особливого, теплого, рідного звучання.

Бо ми — де Донбас і уральські рудні, копальні, заводи. Ми — це Борислав і Далекий Схід, Ужгород і Ленінград, Київ і Москва, до якої звернено погляди трудящих усіх країн в надії на мир і радість, на щастя і вільну працю.

Наш український народ віками прагнув до Москви — і в часи своїх перемог над ворогами, і в часи тяжкого лихоліття, коли він тимчасово підпадав під ярмо іноземних загарбників.

Можна навести багато фактів з історії, що їх приховували «історики» грушевські, антоновичі та їхні послідовники.

Історія взаємин двох братерських народів розкривається в наші дні в усій глибині.

Видатний державний діяч Богдан Хмельницький здійснив віковічні прагнення українського народу до об'єднання з російським народом. Пліч-о-пліч з трудящими Росії українські робітники і селяни боролися

проти соціального поневолення, проти царизму, поміщиків і капіталістів.

Тридцять років тому російський пролетаріат підніс прапор революції і допоміг нам у боротьбі за встановлення Радянської влади на Україні. З допомогою великого російського народу ми почали будувати нову Радянську державу.

Наш рідний брат, російський народ, допоміг нам вигнати з української землі петлюрів і Скоропадських, денікінів, і врангелів, і всяких інтервентів, вщент розгромити різні банди...

Гітлер хотів посварити наш народ з братнім російським народом. Смішні й брудні марення нікчемного, істеричного єфрейтора! У Великій Вітчизняній війні всі народи Радянського Союзу на чолі з братнім російським народом допомогли Радянській Україні визволити її територію від німецько-фашистських окупантів.

Націоналістичні бандити: бандери, мельники, коновальці — намагалися продати Україну Гітлеру в ярмо. Не вийшло!

Зараз українські націоналісти ревно плазують на череві перед американо-англійськими імперіалістами, наймаючись на чорну катівську роботу.

Та історію повернути назад не можна. Історію робимо ми.

Ми відбудовуємо нашу Радянську Україну після руїни, заповіданої гітлерівськими розбійниками. В цій праці ми відчуваємо повсякденну братню допомогу великого російського народу. Ми спокійно працюємо, ясно дивимось уперед. Ми йдемо до комунізму.

Сотні років триває наша кровна дружба, і немає тої сили, що роз'єднала б нас!

Всюди, на кожній ділянці нашого життя й праці ми відчуваємо міцне, братнє плече російського народу, який весь час йде поруч нас. І це — назавжди, навіки.

Братерське спасибі великому російському народові, першому серед рівних народів могутнього Радянського Союзу!

ТАЛАНОВИТИЙ МАЙСТЕР

Щедро обдарований талантом найстаріший наш художник Іван Сидорович Іжакевич. Але талант буде порожнім, коли серце митця не горітиме любов'ю до свого народу, до своєї землі, до своєї культури. За цю любов і шанує наш народ твори художника Іжакевича, який невтомно і плідотворно працює вже шістдесят років. Цими днями Радянський Уряд нагородив І. С. Іжакевича орденом Трудового Червоного Прапора, високо оцінивши його творчість.

У багатьох музеях України мені щастило оглядати картини цього талановитого майстра, і образи, створені ним, я зараз бачу перед собою. А таке буває далеко не з кожним художником, щоб картини його лишались в уяві, в пам'яті.

Іван Сидорович Іжакевич — спадкоємець російських передвижників, художник-реаліст. Він завжди правдиво і яскраво відтворював і відтворює дійсність трудового народного життя. Ще у восьмидесятих роках минулого століття він виступив з першими своїми творами, де з любов'ю, із щирістю і теплотою, з глибоким знанням трудового люду показав селян на полі, на сіножаті тощо. Цей селянський син, що став художником, ніколи не втрачав зв'язків з народом, все своє життя служив і служить йому.

А гляньте на зворушливі картини, де зображує художник селянських дітей, або на ілюстрації до «Кобзаря» Тараса Шевченка. Скільки вкладено сюди ніжності й любові до того пастушка, до жебрака, до поводиря!

Напевне, власне дитинство постає перед художником, коли він розкриває нам чисту душу дитини.

Зате скільки гіркоти й гніву відчуваєте ви, дивлячись такі картини, як «Право першої ночі», «Поміщик міняє людей на собак» та інші. Ненависть художника до гнобителів передається вам, бо з винятковою силою написано ці картини.

Героїзм предків і особливо безсмертні подвиги сучасників наших надихнули художника на такі картини, як «Бунт киян», «У таборі партизанів» або «Визволення Києва радянськими військами». Дві останні картини художник Іжакевич написав кілька років тому, але вони створені мужньою, сильною рукою. Ніколи не скажеш, що це писав художник, якому зараз 85 років. Та й сьогодні ще багато працює Іван Сидорович у себе в майстерні, на мальовничій околиці Києва, на Приорці.

Можна дуже багато написати про творчість І. С. Іжакевича, про його картини. Згадаймо хоча б велику кількість його робіт на історичні теми, про нашу минувшину...

Але він уславився і своїми ілюстраціями до книг класиків нашої літератури, і про це треба сказати окремо. Перегорніть сторінки Шевченкового «Кобзаря», твори Гоголя, Франка, Коцюбинського, Лесі Українки, Квітки-Основ'яненка, Котляревського. Перед вами проходять герої творів цих письменників, талановито, реалістично відтворені художником. Тут ви ще раз переконуєтесь, як глибоко знає художник життя свого народу і як дбайливо, бережно ставиться він до нашої літературної спадщини.

Ще в перші роки своєї творчої діяльності І. С. Іжакевич почав ілюструвати твори Тараса Шевченка. І працює він над Шевченковими творами весь час, повертається до них і зараз. Хто з нас не пов'язує образ зганьбленої, знедоленої дівчини-кріпачки Катерини з малюнком художника Іжакевича, коли Катерина, пригортаючи до грудей своє дитя, іде світ за очі крізь люту хуртовину.

І так майже кожна ілюстрація — це образ, що запам'ятовується надовго, часто назавжди, і стає наче невідривним від твору геніального поета.

А треба ж згадати, що коли Шевченкове слово було під валуївською заборонаю на Україні, тоді Іжакевич

друкував і розповсюджував свої ілюстрації до «Кобзаря», цим самим збуджуючи до нього інтерес, пробиваючи йому шлях до серця трудящого люду.

Не тільки над ілюстраціями до Шевченкових творів так працює цей невтомний художник. Ось зараз він взявся наново ілюструвати «Пана Халявського» Квітки-Основ'яненка, бо хоче ще яскравіше, ще сильніше відтворити постаті, створені класиком нашої літератури... Це ще раз нагадує про велике сумління художника-громадянина, про творчий неспокій талановитого майстра.

В день святкування 85-ліття нашого старшого товариша по мистецькій роботі від щирого серця бажаємо йому ще багато, багато років натхненної, плідотворної праці.

1949

ПИСЬМЕННИК-БІЛЬШОВИК

В Каневі, там, де височить могила великого Кобзаря, поховано і прекрасного російського письменника, письменника-воїна — Аркадія Петровича Гайдара. Недалеко від Канева він загинув смертю хоробрих 26 жовтня 1941 року. Потім прах його було перенесено в Канів року 1947-го. На Україні загинув Аркадій Гайдар, обороняючи Радянську землю від фашистської навали...

На могилі його завжди лежать свіжі квіти — це піонери і школярі Радянської України шанують пам'ять свого улюбленого письменника, людину великої, світлої душі, з дитячих років відданого Радянській Батьківщині, партії Леніна.

Можна з цілковитою впевненістю сказати, що немає серед радянських літераторів популярнішого серед піонерів і школярів письменника, ніж Аркадій Гайдар. Прозорі, чисті, ясні, бойові книги Гайдара виховують в молоді бойовий дух, любов до своєї країни, до Радянської Армії. Ці книги не просто читаються, вони кличуть до дії, до творчості, до допомоги старшим у їх славних ділах.

Адже книга «Тімур і його команда» викликала тимурівський рух серед десятків тисяч піонерів і школярів. А це найкраща нагорода для письменника, коли герої книги входять в життя, як живі постаті, допомагають у боротьбі за світле наше життя.

Сам воїн і борець, Аркадій Гайдар всією своєю творчістю виховує в своїх читачів бойовий дух, мужність, волю до перемоги. Він ніколи не говорив неправди своїм читачам, і його власна біографія переплітається з

його творчістю. І коли почалися великі бої з фашистами, він іде добровольцем на фронт, як кореспондент газети «Комсомольская правда». Але він не лише писав у газету, а й ішов у бій разом з солдатами, ходив у атаки, знищував ворогів свого радянського народу. Недаремно він з гордістю завжди називав себе солдатом.

І коли він загинув в партизанському загоні, його похоронили недалеко від Канева товариші по боротьбі. Вони вирізали короткі, але які значні слова на дерев'яному щиті: «Письменник і воїн, кулеметник партизанського загону Аркадій Петрович Гайдар». Яка прекрасна характеристика дана з цим скромним написом! Адже сам Аркадій Гайдар був дуже скромною, лагідною людиною, з дитячою душею, з якоюсь ніби наївною дитячою посмішкою. Де б він не з'явився, відразу завойовував симпатію присутніх, і товариші його дуже любили...

Не кажу вже про дітей... Де б не був Аркадій Гайдар, куди б він не приїхав — вже відразу коло нього були діти. Здавалось, що це їхній ровесник, так умів він увійти в серця дитячі, так вабив він до себе дітей. Розповідають товариші його, що навіть в партизанському загоні у нього був хлопчик-помічник. В своїй цікавій книжці про Гайдара про це багато розповідає письменник Борис Ємельянов.

Колись буде написано книгу-біографію Гайдара. Це буде одна з незвичайних книжок у нашій літературі. Бо ми не знаємо жодного нашого письменника з такою чудовою, яскравою біографією.

Воюючи під час громадянської війни, потім працюючи в газетах і вже коли був письменником, Аркадій Гайдар об'їхав всю нашу велику радянську землю. Він ким тільки не працював, засукавши рукава, — працював наполегливо, віддано, як і належить справжній радянській людині. І всюди його любили — веселого, доброго, щирого товариша і друга.

Свою бойову путь Аркадій Гайдар почав дуже рано. Жовтнева революція застала Аркадія Гайдара в місті Арзамасі, куди переїхав працювати з тодішньої Курської губернії його батько-вчитель Петро Сидорович Голиков. Там Аркадій Гайдар (Голиков) вчився в реальному училищі і закінчив чотири класи. Йому було всього тринадцять років, коли він уже брав участь у

боротьбі за Радянську владу. Із зброєю в руках він бився з ворогами революції, працював у більшовицькому штабі в Арзамасі, виконуючи те, що йому доручали.

Тоді ж в Арзамасі більшовики розгромили кадетсько-монархічну групу і заарештували ворогів. В цьому брав участь і Аркадій Гайдар. Можна собі уявити, як його ненавиділи вороги, коли вони вчинили замах на Гайдара і вбивця вночі на темній вулиці вдарив його ножом у груди. Він був поранений, але це ще більше загартувало його для боротьби. Вперше проливши кров за Радянську владу, Аркадій Гайдар не випустив з рук гвинтівки.

Хлопцеві було чотирнадцять років, а він у 1918 році пішов добровольцем на фронт. З того часу й почалася бойова путь воїна Аркадія Гайдара...

Здається, в 1938 році, влітку, я вийшов відчиняти двері на дзвінок у квартиру. В дверях, посміхаючись, стоїть Аркадій Петрович Гайдар, з чемоданчиком, просто з вокзалу. Після наших привітань і розмов я спитав, у яких справах приїхав він до Києва. До видавництва чи виступати? Та виявилось, що він приїхав просто подивитись місто. Є вільних пара днів, от він сів у поїзд і поїхав.

Ми ходили по Києву весь день, Аркадій Петрович захоплено розглядав усе і розповів мені, що в 1919 році він закінчив Київські командні курси і був призначений командиром роти курсантів. Тоді йому йшов п'ятнадцятий рік. Через рік він уже командував батальйоном, а ще через рік — полком. Шістнадцятирічний командир полку!

Біля Києва залишилися могили його бойових друзів, бо тут бився з білогвардійцями Аркадій Гайдар... Він багато розповідав про своїх друзів, що тоді були з ним, про їхні бойові діла, а про себе говорив дуже мало. Людина він був дуже скромна.

Кілька разів був поранений в боях Аркадій Гайдар і, до того ж, важко контужений. Залишатись в армії він більше не міг, і як не домагався, щоб його залишили, все ж у 1924 році довелося вийти в запас у званні командира полку.

Важко було розлучатись йому з армією, яку він так віддано, глибоко полюбив... Тяжко прощався він з Червоною Армією, та надію і радість вселив йому в серце

великий полководець — народний комісар військових і морських справ Михайло Васильович Фрунзе, який викликав Гайдара до себе. Він і порадив молодому полковнику запаса написати книгу про свої бойові діла.

Аркадій Гайдар вже й до цього писав вірші, нариси, а після розмови з М. В. Фрунзе взявся писати посправжньому і разом з тим — вчитись і вчитись. Як боєць, настирливо, наполегливо вчився Аркадій Гайдар, разом з тим працюючи в газетах і пишучи перші свої твори. Ці твори ще не задовольняли і самого автора, але він не покидав роботи, не знав розчарування.

І ось в 1926 році було надруковано оповідання «РВС». Юні читачі відразу полюбили цей патріотичний твір про громадянську війну, про Червону Армію, про хоробрих людей. І зараз ця книжка — одна з улюблених книжок наших дітей.

Але особливо припала до серця читачів наступна книга Гайдара «Школа». Це автобіографічна повість про арзамаського хлопчика, який брав участь у громадянській війні, що стала його першою революційною школою. Повість «Школа» написана для дітей і юнацтва, але й зараз вона займає почесне місце й в бібліотеках «дорослих» читачів. Книга ця витримала десятки видань, і з однаковим захопленням читають її юні читачі. Вона сповнена високої любові до свого народу, до славних радянських людей, до Червоної Армії. Неперевершеною залишилася ця книга, і ще десятки поколінь молоді переживатимуть бойові пригоди її героїв.

Це ж саме можна сказати і про інші твори Аркадія Гайдара, написані після «Школи». Вони виховують у юного читача величні почуття любові до праці, до більшовицької партії, а також ненависть до ворогів.

Немає жодної книжки в Аркадія Гайдара, яка б відразу не стала настільною книгою юного читача. Це тому, що письменник своїми творами відгукується на ті почуття і діла, якими живе молоде покоління нашої країни, що його виховує партія і комсомол.

Критики багато писали про творчість Гайдара, за-служено ставлячи його як приклад іншим письменникам, що пишуть для дітей і юнацтва. Адже дитяча література — це особливий жанр, і завоювати серце юного

читача не так легко. Тільки любов'ю до молодого покоління, самовідданою працею для нього, більшовицькою цілеспрямованістю своїх творів може досягнути цього письменник.

Ці всі якості мав улюблений письменник юнацтва Аркадій Гайдар, десятиріччя з дня героїчної смерті якого відзначає сьогодні радянський народ.

1951

МИХАЙЛО ГАЙДАБУРА

Здається, в 1937 році мені надіслали з видавництва для ознайомлення рукопис невідомого тоді молодого автора,— з тих рукописів, що зветься «самопливом».

Це була збірка оповідань про наших моряків-червонофлотців. Рукопис був цікавий. У автора багато щирості, любові до нашого військового флоту, глибокого патріотизму, спостережливості. Але ще не вистачало майстерності, адже це були його перші твори.

Після порад, які він одержав, автор ще ретельно попрацював над своїми творами і вже сам привіз рукопис у Київ з Гуляй-Поля, де жив і працював у райкомі штатпропом.

Це був Михайло Денисович Гайдабура. Він тоді саме відслужив військову службу в Балтійському флоті.

Справляв він дуже приємне враження. Скромний і стриманий, вдумливий, закоханий у море. Ще в Києві попрацював Михайло Гайдабура над своєю книжкою з редактором, і для нього було величезною радістю, коли перша невелика книжечка оповідань «У морі» вийшла з друку.

Це була єдина книга в українській радянській літературі про наших червонофлотців, написана пристрасно, з любов'ю письменником, який знає життя і роботу військових моряків.

Критика прихильно зустріла книжку молодого автора Михайла Денисовича Гайдабури, і його зразу було прийнято до Спілки радянських письменників.

Після цього прізвище Гайдабури ми вже досить часто зустрічаємо на сторінках газет республіканських і

обласних, де він друкує свої нариси, кореспонденції, оповідання.

Михайло Гайдабура був людиною дуже працьовитою, як більшість обдарованих людей, проте надзвичайно суворо і вимогливо ставився до себе, до своєї літературної роботи, боявся випустити в світ сировину, недороблені речі. Звичайно, тому й сумніви мучили його, часом доходило й до зневіри — чи виконає він те, що замислив, чи вистачить здібностей написати свої твори так, щоб це було цікаво для радянського вимогливого читача, щоб користь принесло читачеві.

Ось рядки з його листа, датованого 19 жовтня 1938 року:

«Починаю писати оповідання «Смерть матроса Железнякова». (Ех, коли б я написав цю річ так, як відчуваю!) Після «Железнякова» берусь за одну річ про врятування військмором життя К. Є. Ворошилову під час ліквідації кронштадтського заколоту у 1921 році. Сюжети флотських оповідань тиснуть на мене, але все одно засяду за повість «Кронштадт» (орієнтовна назва), про яку я вже вам говорив. Завдання важке, але спробую його розв'язати, візьму комбінованим ударом...»

Звичайно, як це часто буває, написав він не оповідання про матроса Железнякова, а вийшла в нього ціла повість, що під назвою «Відданість» була прийнята до друку харківським «Літературним журналом» і увійшла в другу книгу повістей і оповідань Гайдабури.

Повість «Кронштадт» він закінчити не встиг.

Але повість «Відданість» і другу книжку здав Михайло Денисович влітку, на початку червня 1941 року. Ні повісті в журналі, ні другій книжці не пощастило побачити світу... Всі ці рукописи загинули під час фашистської окупації. Дружина його не мала змоги зберегти весь архів письменника, і тому доводиться зараз друкувати лише окремі уривки, що збереглися або можна було знайти надрукованими в періодичній пресі, головним чином в газетах.

Фашистський звір кинувся на нашу землю. Той звір, про якого з такою невситимою ненавистю говорив і писав Михайло Денисович.

Тільки почалася війна, офіцер флоту Михайло Гайдабура негайно опинився на своєму місці, на військовому кораблі Балтійського флоту.

Командування запропонувало йому, як літератору, йти працювати у військову газету. Як розповідають його товариші, він відповів:

— Писати я буду, коли розіб'ємо фашистів. А зараз я прошу дозволу, товаришу командир, зайняти своє місце політрука.

І він залишився на бойовому кораблі.

Через деякий час його посилають у Севастополь. Тут і загинув при обороні міста-героя талановитий молодий письменник-патріот, герой-червонофлотець, командир морської піхоти, комуніст Михайло Денисович Гайдабура.

Сім'я радянських письменників України горда за свого товариша-героя, ім'я якого викарбоване на мраморі меморіальної дошки загиблих наших друзів, товаришів по роботі.

Пам'ятником йому буде й любов читачів, які читатимуть збірку його творів.

НАШ УЧИТЕЛЬ

Пам'ятаю, по-справжньому почав я читати книги Л. М. Толстого, коли було мені років шістнадцять. Перечитав я «Севастопольские рассказы», «Казачи», «Хаджи-Мурат». Дуже вразило мене: якими глибоко життєвими образами населені ці книги.

Вразила мене й простота, з якою пише Толстой, і те, як легко читаються його твори, сповнені глибоких думок і знання того, про що він пише. Мені здалося тоді, що так писати неважко. І, звичайно (смішно зараз згадувати), я взяв олівець, папір — давай писати якесь немудре оповіданнячко. Але виходило так кострубато, плутано, безпорадно...

Тоді я почав робити інакше — переписувати для себе уривки з творів Толстого, окремі розділи, а «Смерть Івана Ільича» переписав повністю. Пізніше це надзвичайно допомагало мені в письменницькій роботі...

З тих юнацьких часів ніколи я не розлучався з творами великого, мудрого яснополянца. Зараз, коли хочеться настроїти на роботу, мати насолоду від могутнього художнього слова,— береш з полиці том Л. М. Толстого або О. М. Горького, цих двох велетнів всесвітньої літератури, і упиваєшся їх геніальними творами.

Адже світова література не має такого письменника, як Толстой. Це визнавали найвидатніші представники реалізму не лише в дев'ятнадцятому столітті та на початку двадцятого, але й тепер. Ми знаємо, наприклад, який вплив на творчість Р. Роллана, Т. Драйзера мав Толстой.

Тільки народ-велетень міг дати світові такого письменника, як наш Толстой!

125-річчя з дня народження Л. М. Толстого відзначає весь наш народ, вся багатонаціональна країна. На всі мови перекладені його твори, і він, як друг, як учитель, як геніальний майстер, входить в кожную школу, в кожен клуб, в кожную оселю.

1953

НАША РІДНА

Півстоліття живе наша рідна, велична Комуністична партія, організована геніальним В. І. Леніним. В жорстокій боротьбі з ворогами народу гартувалась вона і міцніла. Лише така партія спроможна була повести трудящих на повалення влади капіталістів і поміщиків у Росії, забезпечити перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, створити могутню Радянську державу, де дружбою і братерством, в творчій праці об'єднані всі народи нашої дорогої Вітчизни.

Комуністична партія оточена любов'ю всіх трудящих, всіх кращих людей світу. Мов на ясне сонце, дивиться з надією все прогресивне людство на нашу землю, де будується нове, комуністичне суспільство, де створено нове, щасливе життя для мільйонів трудівників, де немає поневолення людей капіталістами, де вчаться щасливі діти, виростає квітуча, вільна молодь, де буйно розквітають наука і культура.

Нам, літераторам і митцям, партія дає благородне натхнення. Ми в серці своєму носимо її, вона нам рідна, як найрідніша мати, бо то їй зобов'язані ми змогою творити для народу, для мільйонів читачів.

А чи може бути ще вища нагорода письменників, який знає, що в кожному найдальшому селі є бібліотека, є школа, є культурні заклади, що в усій нашій країні немає жодного неписьменного.

Це все зробила наша партія — випробуваний авангард народів. Ми, радянські українці, горді, що творимо нове життя в дружбі з старшим братом — російським народом, який так щедро і сердечно допомагав нам

створити Радянську Україну і повсякденно допомагає в нашій творчій праці.

Це він, великий російський народ, допоміг нам возз'єднати наші українські землі, допоміг і повсякденно допомагає творити велику українську культуру, національну формою, соціалістичну змістом.

«При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна *можлива*, без такої єдності про неї не може бути й мови», — ці геніальні слова великого Леніна стали священним дороговказом у всій нашій творчій роботі. В цих словах живе могутність і мудрість Комуністичної партії, яка надає нам сили в боротьбі, яка виховує нас, яка надихає нас на творчість.

Ми, радянські письменники України, віддамо всі свої сили, знання, здібності на створення нових книг, достойних нашої величної доби. Для нас немає вищої честі, ніж виправдати високе довір'я партії і народу.

1953

СВІТЛИЙ ОБРАЗ

Образом людини, що на все життя пронизала душу і завжди стоїть перед очима, як могутня скеля, що її омиває хвилястий океан життя, залишився для мене Олексій Максимович Горький.

Ось стоїть на полиці його многотомна праця. Скільки зробив він для культури всього світу, для культури нашої країни,— цей невтомний трудівник, що вчить нас радості праці, бо для нього більшої радості не було.

Вдивляєшся в його портрети, фотографії, і тут за ними стоїть живий Олексій Максимович, якого бачив понад два десятки років тому... Важко, звичайно, відтворити його пензлем, як важко й написати про нього так, щоб перед очима читача він теж встав живим. Коли пишеш про таких людей — стаєш недорікою.

Весело блищать його блакитні очі, коли він подає свою велику руку, сутулий, високий, сивуватий, з великим квадратним лобом і якоюсь особливою, горківською посмішкою з-під товстих вусів. Це він приймає гостей у себе на дачі, під Москвою, господар з нього уважний, він пильно оглядає гостей, і хоч який галас за столом — коли Олексій Максимович має щось сказати чи пожартувати, все стихає.

Адже Олексій Максимович не був промовцем у тому розумінні, як ми собі уявляємо якого-небудь трибуна. Він проводив бесіду, розповідав і не нав'язував своїх думок. Доповідь на Першому всесоюзному з'їзді письменників він теж виголошував своїм звичайним глухуватим, тихим рівним голосом, волзькою говіркою, окаючи. Але кожен з нас боявся пропустити хоч одне слово.

І вже потім і зараз перечитуєш цю доповідь, як велику філософську працю.

Олексій Максимович не любив, коли письменники при ньому записували, що він говорить. Певно, вірив, що в кожного письменника-професіонала повинна бути чудова пам'ять. І ми щоразу, повертаючись від нього, сідали записувати бесіди з ним. Був і в мене такий великий зошит, але пропав під час гітлерівської окупації.

А шкода... Запала в серце одна тривала зустріч з Олексієм Максимовичем у нього дома, в Москві, на Мало-Нікітській. Нас прийшло кілька чоловік українських письменників. До нас вийшов господар, посміхаючись привітно, довго потискуючи руки. Видно було, що радий був зустрічі з нами. Потім він про це й сказав.

За вікном перішив дощ, суцільними патьоками стікала вода з шибок, рвучкий вітер шумів патьоками дощу у вікно. І коли під час розмови один з нас почав розмову про поезію, Олексій Максимович, посміхаючись, показав на вікно:

— Куди там зараз про поезію. Погода надто прозаїчна. Про це ми потім...

Розповідав Олексій Максимович незвичайно, незабутньо. Тут і виявлялася його пам'ять. Він пам'ятав безліч людей, з якими зустрічався в житті і про яких ще не встиг написати. Розповідав він так образно, з такими деталями, що перед вашими очима вставали мов живі сормовські робітники, українські селяни, самодури-купці й поміщики, якісь попи-розстриги, сектанти, рибалки Азовського моря і ще різних категорій люди. Слухаючи спокійні, образні оповідання Олексія Максимовича про людей, думав собі — коли б застенографувати оці розповіді — це вже готові прекрасні прозові, часом і поетичні твори, про які багато хто з нас міг тільки мріяти...

— Народ ваш хороший, талановитий, дотепний, працьовитий народ. Я його знаю, власними ногами по Україні попоходив, жив серед ваших людей, — сказав Олексій Максимович.

І розповів нам про свої зустрічі на Україні. Про те, як читав селянам «Кобзаря» Шевченка, брав участь в аматорських виставах українських п'єс, коли жив у селі

Мануйлівці на Полтавщині. Ще до війни увійшло в традицію — щороку колгоспники навколишніх сіл тисячами з'їжджаються на мітинг у Мануйлівку, куди приїзять і українські письменники для зустрічі з прибулими, для вшанування пам'яті великого письменника, борця і вчителя кожного з нас.

— Дотепний народ український,— відзначав Олексій Максимович у розмові з нами.— Тільки такий народ міг дати блискучого Івана Котляревського з його «Енеїдою». А ось зараз — розквітла література на Україні, а подібного бурлеска не створено. А треба було б. Гітлера треба бити не лише зброєю, а й сміхом. Сміх — дуже влучна зброя...— Думаю, що докір Олексія Максимовича був цілком слушний...

З якоюсь особливою теплотою говорив Олексій Максимович про Михайла Михайловича Коцюбинського, про зустрічі з ним, про ту глибоку творчу дружбу, яка єднала їх.

— Це була надзвичайна постать і як письменника, і як людини, м'якої, тендітної, освіченої, обдарованої. З Михайлом Михайловичем завжди було цікаво. Буває так, поговориш з людиною, хоча б і з письменником, один раз, вдруге і більше вже не цікаво, все розкрито перед вами. А з Михайлом Михайловичем завжди цікаво,— розповідав Олексій Максимович.

Тепер так часто звертаємося ми до безсмертних творів великого Буревісника. В хвилини творчих утруднень (а вони бувають у кожного) розкриваєш якийсь з томів Горького, вчителя, вчитуєшся в них, а за рядками творів бачиш самого автора, коли лагідні блакитні очі його блиснуть радістю або потьмаряться від гніву...

Не знаю, як кому, але мені твори Олексія Максимовича, образ його завжди вселяють і насагу в житті, і натхнення в праці...

ЩИРИЙ ДРУГ ДІТЕЙ

Твори Оксани Іваненко, яка от уже 30 років працює в дитячій літературі, знають не тільки діти, а й дорослі читачі.

На наших очах, письменників старшого покоління, мужніли її творчі сили, зростала майстерність, зріла любов до дітей, без чого так важко написати книжку, яка захопила б юних читачів.

Оксана Дмитрівна — це педагог-самородок, покликання якого — праця з дітьми. Ще перебуваючи в педагогічному вузі, вона працювала в дитячих закладах. Живучи разом з дітьми, письменниця проймалася їх інтересами і прагненнями... Влітку 1924 року Оксана Іваненко тимчасово працювала вихователькою в колонії імені Горького, куди по закінченні інституту перейшла вже на постійну роботу.

З великим захопленням згадує Оксана Дмитрівна ті незабутні роки своєї праці під керівництвом прославленого педагога Антона Семеновича Макаренка. «Колонія — найкращі спогади моєї юності», — говорить письменниця. Розмови з А. С. Макаренком мали велике значення для її творчості. З нею Антон Семенович ділився планами «Педагогічної поеми», яку вже тоді задумав писати.

Робота в колонії дала Оксані Дмитрівні матеріал для повісті «Манівцями», що в свій час була надрукована в журналі «Молодняк».

Незабутнє враження справив на письменницю приїзд у колонію М. Горького в 1928 році. Як стара колоністка, вона була на зустрічі з Олексієм Максимовичем...

Писати Оксана Іваненко почала рано. Перше своє історичне оповідання «До царя» надрукувала в журналі «Червоні квіти» у 1925 році. З того часу починають все частіше й частіше з'являтися у пресі, а потім окремими книжками її твори. Важко, здається, назвати такий вік дитини, для якого не писала б Оксана Іваненко. Особливо багато надруковано її віршів та оповідань для дошкільників, дітей молодшого шкільного віку. Вона писала вірші, оповідання, казки, брала активну участь у складанні різних збірників і підручників для шкіл. Крім того, вела і тепер веде велику громадську роботу.

Ми завжди з інтересом читали її нові твори і відзначали, як з кожною книжкою зростають майстерність і талант письменниці. Працює вона над творами з захопленням, натхненно, з любов'ю розкриваючи характери своїх малих героїв. Книжки її для дітей виходили і під час війни, коли письменниця жила у Свердловську. Тут вийшло з друку чотири нових книжки Оксани Іваненко. Одночасно вона виступала з читанням творів у госпіталях, на підприємствах, зокрема евакуйованих з України.

Особливо мені хочеться спинитись на двох великих повістях Оксани Дмитрівни, з якими вона виступає вже як справжній майстер. Це — «Тарасові шляхи» та «Рідні діти».

Багато нового, цікавого матеріалу дає письменниця читачам в повісті про великого Кобзаря «Тарасові шляхи». Це повість з цільним і струнким сюжетом. Автор показує, як виростав борець за велику правду, за волю свого народу.

Ось чому «Тарасові шляхи» здобули таку любов у читачів. Це видно з тих численних листів, які одержує письменниця. Після виходу книжки російською мовою в Москві повість була надрукована також у Празі чеською мовою.

Здається, що найбільший успіх припав на твір О. Іваненко «Рідні діти». Ця книжка майже вся складається з фактичного матеріалу. Автор показує дітей, яких радянські воїни визволили з гітлерівських таборів і повернули на Батьківщину, де їм створені чудові умови для життя і навчання. В повісті розповідається головним чином про колектив тринадцятого дитячого будинку в Києві.

Книжку знають, люблять, з захопленням читають тисячі й тисячі юних і дорослих читачів. Перед нами проходить велика галерея дитячих образів, любовно й талановито розкритих автором. В повісті показано, яку трагедію пережили ці діти в таборах на чужині і як досвідчені вихователі роблять все для того, щоб скоріше загоїлися моральні рани, заподіяні дітям війною.

З усіх кінців Радянського Союзу летять у Київ листи на адресу автора. Вихованці будинку теж широко листуються з читачами книги «Рідні діти». Пишуть діти й дорослі з Сибіру, з Ленінграда і Далекого Сходу, з Казахстану та з інших братніх республік. Хочу тут навести кілька уривків з листів, що свідчать про те, як сприймають читачі повість.

Ось лист із села Мар'ївки, Верхньохортицького району, Запорізької області. Спочатку розповідається, як колективно читали повість колгоспники і школярі і як її слухали. А в кінці листа написано: «Я, учениця 7-го класу Катерина Майтак, прочитавши книгу «Рідні діти», клянуся бути беззавітно відданою своїй Батьківщині, і виконувати всі вимоги вчителів, і вчитися тільки на «5». Таке саме слово дали й учениці Любов Федорова, Любов Филь, Любов Майтак та інші.

Можна згадати і про лист, що надійшов з м. Клесова, Ровенської області: «У мене своїх дітей немає. Читаючи щоденник «руді Наді», я вирішила взяти собі дитину з «будинку малят». Дитина ж ніколи не узнає і не відчує, що я не рідна мати їй, адже я дуже люблю дітей. Може, ви посміхнетесь, читаючи цього листа, але повірте, що він написаний від душі».

Читаючи ці листи, розумієш — для письменника немає більшої радості, як відчуження того, що твою працю так високо оцінюють читачі. Це надає йому творчих сил, бажання працювати ще краще.

До речі, недавно повість «Рідні діти» вийшла в Китаї. Можна не сумніватися, що й там її добре сприймуть читачі.

Плодотворно попрацювала Оксана Дмитрівна для своїх читачів — і дітей, і юнаків, і дорослих. На її книгах виховалось не одне покоління піонерів, школярів, комсомольців.

Колись великий критик В. Белінський говорив, що є люди, які люблять дитячий колектив і вміють захопи-

ти його і оповіданням, і розмовою, і навіть грою; діти, з свого боку, зустрічають цих людей з гомінкою радістю, слухають їх з увагою і ставляться до них з одвертим довір'ям як до своїх друзів. Про таку людину кажуть: «Це дитяче свято».

До плеяди саме таких дитячих радянських письменників, про яких говорив славетний гуманіст, належить і Оксана Іваненко. За сповнені життєрадісності і поезії твори, за талант, живу, яскраву уяву, безпосередність і щирість люблять письменницю і діти, і дорослі.

Відзначаючи п'ятдесятиріччя з дня народження і тридцятиріччя літературної діяльності письменниці, побажаємо Оксані Дмитрівні нових творчих сил, щоб вона могла ще довго радувати читачів своїми талановитими творами.

1956

Я К М И П О Ч И Н А Л И

Пригадуючи свої перші кроки в літературі, мушу признатись — було важкувато. В Харкові, тодішній столиці України, виходив один невеличкий журнал — щомісячник «Шляхи мистецтва». Там друкувалися не лише художні твори, але й різні статті про образотворче мистецтво та ін.

Тоді ще тільки зароджувалась радянська література і, звичайно, молода Радянська держава не мала матеріальних можливостей, зокрема паперу, щоб забезпечити вихід багатьох журналів. Та література творилася, і партія в тих умовах дбала, щоб зростали нові літературні сили. Сутужно було тоді, не існувало стільки й видавництв, як зараз, але література гартувалася в ті тяжкі для країни часи. Радянська країна долала тоді економічну розруху і йшла вперед.

Першим справжнім письменником, з яким я познайомився, здається в 1922 році, був Володимир Сосюра. Познайомився досить цікаво. У Наркомосі стою в черзі в їдальні для співробітників, де нам давали тарілчину супу. Адже час був ще важкий.

Спереду стоїть чорнявий юнак і весь час щось зосереджено шепоче. Нарешті я не витримав і, посміхнувшись, питаю:

— Ви що, товаришу, богу молитесь? Молитви шепочете?

Він у відповідь теж посміхнувся і наївним голосом відповідає:

— Ні, це я вірші складаю. Оце наговорю, запам'ятаю, а вдома запишу.

— Як же ваше прізвище?

— Володимир Сосюра...

Я дуже зрадів цій зустрічі, знайомству. Володимир Сосюра був тоді вже популярним поетом, вірші його досить часто з'являлися на сторінках газет і в «Шляхах мистецтва». Уже надрукував він свою «Червону зиму», «О, не даремно, ні» та чимало інших. Віршами його зачитувалась молодь, завчала напам'ять. Найпопулярнішими поетами були тоді В. Чумак і В. Сосюра принаймні в Харкові... Я запросив Володимира Миколайовича в гості. Ми тоді жили з Іваном Сенченком на околиці Харкова, на Журавлівці. Він охоче пішов зі мною, читав нам свої вірші, звичайно, напам'ять. Потім Володимир Миколайович познайомив нас з іншими поетами і прозаїками, так би мовити, старшого покоління. Хоч літами вони були не набагато старші за нас, за винятком, може, прекрасної і чуйної людини — В. Блакитного, про якого я напишу окремо...

Якось вже в 1923 році покликав до себе Сергій Володимирович Пилипенко, дав невеличкий рукопис оповідання, написаного чітким почерком. Оповідання звалось «Там, де верби над ставом». Я мав написати на нього рецензію. Автор твору: Петро Панч. Я такого не знав...

Рецензію я написав, висловивши думку, що оповідання варто надрукувати. Це була моя перша, так би мовити, професіональна рецензія на літературний твір. Через деякий час оповідання П. Панча побачило світ, і таким чином об'явився ще один молодий письменник.

Ми жили тоді з І. Сенченком уже майже в центрі міста на Басейній вулиці, правда, в глибокому підвалі, колишній кухні власника будинку... І ось до нас приходить високий, чорнявий, ставний з себе, горбоносий молодий чоловік. Познайомилися. Це й був Петро Панч. Жити йому в Харкові було ніде. У нас у підвалі була величезна плита, на якій колишнім господарям готували їжу. Ось на цій плиті і отаборився тим часом наш новий пожилець. Вдень натопимо плиту, вона до вечора прочахне, тоді Петро Йосипович лягає на неї спати і «смажить» собі, а ми жартуємо...

А ще через деякий час до нас «приблудився» наївний юнак, теж прозаїк, що приїхав з Полтавщини, Василь Вражливий.

От ми вчотирьох за одним столом і писали. Правда, вдень сиділи в бібліотеці, а ввечері, звичайно, вдома над своїми рукописами...

Пригадуються регулярні зустрічі з читачами в залі Селянського будинку. Тут ми читали і обговорювали свої твори. Людей завжди було багато, переважно студентська молодь. Сперечалися відчайдушно, завзято, іноді сиділи далеко за північ. Про ці вечірки чудову літературну усмішку написав тоді Остап Вишня, а О. Довженко намалював на нас до неї такі ж талановиті шаржі. Слід було б перевидати її окремою книжкою з тими ж таки шаржами Олександра Петровича.

На початок двадцятих років припадає і наше добре знайомство з Остапом Вишнею та О. Довженком, що працював тоді карикатуристом у газеті «Вісті». Дружба ця збереглася на всі десятиріччя...

Отакі вони, наші перші кроки... Звичайно, про багатьох людей, з якими звела доля і робота, треба буде написати. Більшість з них варті того, щоб про них знали молодші наші товариші...

ЗУСТРІЧІ

Олексій Миколайович Толстой — великий майстер слова, сказати б — чарівник, могутній знавець російської мови. Та знати мову — цього ще мало, письменник повинен уміти користуватись нею. Здавна я полюбив О. Толстого як письменника, особливо прочитавши його «Дитинство Микити». Цей твір я читав кілька разів і деякі місця знав (і знаю) напам'ять. Ні, не спеціально завчав, а самі ці місця западали в пам'ять.

І ось радість — нас познайомили в Москві, десь під час засідання оргкомітету Спілки письменників.

— А, Україна! — пробурмотів Олексій Миколайович. — Добряча земля ваша, і народ чудовий. Все збираюсь відвідати, та щось не виходить. Часу немає.

Я запросив його, щоб приїхав до своїх читачів на Україну. Він схвально похитав головою. Потім поговорили на інші теми, але враження у мене склалося таке, ніби весь час він чимось невдоволений.

Таке перше враження лишилося у мене на довгий час, поки нам не довелося зустрічатися частіше, вже під час війни, коли я працював у Москві.

Якось виступали ми разом по радіо, з студії, на Мало-Нікітській. А перед цим я сказав комусь з московських письменників, що Толстой тільки й знає, що буркотить, все йому не подобається... Товариш засміявся і каже: «Ви не знаєте його по-справжньому»... Так воно й було... Сидимо перед виступом. Качалов мав читати уривок з оповідання Толстого, а потім і сам Олексій Миколайович. Я знав, що вони з Качаловим великі

друзі. Качалов стурбовано питає товариша, який мав нас, так би мовити, представляти слухачам.

— Де ж той чорт, Толстой, подівся?

— Вже їде. Я дзвонив. Виїхав...

І от заходить Олексій Миколайович. Іде дуже повільно. У мене весь час було таке враження, що він ніколи не квапиться. Заходить і буркотить щось страшенно невдоволено. Я подумав про перші свої враження, мовляв, завжди невдоволений.

Качалов спитав:

— Чого ти буркотиш?

— Буркотиш? Роки тікають від мене, розумієш? Виїшов з дому, іду, до чого ж цікавий народ зустрічається! Здається, ось вони, герої романів, повістей, оповідань. Хочеться про них написати, а роки тікають. Чи встигну? Як думаєш, Васю? — раптом спитав Толстой тим же невдоволеним тоном.

— Встигнеш. У тебе кістка міцна,— засміявся Качалов.— Ти все встигнеш.

— Смієшся... Знаєш, так хочеться встигнути. Ех, диявол, оце б тільки починати жити... А воно...— так щиро, задушевно сказав Олексій Миколайович, що всі мої перші помилкові враження від цього чоловіка відразу й розвіялися...

І я відчув, як пристрасно любить він наше радянське життя, як хочеться йому написати більше для нашого народу. В подальшій розмові він і сказав про це, розповідаючи нам про свої плани, які не довелося, на жаль, здійснити великому майстру слова...

ПРО НЕВТОМНОГО ДРУГА

Дивна річ — час. Лічиш роки, багато літ минуло від початку зустрічей з деякими людьми, а все так, наче було вчора, все постає перед очима. Правда, так запам'ятовуються тільки цікаві люди, незабутні...

Отак у мене було з Миколою Трублаїні.

У 1925 році я редагував ілюстрований журнал, що виходив при газеті «Вісті» в Харкові. На роботу прийшов новий співробітник, юнак, який допіру закінчив курси журналістики. Справді, обличчя у нього дуже приємне, вольове, але зовсім юне, воно, як і весь юнак, якось приваблювало.

Це і був майбутній письменник Микола Трублаїні, якому тоді було всього вісімнадцять років... З усім своїм комсомольським запалом, енергією взявся за роботу молодий журналіст.

Ми його всі зразу полюбили за його непосидячість, за жвавість розуму, за вміння по-журналістському схопити основне, за те, що у нього пильне око, спостережливість, наполегливість.

Наполегливим він був у кращому розумінні цього слова. Він любив наше життя, хотів більше бачити і знати, написати про це життя. Ось чому Микола Трублаїні багато їздив по Україні і не тільки не відмовлявся од відряджень, а, навпаки — просився в подорожі.

Але йому хотілося більше побачити, побачити всю нашу велику, широку землю. І уже в 1928 році він їде на Далекий Схід, аж до Владивостока, і, повернувшись, пише серію нарисів, які пізніше виходять окремою книгою.

А наступного 1929 року він на криголахі «Літке» іде в плавання у Далеку Арктику. Криголам вийшов з Севастополя через Чорне і Червоне моря, через Індійський океан до Владивостока. Але в Арктику капітан міг узяти тільки одного журналіста, знайшлися більш досвідчені, ніж молодий Трублаїні, і йому відмовили в подорожі. Та не такий був Микола, щоб відмовитись побувати в Арктиці, коли він уже надумав побувати там... Він дізнався, що на «Літке» потрібні матроси,— вирішив поступити матросом. Але виявилось, що потрібні тільки матроси першого класу. Що робити? Він стає на криголам котельником і таким чином побував на острові Врангеля. Хоч і важка у нього робота, але він регулярно вів щоденник, спостерігаючи життя людей, і написав книгу про свою мандрівку.

Повернувшись до Харкова після чергової мандрівки, Трублаїні з великим захопленням розповідав нам про бачене ним і вже збирався в нову подорож...

Так через рік він на криголахі «Сибіряков» побував на Землі Франца-Йосифа, а в 1932 році знову в Арктиці на криголахі «Владимир Русанов»... І весь час він пише книги, які стали улюбленими книгами юнацтва і піонерів.

Не буду спинятися на розборі книг М. Трублаїні — ви їх, звичайно, знаєте. Хочеться коротенько намалювати портрет цієї своєрідної, цікавої, невтомної людини, справжнього великого письменника, жадібного до пізнання життя, жадібного до нових зустрічей з новими людьми... І от того ж 1932 року М. Трублаїні уже на Кольському півострові, де було знайдено величезні поклади апатитів. Не міг він не розповісти про це українським читачам...

Але він не тільки сам вивчав Арктику, йому хотілося, щоб цей цікавий, далекий край полюбили піонери, школярі. Він хотів виховати майбутніх дослідників, пілотів, моряків. І коли герої-челюскінці повертались до Москви М. Трублаїні організував подорож групи харківських піонерів в столицю нашої Батьківщини, щоб познайомити юнаків і дівчат з славетними дослідниками Арктики.

Але цього було йому мало. І в 1934 році він організує при харківському Палаці піонерів перший в СРСР

Клуб юних дослідників Арктики. Ті, хто був учасником роботи Клубу, і зараз з великим захопленням розповідають про це. Адже вони не тільки займалися вивченням Арктики, провадили деякі спостереження, але і налагодили по радіо зв'язок з зимовщиками, серед яких у письменників були знайомі. Цей зв'язок підтримували самі піонери.

І цього ж року письменник Трублаїні організує експедицію харківських піонерів за Полярне коло. Це була чудова, незабутня подорож! Вагон був обладнаний у вигляді криголама, і учасники експедиції весь час провадили спостереження...

В цей же час М. Трублаїні організує Клуб дослідників підводних глибин, везе своїх вихованців на Чорне море, де вони знайомляться з дослідженням глибин, з роботою водолазів.

Можна собі уявити, як любили свого письменника піонери — завжди юного, енергійного, надзвичайного вигадника, який встигав багато писати, багато розповідати про те, що бачив, пережив... Багато чудових книжок написав М. Трублаїні. Ці книги стали настільними книгами наших юнаків і дівчат, юних піонерів. Та от такий факт — зовсім недавно вийшло з друку зібрання творів М. Трублаїні, а вже зараз це зібрання перевидається ще раз...

Пам'ятаю, зустрів Миколу, спитав:

— Куди збираєшся в мандри?

— Та от думаю поїхати на все літо в Закавказзя, туди до Ленкорані. А потім знову на Північ або на Схід... Але поки що в Донбас...

І отак завжди він виношував плани нових мандрівок, в нові для нього місця, цей невгамовний, невтомний чоловік...

Звичайно, коли почалась війна, евакуюватись у тил М. Трублаїні категорично відмовився і домігся, щоб його послали працювати у фронтову газету... Коли за завданням редакції він поїхав на передову, там він був тяжко поранений і помер у госпіталі 4 жовтня 1941 року.

Але він залишив вічний пам'ятник — прекрасні книги для зміни, яку з такою любов'ю готував...

Рецензії

ГЕОРГ ГРОС — «МИСТЕЦТВО В НЕБЕЗПЕЦІ»

Проблема сучасного образотворчого мистецтва надто складна. Наші критики-публіцисти часто поверхово хочуть розв'язати цю проблему і в більшості говорять загальниками, не докопуючись до суті справи. А інколи, як кажуть, беруть читача на ура, оперуючи словами «пролетаріат», «революція», не заглиблюючись, не аналізуючи сучасного стану мистецтва.

Правда, що на Україні дуже мало робіт у галузі теорії образотворчого мистецтва. За винятком кількох книжечок, по цьому питанню нічого нема.

Ось іще і через це книжка Георга Гроса має для українського читача особливе значення. Георг Грос відкриває ту завісу, що за нею ховалися таємниці західного мистецтва.

Художник сам пережив війну, пережив усі ступені життя західноєвропейських митців, в курсі справ усіх мистецьких течій Заходу. Запальний борець, прекрасний майстер, він іде разом з пролетаріатом, бореться з експлуататорами своїм майстерством.

В своїй книзі Георг Грос доводить, чому він не міг задовольняти смаки німецького міщанства, а йде на барикади разом з синьоблузниками. І ми знаємо, що робітники цінять і добре знають його, Гроса, Шліхтера та небагатьох інших художників, що йдуть разом з ним.

Малюнки Гроса — гострі і пекучі, вони не впливають, вони б'ють своєю страшною правдою, вони викликають обурення, заставляють стискувати кулаки. Це малюнки боротьби.

Такий стиль його — чіткий, ударний і гострий.

Своїми малюнками Грос найяскравіше хоче виявити класове протиріччя.

Так само і в книзі своїй «Мистецтво в небезпеці» він доводить, що нетенденційного мистецтва немає — мистецтво тенденційне, і різні там «чисті» краси мистецтва — то є ярлик, що під ним ховається буржуазна тенденційність. «Може, художник не завше свідомий того, що їхні праці тенденційні, але це, по суті, справи не змінює» (стор. 46).

Бо ж суть і розвиток мистецтва залежить від розвитку суспільства, від його змісту.

А більшість художників ще собі цього не усвідомили і блукають в нетрях міщанської та богемської плутанини й несвідомості.

Гарячі, бадьорі сторінки Гросової книжки відкривають плутанину сучасної мистецької ситуації на Заході.

А все ж таки треба відзначити, що автор сам інколи губить перспективу, й через те у нього виявляються ліквідаційні настрої щодо мистецтва. Грос боїться розвитку техніки й кіно і говорить, що мистецтво з цим боротись не в силі — воно відійде зовсім набік, бо воно не може гнатися за розвитком сучасної техніки і кіно. Хоча це, звичайно, не так. Мистецтво, як образне відображення життя, існуватиме і розвиватиметься до того, доки людськість не позбавиться емоціональних властивостей своєї природи.

Ця книжка — значне придбання для українського читача, її повинен прочитати кожний культурний громадянин, що його цікавлять проблеми сучасного мистецтва.

29 серпня 1926 р.

«ДАЙ СЕРЦЕВІ ВОЛЮ»

Виставу п'єси Марка Кропивницького «Дай серцеві волю, заведе в неволю» в Театрі ім. Шевченка сприймаєш, як барвистий концерт. Звичайно, це сприйняття — суб'єктивне. Але я не можу інакше висловити враження, яке справила на мене ця вистава своєю злагоженістю, ансамблем, барвами...

Можливо, що в якійсь мірі так мислив і режисер, котрий ввів у п'єсу багато пісенного і музичного матеріалу. Скажімо, сцени весілля в автора немає, це вже додав театр — і сцена органічно увійшла в п'єсу, ба навіть як одне з кращих місць всієї вистави. Музика і спів являють не лише тло, що на ньому відбувається дія, а пронизують п'єсу, як щира золота нитка прошиває чудесну тканину, розгорнуту перед глядачем. До речі, музика заслуженого артиста УРСР композитора Б. Крижанівського заслуговує на окрему відзнаку, до того ж, і оркестр під його рукою звучить у тоні всієї вистави.

Слід згадати, що «Дай серцеві волю» — перша п'єса Марка Кропивницького. Цьому творові притаманні ті недоліки, що походять від недосвідченості і молодості драматурга. Крім того, побутова мелодрама взагалі матеріал невдячний для театру. Та проте вже в своїй першій п'єсі талановитий драматург виявив прекрасне знання побуту села і психології селянства, показав соціальне розшарування на селі і боротьбу бідноти з дукми. Така боротьба проходить, не лише на ґрунті різко матеріальних інтересів, а проймає весь побут.

І ось ми бачимо на сцені, що режисер по-новому

трактує п'єсу. З побутової, етнографічної мелодрами він створює п'єсу характерів, образів, на яких, немовби на могутніх колонах, тримається кволий, здавалося б, драматургічний конфлікт твору.

Режисер є щасливим переможцем. Кажуть — переможців не судять. Ми, глядачі, — навпаки, схилиємось перед Мар'яном Крушельницьким, що зачарував нас виставою «Дай серцеві волю». Але ми знаємо і не маємо права не відзначити, що легкість і барви вистави були здобуті великим трудом, кров'ю творчого серця, упертою напругою мистецьких шукань.

Згадайте найдрібніші деталі гри кожного актора, мізансцени, нарешті, навіть найважчі масові сцени. Згадайте весілля — як використано площину для розташування і руху людей, фарби, кольори... Хлопчаки, що бавляться під ногами у дорослих, дівчинка, котра вчиться дівувати. Коли артистові дано хоч кілька слів, ви відчуваєте контури образу, скажемо — музикант (арт. Є. Бондаренко), хлопчисько з бубном, безпосередній і зворушливий (артистка Б. Куманченко), Морозиха (арт. Н. Лихо), Зачепиха (арт. А. Смерека), Гнатко (арт. Г. Сичук) та ін.

Звернемось знову до Мар'яна Крушельницького, що виконує роль Івана Непокритого.

Іван Непокритий — улюблений з парубків у дівчат, бурлака, сирота, голодранець, наймит. Він чудодій, жартівник, гострий на язик, в гурті стає зразу центром уваги, всіх смішить, хоча, разом з тим, це є трагічна постать старого українського села. Та, власне, так і трактує його артист. Крізь Іванів сміх відчуває глядач сльози гіркоти навіть тоді, коли Іван ще сам про це не говорить. Доброзичливий до таких, як сам, сповнений гніву до таких, як Микита, Іван стає центральною постаттю всієї вистави. Залишається в пам'яті кожний його рух, репліка, зміни настрою, а все вкупі зливається в образ улюбленого героя вистави.

Іван Непокритий підноситься до загальнолюдських класичних образів у сценах, де виявляється його любов до таких бідаків, як він сам, і в його сутичках з Микитою, що є цілковитою його протилежністю. Іван у Крушельницького є втіленням прекрасних рис національного характеру, насамперед, почуття товариства, здатного на самопожертву.

У трактові Микити теж можна було б піти найлегшим шляхом — показати загальновідомого «злочдея» з мелодрами. Народний артист УРСР О. Сердюк в міру можливого обминає цю небезпеку. Його Микита, полонений своїми пристрастями, любов'ю до Одарки, чинить тяжкі злочини. Він думає, що за гроші може купити собі любов дівчини з бідняків, та дійсність кидає його в розпач, потім доводить до злочину. Високообдарований артист створює цікавий образ селянського парубка, куркульського сінка.

Так випадково трапилось, що вже давно не привелось мені бачити на сцені заслужену артистку УРСР Софію Федорцеву. Зараз наша зустріч, я б сказав, де-що навіть радісно вразила мене успіхом в творчій роботі артистки. Буйна цілинна стихійна сила пристрастей, полум'я серця, яке сліпо жене її і кидає під ноги Микиті, цілком закономірно (коли можна так сказати) переходить у божевілля, коли Микита відцурався від неї і вчинив злочин...

Вистава давно скінчилась, ходжу, обмірковую її вулицями Києва — оновленого, молодого, хоч і тисячолітнього віку міста... І серед буяння багатії творчістю дії на сцені чую глибокий голос Марусі, її нестримний сміх, бачу гнучкий, широкий, разом такий жіночий рух... Щедро одміряла природа талану артистці Софії Федорцевій, на втіху радянському глядачеві.

Приваблива і чарівна в ролі Одарки нар. арт. УРСР Валентина Чистякова. Беззаперечний талант і велике вміння дали їй змогу прекрасно зіграти цю роль. Одарка — традиційний чарівний образ української дівчини з наших класичних побутових п'єс. Але Чистякова знайшла такі деталі і такі милі, щирі інтонації, що її горем, а потім її тихим щастям разом з нею живе і глядач. Скромна, невеличка роль Одарки піднесена талантом артистки до великого узагальнення. У виконанні Чистякової підкреслено жіночу вірність Одарки, її рішучість до кінця боронити своє право на кохання, на щастя, на життя.

Вкупі, в парі з милою Одаркою живе в селі чудовий парубок, далі її чоловік — Семен, роль якого виконує арт. В. Стеценко. Він лагідний, м'який, хороший чоловік. Одарка його любить всім серцем. В характері Семена немає жодної плями, навіть тіні поганого... Та,

на жаль, такі типи не завжди виходять вдало, коли їм мало дано автором фарб. Артист В. Стеценко благополучно веде свою роль, використовує все можливе в його силі, щоб лишитись таким самим добродійним, привабливим і доброзичливим до кінця вистави. Та й усе... Але я в цьому не обвинувачую артиста. Немає в світі такої п'єси, де б всі дійові особи мали багатий матеріал для артистичного виконання. Семен — носій правди, носій бідняцької ширості і чеснот — це він показав добре. А більшого вимагати від нього я не хочу...

Театр ім. Шевченка — на Україні, в Києві. Незабаром тут будуть усі наші театри... Радянське мистецтво — вкупі з своїм народом, як неподільна частка його долі, його щастя і горя, його життя...

1944

«В СТЕПАХ УКРАЇНИ»

Вогонь жорстокої битви з ворогом пройшов крізь серця наших людей, крізь наші душі, гартуючи нас. В поході вся країна і весь народ. Плацдармом бою стали передній край окопів, колгосп і завод в тилу, тихий кабінет ученого і письменника, школа і установа.

Війна стала великим іспитом для митця, для твору. Деякі твори наші, написані на початку війни, сьогодні вже часто не придатні на озброєння.

Постановка п'єси Олександра Корнійчука «В степах України» Театром ім. Т. Г. Шевченка ще раз доводить, що твір цей цілком і остаточно витримав випробування вогнем нашого часу і залишається в арсеналі здобутків нашої великої культури.

Треба сказати — ми побачили виставу не такою, якою не раз бачили її перед війною. Деякі сцени звучали інакше, ніж в інших театрах, навіть текстовий матеріал. Театр підійшов до п'єси Олександра Корнійчука з своїми вимогами і з своєю міркою. Адже Театр ім. Т. Г. Шевченка має своє, одмітне художнє обличчя. Але характерним для цього обличчя є, перш за все, — неспокій постійних шукань, прагнення нового в мистецтві, жадоба пізнання. І ці якості колективу принесли йому в виставі безперечний видатний успіх. Цей успіх засвідчує театрові, насамперед, глядач.

Здоровий сміх і оплески лунають в залі протягом всіх чотирьох дій.

На реалістичному тлі, в дещо умовному плані, театр показує веселу комедію образів, не намагаючись надто підкреслювати і випинати, так би мовити, «соціальний»

конфлікт між Часником і Галушкою — конфлікт умовний. Сцену з приїздом товариша Будьонного, так майстерно розіграну артистами Герасимовою (Катерина), Костюченком (Олексій) і Покотилом (Пуп), режисер доводить навіть до водевіля. Але це виправдується всім життєрадісним, веселим, молодим настроєм, що панує на сцені. Розв'язання цієї сцени режисером і художником робить її одною з найцікавіших сцен п'єси, за винятком, може, першої дії, найкращої з усієї вистави.

Буквально захоплює глядача цей дух молодості, що просякає всю виставу. Навіть два тридиційні діди — Остап (арт. Ольховський) та Тарас (арт. Сичук) — і ті несуть в собі дух молодості й завзяття, притаманний народові Радянської України, вільному народові вільної колгоспної праці.

У дочки Кіндрата Галушки Галі — складна трагедія. Батько хоче видати її за нелюба, за «золотого чоловіка» Довгоносіка, що його легко і вільно грає обдарований засл. арт. Ф. Радчук. Приймемо на віру, що така колізія може існувати в нашому сьгоднішньому селі. Перша ж поява Галі, яку грає артистка П. Кумаченко, перші ж репліки відразу викликають симпатії і прихильність до Галі. Простота, невимушеність руху, посмішка і хода, інфантильна наївність — все це дає м'який, прозорий акварельний малюнок милої селянської дівчини. Природна обдарованість артистки ще більш підкреслюється режисерською роботою. На жаль, у п'єсі дано небагато місця Галі, особливо в останніх актах, але вона залишається в пам'яті як один з близьких серцю образів вистави...

Так само викликає велику симпатію до себе Степан-мотоцикліст в майстерному виконанні ролі нар. арт. респ. Антоновичем. Не спливають з пам'яті Петро Редька (арт. Бондаренко), Палажка (арт. Лихо), Параска (арт. Криницька).

Можна було б значно більше і ширше сказати про кожний персонаж п'єси у виконанні того чи іншого артиста, та це не є завдання цієї коротенької рецензії, або, вірніше сказати, — вражень від вистави. В театральному видовищі надто багато компонентів, які складають цілий образ вистави, і для глядача має виняткове значення, з яким загальним почуттям він виходить з театру після останньої завіси. Музика, співи, художне

оформлення, барви останньої картини — ще перед очима, і немає бажання розкласти ціле полотно на частинки, нехай так і живе воно деякий час у душі... Правду сказати, невдячне завдання писати статтю про виставу, коли необхідно великий синтетичний, насичений спектакль розрізати на окремі шматки холодним скальпелем аналізу.

Зате ось мене цікавить таке питання — чи є межа для перевтілення справжнього артиста? І де ця межа? На це запитання наштотхнула мене гра нар. арт. СРСР Мар'яна Крушельницького і нар. арт. УРСР та Уз. РСР Ол. Сердюка, що виконують ролі: перший Кіндрата Галушки і другий — Саливона Часника.

Ці два аж надто різні образи — дві колони, на яких тримається вся вистава і вся внутрішня побудова п'єси. Все крутиться навколо цих двох голів колгоспів, надто різних в своєму сприйнятті дійсності і разом з тим близьких, бо в фіналі все-таки вони стають поряд, коли Галушка усвідомлює помилковість своєї «лінії».

Треба сказати, що автор дав артистам чудесний, вдячний матеріал для виконання. Але й кожне слово автора використане артистами так, що не пропала ні пауза, ні кома, ба навіть півслова. Все донесено до глядача, все використано для розгортання соковитих образів Галушки і Часника.

І головне, що не відчувається повторень інших характерів, що їх малювали в інших виставах перед глядачем ці артисти. Признаюсь чесно, що я навіть іноді пристрасно намагався впіймати Мар'яна Крушельницького, де у нього прослизне інтонація чи рух дяка Гаврила, Івана Непокритого, Тев'є-молочника. Але я все бачив перед собою голову колгоспу «Тихе життя» Кіндрата Галушку, того хитрого українського дядька, який до того хитрує, що часом сам себе перехитрить...

Що ж кращого можна ще сказати про гру артиста, коли визнати, що він володіє найбільшим, найскладнішим, неповторним секретом своєї творчої праці.

ПРИМІТКИ

О П О В І Д А Н Н Я Д Л Я Д І Т Е Я

С Е Н Ч И Н І П Р И Г О Д И

Вперше опубліковано в журналі «Червоні квіти», № 7, 1924. Виходило в однойменних збірках (разом з оповіданнями «Юрко» і «Пригноблений») у видавництвах: Х., ДВУ, 1926, 1928, 1930; «Молодий більшовик», Х.—Од., 1931.

Ю Р К О

Вперше надруковано в журналі «Червоні квіти», № 12, 1924. Друкувалось у збірці «Сенчині пригоди», Х., ДВУ, 1926, 1928, 1930; «Молодий більшовик», Х.—Од., 1931. До 60-річчя з дня народження письменника друкувалося в журналі «Піонерія», № 8, 1960.

П Р И Г Н О Б Л Е Н И Й

Друкувалося в збірці «Сенчині пригоди», Х., ДВУ, 1926, 1928, 1930; Х.—Од., «Молодий більшовик», 1931, а також у збірці «Вибрані твори», К., ДЛВ, 1937.

Д Р У З І

Вперше окремою книжкою вийшло у видавництві «Книгоспілка», Х., 1928. Дальші видання: Х., «Книгоспілка», 1929, ДВУ, 1930; а також у новій редакції у збірках: «Вибрані твори», К., ДЛУ, 1937; «Сонячний ранок», К., «Молодь», 1951. Подається за останньою збіркою.

К О М А Ш Н Я

Окремою книжкою повість вийшла у видавництві «Молодий більшовик», Х.—Од., 1932. Видана єврейською мовою в «Укрдержнацменвидаві», Х.—К., 1932.

Окремою книжкою вийшло у Дитвидаві, Х.—Од., 1935. Друкувалося у збірках: «Школярі», Х.—Од., Дитвидав, 1936; «Сонячний ранок», К., «Молодь», 1949 і 1951; «Вибрані твори», К., «Радянський письменник», 1953. В перекладах: російською мовою в збірці «Секрет» разом з оповіданнями «Секрет» і «Порізана парта», М.—Л., Детгиздат, 1936; болгарською мовою в збірці «Ученици» разом з оповіданнями «Секрет» і «Порізана парта», Х.—Од., Дитвидав, 1936; німецькою мовою у збірці «Школярі» разом з оповіданнями «Секрет» і «Порізана парта», Х.—Од. Дитвидав, 1936; єврейською мовою у збірці «Школярі» разом з оповіданнями «Секрет» і «Порізана парта», Х., Дитвидав, 1936.

С Е К Р Е Т

Вперше надруковано в збірці «Школярі», Х.—Од., Дитвидав, 1936. Друкувалося також у збірках: «Сонячний ранок», К., «Молодь», 1949 і 1951; «Вибрані твори», К., «Радянський письменник», 1953; «Твори», К., «Молодь», 1955; «Адмірал», К., Дитвидав, 1958. Переклади: див. примітки до оповідання «Волікове нещастя».

П О Р І З А Н А П А Р Т А

Спочатку оповідання називалося «Шкідник». Вперше надруковано в збірці «Школярі», Х.—Од., Дитвидав, 1936. Друкувалося також у збірках: «Сонячний ранок», К., «Молодь», 1949 і 1951; «Вибрані твори», К., «Радянський письменник», 1953; «Твори», К., «Молодь», 1955; «Адмірал», К., Дитвидав, 1958.

Переклади: див. примітки до оповідання «Волікове нещастя».

Н А С Т У С Я Г О Р О Ш И Н К А

Вперше надруковано у журналі «Жовтєзя», № 11, 1940. Друкувалося також у збірці оповідань «Подарунки», К., «Молодь», 1956.

Д О П И Т

Окремою книжкою вийшло в Укрвидаві, Вороніж, 1942. Друкувалося також у збірках: «Брати», М., Укрвидав, 1943; «Сонячний ранок», К., «Молодь», 1949 і 1951; «Вибрані твори», К., «Радянський письменник», 1953; «Твори», К., «Молодь», 1955; «Адмірал», К., Дитвидав, 1958.

С О Н Ц Е

Вперше надруковано в журналі «Українська література», № 12, 1943. Окремою книжкою вийшло: К., Держлітвидав УРСР, 1944 і 1946. Входило до збірок: «Сонячний ранок», К., «Молодь», 1949 і 1951; «Вибрані твори», К., «Радянський письменник», 1953; «Твори», К., «Молодь», 1955; «Адмірал», К., Дитвидав, 1958; у збірнику «Безсмертя юних», К., «Молодь», 1948.

Переклади: російською мовою, М., Детгиз, 1944, переклад Є. Благиніної, і в тому ж перекладі — у збірнику «Украинские рас-

скази», М. «Советский писатель», 1951; у збірці «Страны советской пионер», М., Детгиз, 1959; сербсько-хорватською мовою, Белград, 1945.

ХАТА ХЛОПЧИКА-МІЗИНЧИКА

Вперше опубліковано в журналі «Барвінок», № 5—6, 1946. Окремі книжки: К., «Молодь», 1947 і 1951; К., Дитвидав, 1958. Друкувалося також в збірках: «Сонячний ранок», К., «Молодь», 1949 і 1951; «Вибрані твори», К., «Радянський письменник», 1953; «Твори», К., «Молодь», 1955; у збірниках: «Світлий день», К., «Молодь», 1947; «Юним друзям», К., «Молодь», 1948; «Під сонцем Батьківщини», К., «Молодь», 1951.

Переклади: російською мовою збірник «Утро», Х., 1949.

ПЕТРОГРАДСЬКИЙ ХЛОПЧИК

Вперше надруковано окремою книжкою у видавництві «Молодь», К., 1947; окремі книжки: К., «Молодь», 1949 і 1950; К., Дитвидав, 1957; спеціальне видання для сліпих, К.—Х., «Радянська школа», 1952. Входило до збірок: «Вибрані твори», К., «Радянський письменник», 1953; «Сонячний ранок», К., «Молодь», 1949 і 1951; «Твори», К., «Молодь», 1955. Друкувалося також у збірниках: «Жовтневі зорі», К., «Молодь», 1947; «Під сонцем Батьківщини», К., «Молодь», 1951.

Переклади: російською мовою окремою книжкою — К., «Молодь», 1950.

У НАШОМУ ДОМІ

Вперше надруковано в журналі «Барвінок», № 11, 1946. Друкувалося у збірках: «Сонячний ранок», К., «Молодь», 1949 і 1951; «Вибрані твори», К., «Радянський письменник», 1953.

АДМІРАЛ

Вперше надруковано в журналі «Барвінок», № 5, 1949. Окрема книжка: К., «Молодь», 1950. Входило також до збірок: «Сонячний ранок», К., «Молодь», 1949 і 1951; «Вибрані твори», К., «Радянський письменник», 1953; «Твори», К., «Молодь», 1951; «Адмірал», К., Дитвидав, 1953; та до збірника «Під сонцем Батьківщини», К., «Молодь», 1951.

Переклади: російською мовою у збірнику «Друзья-товарищи» — Свердловське видавництво, 1959.

ВОНИ ВИРОСЛИ

Вперше друкувалося в журналі «Піонерія», № 4, 1950. Публікувалось у збірках: «Вибрані твори» під назвою «У вищій клас», К., «Радянський письменник», 1953; «Адмірал» К., Дитвидав, 1958.

Вперше надруковано в журналі «Барвінок», № 9, 1951.
Друкувалося в збірці оповідань «Подарунок», К., «Молодь», 1956.

ПОДАРУНОК

Вперше опубліковано в журналі «Барвінок», № 11, 1952, під назвою «Подарунок на свято». Входило до збірки «Подарунок», К., «Молодь», 1956.

ДРУЖБА

Вперше друкувалося в журналі «Піонерія», № 9, 1953. Увійшло до збірок: «Подарунок», К., «Молодь», 1956; «Адмірал», К., Дитвидав, 1958.

МАЛЕНЬКА КАТРУСЯ СТАЛА РІДНОЮ ДОЧКОЮ

Вперше надруковано в журналі «Барвінок», № 2, 1954, під назвою «Катруся». Друкувалося також у збірці «Подарунок», К., «Молодь», 1956.

ПРО БРАТА РІДНОЇ МОСКВИ

Опубліковано в журналі «Барвінок», № 5, 1954.

БІЛЯ ПАМ'ЯТНИКА

Опубліковано в журналі «Піонерія», № 1, 1955.

ЗНАХІДКА

Надруковано вперше в журналі «Барвінок», № 2, 1955, а також у збірці «Подарунок», К., «Молодь», 1956.

ВЕСНЯНА ДОРОГА

Надруковано в журналі «Піонерія», № 3, 1956, та в збірці «Подарунок», К., «Молодь», 1956.

ПЕРЕПЕЛЯТКО

Надруковано в збірках: «Подарунок», К., «Молодь», 1956; «Адмірал», К., Дитвидав, 1958.

НАСТУСЯ І ПАРАСЯ

Увійшло до збірки «Подарунок», К., «Молодь», 1956.

БДЖІЛКА

Друкувалося в збірках: «Подарунок», К., «Молодь», 1956; «Адмірал», К., Дитвидав, 1958.

СКОРО ВЕСНА

Друкувалося в збірці «Подарунок», К., «Молодь», 1956.

Першими оповіданнями Олександра Копиленка з життя природи були «Переполох», «Вовк і ковзанці», «Синичка-сестричка», «Павук-мухоловник», «Хіба від нічого тікають», «Гдальня для птахів», «Покинуте гніздо», «Як жуки мишу ховали», «Запасливий птах» і «Галя», які вийшли збіркою «В лісі», Х., 1934.

В 1937 р. ця збірка вийшла вдруге, причому автор здійснив ряд доробок і доповнень. Так, оповідання «Синичка-сестричка» було перероблено на «Василь Сидорович і синичка-сестричка»; додано оповідання «Шафа» і «Білочка». Дальші видання збірки: К., Дитвидав, 1938, і К., «Радянська школа», 1939.

Збірка «В лісі» була видана також єврейською мовою, К., Укрдержнацменвидав, 1937, та польською, К.—Л., Укрдержнацменвидав, 1941.

Оповідання про природу регулярно друкувалися в журналах «Барвінок» і «Піонерія» українською і російською мовами.

В 1948 і 1951 рр. у вид-ві «Молодь» вийшли збірки оповідань з циклу «Оповідання з життя природи» під назвою «Як вони поживають», до яких увійшли ряд уже названих оповідань і, крім них, нові: «Веснянка», «Варвара», «Запальничка», «Ластівка», «Інвалід Мартин», «Розбишака Чив» та інші.

Окремі оповідання друкувалися в різних збірниках.

Ряд уже публікованих оповідань цього циклу у збірці під загальною назвою «У полі і в лісі» автор було включив у збірку «Сонячний ранок», К., «Молодь», 1949 і 1951.

В 1955 році у видавництві «Молодь» вийшла збірка «Твори», до якої автор включив цей уже відомий читачеві цикл оповідань під назвою «Як вони поживають». Оповідання з життя природи.

Нарешті 1956 р. під назвою «Як вони поживають» цикл оповідань з життя природи друкується у збірці «Подарунок», К., «Молодь», куди входять 24 нових оповідання, написаних, очевидно, в останні роки.

НАРИСИ, СТАТТІ, РЕЦЕНЗІЇ

ЛІЗАХАН

(З мого дорожнього альбома)

Нарис надрукований в додатку до газети «Вісті» «Культура і побут», № 21, 1926.

САЛГА

(З мого дорожнього альбома)

Надрукований в додатку до газети «Вісті» «Культура і побут», № 7, 1926.

СЕЛО ГОРИТЬ

Вперше надрукований російською мовою в газеті «Известия» від 29 жовтня 1942 року. Друкується також українською мовою у збірці «Брати», М., Укрвидав, 1943.

БЕРЛІНСЬКІ ЗУСТРІЧІ

(З блокнота спеціального кореспондента газ. «Радянська Україна»)

Написаний в Берліні в кінці квітня 1945 року під час штурму рейхстагу, куди автор виїздив як спеціальний кореспондент. Надрукований в газеті «Радянська Україна» від 5 травня 1945 р.

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР У ХАРКОВІ

Стаття надрукована в додатку до газети «Вісті» «Література. Наука. Мистецтво», 21 жовтня 1923 р.

ПАМ'ЯТНИК ПЕРЕМОГИ

Надрукована в «Літературній газеті» від 30 березня 1935 р. з нагоди відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченкові в Харкові.

ВЕЛИКЕ СЕРЦЕ

Надрукована в «Літературній газеті» від 18 липня 1935 р.

ДОЛЯ ПИСЬМЕННИКА

Надрукована в перекладі на російську мову в газеті «Советская Украина» від 18 березня 1940 р.

ПОЕТ ЩАСЛИВОГО НАРОДУ

Написана до 30-річчя літературної діяльності М. Т. Рильського. Друкувалася в перекладі на російську мову в газеті «Советская Украина» від 10 квітня 1940 р.

СЛАВА

Надрукована в газеті «Радянська Україна» від 10 травня 1945 р. під рубрикою «День перемоги».

МОЛОДІ ЛІТА

Написана до 50-ліття з дня народження М. Т. Рильського. Надрукована в газеті «Радянська Україна» від 20 березня 1945 р.

ПРО СЕРЬОЗНУ РОЗМОВУ З МАЛИМ ЧИТАЧЕМ

Надрукована в «Літературній газеті» від 11 квітня 1946 р.

СЛОВО ПОДЯКИ РОСІЙСЬКОМУ БРАТОВІ

Надрукована в «Літературній газеті» від 25 січня 1948 р.

ТАЛАНОВИТИЙ МАЙСТЕР

Написана до 85-ліття з дня народження художника І. С. Іжакевича. Надрукована в газеті «Радянська Україна» від 5 березня 1949 р.

Надрукована в газеті «Радянська Україна» від 26 жовтня 1951 р. Подається за рукописом.

МИХАЙЛО ГАЙДАБУРА

Передмова до збірки оповідань М. Гайдабури «У морі». Надрукована в цій збірці, К., «Радянський письменник», 1953, і К., «Молодь», 1956.

НАШ УЧИТЕЛЬ

Надрукована в «Літературній газеті» від 10 вересня 1953 р. до 125-річчя з дня народження Л. М. Толстого.

НАША РІДНА

Надрукована в «Літературній газеті» від 30 липня 1953 р.

СВІТЛИЙ ОБРАЗ

Друкувалася в газеті «Радянська Україна» від 17 червня 1956 р., а також у збірнику «Велика дружба», К., Держлітвидав, 1959.

ЩИРИЙ ДРУГ ДІТЕЙ

Написана до 50-річчя з дня народження Оксани Іваненко. Надрукована в газеті «Радянська Україна» від 12 квітня 1956 р.

ЯК МИ ПОЧИНАЛИ

Написана на початку 1958 р. до 60-ліття з дня народження В. М. Сосюри. Надрукована в збірнику «Володимирі Сосюрі», присвяченому 60-річчю з дня народження і 40-річчю літературної діяльності поета, К., «Радянський письменник», 1958.

ЗУСТРІЧІ

Надрукована в «Літературній газеті» від 10 січня 1958 р. до 75-річчя з дня народження О. М. Толстого.

ПРО НЕВТОМНОГО ДРУГА

Написана до 50-ліття з дня народження М. Трублаїні. Подається за рукописом.

РЕЦЕНЗІЇ

ГЕОРГ ГРОС — «МИСТЕЦТВО В НЕБЕЗПЕЦІ»

Надрукована в додатку до газети «Вісті» «Культура і побут» від 27 серпня 1926 р. під псевдонімом «Ор. Магонь».

«ДАЙ СЕРЦЕВІ ВОЛЮ»

Надрукована в газеті «Радянська Україна» від 11 квітня 1944 р. під рубрикою «Гастролі Харківського театру ім. Т. Г. Шевченка в Києві».

«В СТЕПАХ УКРАЇНИ»

Надрукована в газеті «Радянська Україна» від 4 червня 1944 р. під рубрикою «Гастролі Харківського театру ім. Т. Г. Шевченка в Києві».

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ТВОРІВ О. І. КОПИЛЕНКА

	Том.	Стор.
Адмірал	IV	201
Батько	I	283
Бджілка	IV	274
Берлінські зустрічі (З блокнота спеціального кореспондента газ. «Радянська Україна»)	IV	456
Білочка	IV	296
Біля пам'ятника	IV	246
Біля скирти	IV	375
Брати	I	339
Барвара	IV	354
Василь Сидорович та синичка-сестричка	IV	319
Велике серце	IV	363
Весілля	I	452
Весела історія	I	97
Веселий танок	IV	343
Весняна дорога	IV	255
Весняна вода	IV	337
Весняні закутки	I	43
Веснянка	IV	324
Вовк і ковзанці	IV	322
Вони виресли	IV	209
Волікове нещастя	IV	105
«В степах України»	IV	519
В степу	I	429
Галя	IV	291
Георг Грос—«Мистецтво в небезпеці»	IV	513

	Том.	Стор.
Голодна лисиця	IV	413
Горда земля	I	299
Гості	IV	403
«Дай серцеві волю»	IV	515
День світлий	I	389
Десятикласники	II	421
Доля письменника	IV	466
Дорога на Перемишль	I	244
Допит	IV	139
Дроворуб	IV	379
Дружба	IV	231
Друзі	IV	33
Друзі	IV	397
Дуже добре	II	185
За живую стіною	I	302
Запальничка	IV	298
Запасливий птах	IV	288
Здрастуйте	IV	373
Здрастуй, весно!	IV	381
Земля	I	208
Земля велика	III	309
Зима	IV	415
Зимовий день	IV	407
Змій	IV	217
Знахідка	IV	250
Зустрічі	IV	508
Зустріч. <i>Випадковий інцидент</i>	I	179
Ідальня для птахів	IV	317
Ідальня на дереві	IV	422
Іжачок	IV	435
Інвалід Мартин	IV	370
«Іспанія»	I	88
Кара-круча. <i>Легенда</i>	I	35
Катерина	I	316
Каштани	IV	361
Квіти і пісні	IV	345

	Том.	Стор.
Комашня. <i>Повість</i>	IV	60
Криун	IV	431
Кріт-неборака	IV	332
Ластівка	IV	358
Лейтенанти	III	89
Лист	I	274
Лізахан (З мого дорожнього альбома)	IV	441
Люлька	I	293
Майстер	IV	294
Македон Блин	I	57
Маленька Катруся стала рідною дочкою	IV	238
Маленькі акробати	IV	346
Місяць перших квітів	IV	384
Мокре курча	IV	401
Мовчання	I	359
Молоді літа	IV	477
Михайло Гайдабура	IV	491
На баштані	IV	349
На березі	IV	355
Навколо полум'я	I	398
Надзвичайна помста	I	177
На зайців	IV	372
На землю	I	130
На качок	IV	351
На кручі	IV	388
На початку осені	I	444
Народжується місто	II	5
Настуся Горошинка	IV	136
Настуся і Парася	IV	267
Настя Невкрита	I	310
Наша рідна	IV	496
Наш учитель	IV	494
Невтомне життя	I	328
Несподівана зустріч	IV	352
Непогасиме світло	I	353
Німий птах	IV	429
Ніч перед святом	I	372
Оповідання про могили	I	273
Осіній клопіт	IV	368

	Том.	Стор.
Пам'ятник перемоги	IV	461
Пасіка	IV	364
Перше кохання	I	258
Пекуча сльоза	I	410
Перепелятко	IV	262
Переполох	IV	315
Перша наука	IV	330
Перший місяць	IV	328
Петроградський хлопчик	IV	180
Письменник-більшовик	IV	486
Підростають діти	IV	385
Подарунок	IV	225
Поет щасливого народу	IV	469
Порізана партя	IV	124
Покинута гніздо	IV	283
Пригноблений	IV	26
Про брата рідної Москви	IV	242
Прокинулись	IV	340
Про невтомного друга	IV	510
Про серйозну розмову з малим читачем	IV	479
Птахолов	I	384
Розбійник	IV	405
Розбійниця	IV	341
Розбишака Чив	IV	308
Саїд-Алі, онук Ахунбая-огли	I	121
Салга (З мого дорожнього альбома)	IV	447
Світлий образ	IV	498
Секрет	IV	115
Село горить	IV	452
Сенчик	IV	425
Сенчині пригоди	IV	7
Серед лісів	I	435
Син	I	211
Сім'я	I	298
Скоро весна!	IV	277
Слава	IV	475
Сльози матері	I	305
Слово подяки російському братові	IV	481
Смерть старого вовка	I	421
Сон-квітка	IV	335

	Том.	Стор.
Сонце	IV	146
Спека	IV	348
Справа № 77	I	251
Сусіди	I	467
Талановитий майстер	IV	483
Твердий матеріал	I	226
Трудівники	IV	392
У нашому домі	IV	192
У гостях	I	424
Український театр у Харкові	IV	459
Уніч	I	51
Харциз	IV	301
Хата хлопчика-мізинчика	IV	173
Хіба від нічого так тікають?	IV	366
Хоробре котеня	IV	395
Христя	I	80
Хуртовина	I	345
Чемпіонка з плавби	IV	398
Чиж Чарлі	IV	433
Чому не гаснуть зорі. <i>П'єса</i>	III	5
Чорна душа	I	378
Чуєте мене	I	308
Шпак у жмені	IV	390
Шрам	I	204
Щирий друг дітей	IV	501
Що сталося вночі	IV	411
Юрко	IV	17
Як жуки мишу ховали	IV	286
Як ми починали	IV	505
«Я ж морозу не боюся»	IV	377

З М І С Т

О П О В І Д А Н Н Я Д Л Я Д І Т Е Й

Сенчині пригоди	7
Юрко	17
Пригноблений	26
Друзі	33
Комашня. <i>Повість</i>	60
Волікове нещастя	105
Секрет	115
Порізана парта	124
Настуся Горошинка	136
Допит	139
Сонце	146
Хата хлопчика-мізинчика	173
Петроградський хлопчик	180
У нашому домі	192
Адмірал	201
Вони вирости	209
Змій	217
Подарунок	225
Дружба	231
Маленька Катруся стала рідною дочкою	238
Про брата рідної Москви	242
Біля пам'ятника	246
Знахідка	250
Весняна дорога	255
Перепелятко	262
Настуся і Парася	267
Бджілка	274
Скоро весна!	277

Покинуте гніздо	283
Як жуки мишу ховали	286
Запасливий птах	288
Галя	291
Майстер	294
Білочка	296
Запальничка	298
Харциз	301
Розбишака Чив	308
Переполах	315
Ідальня для птахів	317
Василь Сидорович та синичка-сестричка	319
Вовк і ковзанці	322
Веснянка	324
Перший місяць	328
Перша наука	330
Кріт-неборака	332
Сон-квітка	335
Весняна вода	337
Прокинулись	340
Розбійниця	341
Веселий танок	343
Квіти і пісні	345
Маленькі акробати	346
Спека	348
На баштані	349
На качок	351
Несподівана зустріч	352
Варвара	354
На березі	355
Ластівка	358
Каштани	361
Пасіка	364
Хіба від нічого так тікають?	366
Осінній клопіт	368
Інвалід Мартин	370
На зайців	372
Здрастуйте	373
Біля скирти	375
«Я ж морозу не боюся»	377
Дроворуб	379
Здрастуй, весно!	381

Місяць перших квітів	384
Підрастають діти	385
На кручі	388
Шпак у жмені	390
Трудівники	392
Хоробре котеня	395
Друзі	397
Чемпіонка з плавби	398
Мокре курча	401
Гості	403
Розбійник	405
Зимовий день	407
Що сталося вночі	411
Голодна лисиця	413
Зима	415
Ідальня на дереві	422
Сенчик	425
Німий птах	429
Крикун	431
Чиж Чарлі	433
Іжачок	435

НАРИСИ, СТАТТІ, РЕЦЕНЗІЇ

Нариси

Лізахан (З мого дорожнього альбома)	441
Салга (З мого дорожнього альбома)	447
Село горить	452
Берлінські зустрічі (З блокнота спеціального ко- респондента газ. «Радянська Україна»)	456

Статті

Український театр у Харкові	459
Пам'ятник перемоги	461
Велике серце	463
Доля письменника	466
Поет щасливого народу	469
Слава	475
Молоді літа	477
Про серйозну розмову з малим читачем	479
Слово подяки російському братові	481
Талановитий майстер	483

Письменник-більшовик	486
Михайло Гайдабура	491
Наш учитель	494
Наша рідна	496
Світлий образ	498
Щирий друг дітей	501
Як ми починали	505
Зустрічі	508
Про невтомного друга	510

Рецензії

Георг Грос — «Мистецтво в небезпеці»	513
«Дай серцеві волю»	515
«В степах України»	519
Примітки	531
Алфавітний покажчик творів О. І. Копиленка	539

АЛЕКСАНДР ИВАНОВИЧ КОПЫЛЕНКО

Сочинения в четырех томах

Том четвертый

(На украинском языке)

*

Редактор *П. Т. Романов*

Художник *П. М. Щербак*

Художній редактор *К. К. Калугін*

Технічний редактор *О. Г. Олешкевич*

Коректори *В. П. Зуб, О. Т. Супруненко*

*

Здано на виробництво 3/II 1961 р.

Підписано до друку 17/V 1961 р.

Формат паперу 84×108 /₃₂. Фізичн. друк. арк. 16,875+1 вкл.

Умовн. друк. арк. 28,35. Обліково-видавн. арк. 25,256.

Ціна 1 крб. Замовлення 936. Тираж 9000.

*

Держлітвидав України,
Київ, Володимирська, 42,

•

4-а поліграффабрика Головополіграфвидаву
Міністерства культури УРСР,
Київ, пл. Калініна, 2.

ВЪ СТОЛБЦАХЪ ПЕРВЫХЪ И ДРУГИХЪ

СЪСТАВЛЕНА И ПЕЧАТАНА

ВЪ СТОЛБЦАХЪ ПЕРВЫХЪ И ДРУГИХЪ

СЪСТАВЛЕНА И ПЕЧАТАНА

ВЪ СТОЛБЦАХЪ ПЕРВЫХЪ И ДРУГИХЪ

БАКСАНЪ
КОШМАЕНКО

ВЪ СТОЛБЦАХЪ ПЕРВЫХЪ И ДРУГИХЪ

СЪСТАВЛЕНА И ПЕЧАТАНА

ВЪ СТОЛБЦАХЪ ПЕРВЫХЪ И ДРУГИХЪ

ВЪ СТОЛБЦАХЪ ПЕРВЫХЪ И ДРУГИХЪ

СЪСТАВЛЕНА И ПЕЧАТАНА

ВЪ СТОЛБЦАХЪ ПЕРВЫХЪ И ДРУГИХЪ

СЪСТАВЛЕНА И ПЕЧАТАНА

ВЪ СТОЛБЦАХЪ ПЕРВЫХЪ И ДРУГИХЪ

СЪСТАВЛЕНА И ПЕЧАТАНА